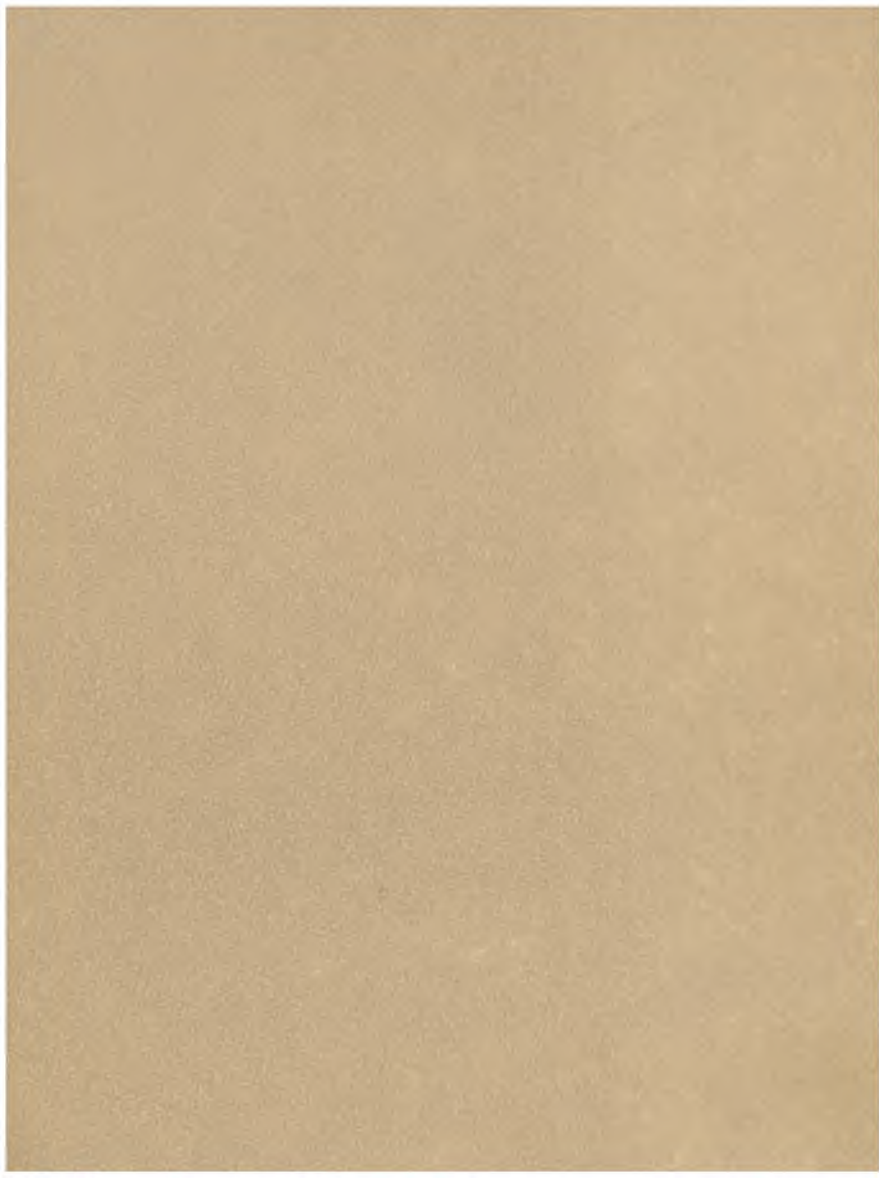

ОЦИФРУВАННЯ
КНИГ

hurtom.com

МИТРОФАН
ДОВГАЛЕВСЬКИЙ

ПАМ'ЯТКИ ЕСТЕТИЧНОЇ ДУМКИ

MYTROPHANES DOWHALEWSKI
HORTUS POETICUS

Друкується за постановою вченої ради
Інституту філософії АН УРСР

*Переклад, примітки та словник імен і назв
кандидата філологічних наук*
В. П. МАСЛЮКА

Рецензенти:

Кандидат філологічних наук *Д. П. Кирик*
Молодший науковий співробітник Інституту
філософії АН УРСР *М. Д. Рогович*

Друкується за перекладом з латинського
рукописного оригіналу

«ПОЕТИКА» МИТРОФАНА ДОВГАЛЕВСЬКОГО

Дати народження і смерті М. Довгалецького залишилися невідомими, але його ім'я міцно увійшло в історію української культури. Він був професором поетики у Києво-Могилянській академії в 1736—1737 навчальному році. З цим фактом безпосередньо пов'язане написання ним двох драм — «Комическое дѣйствіе» (1736) і «Властотворный образ челоуѣколюбія божія» (1737), позначених талантом і новизною естетичних принципів, які вже давно стали предметом наукового дослідження. Популярності Довгалецького як письменника особливо сприяли інтермедії (інтерлюдії) до цих драм, оскільки вони писані близькою до народної мовою та прийнятті широкою симпатією письменника до простої людини. Коли йдеться про інші заслуги Довгалецького перед українською культурою, згадують і те, що він є автором курсу рукописної латинської поетики.

Проте літературна доля цього курсу склалася не досить вдало. Він зберігся до наших днів, але написаний не всім доступною латиною і, залишаючись неопублікованим, був відомий лише дуже незначному колові спеціалістів. Тому, крім згадок та окремих думок, про цю поетику було мало що відомо.

Щоб зрозуміти історичну долю і значення цієї поетики, необхідно бодай коротко охарактеризувати ту традицію викладання поетики, яка склалася в Київській академії після реформ, здійснених Петром Могилою в 1631 році. Останній перетворив школу Київського богоявленського братства в колегіум, здійснивши реформу у викладанні провідних дисциплін. Поряд з грецькою було запроваджено латинську мову, введено викладання польської тощо. Поряд з мовами в колегіумі важливе місце зайняло викладання таких дисциплін, як піїтика, риторика, філософія. Ці дисципліни читались в колегіумі, а згодом в Академії на основі курсів, що мали своїм джерелом ренесансні та поренесансні підручники західноєвропейських авторів.

Чимало цих, писаних латиною, курсів піїтики збереглося до наших днів, але всі вони, за винятком лекційного курсу

Феофана Прокоповича, читаного в 1705 році, залишаються в рукописах, які зберігаються в різних книгосховищах та архівах країни. Інститут філософії АН УРСР готує до видання філософську спадщину професорів Києво-Могилянської академії. В коло інтересів, отже, потрапили й численні курси поетик і риторик, які перефотографовуються, розшифровуються і перекладаються сучасною українською мовою.

З першої половини XVII століття до нас дійшла тільки одна поетика (*Liber artis poëticae...*). Вона належить до 1637 року, отже, є одним із найбільш ранніх курсів, читаних у перше ж десятиліття після утворення колегіуму. Є всі підстави твердити, що ця найраніша з відомих нам поетик містить у собі основні положення, котрі розвивалися, розширювалися, уточнювалися та ілюструвалися авторами наступних поетичних курсів, які щороку викладалися у Київській колегії, а згодом в Академії. Вже тут має місце поділ на загальну і часткову (прикладну) поетику. Найголовнішими проблемами загальної поетики є, власне, проблеми естетичні — про предмет поезії, про її визначення, про поезію як наслідування, про зображення, мету поезії тощо.

Естетична думка другої половини XVII століття вже представлена численними курсами шкільних поетик. Їх кількість — близько півтора десятка. Опис цих рукописів знаходимо в працях М. І. Петрова, який і датує їх. Рукопис *Poëticarum institutionum breve compendium* він відносить до 1671 року. До 1685 року належить поетика під назвою *Fons Castalius*.

З 90-х років XVII століття збереглося вже 8 рукописних поетик, в тому числі три тотожні поетики 1696 року. Зокрема, з них привертала увагу дослідників поетики *Lira* 1696 року і *Rosa inter spinas* від того ж року та інші. З поетик XVII століття найбільш вивченою і дослідженою є поетика «Кастальське джерело».

Велика кількість поетик збереглася з XVIII століття. Тут, крім курсів, читаних невідомо ким, збереглися поетики відомих професорів Києво-Могилянської академії, українських письменників XVIII століття.

З величезної за своїм обсягом теоретичної спадщини, залишеної професорами Києво-Могилянської академії, тільки поетиці Феофана Прокоповича *De arte poëtica libri tres* (1705—1706) пощастило уникнути забуття. Вона була видана друкарським способом Георгієм Кониським у 1786 році і надалі правила за навчальний посібник. Ця «Поетика» була перекладена на росій-

ську мову і ще раз перевидана в оригіналі і перекладі в томі «Сочинений» Ф. Прокоповича*. Завдяки цьому, вона увійшла в науковий вжиток, а уривки з неї навіть потрапили до антології «История мировой эстетической мысли». Внаслідок всього цього у свідомості багатьох дослідників утвердилася думка, що Феофан Прокопович був нібито єдиним теоретиком з питань естетики в Києво-Могилянській академії, а його поетика — єдиним вар- тим уваги теоретичним курсом. Ця помилкова думка поширена тому, що всі інші курси залишаються недоступними для шир- шого кола дослідників.

Безперечним є те, що «Поетика» Ф. Прокоповича при всіх її достоїнствах виникла не на голому місці. Її появі передувала більш ніж півстолітня традиція викладання цієї дисципліни в Києво-Могилянській академії. На цю традицію спирався і Про- копович, поетика якого не є якимсь винятком, а становить один з епізодів в історії естетичної думки XVII—XVIII століть. Вона в цілому написана відповідно до тих ідей, що були поширені в Академії в кінці XVII — на початку XVIII століття. Прокопо- вич просто дещо переробив традиційні положення, пристосував- ши їх до потреб свого часу.

Завдяки авторитетності автора, «Поетика» Ф. Прокоповича справила помітний вплив на розвиток теоретичних уявлень в Київській академії в наступний період. Деякі професори мали її за зразок при викладанні цього предмета. Серед інших поетик першої половини XVIII століття, що вже були об'єктом науко- вого дослідження, слід назвати поетику Гедеона Сломинського *De arte poëtica praecepta cum pernecessariis observationibus ex probatissimis autoribus summatim collecta...* (1744—1745), слуша- чем якої міг бути Г. С. Сковорода**. Хронологічно безпосередньо за названою поетикою йде курс Георгія Кониського *Praecepta de arte poëtica ex autoribus, qui genul nam poëseos rationem at- tingerunt...* (1746—1747). Ця «Поетика» є одним з останніх визнач- них курсів поетики в Києво-Могилянській академії. Є відомості про те, що поетику викладав у Переяславській семінарії Г. Ско-

* Див.: Феофан Прокопович. Сочинения. М.—Л., Изд-во АН СССР, 1961, стор. 227—455.

** Див.: П. М. Попов. З історії поетики на Україні (XVII—XVIII ст.). У кн.: «Матеріали до вивчення історії української літератури», т. I. К., «Радянська школа», 1959, стор. 393.

ворода. Та його курс не зберігся. Але зупинимось на розгляді «Поетики» М. Довгалевського.

До нашого часу дійшли два рукописи курсу лекцій М. Довгалевського. Обидва вони зберігаються у відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. Перший рукопис, який налічує 162 аркуші великого формату з прикрашеною гравюрою першою сторінкою і написаний невідомим переписувачем, слід вважати найповнішим (шифр за М. І. Петровим № 521). Другий список (за М. І. Петровим № 261) — конспект студента Йосипа Народовського — налічує 185 аркушів меншого формату, має в собі пропуски порівняно з першим рукописом.

Поетики XVII—XVIII століть досі були предметом дослідження переважно істориків літератури. Першою серйозною працею була праця М. І. Петрова «О словесных науках и литературных занятиях в Киевской академии от начала ее до преобразования в 1819 году» *. Саме Петров зробив рукописні поетики об'єктом дослідження, вишукав їх в архівах, описав і датував. Справу розшукування і опису спадщини XVII—XVIII століть, в тому числі й праць з поетики, продовжив О. Лебедев та інші дослідники. Значний внесок у дослідження київських поетик зробив також В. І. Резанов, переважно у зв'язку з вивченням теорії української драми **.

Ідея видання перекладів латинських київських поетик українською мовою виникла ще в кінці 20 — на початку 30-х років. Г. М. Сивокінь наводить з цього приводу лист В. І. Резанова — відповідь на пропозицію Наркомосу УРСР підготувати давні поетики до друку. Вчений, який протягом кількох десятиліть вивчав спадщину Київської академії, повідомляє про своє бажання взятися за цю справу. Водночас він пише, що майже цілком готовий для друкування курс поетики київського професора поетики Митрофана Довгалевського, під заголовком *Hortus poëticus 1736—1737 pp.*; обсяг — 15 аркушів (приблизно) *** Проте ста-

* Див.: «Труды Киевской духовной академии», 1866, кн. 7, 11, 12; 1867, кн. 1; 1868, кн. 3.

** Див.: В. І. Р е з а н о в. До історії боротьби літературних стилів. Поетика Ренесансу на терені України та Росії. «Записки Ніжинського інституту соціального виховання», т. XI, 1931; В. И. Р е з а н о в. Из истории русской драмы. Школьные действия XVII—XVIII вв. и театр иезуитов. М., 1910.

*** Див.: Г. М. С и в о к і н ь. Давні українські поетики. Х., 1960, стор. 28.

ранне вивчення архівів В. І. Резанова не підтвердило цього повідомлення. Правда, у праці, що має назву «До історії боротьби літературних стилів. Поетика Ренесансу на терені України та Росії», в III і IV розділах В. Резанов подає окремі висновки й результати вивчення «Поетики» М. Довгалецького, хоча основна увага й зосереджена на порівнянні поетики Буало з «Епистолой о стихотворстве» О. Сумарокова. Загальний висновок В. І. Резанова про давні українські поетики надзвичайно суворий.

На його думку, давня поетика «значно тхнула ще старою схоластикою. Це не була філософія поезії, це не було з'ясування актів поетичної творчості та її продукції, а було сухе схематизування, що його породив основний погляд на поезію як на результат технічного вміння, як на мистецтво, що його можна опанувати, зіставивши правила, вивчивши зразки» * Ця репутація зберігалася за поетиками протягом тривалого часу.

Звичайно, не можна заперечувати наявності в давніх поетиках елементів схоластики, особливо якщо дивитися на них, ігноруючи особливості історичної доби, в яку вони писалися. Але зрозуміло, що ігнорування принципу історизму аж ніяк не відповідає засадам нашої науки, в завдання якої входить не тільки виносити присуд, скільки пояснювати причини і розкривати характер історичних явищ. Ми добре розуміємо, що поетики XVII—XVIII століть створювалися для шкільного вжитку і мали своєю метою навчити спудеїв складати вірші. Згідно з загальним тогочасним переконанням, поетичної майстерності можна навчитися, старанно вивчивши правила. Тому в поетиках так багато місця й посідають «технологічні проблеми», наука складання віршів. Але при всій своїй рецептивності давні поетики зовсім не обмежувалися цим. Крім питання про формальну вправність, вони цікавилися й більш загальними філософсько-естетичними проблемами, а саме: їх цікавила сутність поезії, роль поетичного вимислу, фантазії, мета і призначення поезії тощо.

Недоступність же пам'яток ширшому колові дослідників затримала процес перегляду помилкових уявлень про них. Можна бути переконаним, що нові публікації внесуть чимало корективів в наші уявлення про розвиток естетичної думки на Україні в XVII—XVIII століттях. Рукописні курси поетик, як і курси

* «Записки Ніжинського інституту соціального виховання», т. XI, стор. 30—36.

риторик, мають не тільки суто історико-літературне значення: вони цікаві як пам'ятки історії вітчизняної естетичної думки, оскільки відбивали естетичні погляди і уподобання людей XVII—XVIII століть. Підкреслюючи значення праці М. Петрова «О словесных науках и литературных занятиях в Киевской академии», О. Білецький писав: «А тим часом теорія поезії, яка визначала її практику, пояснює нам естетичні погляди епохи, вплив Заходу і античності» *.

Недооцінка значення київських поетик тривалий час ґрунтувалася на упередженому уявленні про неоригінальність, суцільну компілятивність курсів. Тому, наприклад, В. Резанов вважав вартими перекладу і видання, крім «Поетики» Я. Понтана як першоджерела, тільки «Поетики» Ф. Прокоповича та «Поетики» М. Довгалецького. Звичайно, тільки майбутнє текстологічне порівняння текстів усіх відомих поетик покаже, наскільки справді оригінальними були професори. Але вже й тепер можна твердити, що поетики по-своєму відгукувалися на потреби часу і перероблювалися залежно від цього. Тільки десятиліття розділяє, скажімо, Fons Castalius (1696) і De arte poetica Ф. Прокоповича (1705), а відмінності між ними значні. Не слід нехтувати тією обставиною, що автори курсів свідомо зберігали наступність вчення про поетичне мистецтво, іноді доходячи до прямих повторень своїх попередників. Проте, з другого боку, було б також помилковим твердити, що з плином часу уявлення авторів, які були водночас і поетами, залишалися незмінними. І зовнішні впливи, і художня практика спонукали їх переглядати твердження своїх попередників, уточнювати ті чи інші положення теорії відповідно до нового розуміння поезії і потреб життя.

Особливо показовий щодо цього приклад Феофана Прокоповича і Григорія Сковороди. Хоча «Поетика» останнього і не збереглася, проте нам відомо, що його теоретичні погляди були відступом від освяченої традиції, що й спричинилося до звільнення Сковороди з посади викладача Переяславської семінарії. Художня практика вносила багато змін не тільки в прикладну поетику, скажімо, що вели до поступового звуження сфери курйозного віршування, а й у загальну теорію, в розуміння природи художнього вимислу, мети і призначення поезії тощо.

Ще в 20-і роки інтерес до історії українських поетик XVIII

* О. І. Білецький. Шляхи розвитку українського літературознавства. Матеріали до вивчення історії української літератури, т. 1. Вид-во АН УРСР, 1959, стор. 22.

століття виявив П. М. Попов в уже названій праці. У зв'язку з вивченням проблем історії силабічного книжного віршування він розглянув «Поетику» Гедеона Сломинського, створену приблизно через 10 років після курсу М. Довгалецького. Поряд з проблемами віршування тут висвітлено й окремі більш загальні питання.

30—50-і роки характеризуються відсутністю інтересу до цієї забутої ділянки історії української культури. Тільки в 1960 році вийшла друком монографія Г. М. Сивоконя, яка є значним кроком вперед у вивченні цієї занедбаної ділянки історії духовного життя України в XVII—XVIII століттях. Г. Сивокінь зосередив свою увагу на поетиках XVII століття, але в його книжці наявні ширші зіставлення і порівняння, які дають можливість виявити окремі риси розвитку ідей в галузі викладання поетики протягом довшого часу. Слід підкреслити, що останнім часом помітний інтерес поетики та риторики викликають у зв'язку з поглибленням інтересу дослідників до вивчення внутрішніх закономірностей літературного життя. Мають місце цікаві спроби з'ясувати відношення теоретичних принципів до літературної практики, до літературного процесу. З цього погляду надзвичайно цікава розвідка належить В. І. Крекотню, який розвиток жанру байки і духовно-практичні його здобутки органічно пов'язує з теоретичними настановами поетик і риторик XVII—XVIII століть*.

Спадщина професорів поетики Києво-Могилянської академії привернула увагу також істориків польської літератури, зокрема Р. Лужного (Краків, 1966).

При ознайомленні з поетиками XVII—XVIII століть впадає в око те, що ці теоретичні праці самі здебільшого оформляються як художні та мистецькі твори, згідно з вимогами тогочасного стилю. Поезія в них порівнюється з джерелом, з садом тощо. А поряд з цим мала місце і тенденція до стриманішого способу викладу правил поезії, яка, зокрема, характеризує «Поетику» Ф. Прокоповича та його послідовників.

Уже сама назва «Поетики» М. Довгалецького промовисто виказує в авторів барочного письменника. Вона має такий вигляд: «Сад поетичний, вирощений задля збирання квітів і плодів віршованого і прозового слова в Київській Могиляно-Заборовській академії для більшої користі українському садівникові

* Див.: Байки в українській літературі XVII—XVIII століть. К., Вид-во АН УРСР, 1963.

і його православній батьківщині біля Йорданського і Марійського морів...» До того ж, вона майстерно виконана у формі гравюри відомим українським гравером того часу Г. Левицьким.

Трактуючи поезію як сад, а себе уявляючи дбайливим садівником, М. Довгалевський в дусі барочного розуміння поетичного мистецтва і далі поділяє свій «Сад поетичний», конкретизуючи і розвиваючи цей образ. Відповідні розділи і підрозділи у нього мають назви квіток, плодів тощо. Як повідомляє автор у передньому слові, зверненому до «садівників поезії», складання цього «Саду поетичного» зайняло у нього чотири роки. Твір присвячений Рафаїлові Заборовському, київському митрополитові, покровителеві Києво-Могилянської академії.

Здебільшого курси поетик склалися з двох частин: загальної поетики і часткової (прикладної), присвяченої висвітленню родів і видів поезії. Але існував і інший поділ, коли загальна і часткова поетики становили одну частину, а другу — основи риторики стосовно до потреб поетики. Саме так побудована і «Поетика» Митрофана Довгалевського. Предметом загальної поетики було те коло питань, яке пов'язане власне з філософією мистецтва і передусім являє інтерес для історії естетики. Тут ідеться про походження поезії, її природу, відношення до дійсності, про роль вимислу і правди, про предмет, мету поезії тощо. Поряд з цим деякі загальнопоетичні проблеми висвітлювалися також і в частковій поетиці: про принципи поділу поезії на роди і види, про трагічне, комічне тощо.

Звичайно, М. Довгалевський, як і інші киево-могилянські теоретики поезії, стояв на позиціях ідеалістичної естетики. Слід зауважити також, що зміст понять, вживаних М. Довгалевським, відмінний від змісту тих самих понять у нашому вжитку.

Визначаючи предмет поезії, М. Довгалевський підкреслює, що без вимислу нема поезії взагалі. Поетичне мистецтво будується на вимислі, але поет видумує і творить не довільно, а згідно з правилами логіки, і тому наслідки його творчості не є неправдою і не суперечать здоровому глуздові. Наявність поетичного вимислу і є причиною відрізнення справжнього поета від віршописця, котрий тільки вправно розташовує слова. Завдяки вимислові поезія відрізняється також і від історії.

Поетичний вимисел трактується як вдалий винахід речей правдоподібних або тільки на зразок правдивих. В одному випадку вимисел є художнім і довшим і стосується всієї поеми, в другому є коротшим і охоплює лише кілька віршів.

У «Поетиці» М. Довгалецького знаходимо розширене тлумачення об'єкта поетичного зображення, визнання того, що поет може наслідувати не тільки людські вчинки, а й будь-які предмети. У цьому відношенні Довгалецький виявляє подібність до думок автора поетики 1687 року, в якій також матерія (предмет) поезії трактується як широка й непостійна. Вказану подібність вперше зафіксував Г. Сивокінь*.

На відміну від історії, поезія одна тільки має своїм завданням наслідування природи за допомогою вимислу у віршованій формі. М. Довгалецький дає визначення поезії, причому йде від визначення назви до визначення її сутності, тобто з'ясування відношення до поезії вимислу, творення й наслідування. Поетом є той, хто творить за допомогою вимислу та наслідування і створює правдоподібну річ. Розглядаючи думки різних авторів про сутність поезії, Довгалецький вважає найбільш правильним таке: «Поезія — це мистецтво зображувати який-небудь предмет метрично з правдоподібним вимислом».

Предметом поезії можуть бути як реально існуючі речі та явища, так і вигадані. Але поетичний вимисел повинен бути в кожному разі неодмінно правдоподібним. М. Довгалецький у зв'язку з цим наводить відому думку Арістотеля, що вимисел — душа поезії. Саме правдоподібний вимисел відрізняє справжнього поета від віршописця, який у віршованій формі лише описує правдиві й історичні, реальні речі.

Порівняно з граматику, астрономією, ораторським мистецтвом поезія є чутливо-ніжною, вона наслідує людські вчинки і, немов якийсь бог, кує в людських душах «замінні субстанції речей». Звертаючись до історії, М. Довгалецький показує, яке високе місце поезія займала в житті країн і народів.

Завдання поезії визначається двоюко: з одного боку, поезія розглядається як творчість на основі вимислу, з другого — як складання віршів. Користуючись поетичними фігурами, поет надає вигаданим предметам властивостей живих істот. Поряд з вимислом поет користується принципом наслідування. Як і більшість тогочасних авторів, М. Довгалецький виділяє два види наслідування — наслідування природи і наслідування творів прославлених авторів. Перший вид — правдоподібне зображення якогось предмета, другий — формальний — полягає в наслі-

* Див.: Г. М. Сивокінь. Давні українські поетики, стор. 45.

дуванні, доборі і розподілі та мовностилістичному опрацюванні. В цьому разі поетики регламентують різні віртуозні засоби.

У вченні про поетичні засоби багато місця відводиться наслідуванню. Наслідування стосується добору і розподілу матеріалу, засобів форми й змісту. Майстерність поета і виявляється в мірі і характері наслідування. Обраний письменником спосіб наслідування визначає композицію, ритм, стиль тощо. Подивимось, як М. Довгалецький викладає проблему композиції. Як і його попередники, він розрізняє два способи розташування розповіді в часі. В одних випадках, коли письменник наслідує природу, він додержується і природного ходу подій. У тих же випадках, коли він наслідує своїх попередників, він підпорядковує цей хід своєму художньому задумові, обґрунтовуючи необхідність доцільності і гармонії всіх частин твору.

У розумінні призначення поезії М. Довгалецький іде за Арістотелем, підкреслюючи, що воно полягає в користі і здатності виправляти характери. Це призначення поезія виконує завдяки тому, що вона має здатність повчати та захоплювати, зворушувати або, як каже Гораций, поєднувати приємне з корисним. Щоб вірш успішно виконував свою повчальну функцію, поет повинен зображувати речі з достатньою ясністю. Захопити ж поет зможе тоді, коли він своїм віршам надає гостроти або проникливості дотепності, що становить душу поезії. Щоб зворушити читачів, поет схиляє душі слухачів до різних почуттів, корисних та почесних вчинків: до гніву, захоплення, співчуття. Отже, поезія має трояке завдання: вона повинна водночас повчати, розважати і спонукати до правдивих і моральних вчинків.

Таким чином, виходить, що поезія передбачає більшу користь, ніж навіть ораторське мистецтво, тобто красномовство, функція якого передбачає і естетичну насолоду. Цю користь М. Довгалецький бачить у тому, що за допомогою поезії читач добре пізнає мову, її багатства, значення і звучання слів.

Поезія поділяється щодо предмета і матеріалу на три види: показову, дорадчу, судову. Крім того, вона може бути досконалою і недосконалою. Досконалість поезії досягається за допомогою поетичного вимислу при умові додержання правил віршування, принципів мови.

Процес творчості, за уявленням М. Довгалецького, є актом свідомої діяльності і залежить від знання правил. Історики літератури дуже часто дорікали авторам давніх поетик, що вони, мовляв, цілком підпорядковують поезію правилам. Це не зовсім вірно, оскільки ці автори чітко розрізняють поезію штучну і

природну. Якщо вірші komponуються тільки на основі правил, то вони штучні, а природність досягається тільки «завдяки здібності та легкості таланту».

У «Поетиці» М. Довгалецького поезія поділяється ще на кілька різновидів переважно за предметом, матеріалом і поетичними засобами. Але найголовнішим поділом поезії є поділ її на епічну, трагічну, комічну, сатиричну тощо.

Епічна поезія відтворює героїчні і шасливі дії видатних людей, переможні битви і створює епопею; трагічна поезія розповідає про визначні дії, але нещасливі за своїм характером — військові поразки, нещасні випадки, хвороби, смерть тощо; предметом комічної поезії, або комедії, є смішні та нікчемні вчинки, сміх, гра, сільські обряди.

Вище за іншу М. Довгалецький ставить епічну поезію як за походженням, так і за призначенням. Та, строго поділяючи поезію на епос, лірику і драму, М. Довгалецький цілком слушно зауважує, що епос властивий майже всім видам поезії. М. Довгалецький є автором двох драм та інтермедій до них, високі художні якості яких свідчать, що в цих питаннях він, як теоретик, міг би сказати своє оригінальне слово. Однак у «Поетиці» питання драматичного, трагічного і комічного не знайшли докладного висвітлення. Правда, є тут окремі цікаві зауваження, наприклад, про призначення і мету трагедії, про вимоги до героя трагедії. Має тут місце вже відзначене дослідниками не досить чітке відокремлення трагедії від комедії. Це засвідчують і відомі нам дві драми Довгалецького. Як на нашу думку, то цей факт також є свідченням неприйняття ним принципів класицистичної драми. Довгалецький не прийняв новацій Прокоповича в теорії і практиці драми. Він виявляє значно більше прихильності до тих драматичних принципів, які характерніші для шкільної драми XVII—XVIII століть.

Інтермедії являють собою органічну складову частину драм, і тому нам здається помилковою дослідницька традиція розглядати їх поза текстом самих драм. Інтермедії своєрідно пов'язані з основною дією п'єси і немовби дають ще один ракурс погляду на неї чи коментар до неї. Цей зв'язок може бути різним, але він обов'язковий. Для прикладу наведемо першу інтермедію до драми «Комическое дѣйствіе». В першій дії драми розповідається про чудесне віщування зорі про народження Христа і волхвів, що йдуть йому поклонитися. В інтермедії так само обіграна тема віщування, але вже на матеріалі світському, злободенному. Тут шарлатан шляхтич-астролог віщує селянам про

врожай на майбутній рік. Цікаво, що зв'язок з євангельською легендою тут здійснено внаслідок незвичного зіставлення народження Христа від «непорочного зачаття» і народження пихатого і чванливого шляхтича, якого мати також народила, немов будучи дівчиною. Таким чином, з одного боку, тут розкрито євангельську історію, варіант різдвяної драми, а з другого — життєві картини побуту, реальних образів, навіть з рисами індивідуальних характерів, з живою розмовною мовою. Це поєднання становить характерну рису стилю барокко, свою причетність до якого М. Довгалецький, очевидно, цілком усвідомлює.

У драмах, і передусім в інтермедіях, не тільки розкрито риси побуту за допомогою слів і дій персонажів, котрих вважали тоді гідними комедії, а й поставлено певні соціальні проблеми.

В одній з інтермедій до драми «Властотворный образ...» М. Довгалецький виводить образи пиворізів, які славилися умінням виконувати канти, малювати і займали певне місце в побуті XVII—XVIII століть, розкриває властиве їм почуття гумору і їх злиденне життя. Завдяки інтермедіям до шкільної драми вливався життєвий зміст, реальні картини, характери і жива народна мова. Це і визначає важливість їх впливу на естетичну думку.

Отже, та «несумісність» естетичної теорії, ідей, викладених у «Поетиці», і естетичних принципів самої його драматичної практики чисто зовнішня. Насправді вони цілком миряться в єдності барочного світобачення автора.

Однією з дуже важливих вимог давніх поетик, на якій наголошує М. Довгалецький, є вимога дотепності. Дотепність — це основа поетичного вимислу і основа поезії взагалі. Якщо ти поет, пише М. Довгалецький, і хочеш писати дотепні поеми, то зверни особливу увагу на те, що коли говоритимеш про які-небудь речі, з котрих потрібно зробити дотеп, то слід розкрити їх суперечності, наділяючи предмети властивостями, що їм суперечать, зовнішніми і внутрішніми, і робити неочікувані, несподівані висновки.

Можна було б сказати, що тут сформульовано основний принцип літературного мислення представників нашого письменства XVII—XVIII століть. Вимога дотепності найповніше застосовувалася авторами поетик у вченні про епіграматичну поезію. Говорити талановито, твердить М. Довгалецький у цьому розділі, означає говорити дотепно. Найяскравіше дотепність проявляється в епіграмі. Вже саме визначення епіграми претендує

на дотепність думки: епіграма — це узгоджена неузгодженість, або неузгоджена узгодженість, що містить схвалення або засудження чогось. Джерелом дотепу в ній є наявність двозначності, перенесення подібних слів, гра слів, незвичні порівняння, метафори, зміна слів у логічному судженні, антимічність тощо. Стиль епіграми вимагає широкого використання фігур і тропів, повторень, звертань, метонімії, синонімії, паронимазії, приєднання та інших мовних засобів.

Естетична свідомість XVII—XVIII століть виявляє надзвичайно велику схильність до алегорички, символіки та емблематики. Цей інтерес і викликав до життя величезну кількість творів, насамперед віршованих, які давали поживу для почуттів і роздумів читачів. Чимало з'являлося й творів, що мали наслідком синтез двох видів мистецтва — графіки і віршування. В поетичній теорії відводиться емблематичній та ієрогліфічній поезії чільне місце. М. Довгалецький трактує емблему як знак і вказівку на якусь річ, що стосується певного факту або особи, а символ — як вираз або знак певного спрямування. І емблеми, і символи склалися з малюнків та написів до них (власне епіграм), що пояснювали зображення. Від них вимагалось все тієї ж талановитості (тобто вимислу, дотепності), розміреності, приємності.

В основу символу кладеться близька або віддалена схожість для зображення, а неподібність — для підпису — епіграми. Ці жанри відбивали характерну для естетики барокко тенденцію до синтезу літератури та інших видів мистецтва.

М. Довгалецький приділяє увагу також різноманітним «ієрогліфічним» формам вірша, завдання яких бачить у тому, щоб виражати річ, яка подібна до себе тільки зображенням, але без підпису. Не забуває він і вірші-загадки, підкреслюючи, що в них відгадка може міститися як у самому смислі, так і в словах, фігурах і навіть буквах. Тут наведено й зразки музичних загадок з використанням нотного письма, астрономічних віршів-загадок із знаками небесних світил тощо.

У відповідності з усім сказаним перебуває і той факт, що М. Довгалецький у своїй «Поетиці» зберігає розділ про курйозні вірші. Вчення про курйозний вірш займало помітне місце в поетиках XVII століття. Яскравим прикладом його є поетичні збірки І. Величковського. Після засудження теорії і практики цього віршування Прокоповичем інтерес до нього у XVIII столітті спадає, хоча й не зникає цілком. Довгалецький розкриває принципи побудови і подає зразки всіх найголовніших форм

курйозних віршів: акровіршів, ракових віршів, різних форм фігурних віршів у вигляді зірки, серця, хреста тощо. Він вважає, що такі вірші не тільки є джерелом творчої насолоди для автора, а й здатні розважати читача.

Звичайно, що інтерес до курйозного вірша з боку авторів поетик зумовлений навчальним призначенням поетик, які ставили собі завданням розвивати поетичну майстерність вихованців. Та водночас вони відбивали барочні смаки самих авторів, котрі надзвичайно цінять у поезії дотепність, кмітливість, хитрість та незвичність образів і художніх засобів. Тепер дослідники вже цілком виразно усвідомлюють, що не можна курйозне віршування розцінювати винятково негативно, що воно було одним з важливих моментів на шляху оволодіння поетичною культурою та майстерністю. І все ж на тлі тих тенденцій, які зміцнюються у XVIII столітті, велика увага Довгалецького до курйозного вірша потребує пояснення.

«Поетика» Митрофана Довгалецького — одна з пізніших поетик. Від «Поетики» Ф. Прокоповича її віддаляє 30 років. Тим більше вражає в ній те, що її автор ніскільки не став на бік тих нових тенденцій до зближення з класицизмом, які виявилися в «Поетиці» Прокоповича. Зусилля Прокоповича спрямовані на обмеження тих тривалих традицій, які бурхливо розквітли в Академії завдяки плідній діяльності видатних письменників І. Галєтовського, А. Радивиловського, С. Яворського, тобто традицій барокко. Як реформатор освіти, Феофан Прокопович засудив серед інших захоплень своїх сучасників та попередників захоплення курйозними віршами.

М. Довгалецький добре знав історію викладання поетики в Києво-Могилянській академії, мав у своєму розпорядженні рукописні курси. На деяких з них, що належать до кінця XVII століття, є написи: *Ex libris hieromonachi Mitrophanes Dowhalewski*. Звичайно ж, він не міг не бути обізнаним з «Поетикою» Прокоповича і не міг не звернути увагу на його застереження. Однак на нього Довгалецький не звертає уваги, а навіть наголошує на тих моментах, які заперечує Прокопович. Чим пояснити цю обставину? Довгалецький орієнтується на деякі курси кінця XVII століття. Йому близькі й дорогі ті теоретичні принципи і практичні форми, що розвинулися в Академії в той час. Очевидно ж, така орієнтація пояснюється не консервативністю поглядів письменника, який чимало зробив для утвердження рідного слова в письменстві.

Причина полягає в прагненні М. Довгалецького дати якнай-

повніше уявлення про ті поетичні зразки, які культивувалися українськими віршописцями протягом усього попереднього століття. З цього погляду «Поетика» Митрофана Довгалецького є справді енциклопедичним зведенням правил і принципів давнього віршування. Мабуть, у цьому полягає одна з причин того, що автор цієї «Поетики» зберігає розділ про курйозний вірш.

Друга причина, очевидно, полягає в погляді на мистецтво не тільки як на засіб повчання, а й як на засіб розважання, внаслідок чого й надається такого важливого значення дотепності, свободі творчого вимислу при всій властивій поетикам рецептивності та регламентації. Є всі підстави гадати, що в «Поетиці» М. Довгалецького відбивалася течія, протилежна класицизму. Ф. Прокопович намагався наблизити барочні в своїй основі естетичні принципи, вироблені в XVII столітті в Київській академії, до вимог поетики класицизму. Свідчень цього знаходимо досить і в його «Поетиці» і в «Риториці», наприклад у тій критиці, з якою він обрушується на польського проповідника Т. Млодзюньського. Довгалецький же прагнув теоретично пояснити ті особливості літературної практики, що були більш властиві українській літературі. І це, звичайно, стосується не тільки курйозного вірша, скільки серйозних літературних жанрів.

У «Поетиці» М. Довгалецького основне місце відводиться характеристиці латинського, польського і давньоукраїнського віршування. У цьому питанні безперечною заслугою київського професора є розділ, присвячений давньоукраїнському і польському віршам. М. Довгалецький одним з перших виділив положення про ці вірші в окремий розділ і розглянув їх перед латинським віршем. Це безперечне свідчення того, що український письменник добре розумів значення цієї частини «Поетики» для розвитку рідної йому літератури. Цю частину він насичує багатьма прикладами, як власними, так і інших авторів-співвітчизників. З польських поетів Довгалецький посиляється на твори Кохановських, Твардовського та деяких інших. Дослідники цілком справедливо відзначали, що заслугою Довгалецького є те, що він чи не найповніше розробив питання українського силabisного вірша, дав своєрідне пояснення його структури, краси та інших достоїнств порівняно зі своїми попередниками та сучасниками.

М. Довгалецький твердить, що краса в поезії досягається не чим іншим, як тільки знанням та розумінням тропів і фігур і полягає головним чином у «словах та думках». Тут, зрозуміло, йдеться про красу поетичної форми, а про красу змісту питання

зовсім не ставиться. Що ж до формальної краси, то в «Поетиці» Довгалецького, як і в переважній більшості поетик, згідно з уявленням професорів Київської академії, її можна досягти вправним студіюванням мови і добрим використанням тропів та мовностилістичних засобів. Треба сказати, що вивченням засобів поетичної мови в поетиках і риториках відводилося чимало місця.

Уявлення про красу вірша пов'язується у М. Довгалецького з вимогою технічної досконалості — відповідності вірша певним виробленим правилам. Так, він твердить, що достоїнством будь-якого вірша є передусім цезура та закінчення, або каданс, вірша, що являє собою певну логічну мовну співрозмірність. У слов'янському (давньоукраїнському) вірші, на думку Довгалецького, найкращим закінчення буде тоді, коли вірш завершуватиметься трискладовими словами. Звичайно, ні Довгалецький, ні інші автори поетик не могли не бачити різниці між поезією і віршуванням, що справжня художня творчість вимагає таланту і що вимисел без цього неможливий.

Але, як і над іншими поетами того часу, над М. Довгалецьким тяжіє думка, що поетичного мистецтва можна навчитися, тому, власне, й самі ці правила нерідко підносилися до рангу мистецтва.

Як і всі інші тогочасні поетики, що мали шкільне призначення як підручники поетичної майстерності, «Поетика» М. Довгалецького великою мірою також зосереджена навколо проблем художньої форми, засобів мови і стилю. Для певного історичного етапу становлення давньої української книжної поезії таке зосередження уваги на проблемах майстерності форми було цілком виправданим. Адже саме з опанування форми передусім починалося народження і поширення професійного мистецтва, яке згодом привело до утвердження світського змісту і вирішального зрушення в естетичній свідомості.

У М. Довгалецького ми зустрічаємо, наприклад, докладно розроблене вчення про метафору, багатство її різновидів, що звужують або розширюють значення слова, з численними ілюстраціями. Старі поетики, а особливо риторики, спираються на формальну логіку і алегоріку, а ще ширше на філософію, з якою пов'язане панування правил, заздалегідь встановлених на основі запозичених стародавніх зразків та розташування частин словесного твору. Знання поетичних фігур, на думку М. Довгалецького, є вимогою, що ставиться і перед поетом, і перед ритором. Тому правила розвитку поетичної думки, що є предметом риторик, неодмінно стають і частиною поетик.

Друга частина «Поетики» являє собою, по суті, не що інше, як виклад основних положень риторики. М. Довгалецький зазначає, що тут він прагне наслідувати «Туллієву Сваду», тобто книгу про ораторське мистецтво Марка Туллія Цицерона. Інше джерело, на яке також посилається Довгалецький, — це праця ритора XVI століття Кипріяна Соареца (Соарського) *De arte rhetorica libri tres ex Aristotele, Cicerone et Quintiliano praeceptis de promptis*, яка, за свідченням О. Білецького, була в бібліотеці Симеона Полоцького *. Використані тут, мабуть, також твори інших авторів, наприклад, О. Доната, Я. Понтана та інших.

Риторичне вчення складається з шести частин: про тропи, про фігури, про періоди та їх складові частини, про риторичні джерела і про хрію та її частини. Викладаючи вчення про хрію, М. Довгалецький як зразок предметної хрії наводить власний панегірик Рафаїлові Заборовському, сповнений найвищих похвал: «Хай мовчить панегірист Аполлон, хай замовкне аед Гомер, хай стримає голос красномовний Туллій... бо ось новий іде найкрасномовніший оратор Рафаїл». Голос його, каже Довгалецький, звернений до всіх народів, його промови змістовні, і він замість спокусливого багатослів'я обрав щирість і стриманість...

Сучасного читача вразить кількість термінів, зміст яких був докладно розроблений теоретиками XVII—XVIII століть. Найменші елементи поетичного твору діставали там чітке визначення і відповідно регламентувалися правилами, які не завжди усвідомлює сучасний поет, складаючи оригінальні вірші чи поеми. У «Поетиці» М. Довгалецького зустрінемо багату колекцію імен богів, вживаних в поезії, наприклад, усіх володарів Олімпу з їхньою родовідною, імена царів, імператорів, засоби вихваляння людей різних станових та вікових категорій — друзів, юнаків, ратних мужів, учених, багатих, ораторів тощо. Є тут багатий мовностилістичний арсенал для опису тварин, зброї, предметів війни, хатніх речей тощо, які подаються за алфавітом.

Питання про походження київських поетик цікавило багатьох дослідників. Основні твердження, навколо яких оберталася думка шкільних теоретиків XVII—XVIII століть, в тому числі й Феофана Прокоповича та Митрофана Довгалецького,

* Див.: О. І. Білецький. Зібрання праць у п'яти томах, т. I. К., 1965, стор. 431.

являють собою не що інше, як Інтерпретацію і конкретизацію тих загальних положень, котрі вперше були сформульовані Арістотелем, згодом варіювалися у Горація, Ціцерона та інших античних авторів, а потім знову переосмислювалися середньовічними і ренесансними поетиками. Немає нічого дивного, що в результаті всіх цих Інтерпретацій арістотелівські положення поступово формалізувалися. Однак ця формалізація відбивала суперечності духовно-практичного освоєння світу засобами мистецтва на різних історичних етапах. Все ж важливі принципи естетики Арістотеля в курсах українських авторів знаходили адекватне тлумачення. Крім розуміння предмета поезії, Довгалецький приймає думку Арістотеля про співвідношення поезії і історії, поділяє його думку про близькість поезії до філософії тощо. Звичайно, що на розуміння природи поезії впливали значною мірою і церковні письменники-візантійці, такі як І. Дамаскін, св. Ієронім, Євсевій, та новолатинські ренесансні теоретики — Я. Понтан, Ю.-Ц. Скалігер, Ф. Страда та інші. Але, старанно вивчаючи праці цих теоретиків, українські професори ніколи не обмежувалися викладом відомих тверджень якогось автора, а, зіставляючи різні джерела, вони робили самостійні спостереження. Старі положення переосмислювалися у світлі особистого творчого досвіду і вимог сучасності. Не випадково більшість авторів поетик була й відомими на той час поетами.

Слід відзначити ще одну загальну рису «Поетики» М. Довгалецького. Вона полягає в тому, що хоча його думки та уявлення і обертаються в сфері біблійних образів і почуттів, але найбільше ж вони живилися сюжетами та образами античної міфології. В арсеналі художніх засобів, що його пропагує український теоретик, спадщині античного міфологічного матеріалу відводиться першочергова роль: імена богів, їхні вчинки, міфологічні оповідання і сюжети є головним відправним моментом при осмисленні будь-яких предметів і явищ. Це ті прийоми, використанням яких поети опосередковують своє естетичне ставлення до дійсності. Принципи барокко ґрунтувалися на переосмисленні середньовічних і ренесансних традицій водночас, хоча й мали зовнішню подібність до засад класицизму.

«Поетика» М. Довгалецького передусім є поетикою, яка узаконює основні принципи барочного стилю в українській літературі. Вона, на нашу думку, найадекватніша тій літературній течії, яка залишалась панівною на Україні в першій половині XVIII століття і протистояла класицизмові. Крім відзначених вище особливостей теорії Довгалецького,

на користь цього свідчить і поєднання поетики з елементами риторики. Адже риторична логіка в поєднанні з алегорикою та символікою — характерні риси стилю літературного барокко.

Ідеалістичний підхід до мистецтва перешкодив М. Довгалевському, як і іншим його сучасникам, зробити перехід від розуміння мистецтва поезії як форми діяльності до визнання його як засобу духовно-практичного освоєння світу.

У «Поетиці» М. Довгалевського з вичерпною повнотою відбилися найголовніші принципи художньої практики XVII—XVIII століть. Тому вона є визначною пам'яткою естетики і займає поважне місце в історії української естетичної думки XVII—XVIII століть. В естетичних поглядах М. Довгалевського відбилась вірність принципам, які в теорії поезії сформувалися ще в другій половині XVII століття, намагання розвинути їх теоретично і практично.

*І. В. ІВАНЬО,
кандидат філософських наук*

ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА

Переклад «Саду поетичного» М. Довгалецького здійснено за рукописом № 521 (див.: Н. И. Петров. Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве, вып. II, М., 1896), який перебуває тепер у Центральній науковій бібліотеці Академії наук УРСР у Києві, а там, де виникала потреба, перекладач використав також другий екземпляр цієї поетики, який зберігається в цій самій бібліотеці під № 261 (див.: Н. И. Петров. Описание рукописных собраний... вып. I, М., 1891).

Помилки, допущені переписувачем, утруднювали роботу над перекладом, і там, де вони були очевидними, перекладач вважав за потрібне їх виправити. Однак залишилося кілька імен осіб, яких не вдалося встановити (вони позначені зірочкою), тому переклад деяких з них може викликати сумнів. Вони не ввійшли до словника імен і назв, який подається в кінці книги.

У перекладі в квадратних дужках вставлені слова, які, на думку перекладача, необхідні для кращого розуміння тексту. В українських прикладах пропущено ь і поставлено розділові знаки. Авторство деяких цитованих місць не вдалося встановити, тому вони залишились без пояснень.

У процесі роботи над перекладом багато цінних порад і вказівок дали співробітники кафедр класичної філології Львівського ордена Леніна державного університету імені І. Франка доцент І. І. Андрейчук, ст. викладач П. П. Венгловський і доцент Ю. Ф. Мушак, яким перекладач складає щиру подяку.

САД ПОЕТИЧНИЙ

ВИРОЩЕНИЙ ЗАДЛЯ ЗБИРАННЯ КВІТІВ І ПЛОДІВ ВІРШОВАНОГО
І ПРОЗОВОГО СЛОВА В КИЇВСЬКІЙ МОГИЛЯНО-ЗАБОРОВСЬКІЙ
АКАДЕМІЇ ДЛЯ БІЛЬШОЇ КОРИСТІ УКРАЇНСЬКОМУ САДІВНИКОВІ
І ЙОГО ПРАВОСЛАВНІЙ БАТЬКІВЩИНІ БІЛЯ ЙОРДАНСЬКОГО
І МАРІЙСЬКОГО МОРІВ У РОЦІ, В ЯКОМУ ОСОБЛИВО ЧУДОВЕ МІСТО
ДАЛО НАКАЗ [ЗДОБУТИ] ЗБРОЄЮ ОЗОВ, 1 ВЕРЕСНЯ 1736.

HORTUS POETICUS

LEGENDI GRATIA FLORES ET FRUCTUS LIGATAE ET SOLUTAE
ORATIONIS IN ALMA KIJOWIENSI ACADEMIA MOHILOZABOROWS-
CIANA IN MAIUS ALIMENTUM ROXOLANO ABDOLONIMO EIUSQUE
ORTHODOXAE PATRIAE PENES IORDANICUM ET MARIANUM PONTUM
PASTINATUS ANNO QUO EXIMIE LECTA URBS GLADIIS OZOV
IUSSIT UT ANNO CALENDIS 8BRIS I 1736 ANNO

СЛОВО

до сучасних садівників поезії

Після важкого чотирирічного обробітку поля класичної будови благородним лемешем праці тепер нехай нам уже буде дозволено вступити в чарівний сад поетичного мистецтва. Сучасний поет [пише]:

«Часто пісні нам полегшують працю нестерпно
мозольну:

Сили в поезії більш, ніж в усіх інших мистецтвах».

І здалось мені, що цілком справедливо це мистецтво можна назвати чарівним; я ж бо справді не мав гадки називати його скорботним або сумним (як інші), а вважав за доцільніше назвати його садом, який прикрашують не чужі квіти чару, які в негоду від несподіваних вітрів втрачають життєздатність, в'януть і зовсім гинуть; [садом] яскравим, але не таким, що насичує жадібні очі звабливою різноманітністю розмаїтих кольорів, ані таким, що веселить та втішає наші почуття якоюсь життєдайною амброзією, але [таким садом], що завдяки [своїй] внутрішній силі та значенню міститься біля Йорданського та Марійського морів ласки і, викоханий та прикрашений, приносить неймовірну насолоду, що впливає з почальних квітів. Бо ж він, живлячись природним елісейським чаром, || породженим буйною силою квітів, пахне ще приємнішим ароматом і дихає [ще більшою] свіжістю. Цей сад, безперечно, принесе втіху скорботним душам, спонукатиме байдужих на прекрасні

2 зв.

вчинки, а оцінивши належно добродійства, надихатиме на ще більші подвиги, стримуватиме жорстоких, викриватиме зарозумілих, віддаватиме хвалу чесним, затаврує ганьбою нечесних і, крім того, не тільки із своїх сучасників, разом з наглядачем царських садів, але й з нащадків майбутніх поколінь зробить та підготує працьовитих садівників.

«Завжди поетам усім віддавалась пошана священна, Часто багатства також щедро давалися їм».

Адже в садах, природно, завдяки росі та дощам виростають різnorідні рослини, і чим густіший та щедріший впаде на них дощ, тим пишніші й чарівніші виростають квіти. І якщо до такого саду забажає підійти ваша душа і не тільки поглянути на дуже красиві поетичні квіти, але й взяти з них певну користь (бо ж саме споглядання не приносить задоволення, якщо немає з нього якоїсь користі), то прикладіться до цього родючого або радше повчального саду всім своїм тілом і намагайтесь окропити його не водою, а власним потом. Лише тоді, без сумніву, ви прочитаєте щонайприємніші поеми та зберете плоди. Тому, передусім, входячи до повчального саду цього мистецтва, будьте благочестивими та уважними садівниками. Адже ж цей сад — не казковий сад поганських божеств, звідки сам Юпітер, як каже легенда, зірвав золоте яблуко, а це сад — || марійський, у якому таємнича, тому що божественна, квітка породжує життєдайні плоди для голодних. Але щоб хтось крадькома та по-грабіжницькому не зривав квітів і не збирав плодів, то ми, за звичаєм інших, цей наш сад обведемо подвійною огорожею.

Перша огорожа охопить поетичні квіти, об'єднавши тут найрозкішніші плоди. Друга ж обгородить найкорисніші плоди Туллієвої Свади¹. Також, як вко-

рінився в нас шкільний звичай, конче потрібно помістити в огорожі й більш корисні вступні відомості. Їх корисно пізнати, тож оволодіймо ними, входячи до середини саду, за допомогою небесних світил і садівника всього світу та спасителя нашого господа Христа, під керівництвом святого Рафаїла, під покровительством найсвітлішого та найблагороднішого владики великого Рафаїла Заборовського, з ласки божої архієпископа Київського, Галицького й Малої Русі, найвизначнішого протектора і найщедрішого покровителя славної Київської академії, що ще раз піднялась угору.

А ти, допомоги чиеї ми ласкаво благаємо, найнепорочніша садівнице назаретської квітки, найблаженніша діво Маріє, прибудь зі своїми лілями та трояндами і, даючи нам насолоду, допоможи в цьому річному труді. І того, хто народився з непорочного й незасіяного поля твого лона й неосяжний щодо своєї божественності і проник в усі його закутки, || щоб зірвати спасенний цвіт для людської природи, ти проси, щоб він своїм божественним запахом і ясністю відвернув нас від помилки. А щоб ми не здалися [читачеві] простими та непривабливими, то нехай він нас прикрасить, оздобить і наповнить чаром.

3 зв.

В і р ш - з а с п і в

Ритмами славні діла оспівати я маю на думці,

Аж дотепер доведу, пастирю — поміч моя.

Форму взяв вірша й для учнів, достойних квітучої
праці,

А не для себе ось цей сад я плекаю тепер.

Ім Рафаїла ім'я було захистом завжди надійним:

Ліки цілющі усім славне ім'я це дає.

Лавром твоє увінчаю чоло я, твій раб недостойний.

Вір: І Всевишній Арбітр Твій не покрие раніш.

ВСТУП

до поетичного саду

4. Розташування і будову всесвіту відповідно охоплює замкнуте коло. Навіть герой Гектор, запалений Марсовим шалом, не дарма озброюється і натягає на свої плечі стальну кольчугу. Людська турбота цілком закономірно оточує повсякчас великі та славні міста валами і мурами, щоб їх не знищила або не спалила в раптовому нападі піднята рука Марса чи мистецтво Беллони. Тому ми, «найвірніші садівники, теж віддаймо наш поетичний сад під опіку найсвітлішого цінителя Рафаїла. Присвятімо й доручімо цей сад йому. Адже, роблячи так передбачливо, найбезпечніше та найщасливіше зберемо плоди, якщо за його допомогою виплекаємо сад нашого мистецтва. А щоб він розвіяв убогість нашого незнання та наситив спрагу жадоби мудрості, ми під керівництвом Рафаїла, покровителя тих, хто відчиняє двері поезії, приступімо нарешті до розповіді про квіти і плоди, заздяки яким ми дійдемо до визначення, суті, походження, переваги, значення, завдання, предмета, форми, призначення, користі, поділу й до цілого твору поетичного мистецтва, задля якого ми й робимо цей виклад.

ОГОРОЖА ПЕРША

ЯКА ОБІЙМАЄ ПОЕТИЧНИЙ САД,
АБО САМУ ПОЕЗІЮ ВЗАГАЛІ

Раніш ніж я розповім про поеми й поетичні справи, то доцільно тут, у саду, спочатку дати пояснення поезії взагалі або загальних поетичних настанов, щоб на підставі попереднього загального вивчення поезії було нам легше зрозуміти окремі квіти.

КВІТКА ПЕРША

Про вступні поняття поетичного мистецтва

Тут, у першій квітці, яка шойно пускає паростки, назвемо п'ять плодів, наповнених знанням: перший плід — про визначення та суть поезії, другий — про походження, третій — про перевагу і значення, четвертий — про завдання, предмет і форму поезії, п'ятий — про призначення, користь і про поділ її, що й залишилось дослідити.

4 зв.

ПЛІД ПЕРШИЙ

Про визначення та суть поезії

Попереднє дослідження кожної речі завдяки докладнішому пізнанню її суті вимагає, передусім, пізнати й дати визначення її назви. Тому й ми, намагаючись дати правильне визначення назви та суті поезії, насамперед, повинні розглянути саму назву.

ВИЗНАЧЕННЯ НАЗВИ ПОЕЗІЇ

Відносно назви, що таке поезія, то я відповідаю: поезія, поема і поет — це грецькі терміни, які походять від слова ποιῶ або ποιέτω, з якого випливають ποιησις, ποιημα, ποιητις, які означають видумку, творіння й наслідування. Звідси також пішла назва «поет», яка означає того, хто видумує, творить і наслідує. Поет зображує якусь річ правдоподібною й оспівує віршем. Та з цього не випливає, що критське слово «видумка»-неправда стосується поета і поезії,

як вважає простий народ, бо те, що ви, поети, видумуєте, не є неправдою і не суперечить здоровому глуздові. Поет, як каже крітянин, завжди видумує або створює якусь річ згідно з правилами логіки.

ВИЗНАЧЕННЯ СУТІ ПОЕЗІЇ

- Щодо змісту або суті поезії, або що таке поезія, то різні автори подають неоднакове визначення залежно від своїх природних здібностей. Одні подають таке визначення: «Поезія — це мистецтво, яке зображує вчинки людей і описує їх у формі вірша для життєвої науки». Інші ж так визначають: «Поезія — це мистецтво добре писати вірші», а ще інші дають поезії таке визначення: «Поезія — це мистецтво зображувати який-небудь предмет метрично з правдоподібним || вимислом». Це останнє визначення правильніше і зрозуміліше, ніж попередні. Адже ж воно пояснює поезію найбільш виразно, бо завдяки термінові «мистецтво» поезія узгоджується з іншими науками, які складаються з певних і до кінця безпомилкових настанов. Слова «який-небудь предмет» вказують на те, що поезія може зображати не тільки вчинки людей, але й будь-яку річ, яка існує реально або яку можна видумати. Поняття «з правдоподібним вимислом» свідчить, що поет неодмінно зобов'язаний щось видумувати та зображувати його правдоподібним, бо, як повчає Арістотель, вимисел — це душа поезії². Інакше поет не буде поетом, а тільки віршописцем, між якими є певна різниця.

РІЗНИЦЯ МІЖ ПОЕТОМ І ВІРШОПИСЦЕМ

Віршописець описує у віршовій формі готову річ, справжню й історичну, а поет у своєму вірші зображує річ, яку він сам видумав.

Терміном «метрично» сама [поезія] відрізняється від усіх інших мистецтв, бо тільки вона одна зображує метрично, тобто у віршовій формі, а не створює свого твору прозовою мовою. Таким чином, пояснивши терміни нашого визначення, ми вже знаємо і стверджуємо, що воно є правильним, відповідає визначуваному [поняттю], і всі його можуть прийняти, бо найближчим родом має поняття «мистецтво», а видовою відмінністю — термін «метрично». Проте заради цікавості, наслідку та бажання заперечити можна виступити проти терміна визначення «метрично» таким чином: дане визначення поезії суперечить її поділові, отже, воно неправильне. Доводиться при тому антецедент: твори поділяються на віршові і прозові. А дане визначення завдяки термінові «метрично» виключає прозові твори. Отже, воно суперечить своєму поділові. Відповідаю: заперечую антецедент, розрізняючи доведення: коли твори поділяються || на віршові у власному розумінні і прозові у невластому розумінні та завдяки акциденції, то я погоджуюсь з більшим [засновком]; коли ж твори поділяються на прозові у власному розумінні, то я тим самим заперечую більший [засновок]. Розрізняю також менший [засновок]: коли дане визначення своїм терміном «метрично» виключає ясно прозу як таку, то я погоджуюся з меншим [засновком]; коли ж дане визначення терміном «метрично» виключає всю прозу абсолютно і без винятку, то я заперечую менший [засновок] і логічний висновок. Терміни поділу будуть зрозумілі тільки на підставі діалектичного міркування з волі божої. Ми ж у визначенні подали терміни «метр» і «правдоподібний вимисел», тому що ці два елементи входять до складу поняття «поезія», один з яких усунувши, вже не буде поезії, а тільки історія або голі вірші.

5 зв.

ПЛІД ДРУГИЙ

Про походження поезії

Навіть вельми вчені люди, досліджуючи питання походження поезії, не мають одностайної думки. Одні твердять, що поезія бере свій початок від сина Юпітера Аполлона, який вважався богом поетів, пророків та авгурів і першим автором віршів. Інші ж [виводять] її від Гомера, Мусея, Ліна, Орфея, Гесіода, Амфіона, які були найдавнішими та найвидатнішими грецькими поетами, а ще інші — від Піерія, що, як говорить легенда, був першим автором поезії і навчав своїх дев'ять дочок муз, яких від його імені називали пієридами. Тому його вважають батьком муз, бо вони від імені свого батька дістали назву «пієриди». Лише деякі [вчені] висловлюють думку, що поезія бере початок від євреїв, а ще інші — від єврейського вождя Мойсея, який створив новий гімн³. Нам же відносно походження || поезії не варто багато роздумувати. Якщо ж інші знання та науки, які користуються пошаною, були винайдені дивним генієм та розумом людей при божій допомозі, то чому б ми мали помилитися, коли скажемо та наполягатимемо, що поезія бере початок від самого творця світу, а потім, після створення першої людини — Адама, нашого прачура, перейшла до нього, а від нього, завдяки праці,— до інших і аж до нас.

З цього, очевидно, випливає певна суперечність [між вищесказаним] і загальновідомою приказкою, яка говорить: «Поетами народжуються»⁴, тобто, що вони начебто можуть творити й складати вірші без допомоги та сприяння поетичного мистецтва, а спираючись тільки на природні здібності. Цю хибну версію Гораций разом із Стобеем та Арістотелем сміливо за-

перече, заявляючи: «Чого я не вивчав, того, признаюся, не знаю»⁶ Отже, без знання [поетичного] мистецтва не досить самих природних здібностей. Це також [підтверджує] Арістотель: «Мистецтво удосконалює природні здібності і доповнює те, чого їм не вистачає». Отже, і я, приєднуючись до думки цих письменників, вважаю, що ані природні здібності без [знання поетичного] мистецтва, ані мистецтво без природних здібностей не може створити поета. Цю думку повторює Гораций:

«А щодо мене, то праця без щедрої жилки,
як бачу,
Й здібність незріла, та що ж вони в силі зробити
окремо?
Спільної й дружньої праці одне вимагає і друге»⁶.

ПЛІД ТРЕТІЙ

Про перевагу і значення поезії

Милозвучний та дійсно правдивий енкомій перевазі та значенню поезії виголосив той, хто нею свідомо займався. || Поезія — божественна справа. Адже ж граматика має відповідний порядок слів, подібний до [порядку] збройних сил, астрономія займає недосяжну висоту завдяки своїм зорям, спливає медовими солодощами слів ораторське мистецтво, але набагато більше чутливо-ніжною є поезія, що наслідуює людські вчинки, яка, наче другий бог, кує в людських душах замінні субстанції речей, бо ж найвірніші помічники її Аполлон, Гесіод, Мусей, Лін, Орфей, Піерій, Гомер, Амфіон і майже всі античні поети, а також філософи, теологи вважались богами, як про це свідчить поет:

6 зв.

«Бог сам витає у нас, і зв'язки у нас з небом
могутні,
Дух цей з безмежних небес завжди приходить
до нас.
Звуть нас святими пророками, бо про богів в нас
турбота,
Інші вважають, що в нас завжди живе
божество»⁷.

А що ж уже тут думати та говорити про саму володарку [поезію], що панує в усьому, яка, очевидно, царів зарахувала до вчителів, а скіпетри — до пер, відклала знаряддя своєї праці? Я не маю наміру пере-рахувати тут сприяння їй більшості вождів, а візьму тільки одного Александра Македонського, якому в одному можна дивуватись, що з дорогоцінної здобичі Дарія призначив дуже дорогу шкатулку із золотом та гемами для зберігання гомерівських поем, вважаючи це місце достойним такого скарбу⁸. Рідко той, хто перебуває з поезією в дружніх стосунках, здобуде авторитет у цієї володарки, священної своїм красномовством, якщо не захопиться достатнім та відповідним їй прославлянням. ||

ПЛІД ЧЕТВЕРТИЙ

Про завдання, предмет і про форму поезії

ПРО ЗАВДАННЯ ПОЕЗІЇ

Завдання поезії двояке: видумувати й видумане викласти у віршованій формі. Поет тоді видумує, коли, використовуючи фігури прозопопеї та етопеї, надає видуманим предметам, наче справжнім, і неживим, наче живим, властивостей живих істот або приписує якому-небудь явищу якусь особливу при-

чину, чи то бога або муз, чи говорить про дуже визначних поетів, вважаючи їх взірцем для наслідування.

ПРО НАСЛІДУВАННЯ

Наслідувати — означає робити одну річ на зразок іншої. Існує два види наслідування: природи і твору. Наслідування природи — це правдоподібне зображення якоїсь речі, розуміється, якщо певна особа зображується як якась дійсна особа, як це буває в діалогах, коли цар (наприклад, Соломон, Давид, Мойсей, Ілля і т. д.) вводиться як справжній. Наслідування твору — це подібність у підборі або розподілі матеріалу, у його мовностилістичному опрацюванні, коли, очевидно, в якій-небудь ділянці науки або мистецтва її працівник наслідує в своїй роботі іншого [працівника] або щодо предмета, якщо веде мову про подібний предмет, або щодо способу [зображення], коли інший предмет зображується подібним способом, або щодо слів, якщо майже тими самими словами передає свою думку. Таке наслідування спільне для всіх наук. Йому дається ось яке визначення: наслідування в творчості — це подібність у доборі та розподілі матеріалу або в його мовностилістичному опрацюванні. Або ще: наслідування — це зображення іншої речі, або, як вважає Платон, це зображення образів. ||

7 зв.

ПРО ЗАВДАННЯ ПОЕТА

Завдання поета — пізнати різні роди віршів, щоб, пишучи їх, вправлятися в них і говорити поетично згідно з цим [правилом]:

«Слід розрізняти своє і народне, церковне і світське».

ПРО ПРЕДМЕТ ПОЕЗІЇ

Предмет поезії двоякий: речі, які підходять або можуть підійти для поетичної видумки, і самі вірші, які виражають цю поетичну видумку. Дехто називає це предметом найближчим і предметом дальшим. Найближчий предмет [поезії] — це самі вірші, а дальший — це речі, які можна оспівати у віршах. [У зв'язку з цим] Овідій так висловлюється про поетичну свободу:

«Поле безмежне поетам дає поетична свобода.
В'яже історія їх; віри словам не давай».

Подібно до цього про поетичну свободу говорить Ювенал:

«Сотні собі слів бажати — це право поетам
належить;
Сто уст і сто язиків у віршах вони можуть
вживати».

ПРО ФОРМУ ПОЕЗІЇ

Форма поезії — це розташування та поєднання віршових стіп згідно із змістом вірша, якого він роду, або: форма поезії — це правдоподібність у метричному наслідуванні. Адже один і той самий матеріал, тобто всі речі, що однаково придатні для ораторського мистецтва і для історії⁹, поезія робить різними, коли вона їх [ці речі], не зважаючи, якими вони є або бувають, але зважаючи на те, якими вони можуть бути, описує метрично згідно з їх природними особливостями, бо ж оратором не вважається той, хто наслідує правдоподібно, а тільки той, хто говорить логічно та влучно, щоб переконати, ані істориком, який подає тільки дійсні факти.

ПЛІД П'ЯТИЙ

Про призначення, користь і поділ поезії ||

8.

Призначення поезії, як вважає Арістотель ¹⁰, — це користь і виправлення звичаїв. Воно буває трояке, а саме: повчати, хвилювати і розважати. Про це Гораций пише так:

«Радість чи користь приносити завжди всі прагнуть
поети;
Справи приємні в житті оспівать або також
поважні...
Цей собі славу здобув, хто з'єднав із приємним
корисне» ¹¹.

Адже повчає поет тоді, коли свій виклад або річ, яку він зображує, подає з достатньою ясністю для всіх, як це впливає з євангельського вчення про спокусу ¹².

«Права рука спокушає тебе — то відріж її й викинь,
А як нога, то й її, каже Христос, теж відріж.
Ну, а якщо тебе вводить у гріх твоє правее око,
Вирви негайно його, грішнее око оце.
Всяку частину так тіла свого ти відріж, якщо треба,
Голову знімуть тобі медики і богослов».

Розважає поет тоді, коли своїм віршам надає гостроти або проникливої дотепності, яка є душею поезії, як це видно з прикладу про господа Христа, завдяки нагромадженню алегоричних визначень:

«Був виноградним кущем я, ніхто не зривав з мене
ягід,
Був я потоком, ніхто з мене води не напивсь.
Деревом став я, ніхто не бажав собі тіні моєї.
Став я вожатим, ніхто слідом за мною не йшов.

Фебом я став, і ніхто теж не сяяв від нашого
світла.

Став пастухом, за моїм стадом ніхто не пішов.
Що ж мав робити Ісус, коли золото люблять
всі дуже? ||

8 вв.

«Щоб полюбили мене, золотом стану»,—
сказав»¹⁹.

Хвилює поет тоді, коли своєю поетичною мовою
схиляє душі слухачів згідно із своїми намірами до
різних почуттів, до корисних і почесних вчинків,
до гніву, захоплення й співчуття. Ілюструємо це
прикладом про найвизначнішого покровителя та на-
ставника шкіл і владику, що піклується нашим на-
родним благом:

«В Києві радість, радіє Паллада й танці виводить,
І в Академії теж радість учених усіх.

Славна вона і колонами гордими сяє щаслива:
Світло побачила знов, в темряві ж довго була.
Славне ім'я Рафаїл своє доблестю й честю
прославив,

Також велику любов він у нащадків знайде.
Дай же нам, музо, його і у славі, і в щасті великім;
Навіть ці стіни шкільні з радості сяють тепер».

Можна виступити проти терміна «розважати»,
маючи на увазі, що розважати — це призначення ри-
торики, а не поезії. Антецедент можна доводити та-
ким чином: весь смисл, чи суть, риторики полягає
тільки в тому, щоб розважати, отже, розважання —
це призначення тільки риторики. Відповідаю: анте-
цедент я розрізняю: якщо призначенням риторики
є лише розважати не у власному й дальшому розумін-
ні, то з таким антецедентом я погоджуюсь; якщо ж

призначенням риторики є лише розважати у власному й найближчому розумінні, то цей антецедент я відкидаю. Для доведення додаю: якщо суть, або смисл, риторики полягає у самій лише поетичній насолоді, не зв'язаній з віршовою формою, то з цим я погоджуюсь; якщо ж суть, або смисл, риторики полягає у самій лише насолоді, пов'язаній з віршовою формою, то я заперечую антецедент і логічний наслідок доведення. На ясність термінів вкаже діалектичне міркування. ||

9.

ПРО КОРИСТЬ ПОЕЗІЇ

Користь поезії полягає в тому, що поет, слухач і читач з її допомогою добре пізнають латинську мову. Це відбувається різними шляхами.

По-перше, завдяки поезії читач добре вивчає латинську мову, коли пізнає різноманітні частини мови, читаючи прозу та поезію:

Nos opus est rēgis, cur rēgis illud opus.

[Царська це справа, чому саме ти нею керуєш].

У цьому прикладі *rēgis* — іменник, а друге *rēgis* — дієслово, про що я довідуюсь на підставі користі поезії, тому що іменникові *rēgis* даю довгу квантитативність, а дієслову *rēgis* — коротку.

По-друге, завдяки поезії читач вивчає латинську мову, коли він вчиться пізнавати омонімічні слова:

Silva vetus cecīdit ferro, quam nemo cecīdit.

In silvis lepōres, in verbis quaere lepōres.

Pendēre quid debet? Furtum hunc pendēre necesse est.

Oblitus decōris, violat praescripta decōris.

Oblitus est vino, sed non oblitus amoris.

Et parēre uxorem decet et parēre marito.

Pōpulus a pōpulo dum caeditur, est bene testor.

[Ліс цей дрімучий упав від заліза, ніхто ж бо не зрізав.

В лісі шукай ти для себе зайців, а в словах шукай чару.

Що тобі треба обдумати? Слід припинити крадіжку. Зовсім забув він про честь, настанови краси зневажає.

Заплямував він вином вже себе, не забув про кохання.

Треба, щоб жінка родила і слухала теж чоловіка. Добрий це знак, якщо люди рубають у себе тополі].

В останньому вірші перший іменник *pōpulus* означає вид дерева [тополя], а другий іменник *pōpulus* — юрбу людей [народ], що я пізнаю на підставі корисності поезії, тому що іменник *pōpulus* — тополя має довгу квантитативність, а іменник *pōpulus* — народ — коротку. Таке саме пояснення й інших слів [у наведених] віршах.

По-третє, завдяки поезії слухач добре пізнає латинську мову, коли довідується про походження та значення слів. Наприклад: *edūco* [виводити] з довгим передостатнім складом і *edūco* [виховувати] з коротким. ||

По-четверте, завдяки поезії оратор добре засвоює латинську мову, коли вивчає властивості частин мови:

час, спосіб і т. п. Наприклад: *Iam ad limina scholastica venimus, venimus enim, sed lento passu.* [Уже до шкільного порога ми приходимо, але прийшли повільним кроком].

РІЗНИЦЯ МІЖ ПОЕТИЧНИМ МИСТЕЦТВОМ, ПОЕТОМ І ПОЕМОЮ

Додаю: поетичне мистецтво, поет і поема відрізняються одне від одного ось чим. Поетичне мистецтво (розуміється повчальне, тобто корисне, а так само й поема) — це норми і правила, що вказують, як писати. Поет — це сам творець, який згідно з своєю поетичною манерою пише свої твори, а поема — це сам твір, створений і видуманий згідно з правилами поетичного мистецтва.

ПОДІЛ ПОЕЗІЇ

Якби тебе хтось про це випадково запитав, то дай йому таку відповідь: поезія щодо предмета або матеріалу (а ним є всі речі) буває трьох видів: показова, дорадча і судова. Перша навчає хвалити або ганити, вітати, виявляти пошану, дякувати, друга навчає радити або відраджувати, заохочувати, вимагати, благувати, втішати і, нарешті, третя — обвинувачувати і виправдовувати, жалітися, докоряти, погрожувати, підозрівати. Далі [поезія поділяється на] досконалу і недосконалу. Досконала — це така, в якій є поетичний вимисел і збережені всі інші правила, а недосконала — така, коли є тільки самі вірші без поетичного вимислу. Подібно до цього так само двояко можна сказати про поета. Знову ж іншою є природна, а іншою — штучна поезія. Природна

поезія — це така, коли вірші складаються завдяки здібності та легкості таланту, а штучна, — коли ці вірші komponуються тільки згідно з правилами поетичного мистецтва. Крім того, іншою є поезія церковна, іншою світська. Церковна описує священні речі. Такими є церковні пісні, псалми і т. д. Світська поезія займається || світськими речами. З тих двох утворюється мішана поезія, яка частково описує та оспівує священні речі, а частково — світські. Далі, іншою є поезія етологічна, в якій описуються звичаї та життя, іншою — економічна, в якій розглядаються господарські справи, іншою — історична, що розповідає про характер і життя видатних людей, іншою — астрономічна, яка трактує про властивості зірок та про рух неба, іншою є та, що стосується добору матеріалу, його розподілу, мовностилістичного оформлення, запам'ятовування та виголошення згідно з п'ятьма частинами риторики, якими є: добір і розподіл матеріалу, мовностилістичне опрацювання, запам'ятовування та виголошення. Ці частини близькі й до поезії. Та основний поділ поезії — це поділ на епічну, або епопею, трагічну, або трагедію, чи драматичну, комічну, або комедію, сатиричну, буколічну, землеробську, елегійну, ліричну та епіграматичну, про що з огляду на брак часу скажемо на своєму місці, а тут тільки про вступні поняття, щоб зберегти дорогий час для більш важливих речей. На цьому закінчуємо.

КВІТКА ДРУГА

Про роди віршів

У цій квітці будемо захоплюватись не тільки слуханням і читанням польських, слов'янських [тобто давньоукраїнських] та латинських віршів, але також завдяки справжньому мистецтву зберемо дуже приємні плоди: перший плід — про польський і слов'янський вірші; другий — про допоміжні засоби латинських віршів, третій — про мистецтво віршування взагалі, четвертий — про метр, вірш і віршові строфи та про їх назви, п'ятий — про частіше вживані та гідні вивчення роди віршів. Про це хай буде [плід перший].

10 зв.

ПЛІД ПЕРШИЙ

Про польський і слов'янський вірші

Певні вправи в польських і слов'янських [давньоукраїнських] віршах ми подали щойно в синтаксимі й вказали не тільки метод вивчення їх напам'ять, але також, врахувавши певний досвід останнього випущеного класу, проілюстрували прикладами і записали їх. Та оскільки це особливе завдання поетики слід обмірковувати, то ми тут силою факту змушені повторити відоме і пояснити невідоме.

Польський і слов'янський вірші, якщо давати їх визначення, — це є поетична мова, яка складається з певного числа складів і має подібні закінчення [рядків], або закінчення певних віршів є відповідними собі. З цього визначення випливає, що відмінність між польським, слов'янським і латинським віршами

двояка: по-перше, польський і слов'янський вірші складаються із складів, а не стіп, і, по-друге, у них неодмінно в кінці відповідних віршів є подібні склади, а в латинському цього немає, за винятком у так званих леонінських віршах¹⁴, які не тільки в двох, а навіть в одному рядку мають відповідно співзвучні склади.

11. Достойнством будь-якого вірша є, передусім, || цезура і закінчення, або каданс, вірша, що являє собою певну логічну мовну співзвучність¹⁵. Ці закінчення у передостанньому складі мають однаковий голосний і при вимові — той самий наголос.

До недоліків, яких слід уникати, у закінченнях віршів, передусім, належать такі: у польських віршах [закінчення] на -iąc: *explikuiąc*, *adoruiąc*, *konkuruiąc*; на -ć: *dewinkować*, *exaggerować*, *ministrować*; на -wszy: *doznawszy*, *respektowawszy*, *powiedziawszy*; на -go: *godnego*, *wdzięcznego*, *chwalebного*; на -li: *przyznali*, *attestowali*. Далі, щоб [вірші] не закінчувались односкладовими словами, наприклад, *dać*, *znać*, *mieć*, а також щоб не римувались безпосередньо один за одним 3 і 4, а тим більше 5 і 6 [рядки]. У слов'янських віршах також не повинні виступати закінчення на -го: *благаго*, *драгаго*, *святаго*; на -чи: *хвалячи*, *знаючи*, *мовчачи*; на -ли: *сознали*. Далі, слід уникати в обох віршах [у польському і українському], щоб вони закінчувались чотири- або п'ятискладовими словами. Найкраще закінчення таке, коли вірш, чи то польський, чи слов'янський, закінчується трискладовим словом.

По-перше, запам'ятай: пишучи польські і слов'янські вірші, слід у середині вірша зберігати цезури таким чином: у тринадцятискладовому вірші цезура ставиться після сьомого складу, а каданс випадає

на шостому складі; у дванадцятискладовому вона випадає після шостого і каданс на шостому; в одинадцятискладовому — після п'ятого, а каданс на шостому складі. В усіх інших віршах: чотири-, п'яти-, шести-, семи-, восьми-, дев'яти- і десятискладових, якщо такі хтось захоче писати, то в них на цезуру не звертається ніякої уваги, а тільки на каданс або на кінцевий склад. || Усе це ми покажемо практично в наших шкільних вправах. Отже, першим прикладом нехай буде сучасний тринадцятискладовий вірш, а саме: урочисте привітання на честь приходу до Києва російського війська на чолі з головнокомандувачем:

11 зв.

«Торжествует град, градов всѣх російских мати,
Богом хранимій Кіев во днешній день злати,
Егда ты вождельнна гостя устрѣтает,
От многих лѣт чаема в лице поздравляет,
Что бо вящшую радость обиче рождати
И не крѣпкія гради в надеждѣ стояти.
Аще неприсутствіе храбрых мужественно,
Сим отчество не может бити умаленно.
Откуда лѣт ест и нам торжествовать нинѣ,
За не сподобихомся з божой благостинѣ,
Поздравляти ты вожда в отчестном сем градѣ,
Его же купно молим суще во отрадѣ:
Пребуди с нами всегда, гостю вождельнни,
В сицевой бо надеждѣ будем несумѣнни,
Яко присутствующу тебѣ вожду главну,
Храбру борцу и добру всему граду славну,
Нахожденій супостата не бояся цѣло,
Будем насыщаться веселія зѣло».

Подібний до цього тринадцятискладовий приклад на честь найщедрішого покровителя Академії найсвітлішого нашого київського владика: ||

12.

Niech tu wstąpi Paktolus w złoto znamienity,
Niech traci walor w perły Hydaspes obfity,
Albowiem Rafaela, pasterza cnot, imię
Na kijowskim dziś tronie słynie w większey
stymie,
Który godney pamięci szkół Mohiły zdanie
W swę opiekę przyiowszy przykładą staranie,
Nayznacznieyszym te kosztem y własnymi sprzęty
Restawrować różnych sztuk osobne kawynty.
Cudne zaiscie wiekom y wielkie maszyny
Suptelnoscią y sztuką y trwałością czyni.
Niesłychane przedtym w nas nigdy niebywałe
Nie mające patrona, by ich wyniósł w sławie.
Aż poki bozka miłość iego nie zdarzyła
Y na tron tu kijowski rządzić nie wsadziła.
Tego szczęścia nie tylko nauki w Kijowie
Czekali, lecz y wszyscy w Rossiji synowie
Swoie uprzejmie codziennie na to kłali wota,
By przyrodna pasterza Rafaela cnota
Zawitawszy w kijowskie najsławniejsze progi
Miała przy życiu długim coraz walor drogi.

[Хай поступиться тут золотоносний Пактол, хай
втрачає своє значення Гідасп, багатий на перли,
адже ж на київському престолі більше славиться
ім'я Рафаїла, пастиря чеснот, що піклується школами,
заснованими блаженної пам'яті Могилою, для реставрації
яких він відпускає великі кошти і власні цінності.
Він відновлює різні науки, передає наступним
поколінням будівлі, великі, чудові, мистецькі та
довговічні. Перед ним раніше не було в них такого
патрона, який би їх так прославив, аж поки божественна
благодать не послала його на київський престол.
Цього щастя чекали не тільки науки в Києві,

але й усі сини Росії щоденно сподівались і бажали, щоб притаманна пастиреві Рафаїлу чеснота, завітавши на преславні київські пороги, щораз більше набирала сили ще при його житті!

Ще приклад слов'янського одинадцятискладового вірша — привітання найдостойнішого нового ігумена Печерського з нагоди нового відзначення та з високою посадою:

«Вся достоинства, вся власть господственна

Достойним токмо богом сут врученна. ||

12 зм.

Истинно слово весма тако жити,

Неложен глагол можеґ сей явити,

Никто же чтится, кромѣ богом званній,

Ни властит аще не от него данній.

Видяще убо бог толь знаменитій,

Добродѣтели многи в тебѣ быти.

Оустрои паче инних тя избранна

Достойна сего преизящна сана.

Егда ти вручи обитель прекрасну,

Богоматерню соблюдать опасну,

Благолѣпіем небеси подобну,

О ней же нам днесь нѣсть реши подробну.

В ней же правящи добрѣ многа лѣта

Будеши храним от злаго навѣта,

Дотоль под кровом небесной царици,

Донелѣ введен от єя десници,

Будеш в обитель нерукотворенну,

Воводя купно паству си врученну».

Подібний до цього ще інший приклад одинадцятискладового вірша на честь найдостойнішого нашого владики Рафаїла:

Brzmiy, Orpheuszu, teraz ci czas szczęści,

Gdy rezonuie już na wszystkie części

Głosniejsze imię nad trąby krzykliwe,
 Ogromne bębny y surmy piskliwe
 Zaborowskiego Rafaela godne ||
 W melodyiey twej nauki swobodney.
 Temu albowiem y samy Jupiter
 Sztorty, wioli y dzwięk słodkich cyter
 Wygrawać stroi dzielney cnoty treny,
 Naco formuią y swój głos syreny,
 Amfion spieszy y na swej cytarze
 Brzmiącego działa z cnotą głosić w parze,
 Apollo z lutnią, muzy y boginie
 Kwilą y życzą, a niech sława słynie
 Zaborowskiego nauk fundatora,
 Restawraciey drugiego awtora
 Akademiei, który po Mohyle
 Szafuie kosztem, by wstroiona mile
 Na pamięć iego sławy nieprzeżytey
 Cały ojczyźnie w dobroć znamienite.

[Грай, Орфею: настав тепер час щасливий для того, коли в мелодії твого вільного мистецтва звучить ім'я Рафаїла Заборовського, яке голосніше, ніж крикливі труби, величезні барабани та пискливі сурми. Для того вже й сам Юпітер наструє флейти, скрипки та звук солодких цитр, щоб вигравати пісні його прекрасним чеснотам. Також сирени наструють свій голос, а разом з ними й Амфіон поспішає прославити на кіфарі його доблесть. Тут і Аполлон з лірою, й музи возвеличують його та виголошують побажання: «Хай лунає слава фундатора наук Заборовського, який відновив Академію, другий після Могили дає кошти для неї, щоб, відновлена належно, служила спогадом про його невмирущу славу на благо всієї батьківщини].

САПФІЧНИЙ ВІРШ

По-друге, запам'ятай, що при складанні сапфічних віршів для повної сапфічної строфи потрібно три одинадцятискладових вірші та ще й половину, яку звичайно називають адонієм і яка складається з п'яти складів. У перших трьох віршах цезура ставиться звичайно після п'ятого складу, а каданс випадає на шостому складі.

Для кращого розуміння подаємо приклад — вітання з нагоди найщасливішого дня патрона святого Рафаїла, яким ми маємо намір привітати нашого владику: ||

13 зв.

«Егда годищній божественна сила
День ти ангела почте Рафаила,
Соторжествовать к твоей святинѣ
Лѣпо ест нинѣ
Ибо и самих архангелов лики
Сторжествуют ти, пастиру великий,
Его же имя Рафаилом званно
От бога данно,
На себѣ носиш, владыко избранній,
Тѣм приими от нас таков привѣт данний:
Празденствуй сего во дни нарочита
На многа лѣта.
Донелѣ будеш причтен ангел лику,
Вещію ангел сущи поелику:
Патрон твой сіе достойну едину
Устроит вину».

Ще подаємо інший приклад сапфічного вірша. Це привітання з нагоди достойного призначення нового ігумена золотоверхого монастиря святого Михайла:

«Архитектону полагать обычно
Основаніе зданію прилично,
Іже за дѣло достойно хвалимый
Бываетъ всѣми.

14. Яко хramину на пѣску с юроди,
Но на камени с мудрим зиждетъ вроди, ||
Сего искусство израдное всюди
Славится в люди.

Собственнѣ еже могуство и сила
Повершеній зачатого дѣла
Мзду настоящу за труды приносит,
По сем возноситъ.

Всяк на хramину смотря несредственно,
Виляр похваляетъ всѣм зрящим явственно
И вопрошаетъ, какъ созданна она,
Архитектонa.

За не и себѣ зданіе удобно
Поощрается строити подобно,
Вся же средствія предуготовляетъ
И созидаетъ.

Во правду сего бури превелики
Шумящихъ вѣтровъ востанутъ елики,
И противнія властія волны
Не суть довольни.

Зломислителей лютихъ нечаянно
Нападеніе тмам и тем собранно
К разоренію аще и народно
Не естъ природно.

Примѣромъ слова весма неприлично
Велерѣчива украшаетъ различно,
Яснѣйшу правду свѣтла слонца паче
Судить иначе. ||

14 аа.

Егда мисленно храма древле зданна
Основаніе вожда сил избранна

Архистратига чудна Михаила

Тя положила.

Во главу углу непоколѣбима

Вишняго рука владущая всѣма

Мудрости твоей хранить мощей дари

Святой Варвари.

Во блюстительствѣ церковна забрала

Тя строителя постави немала

Паствою владѣть бодрственно опасно

Еже ти власно.

Братолюбія и любви согласной

Углуби тебе природной и власной

Благонравія камень недвижимій

Почтенний всѣми.

Откуда щастю нашему единому

Всяк уже может завидѣти вину,

Аще не словом мислю обаче

Чудится паче.

Божію о нас промислу безмѣрну

И строенію тщательну и вѣрну,

Яко устави владѣть господина

Тебе едина,

Ібо ми раби твои всемирени. ||

Благ свишше данних суще исполненни,

Вси благодарим всещедрому богу

За милост многу.

Тебе же отца паче всѣх нам драга

Началствующа господина блага

Словом здравственным ублажаем прѣсно

Вси независимо:

Дай же ты днес во крепость мисленно,

Основаніе положи явственно

Зданію вождя Варвари славимой,

Лютѣ мучимой.

Той да заповѣсть безплотним сравненна,
 Ангелом и их саном облеченна
 На всяком мѣстѣ в своей благодати
 Тя сохраняти».

СПІВВІДНОСНИЙ ВІРШ

По-третє, запам'ятай: у співвідносних віршах треба дивитись, щоб перший вірш відповідав другому, слова — словам, дієслова — дієсловам, як це читаємо в цьому прикладі:

Мудрости	отец	первый	наверхитель	
Петр	Могила	есть пастир	Рафаил	
			дѣла	
			всецѣла	

ВІРШ, ПОБУДОВАНИЙ ПРОТИЛЕЖНО

По-четверте, запам'ятай: у протилежно побудованих віршах є теж два вірші, але коли читаємо окремо перший вірш, то він видається нам неправильним, і тому слід його з'єднувати з другим, як повчає нас такий приклад:

Презри	мудрост	буйство	чти	ругай	
Грѣх	любн	остав	разум	пянство	
			отца	власна	
			держись	честна	

15 вв.

РАКОВИЙ ВІРШ

По-п'яте, запам'ятай: якщо пишеш ракові вірші, то в них кожен рядок можна читати сюди й туди, тобто від початку до кінця і навпаки, не змінюючи

цезури або кінцевого складу. Вони завжди зберігають
смысл, а початкові та кінцеві слова віршів повинні
римуватись. Це можна побачити в цьому прикладі:

«Сила ученій всѣх zde отчизному граду
Могила Кіеву Петр назва во отраду,
Дѣло Рафаила сил возобнови всюди
Цѣло, за что ему в нас во вѣк слава буди».

Ще інший приклад ракового вірша про невбла-
ганну смерть:

Nie zmówi początku nikt, śmierć z kąd się znayduie,
Słowy trudno powieść, z kąd ta nam sieci snuie.
Podobno są z światem iey początki zawzięte
Ozdobno k wieczności, gdyż drogie ma zapięte,
Bez rozsądku wszystkich wlot nieobaczna bierze,
Na początku scina młódź, przyzgrzybiałych
mierze,

Bogatego Mida wraz, mądrego Katona,
Mównego niemym, iak chce, czyni Cicerona,
[W]cale nikt się tey iuż z nas zarazy nie wkryie,
Podufale iesli cnot lekarstw nie zażyie.

[Ніхто не зможе визначити початку, коли звід-
кись приходить смерть. Важко сказати, звідки вона
нам снує ситі. Її початок пов'язаний з початком світу,
а шляхи її ведуть у вічність. Не роздумуючи, всіх
вона, необачна, швидко забирає: спочатку косить мо-
лодь, заміряється на літніх, на багатого Мідаса, ро-
зумного Катона, німим робить красномовного Цице-
рона, і взагалі ніхто з нас не уникне цієї моровиці,
якщо не прийме скільки треба ліків чеснот].

ЛЕОНІНСЬКИЙ ВІРШ

По-шосте, запам'ятай: при написанні так званих
леонінських віршів, будова буде та сама, що й в оди-

- надцятискладових, цезура й каданс є в тому ж самому місці, як це видно з наступного прикладу — вітання з нагоди народження владики, ім'я якого, || тобто «Рафаїл», означає цілющий лік:

Sama twa złota, urodzona cnota
Imię zebrała, Rafaelem dała,
Gdyż Rafaele liczysz imiem wiele,
Liczysz mistycznie y rzeczą wstawicznie,
Za co twe imię iest w naydroższyey stymie,
Które niech liczy w twym zdrowiu dziedziczy,
Rażliwe fata niech zdrowiem przeplata,
Byś zawsze cały żył ten wiek niemały.

[Золота твоя вроджена доблесть здобула тобі, Рафаїле, славу, тому що ти набув її і проповіддю, і ділами. Зате твоє ім'я у великій пошані, яке нехай проживає у твоїм здоров'ї, нехай найщасливіші випадки переплітає здоров'ям, щоб ти на протязі цього не короткого віку жив завжди здоровим].

По-сьоме, запам'ятай: так званий леонінський вірш (не недоречно і справедливо) дехто ще називає чотири- або шестикадентним, і будується він таким чином, як ось на це вказує приклад чотирикадентного вітального вірша, що прославляє ім'я спільного патрона:

ЧОТИРИКАДЕНТНИЙ ВІРШ

Godne masz imię twoie oświecone
Y w godney stymie z niebios obdarzone,
Które darował bóg ci przyzwocie,
Byś celebrował w życiu znamienicie,
Z tym sukces sławy przez modły patrona
Da bóg łaskawy u wiecznego trona.

[Достойне в тебе твоє святе ім'я, яке ти дістав у гідній славі з небес. Його тобі сам бог дав як достойний дар, щоб ти його належно прославив у житті, а завдяки молитвам патрона славу тобі дасть бог ласкавий біля вічного престолу].

Ще приклад шестикадентного чотирнадцятискладового вірша про найщасливішу діву Марію, яка у відчаї звертається до свого улюбленого розп'ятого сина Ісуса Христа шестикадентним віршем:

ШЕСТИКАДЕНТНИЙ ВІРШ

Obróć mile można ile k matce, synu, oczy,
Jak omdlewa, łzy wylewa, strumień krwawy
toczy, || 16 aa.

Widząc ciebie nie u niebie, lecz krzyżu przybita,
Oto sława tęskna, krwawa u nieprzyzwoita.
Niech że twoja, wciecho moja, wszechmocność
powstanie,

Proszę śmieje w ziemię sciele u trzy metry,
panie,

Y już z tobą, ma ozdobą, na zawszem cieszyła,
Nie na ziemi z ludzi temy, lecz u niebie żyła.

[Поверни, як тільки можеш, ласкаво свої очі до матері, сину, коли вона мліє, проливаючи сльози, коли кривавий тече струмок, бачачи тебе не в небі, а розп'ятого на хресті. Оце сумна, кривава і ганебна слава. Хай же пробудиться, моя втіхо, твоє всесилля. Я прошу, господи, три метри землі, а я з тобою, моєю красою, завжди раділа не на землі ось разом з цими людьми, а жила в небі].

Також прикладом послужить шестикадентний вітальний вірш покровителів Рафаїлу:

«Внуши нинѣ глас святинѣ от пришедша лика,
Приносимій, возносимій тя отца велика,
В день патрона с небес трона Рафаила данна.
Сего дѣли тя судили, именем вѣнчання.
Тѣм желяем, поздравляем, да в долгіе лѣта
Празденствуеш, торжествуеш без всяка
навѣта».

По-восьме, запам'ятай: при складанні польських і слов'янських віршів (мається на увазі змієподібних, будова яких в латині інша) іноді третій вірш відповідає закінченням першому, а закінчення другого, певна річ, відповідає закінченню четвертого, як це видно з твору Кохановського «Ніч»:

Noc była cicha, wiatry ubłagane
Nie ruszali się u odpoczywali.
Zwierzęta wszelkie za dnia spracowane
W iamach u lasach sen odprawowali.

Ptastwa złotemi pióry malowane
Po swoich gniazdach sobie wydychali,
Wraz pod cichego milczenia zasłona
Trzymali pamięć, we snie utopioną. ||

17

[Ніч була тиха, і умилоствлені вітри не дули, а відпочивали. Звірі, що вдень натрудилися, спали в норах і лісах. Птахи з золотим пір'ям відпочивали в своїх гніздах, і під охороною мертвої тиші спочивала уві сні їх пам'ять. П. Кохановський, Jegozolima wyzwolona, II, 96 октава].

По-дев'яте, запам'ятай, що акростиhi складаються не тільки латинським віршем, але також польським і слов'янським, у яких перші, або середні, або кінцеві букви, якщо їх читати зверху вниз, утворюють певну думку. Ними користуємось, коли відзначаємо день

народження достойної людини чи видатної особи, або виражаємо похвалу, яку вона здобула за заслуги або чесноти, або вітаємо з посадою, або з новим роком. Як приклад акростиха прочитай виражене першими, середніми і кінцевими буквами кожного вірша найсвятіше ім'я Анни Августи, імператриці і найсвітлішої володарки всієї Росії:

«Августа Анна от бога нам данна,
На тронъ и здобѣН, небеси подобеН,
Наслѣдній вѣреН, ниже лицемѣреН,
Анна вся жденна, в род и род почтенна».

Ще інший приклад тринадцятискладового акростиха:

«Августа державная, всеросійска мати,
Солнце славы твоея во свѣтѣ сіяти
не престанет, его бо живут теплотою
Мнозы обладаемы в покои тобою
Народи; ти высоким со низкимы равно
Радостное торжество подаеш преславно,
Угда воздух шумит, трещит арматура,
В то время уста наша самая натура
исправно отверзнет тебе поздравляти ||
І от искрення сердца здравія желати.
Милость божію днес свѣт хвалит восклицая,
Забившая в прешедшій год ему благая,
Прося и впред у бога щедрот и покою,
Да сохранит твар свою сильною рукою,
Тгда же и твое зрит вѣрное подданство,
Щасливое над ними твое государство,
Падующеся хвалит творца всего свѣта,
Что его и предѣлил жити в твоя лѣта,
У ви стихотворнія проч идѣте музи,
Проч и вси ласкательства полнія союзи,

17 88.

—щателно обикшія славу розглашати,
 І вішше мѣри людем сію присталяти,
 Чавно л мните, что слава и здес приписанна
 По подобію протчих будьто слишком данна,
 Извѣстно нам, кто пером вашим управляет,
 Камо то и желаніе свое намѣряет,
 Дѣлост слави, хот лживой возносите силно,
 Чтоб тѣм себѣ низвест богатство обилно,
 Уще хочете вѣру у людей сискати,
 То поистиннѣ должны славних прославляти.
 —зволте токмо писат вѣнчаннаго славу,
 Владѣтеля над вами имуща державу,
 Сказивайте, что в нем страх божій пребивает,
 І на зло никому он не соизволяет. ||
 Улучших питател ест, убогих хранител,
 Воздержнаго житія истинній любитель,
 Мужествен в скорбѣх, в славѣ ж себе не
 возносит
 І ничто, кроме ползи, отчеству приносить,
 Обявляйте, что судом его вси доволни,
 Богати и убози милостію полни,
 Дѣйствително вредное приводит в благое,
 Істребляет от кринов терніе сухое,
 Это бодрост, всѣх покой, стѣна и ограда
 От непріязних врагов, а труди отрада,
 Чцѣте, что и от даней земля облегченна
 І тѣм в скудости подлост ест увеселенна,
 Жалост и слези мѣста при нем не имѣют,
 Достойнія богатством от него владѣют,
 И област его драгим миром одаренна,
 Имѣет, яко отца его возлюбленна,
 Дцвѣтет им комерція и растут науки,
 Под ним провождают вси жизнь свою без
 скуки,

Убрис се вам живій ест, на него смотрите,
 Ест ли ему подобен, сами разсудѣте.
 В примѣр сему другаго нелзя вам сискати,
 Тѣм и перо лживое должны осуждати,
 Смотрите ж однако вси от Петрова трона,
 Какова его нинѣ слѣдственно корона,
 Плико бисер лутши от камня дика, ||
 Нинѣшняя Россія от прежней толика,
 Чоди ея в сѣверѣ чудом вси признали,
 Но не сами собою имя то взискалы.
 Обновил ю господь бог милост свою давій,
 Искусних правителей на престол избравій.
 Сотворенная Петром, кто здѣ позабудет,
 Слава его не умрет, донде же свѣт будет,
 Сим слѣдом наслѣдіе его поступало,
 Основанная прежде совершит желало,
 Исполненіе же бог оставил творити,
 Аннѣ, юже восхотѣ вѣнцем украсити,
 И нинѣ предначата, яко видим сами,
 Анніными ко концу приходят руками.
 Славит ли Британія трон Елисавети,
 А сѣвер Маргарити чудніа примѣти,
 Жол ми ж паче в російской великой державѣ
 Предражайшее нѣчто к вѣчной его славі
 Анна, благочестія свѣтлое зеркало
 І всѣх добродѣтелей крѣпкое забрало,
 Кже добродѣтели своими трудами
 Многими прорастают Россіи плодами,
 Должно б висотѣ нискост ни во что вминяти,
 Рабом же непрестанно в трудах пребивати,
 А та во величествѣ таком пребивая,
 Облегчает им труди, сама в труд вступая. ||
 За граніци ж бѣжѣте отсюду печали,
 Яко не ваша владѣть времена начали,

18 за.

19.

Хотол и ти, скудосте, народи смушала,
 Докелѣ же утроба то не ощущала
 Россійскія матере, и как вѣстно стало,
 Что у многих подданных пищи не достало.
 Убіе щедрост ея то искоренила,
 Оставя многи дани, в гладѣ прекорміла.
 Веселятся російски страны, веси, гради,
 Что щедротами ея прекратились глади.
 Срадуйтесь нам, народи, что мир здѣ владѣет,
 Егда Марс на нія страны сверѣплет,
 Торги приближаются к границам Россіи,
 Когда индѣ прибили, лишаются сии.
 Восклицайте, что царство мужеством ужасно,
 Мудростію, искусством, наукою красно.
 Ступаги народ наш во брани не знает,
 Как о сем друг и недруг его признавает,
 Еще торжествуйте, что во Аннинѣ чинѣ,
 Всего мира чудом вы находитесь нинѣ,
 На бо сии Петром своим так в мирѣ сіяет,
 Как большое свѣтило, что дни управляет.
 Множите, народы, молитвы ко богу,
 Да поспѣшит ей во всем и подаст жизнь многу,
 Совершит желаніе и исполнит волю, ||
 Посилая ей вездѣ щасливую долю.
 Егда, о монархиня, мати преблагая,
 Всея ты поздравляют днесь, к ногам припадая,
 Чавнѣ ми пред твоими падая ногами,
 Поздравляем тя в день сей сердцем и устами,
 Да ублагословит тя, о імператрица,
 Крѣпостію здравія вишняго десница,
 На новій год новія подавая побѣди,
 А в единомисліе приводя сосѣди,
 Ограду да поставит тя всякой корони,
 Требующей от тебе себѣ оборони.

Жезл же царства твоего утвердит во вѣки,
 І тѣм да искоренит злія челоуѣки,
 велики жаждут крове по злому навѣту.
 Тѣм одолѣт поможет по пространном свѣту,
 Легкост да подаст тебѣ в правленіи сушей,
 Матерне раченіе от всѣх нас имущех,
 >вгустѣйшій престол твой вознесет високо,
 Імуще к нему всегда отверстое око,
 єдинодушно сіе тебѣ предлагаем,
 І живот и душу за тебе положит желаем.
 Шлюстивно се прійми, все усердно просим,
 Краткія сія слоги, яже ти приносим»

Ще інший приклад дванадцятискладового акро-
 стиха: ||

20.

«Анна, буди здоровА, от бога нам даннА,
 Новій год ти міреН, дай бог и угодеН,
 На побѣди силеН, земли плодородеН,
 Анна, ти нам слава, будь богом сохранныА».

І останнє, що маєш запам'ятати: хоч можна вказати на різномірні та численні види польських і слов'янських віршів, проте неможливо і важко їх усі тут перелічити. Фактично їх можна буде дуже легко збагнути, читаючи авторів. Добрі приклади якого-небудь виду цих віршів знаходимо в Кохановського, Братковського і Твардовського, а також в інших вибраних та більш відомих авторів, і, крім того, слід самому прикласти певне зусилля й проявити всякого роду нахили.

А оскільки ми — слов'яни, то, щоб не заподіяти шкоди рідній мові, ми говорили, передусім, про вживання рідного, тобто слов'янського [українського] вірша, а поряд з ним і польського. На цьому, трохи затримавшись, кінчаємо і йдемо далі.

ПЛІД ДРУГИЙ

Про допоміжні засоби латинських віршів, тобто про просодію, стопу, склад, букву тощо

20 зв.

Допоміжні засоби латинських віршів, завдяки яким справжній поет осягає вершини свого мистецтва, є не інші, ніж ті, що наведені далі. Завдяки знанню їх поет досягне прекрасного успіху в своїх поетичних спробах. Бо майже кожний, хто пише про суть вірша, починає, звичайно, від [пояснення] самих складів. Це також нам здається не абсурдним, бо, засвоївши добре частини, || краще зрозуміємо ціле.

Відповідь на поставлені питання даси таку: насамперед, просодія — це вчення про склади, що досліджує їх часокількість і вказує, які слід вимовляти з піднесенням, а які зі спадом голосу.

«Просодія» походить від грецьких слів *πρός* і *ῥή*, які означають «приспів». Просодія по своїй суті — це джерело, з якого випливають правила пізнання коротких, довгих і спільних складів, тобто вона навчає, який склад є завжди коротким, а який — довгим і який внаслідок необхідності є то довгим, то коротким.

Це буває у дванадцятьох випадках:

- 1) завдяки голосному перед голосним;
- 2) завдяки дифтонгові;
- 3) завдяки положенню;
- 4) завдяки наголосові;
- 5) завдяки походженню;
- 6) завдяки побудові;
- 7) завдяки препозиції;
- 8) завдяки скороченню;
- 9) за правилом;
- 10) завдяки закінченню;
- 11) завдяки додаванню розміру [*metri causa*];
- 12) за природою або за значенням, або за аналогією.

Над цим ми недавно попрацювали в синтаксисі, як усно, так і письмово; для розуміння та знання цього я подам і свої власні міркування.

Далі, на поставлене питання відповіси так: стопа визначається як певна і вишукана побудова складів, різних щодо часокількості та якості. Стопою вона називається метафорично, завдяки певній подібності [до стопи], бо ж як під час руху тварин [їхні] стопи по черзі то піднімаються, то опускаються, так і розміри віршів, || завдяки стопам, вимовляються, звичайно, то з піднесенням, то зі спадом голосу.

21.

Усіх стіп взагалі налічується 124, з яких прийнято і широко вживається 28. Ці, частіше вживані (рідше вживані пропускаємо), можна побачити в такій схемі.

ДВОСКЛАДОВІ СТОПИ

Двоскладових стіп є чотири.

Перша — спондей, що складається з двох довгих [складів] — —. Наприклад: *perdunt*.

Друга — пірихій, стопа, що протилежна спондееві, тобто складається з двох коротких складів ∪ ∪. Наприклад: *amat, fuit, puer, guit*.

Третя — хорей, а дехто вживає назву трохей, до складу якого входить один довгий та один короткий склади — ∪. Наприклад: *agma vincit amor*.

Четверта — ямб, який, навпаки, складається з одного короткого та з одного довгого складів ∪ —. Наприклад: *rogant viri*.

ТРИСКЛАДОВІ СТОПИ

Трискладові стопи поділяються на важливі та менш важливі. Таких стіп першого роду є чотири.

Перша — молоська стопа, що складається з трьох довгих складів — — —. Наприклад: *contendunt mag-nates*.

Друга — трохей, або трибрахій, стопа, протилежна молоській, складається з трьох коротких складів ∪ ∪ ∪. Наприклад: *facege, legere*.

Третя — дактиль, що складається з одного довгого і двох коротких складів — ∪ ∪ [Наприклад]: *lu-mina, crimina, tempoга*.

Четверта — анапест, протилежний дактилю, в складі його є два коротких і один довгий склади ∪ ∪ —. [Наприклад]: *amicos capiunt*.

Менш важливих [стіп] також є чотири.

21 зв. Перша — бакхій, що має один короткий і два довгих склади ∪ — —. [Наприклад]: *dolores*. ||

Друга — кретик, або амфімакр, що складається з трьох складів, з яких середній короткий — ∪ —. Наприклад: *maximus, audiunt*.

Третя — амфібрахій, або схолій, до складу якого входять короткий, довгий і короткий склади ∪ — ∪. Наприклад: *cadebat*.

Четверта — антибакхій, що складається з двох довгих та одного короткого складів — — ∪. [На-приклад]: *maturus*.

ЧОТИРИСКЛАДОВІ СТОПИ, УТВОРЕНІ З ПОПЕРЕДНІХ

Перша — диспондей, що складається з двох спондей — — — —. Наприклад: *oratores*.

Друга — прокелевсматик, що складається з двох

пірихіїв, тобто з чотирьох коротких складів ○ ○
○ ○. [Наприклад]: *abiete*.

Третя — дихорей, складений з двох хорейв — ○
— ○. Наприклад: *dimicare*.

Четверта — диямб, що складається з двох ямбів ○ — ○ —. Наприклад: *propinquitās*.

П'ята — хоріямб, що складається з хорей і ямба — ○ ○ —. Наприклад: *nobilitas*.

Шоста — антиспест, або антиспаст, що складається з ямба і хорей ○ — — ○. Наприклад: *gessare*.

Сьома — низхідний іоник, що складається зі спондея і пірихія — — ○ ○. Наприклад: *cantabimus*.

Восьма — висхідний іоник, що складається з пірихія і спондея ○ ○ — —. Наприклад: *Diomedes*.

ПЕОНИ

Усі пеони складаються з трьох коротких та одного довгого складів. У першому пеоні перший [склад] є довгий, а всі інші короткі — ○ ○ ○. Наприклад: *aspicite*. Цей пеон складається з хорей і пірихія. У другому пеоні перший склад є короткий, другий — довгий і два останніх — короткі ○ — ○ ○. Наприклад: *potentia*. Цей пеон складається з ямба і пірихія. У третьому пеоні два склади — короткі, далі довгий і короткий ○ ○ — ○. Наприклад: *animatus*. Цей пеон складається з пірихія і хорей. ||

22

Нарешті, у четвертому пеоні на початку три коротких, а останній склад довгий ○ ○ ○ —; він складається з пірихія і ямба. Наприклад: *calamitas, obierunt*.

ПРОТИЛЕЖНІ ПЕОНАМ ЧОТИРИ ЕПІТРИТИ

Перший епітрит складається з ямба і спондея
○ — — —. Наприклад: *repentine, repugnatur*

Другий епітрит складається з хорей і спондея
— ○ — —. Наприклад: *conditores.*

Третій — із спондея і ямба — — ○ —. Наприклад: *clamavegas.*

Четвертий — із спондея і хорей — — — ○. Наприклад: *fortunatus.*

Інші стопи п'ятискладові: ортихій ○ ○ ○ ○ ○, наприклад: *freta rapida*; периямб ○ — ○ ○ ○, наприклад: *adulterium*; парапєон — ○ ○ ○ ○, наприклад: *undique freta*; мєзонакр ○ ○ — ○ ○, наприклад: *prohibebimus*. А також шєстискладові: дихорєй ○ ○ ○ ○ ○ ○, наприклад: *prohibuerimus*; схоліохорєй ○ — ○ ○ ○ ○, наприклад: *amore perit*; дактилєхорєй — ○ ○ ○ ○ ○, наприклад: *prostituerimus*; анапєстохорєй ○ ○ — ○ ○ ○, наприклад: *amor instabilis*. Ці стопи вживаються дуже рідко, тому ми й пропустили ще деякі інші. Тепер слід повернутись до мого більш важливого питання.

Склад — це сполучення двох або більше букв, які ми вимовляємо одним поштовхом повітря і з одним наголосом. Є три ознаки складу: акцент, приди́х і час.

Акцент, який ще дехто називає рівномірним виголошенням [вимовою], — це такий спосіб виголошення, завдяки якому склад вимовляється з піднесенням або спадом голосу. Є три види акценту: гострий [acutus], важкий [gravis] і ціркумфлекс [circumflexus]. Склад з гострим акцентом вимовляється з піднесенням голосу, а склад з важким наголосом — зі спадом голосу. Склад же з ціркумфлексом вимовляється спочатку з піднесенням, а далі зі спадом голосу. ||

Часокількість складів так визначається: по голосному перед голосним, по дифтонгу, по сильній позиції, по слабкій позиції, по походженню, по побудові, по прийменнику, по аналогії, тобто по співвідношенню або по подібності, коли розрізняємо склади взаємно порівнювані, далі, завдяки прикладові та спеціальним правилам, а саме: стягненню, приросткам у дієсловах та в іменах в однині й множині, по минулому часі або супіні, по закінченню або по останньому складу, по значенню, по аналогії або природі згідно з цими віршами:

*Ista decem, quanta est, quaevis tibi syllaba
monstrat:*

*Vocalis, positum, diphtongus, praeteritumque,
Prostratum, derivat, compon (crescit), terminat,
auctor.*

[Десять є тих [правил], які вказують на часокількість складу: голосний, розташування, дифтонг, претерит, супін, деривація, приростки, закінчення, природа].

З цих наведених вище рядків впливає десять джерел пізнання часокількості у віршах; інші, які ще є, містяться як другорядні в цих десяти, крім важливих і діючих винятків, поданих у просодії.

1. Адже хоч у першому джерелі основне правило говорить, що голосний перед голосним завжди є коротким, наприклад: *Hiems puerum coegit domum* [Зима загнала хлопця до хати], та проте знайшла підтримку думка письменників подовжувати взагалі всі часи дієслова *fiō*, відкидаючи букву *R*; далі, родовий і давальний відмінки однини іменників п'ятої відміни (за винятком іменників *fide*, *spe*, *re*), а також родовий відмінок деяких займенників на *-ius* і грець-

кий вокатив на -е та -і; і, крім того, архаїчний родовий відмінок першої відміни на -ai. Наприклад: *virgai* і т. д.

23. 2. Навпаки, в другому джерелі, щоб не виник часом сумнів, слід розглянути й вивчити трояку позицію: по-перше, коли після голосного йдуть два || приголосних, наприклад: *Ut princeps magnus intrat agmen* [Коли великий військовий начальник іде в колоні], по-друге, коли після голосного настає подвійний звук, як *x* або *z*, наприклад: *faxit, traxit, gaza, i*, по-третє, коли приголосний *j* займає середнє місце між двома голосними. Як наприклад: *aio, cuius, eius, maio*г. Ця позиція називається сильною, бо коли *j* належить до цього самого слова, то він ніколи не скорочується. Сильна позиція буває й у різних словах, коли якесь слово закінчується приголосним, а наступне починається також приголосним. Як наприклад: *Petrus laboriosus semper studium curat*. [Працелюбний Петро завжди дбає про навчання]. Позиція називається слабкою, коли плавні *l, m, n, r* після проривних утворюють сумнівний або двоякий склад, який залежно від будови вірша вживається то як довгий, то як короткий. Наприклад: *sacrum, lacrimae, patronus, lucrum, agri, fratres* і т. д.

3. Дані третього джерела, а саме: дифтонги, не викликають ніякого сумніву, адже ж дифтонг, як і в грецькій мові, так і в латинській, завжди довгий. Як наприклад: *Maecenatis aurum saepe in pleno habetur*. [Часто буває вдосталь золота в Мецената].

4. Дані четвертого джерела — це, очевидно, форми минулого часу, які викликають сумнівне розуміння, бо в двоскладових формах минулого часу і складених з ними словах перший склад довгий, як наприклад: *vidi, veni, legi, vici*, та всі часові форми,

що утворюються від основи претерита, в усіх особах. Проте винятками є форми претерита дієслів: *sto, do, scindo, fero, bibo, findo*, а також дієслова з подвоєнням у перфекті першого складу. Ці два склади, які повторюються, короткі, якщо за ними не йдуть два приголосних. З цього правила є винятки, а саме: *caedo* і *pedo*, тому що в них другий склад, який подвоюється, та в усіх складених з ними словах довгий.

5. Дані п'ятого джерела — супіна: || однакова часокількість двоскладового супіна, як і претерита, оскільки вони однаково подовжують їх, як наприклад: *visum, motum* і т. д., за винятком супіна дієслів: *geor, cieo, sero, eo, sino, lino, do, queo, ruo* і складних з ними. Так само і в супінах на *-utum*, як наприклад: *solutum* і на *-itum*, що походять від претерита на *-ivi*, склад подовжується, а в формах супіна на *-itum*, які мають в претериті *-ui*, передостанній склад короткий, як наприклад: *monitum, tacitum*.

6. Дані шостого джерела — деривації. Однакова часокількість похідних імен та дієслів, як і тих, від яких вони походять. Як наприклад: *honor* і *honor*, *veneror* і *veneratio*, *amo* і *amor*, *studeo* і *studium*. Перший склад скорочується, за винятком деяких імен, поданих у просодії. Як наприклад: *mobilis, fomes*, в яких перший склад довгий. Хоч у словах, від яких вони походять, він був коротким. Навпаки, у словах *lucerna, soror* також скорочується перший склад, хоч у дієсловах, від яких вони походять, *luseo, sorio* він довгий.

7 Дані сьомого джерела — побудови. У складних словах та сама часокількість, що й у простих, хоч дифтонг або голосний зміниться на інший голосний.

23 зв.

Як наприклад: в *steti* перший склад претерита короткий і в *adsteti* аналогічний склад теж короткий. Так само в *legi* перше *e* довге; воно довге теж у *perlegi* і т. д. Винятки становлять складні дієслова з префіксами: *a-*: *amitto*, *de-*: *deduco*, *e-*: *egumpo*, *se-*: *separo*, *di-*: *diripio*, *pro-*: *protraho*, які в складних дієсловах бувають довгі; префікси: *ab-*, *ad-*, *in-*, *ob-*, *per-*, *sub-*, *super-*, *ante-*, *circum-*, якщо розташовані перед голосним, завжди короткі, а перед приголосним — довгі. Знову ж таки складні слова, в яких десь виступає склад з *-a-*, як наприклад: *trano*, *trado*, *traduco*, мають цей склад з *-a-* довгий, чого не зберігають складні слова, до яких входить склад з *-e-* або *-i-*, як наприклад: *liquefacio*, || *maledicus*, *omnipotens*, *semigor*, крім слів, що їх письменники вважають винятками.

24.

8. Дані восьмого джерела — приrostки імені та дієслова, однини або множини. Тут панує велика ясність, тому що приrostки як дієслів, так і імен залежать від знання просодії, отже, це джерело засвоюється з нашого викладу.

9. Дані дев'ятого джерела — закінчення: вони підлягають тим правилам, що й приrostки.

10. Дані десятого джерела — значення: тут встановлюється особливе правило. Коли з нас хтось хотів би стати справжнім поетом, то взагалі хай наполегливо читає [твори] найкращих поетів, і зараз же перед його очима стане часокількість початкових складів; якщо ж ні, то неминуче прийде йому на думку поширене прислів'я: «Хто без книги щось вивчає, ситом воду він черпає».

Буква — це частина складів, тому що з них складається склад, а буква вже не складається ні з чого. У поетів налічується 22 букви й не більше. Н не є властиво буквою, а знаком аспірації, тому-то часто

буває елізія наступного голосного або попереднього *m* перед *h*. Як наприклад: *fontem hauriunt, equini haustus*.

Букви бувають двоякі: голосні — їх 6, і приголосні — їх 16. Останні поділяються на 8 приголосних проривних: *B, C, D, G, K, P, Q, T* — і на букви, назви яких починаються з голосної: *F, L, M, N, R, S, X, Z*. Проривні ж починаються з приголосного і закінчуються голосним, а напівголосні, — навпаки, тобто починаються голосним, а закінчуються приголосним. З напівголосних виділяються плавні. Їх чотири: *l, m, n, r* || Вони називаються плавними тому, що стоять після проривних і в цьому самому складі не утворюють сильної позиції, а лише сумнівний склад, тобто утворюють або довгий, або короткий склад. Наприклад: *volucris, tenebrae, loquimur*. Ці склади поет з необхідності та з огляду на будову вірша може вживати то як довгі, то як короткі.

24 *ss.*

ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВИХ ЗАСОБІВ ВІРШУВАННЯ

По-перше, поетичні фігури, яких є дуже багато, внання і розуміння їх надзвичайно допомагає поетам, тому ми їх тут подаємо в такому порядку:

1. Протеза, яка полягає на додаванні складу або букви на початку слова. Як наприклад: *gnatus* — замість *natus*, *astat* — замість *stat*.

2. Афереза — це явище, протилежне протезі й полягає в тому, що на початку слова відпадає склад або буква. Як наприклад: *rides* — замість *irrides*, *temnitis* — замість *contemnitis*

3. Синкопа — явище, коли з середини випадає склад або буква. Як наприклад: *deum* — замість *deorum*, *superum* — замість *superorum*.

4. Епентеза — явище, коли в середині слова додається склад або буква. Наприклад: *Mavors* — замість *Mars*, *pavita* — замість *pauta*, *conqueminiscor* — замість *comminiscor*.

5. Апокопа — явище, коли на кінці слова відпадає склад або буква. Наприклад: *di* — замість *dii*, *Antoni* — замість *Antonii*, *oti* — замість *otii*.

6. Парагога — це додавання в кінці слова складу або букви. Наприклад: *dicier* — замість *dicī*.

7. Тмеза, яка поділяє дієслово на дві частини якимсь словом. Наприклад: *Talia carmina ba sunt veneranda culo*. У неповному слові *resu* не вистачає цілого *-nia*. ||

25.

8. Антитеза — явище, коли якась буква вживається замість іншої. Наприклад: *olli* — замість *illi*.

9. Метатеза — це переставлення букв. Наприклад: *Thymbre* — замість *Thumber*.

10. Синереза — це стягнення двох складів або букв в одне ціле. Наприклад: *cuī* — замість *cui*.

11. Дієреза, яка поділяє склад або дифтонг на дві частини. Наприклад: *elegeia*, *cythereia*, *aulai*, *virgai*, *terrai*.

12. Екліпсис, що полягає в пропущенні у вірші не лише голосного, але й букви *m* перед голосним. Наприклад: *superum est, amare hominem optimum*.

13. Синалефа — явище, коли не вимовляється голосний у слові, яке стоїть перед іншим словом, що починається з голосного. Наприклад: *Saepe ego illum admonere asuesco*. [Часто нагадувати йому — моя звичка].

14. Систола — скорочення, коли довгий склад без жодних причин скорочується. Наприклад: *Ostupui steteruntque comae, vox faucibus haesit* [Я остовпів, волосся стало дибом, у горлі застряв голос].

15. Діастола — розтягнення або подовження, коли подовжується короткий склад. Наприклад: *Exercet Diana choros*. [Діана веде хороводи].

Про інші фігури, спільні і для поета і для оратора, буде мова у відповідному місці, де розглядатимемо тропи та фігури.

По-друге, тропи слова або мови — явища, коли у віршах вживається частина замість цілого за допомогою синекдохи, форма — замість змісту за допомогою метонімії, ім'я загальне — замість власного і навпаки.

По-третє, патроніми, які виводяться від власних імен. Наприклад: імена батьків, матерів, дідів, царів, імператорів, засновників міст, областей, поселень. І ті, що означають походження сина, або дочки, або нащадка, або когось з майбутніх поколінь, || від якогось племені або місцевості, закінчуються на *-des*, або *-as*, або *-is*, або *-ne*. Ці патроніми закінчуються або на *-des* і є чоловічого роду першої відміни, як наприклад: *Aeolides* — син або нащадок Еола, або на *-as* і *-is* — і тоді вони жіночого роду третьої відміни, наприклад: *Aeolis*, а родовий відмінок *Aeolidis*, — це означає дочку або внучку Еола; *Thestias*, а родовий *Thestiadis* — дочка або внучка Тестія. Вони теж закінчуються на *-ne* і є також жіночого роду першої відміни. Як наприклад: *Nerine*, а родовий *Nerines* — дочка Нерейя.

25 зв.

Від імен на *-a* і *-as* утворюються патроніми на *-ades*. Наприклад: від *Ilia*, матері Ромула, утворюється *Iliades*, тобто син Ілії, від *Pheraetias* — *Pheraetiades*, тобто син Феретії, а від *Aeneas* — *Aeneides* — син Енея.

Від імен на *-es* утворюються патроніми на *-ades*. Наприклад: *Hippotes* — *Hippotades* — син Гіппота,

а перед -а приймають -і такі імена: Anchises — Anchi-siades, Laërtes — Laërtiades.

Від імен на -us утворюються патроніми на -ides в коротким передостаннім складом. Наприклад: від Priamus — Priamides. Хоч іноді передостанній склад подовжують. Як наприклад: Licurgides, Belides.

Від імен на -us утворюються патроніми на -iades. Наприклад: від Menetius — Menetiades, від Nauplius — Naupliades, від Testius — Testiades.

Від імен на -eus утворюються патроніми на -ides. Наприклад: від Atreus — Atrides або Atreides.

26. Від імен третьої відміни у давальному відмінку утворюються патроніми || на -des. Наприклад: Agenor, родовий Agenoris, [давальний] Agenori і, додавши закінчення -des, маємо Agenorides.

Від імен, що закінчуються на -as або на -on, — вони теж третьої відміни, — утворюються патроніми на -iades. [Наприклад]: Abas, родовий Abantis і маємо Abantiades; Telamon, Telamonis, Telamoni і, додавши -des, дістаємо Telamonides.

Патроніми жіночого роду на -as і -is утворюються від патронімів чоловічого роду на -des шляхом відкидання складу -de. [Наприклад]: Thaumantias — Thaumantiades, Cecropis — Cecropiades, Belis — Belides.

Деякі патроніми жіночого роду на -as і -is мають dvojake закінчення. Якщо говоримо Atlantis, Atlantidis і Atlantias, Atlantiadis, то [розуміємо] дочку або внучку Атланта.

Патроніми жіночого роду на -ne утворюються від родового відмінка на -і іменників на -us і давального на -о іменників на -ius шляхом додавання складу -ne. Наприклад: Nerine від родового відмінка Nerei шляхом стягнення в Neri; Neptunus, Neptuni, Neptu-

pine, Acrisione. Останній іменник утворений від давального відмінка, а саме: Acrisio. Такі патроніми трапляються в поетів на кожному кроці, і, крім того, самому можна створити багато прикладів. Оратори живають їх рідко.

По-четверте, наслідування в читанні видатних і найбільш відомих авторів. Адже природа рідко створює щось подібне, зате часто — пересічне. Тому слід читати старанно, все продумуючи, і наслідувати чи то в доборі матеріалу, чи то в його розподілі, чи в мовностилістичному опрацюванні. Але це наслідування повинно мати міру || щодо його форми та змісту, як це [спостерігаємо] в елегіях Овідія, Катулла, Тібулла, Гугона, Бідермана, в поемах Вергілія, Лукана, Стація, Клавдіана, Стради, в одах Горация, Сарбевського, в трагедіях Сенеки, в епіграмах Марціала, Сарбевського, Баухусіуса, в сатирах Горация, Ювенала.

26 зв.

По-п'яте, знання правдивих і видуманих історій, що здобувається читанням авторів. Однак для полегшення справи я подам тут приклади відомих імен обох статей.

ІМЕНА БОГІВ, ВЖИВАНІ ПОЕТАМИ

На першому місці живається Юпітер, батько всіх людей і цар богів. Він вважається сином Сатурна і народився у Фівах, або, як подають поети, він є сином Опи й Сатурна і народився на острові Крит, був братом Юнони й виховувався няньками на горі Іді. Спочатку Юпітер називався Йовіс від слова iuvandi [допомага], а згодом додали ще одне слово [pater] і назвали його Юпітером, начебто він є батьком, який подає допомогу. Так і ми називаємо [його]

владикою — вітцем і батьком богів. Його брати: Нептун, бог моря, і Плутон, якого поети вважають богом потойбічного світу

Другий — Сатурн. Поети зображають його найдавнішим з богів. Від нього і його дружини Опі народився Юпітер, який згодом скинув з неба Сатурна. Про нього розповідають поети, що він з'їв своїх дітей, а саме його ім'я пояснюється на підставі грецького слова || χρόνος || час. Римляни назвали його Сатурном тому, що він насичується роками і знищує відрізки часу.

Третій — Меркурій, син Юпітера і Майї, внук Атланта, посланець богів, провідник злодіїв, вважався богом красномовства, тому що дав його людям.

Четвертий — Марс, або Маворс, бог війни, вважався сином Юпітера і Юнони, братом богині Беллони, народився у Фракії. Його вважають батьком Ромула й Рема, засновників міста Рима.

П'ятий — Вакх, син Юпітера і Семели. Він вважався богом вина і пияцтва, батьком п'яниць, марнотратників і т. д.

Шостий — Вулкан, або Мульцібер. Його з огляду на надмірну гидкість прогнано з неба, тому що був він кривим, вважався керівником і богом ремесла, був сином Юпітера і Юнони.

Сьомий — Дедал, керівник і бог палаців, пірамід і великих споруд.

Восьмий — Плутон, син Сатурна, брат Нептуна і Юнони. Його вважали богом потойбічного світу. Орфей так говорить до Плутона:

«Царством підземним, Плутоне, й дверми ти землі
управляєш».

Дев'ятий — Нептун, син Сатурна й Опи. Він вважався богом моря і річок.

Десятий — Орфей, родом фракієць, син Калліопи й Аполлона. Кажуть, що він одержав ліру від батька Аполлона й так нею володів, що грою на ній зворушував ліси та скелі, || стримував біг річок, робив лагідними диких звірів і все примушував танцювати.

27 зв.

Одинадцятий — Феб, тобто Аполлон, син Юпітера і Латони. Поети вважали його богом віщування та мудрості, який, як кажуть, був винахідником лікування. Його називали ще сонцем, керівником планет і покровителем муз.

Дванадцятий — Аполлон, син Юпітера і Латони. Він народився на острові Делос разом з Діаною, яку називали також Фебою. Аполлона називали ще Дельфійським. Стародавні вважали його сонцем, тому що він розганяв темряву своїм співом та грою, а також винахідником і покровителем поезії, оскільки вірші походять від співу. Крім цих, у нього було ще багато інших назв.

ІМЕНА БОГИНЬ ПОТОЙБІЧНОГО СВІТУ

Богині потойбічного світу страшні. Їх імена такі: Клото, Лахесіс, Алекті, Мегера, Тізіфона, Лібітіна, Атропос, Прозерпіна. Їх усіх можна вживати замість Смерті, тому що, згідно з думкою поетів, вони самі ведуть людське життя аж до смерті. За це їх називають сестрами, дочками темної Ночі.

ІМЕНА БОГИНЬ, АБО МУЗ, ПОЕЗІЇ

Походження та рід муз невідомі. Одні вважають Орфея батьком муз, інші — Мусея, а ще інші — Ліна. || А багато, йдучи за Вергілієм, думають, [що вони

28.

походять] від самого Юпітера, основуючись саме на таких словах Вергілія:

«Музи — початок з Юпітера, скрізь теж Юпітера
повно»¹⁶.

Щодо числа муз, то теж немає спільної думки серед поетів. Одні вказують, що їх було 5, інші — 7, а ще інші — 9. А македонець Піерій перелічує ті імена муз, які знаходимо в Гесіода:

«...Сестри співали отам на Парнасі.
Дев'ять було їх: Кліо, і Евтерпа, і Талія вчена,
Там Мельпомена сумна, Терпсіхора, відома із
танців,

Ім Ерато помагала, вела Полігімнія гімни,
Слухали теж ми Уранію і Калліопу останню,
Саме вона, Калліопа, найкраще зі всіх муз
співає»¹⁷.

Муза Кліо спонукає людей до втіхи, почесей і радощів. Вона оспівує титанічні подвиги героїчним віршем. Її доблесть відзначає Гесіод у такому вірші:

«Доблесть боги утвердили, яку здобувається по-
том»¹⁸.

Муза Евтерпа постачає безліч божественних дій та містерій і старанно в них вникає.

Муза Талія допомагає кожному комедійною мовою. Про неї Вергілій так пише в шостій еклозі:

«І не соромилась Талія в наших лісах проживати»¹⁹.

Мельпомена, дочка Юпітера, — богиня трагічних співів, мелодій та похвал, що стосуються майстерності хвилювати душу завдяки вмінню розганяти тугу, «як про це говорить Вергілій:

«Голос трагічний виходить із уст Мельпомени сум-
ної»²⁰.

Муза Терпсіхора — покровителька священних гімнів, які співались у старовину на честь богів. Цим саме вона відрізняється від Мельпомени, яка була покровителькою світських пісень, а Терпсіхора — священних гімнів, і її називали музою. У зв'язку з цим Вергілій пише:

«Звуком кіфар Терпсіхора в душі почуття ви-
кликає,
Сил додає їм і ними керує»²¹.

Ерато — муза кохання, що збуджує в усіх надзвичайну любов, якої не можна забути ніколи. Тому й любов називають безсмертною. Поет про неї пише так:

«Танці під звуки кіфари й пісні Ерато ось виводить».

Полігімнія — муза вчених і мати красномовної пам'яті, тому в давнину керівники і знать дуже її шанували. Про неї згадує Вергілій:

«Правду скажімо ми всім: Полігімнія любить всю
правду»²².

Уранія — муза, яка спрямовує розум і пам'ять людей до руху небесних сфер, спонукає досліджувати небо та зорі і старанно їх досліджує, визначає всю земну кулю. Про неї так пише Овідій:

«Стала заводити спокій всесвітній Уранія-муза:
Жодного звуку тепер ти не почувеш ніде»²³.

Калліопа — муза гір, покровителька поетів. Вона спрямовує слабкі почуття поетів, щоб їхня пізнаваль-

на діяльність підсилювалась постійними струсами гір. 29. Її вважають тлумачем філософських проблем, що розсіює темряву невідомого знання. За висловом Гесіода:

«Тут Калліопа, ритмами славна, Орфея...» і т. д. 24.

Усім названим вище музам письменники дали різні прізвиська, бо ж називали їх жительками Гелікону — від гори Гелікону в Беотії. Тому Овідій пише:

«Ну ж, сповіщайте, — доручено вам це, — жильці Гелікону» 25.

Їх називають також жительками Парнасу — від двовершинної гори Парнасу, аонідами — від аонійської цариці, кіферидами — від острова Кіфери, пієридами — від Піерійської гори. Згідно з цим:

«Ні пієриди до мене не йдуть, ні теж німфи Дріади».

Їх називали ще пегасидами від коня Пегаса, сина Нептуна і Медузи, на якому їхав Беллерофонт. Коли він летів на Гелікон, то Пегас вдарив копитом об скелю — і утворилось джерело, назване від нього Гіппокреною, тобто кінським джерелом. Це джерело присвячене музам. Тому вони називаються також гіппокренідами. Цих муз називають ще касталідами — від джерела у Фокіді, біля підніжжя гори Парнасу, недалеко Дельф. Вважають, що це джерело було присвячене Аполлону і музам, а назву дістало від дівчини Касталії, яка, втікаючи від Аполлона, впала й перетворилась у джерело, і т. д. Оце стільки про муз.

ВЛАСНІ ІМЕНА БОГИНЬ

Перша — Юнона, дочка Сатурна, сестра і дружина Юпітера. Юнона має чимало прізвиськ, серед них Куретида, яка || користується колісницею й списом. Про це Вергілій в «Енеїді», I, [пише]: «Це її зброя, ця колісниця її була»²⁶. Є у неї й прізвисько Люціна, покровителька родів, як про це [говорить] Теренцій: «Юноно-Люціно, подай допомогу»²⁷. Називають її ще царицею. Про це в «Енеїді», I, Вергілія: «Це я ось, яка є царицею богів, запалюю»²⁸. Вона була покровителькою шлюбу, звідси дістала цю назву «покровителька шлюбу», про що [говориться] в «Енеїді», IV: «І покровителька шлюбу Юнона»²⁹.

Друга — Паллада, богиня мудрості, яку ще називають Мінервою. Вона народилась без матері з голови Юпітера. Це поети так видумали, тому що вона вважалась покровителькою вільних мистецтв і почесних наук.

Третя — Церера. Її вважали богинею врожаю, а назвали її так від архаїчного слова *Ceres*, дочка Сатурна й Опі. Вона мала особливий епітет «годувальниця», тому що годує нас і т. д.

Четверта — Діана, дочка Юпітера і Латони. Вона народилась разом з Аполлоном. Її називали також Місяцем, і вночі вона світить без брата [— Сонця]. Поети називали її ще нічним світилом — Люціною, Прозерпіною, Гекатою, Персеєю. Також вважалась вона богинею непорочності та краси й була уособленням непорочності.

П'ята — Флора, богиня весняних трав, квітів, рослин і т. д.

Шоста — Помона, богиня плодів і плодових дерев.

Сьома — Люціна, богиня пологів і життєрадісного виховання дітей, починаючи від колиски.

Восьма — Лібітіна, богиня похорону і мертвих. Грацій, або харіт, є три: Елегія, Талія й Еуфросіна. Вони — богині лісів

80. Дріади — німфи, вважаються богинями джерел, регіди — || богині гір та верховин, гамадріади — богині дерев, що, як говорить повір'я, народжуються разом з деревами. Нереїди, або німфи, або сирени, — це богині моря.

Плеяди — це сім зірок, що своєю появою сповіщають моряків про час, вигідний для плавання.

ЗОЛОТОНОСНІ РІКИ

Таг, Пактол, Герм, Ганг, Гідасп, Ерідан.

Таг — ріка в Лузітанії, несе золоті піски. Пактол — лідійська ріка в Азії, бере початок з гори Тмола й впадає в Герм, протікаючи через околиці біля Сард. Вона ще інакше називається «Золотоносною», тому що, як каже Пліній, несе золотий пісок. Ріка Герм теж несе золотий пісок в Малій Азії й починається, на думку Дорілая, у Фрігії, і, підсилена водами Пактолу, зрошує поля Смірни. Ганг — ріка у великій Індії, багата на золотий пісок. Гідасп — ріка в Індії, що пропливає країну парфян і мідян в напрямі до Індії, омиває місто Нісу і впадає в ріку Інд. Гідасп дістав свою назву від найдавнішого мідійського царя Гідаспа. Ерідан — ріка в Італії, бере початок біля півніжжя гори Везула і, протікаючи через країну галлів, впадає в Адріатичне море. Сьогодні Таг називається рікою золота і дорогоцінних каменів.

РІКИ ПОТОЙБІЧНОГО СВІТУ

80 зв. Стікс, Коцит, Флегетонт, Ахеронт, Лета та інші. «Хто п'є в Лети, той все забуває», — кажуть поети. ||

ВЛАСНІ НАЗВИ ВІТРІВ

Найстаршим богом вітрів вважається Еол. Він легкий, швидкий, моторний, непевний, ненадійний, поспішливий, крилатий, голосний, свистячий, бурхливий, лагідний, зухвалий, хмароносний, енергійний і т. д. Назви інших вітрів містяться в цьому вірші:

«З півночі дує холодний Борей, а Нот від Олімпу,
Заходом ніжний Зефір володіє, летить Евр зі
сходу».

РІЗНІ ВІРШОВАНІ ПОВЧАННЯ

А

Підлабузники імператорів

Ось Арістіпп Діонісію став безсоромним слугою.
Слід покарати в Афінах Євагора і теж Демагора.
Завжди непевним Клісоф видавався Філіппу
такому ж.
Звісним був Гальба прихильником, звісним був
також Апіцій.
Тих ось ненавидів Август, а Клавдій ненавидів
інших.
Людам брехливим троянці — підлизи, пророки —
тиранам.

Друзі

Ніс полюбив Евріала безмежно, а Полюкса
Кастор.
Дуже Тезея любив Піріфой, а Орест знов
Пілада.
Скіфії Дамон був вірним, Ахілл був Патроклу
найближчим.

В дружбі жив з Іонафаном Давид, і теж Йов
з Еліфазом ³⁰.

Гарні юнаки

31. Вірно любилися брати Діоскури, і Дафніс з
Алексом. ||
Аттиса любить Кібела, а Зевс — Ганімеда,
Геракла —
Гіл, Афродіта — Адоніса, Ендіміона — Селена.

Тварини, що вояли колісниці богів

Змій возив бога Сатурна, а олень Діану на собі,
Коні у Сонця були: Пірой, Флегмонт, і Евс,
і Етон.
Часто Фетіду дельфін, а Юнону павич скрізь
носили,
Мала Селена биків, а у Вакха були тигр і рисі.

Любителі недорогих речей

Місто й високий платан Пелею були до вподоби,
Коні та ворон вітає Тіберія, а з ними і люди.
Арістомаха тримає любов, та ще й Гіласа також.

Видатні художники

Павсон, і гордий Зевксід, Апеллес, і Паррасій
з Ефеса,
Фідій безсмертний, Праксітель, і Тіл *, Поліклет
та ще Тігрон *.

Славетні скульптори

Ментор, і Мірон славетний, Лісіпп, Каллікрат,
і теж Лідій *.

Майстри-умільці

Дедал, Архіт, і Перілл, і Епей — це умільці
відомі.

Птахи, присвячені богам

Сови Палладі, а Зевсу орел, і павич для Юнони.

В

Ратні мужі

Гектор, Еней, Агамемнон, Аякс, і Ахілл
швидконогий,
Деції, Фабії, також Метелли, Торкват, і
Сцевола,
І Сціпіади, і Коклес, і Марій, Камілл, і ще
Цезар, || 31 зв.
І Ганнібал, Александр Македонський, Геракл,
і Тезей теж,
Іонафан, Гедеон, і Давид, і Ісус [син Навіна].

Ратні жінки

Так ось спартанки вважались хоробрими і
амазонки;
Ось Іпполіта, і Гарполіка, Пенфесілая, Камілла.
Кіру страшна Томіріда була, а Нінія * — світу,
Тевта — жорстока для римлян, в германців же
Амалазунта,
Дебора та Іаїль прежорстока, й Юдіф — всі
відважні.

С

Непорочні богині

Дафна була непорочною, також Діана й Мінерва.

Хитрий Геракл передав небозвід знов на плечі
Атланта,
Полідаманта земля задушила, а дуб вбив Мілона.
Бронт, і Стероп, і покірний Пірахмонт, циклопи, —
Вулканом.

D

Багаті

Перси, індійці, лідійці, араби й Церера — багаті.
Славились також багатством Красс, Сулла,
Лукулл, Крез і Мідао.
Савську царицю додай ще до них, Соломона і Йова.

Шанувальники вчених

Вченим пошана була в Александра, любив
Птолемей їх,
Цезар і Август, а згодом, пізніше, також Карл
Великий.
Слід ще додати до них і Антонія, й також Севера.

Учені та оратори

Природознавці: Сократ, і Платон, Арістотель
учений.
Знатні оратори — це Цицерон, Демосфен
красномовний,
і Гіппократ, що законів навчав, Балд з Бартолом —
юристи,
Ще й Архімед — математик відомий, Гален же
був лікар.

Учені жінки ■

32 зв.

Сапфо славетна, Еріна, Корінна, що вірші писала
Розміром Піндара, також Аспасія — майстер
софізмів,

Манто — віщунка, прекрасний знавець еллінської
мови,
Гракхів матуся кохана Корнелія, далі Сівілла,
І Катерина звитяжна: що радість євреї сховали.

Е

Піяки

Енній та Геракліт поклонялися Вакхові часто,
Вина любили жорстокий Нерон, Олоферн з
Артаксерксом.

З нещасливих щасливі

Гігес раніш пастухом був, а ліктором Дарій,
селяни ж
Проб і Юстін, теж Ягайло, король землі польської,
й Марій,
Басс, Агафон, Агафокл, що з гончарського роду
походив.
Теж королева Британії, також Єлена Велика,
Пій II та Адріан VI, ще Микола VI,
Тут Гедеон, і Саул, Мойсей, ще й Давид та Іосиф,
Алтиса * й Аргоса * дай ще сюди, й Тімофея, й
Еніппа *.

Із щасливих нещасливі

Смерть Полікрата Самоського й Марія — смерть
жалюгідна.
Туллій загинув з Антонія волі, що сам мав упасти.
Цар Мітрідат прийняв смерть добровільно,
і Ксеркс, сатрап перський,
Валеріан, Велізарій, який знищив місто доценту,
Тут і Саул, що бунт придушив, і Навуходоносор.

Покорителі звірів

Оленя ось приручив Кіпаріс, Піфагор —
ведмедицю,
Знов же гадюку Аякс, що ділив з нею все, навіть
їжу ||
Тигра, Августе, й слона собі ти заставив служити.
Левів Ясон, і Давид, Даниїл, і Ваней покорили.

33.

Переможці звірів

Феб вбив стрілою Піфона, Персей же мечем вбив
Медузу,
Хитрощами Беллерофонт переміг триголову
Химеру.
Гідра, дракон, лев, і бик, і лань від рук Геракла
упали.
Ти ж, Мінотавре, Тезея боїшся і гинеш від жиру.

Щасливі

Щастя у Гігеса царстві й на Самосі у Полікрата
Завжди цвіло, також Марій щасливо й Метелл
проживали.

Красиві

В квіти живі Гіацинт, і Нарцис, і Аканф замінились,
Кастор і Поллюкс прекрасні були, Паріс і Єлена.
Славивсь красою своєю Нелей, і Кіллар
войовничий,
Беллерофонт, і Нерей, і Парфенопей, і теж Гігес,
Станом чудесним своїм відзначалась красуня
Глікера,
Авессалом, син Давида, Іосиф, Юдіф теж чарівна.

Ті, що мужньо переносять смерть синів

«Смертним мій син народився ж», — сказав
Анаксагор-[філософ],
Похоронивши його, і Корнелія те ж заявила

Після загибелі Гракхів, а біля жертовника долю
Сина почув Ненофонт *, і спокійно дививсь на
отруту
Також Сократ, і Сцевола спалити свою дав
правицю.

Сини, що люблять батьків

33 зв.

Матір аргоську свою возили Клеобіс і Бітон, ||
Сам же Еней на собі ніс, як кажуть, батька Анхіза.
А Амфіном свого батька витягнув з полум'я Етни.
Скрізь Антигона тебе, о Едіпе сліпий, проводжала.
Товія слухався батька, також Ісаак та Іосиф.

Сини, жорстокі до батьків

Вбив Клітемнестру Орест, свою матір,
помстившись за батька,
З жіничиних, Ніне, рук гинеш: мечем вбила
Семіраміда.
На Евріфілі помстивсь Алкмеон за смерть свого
батька.
Лая убив ти, Едіпе, Пеліка * — Сенекту *, Кіана
На Кініппові — батькові за зневагу помстилась.
Меч Мітрідата відправив на той світ його батька
й матір.
Вбити велів Агріппіну Нерон, Птолемеї ж
жорстокі:
Перший вбив матір, а другий вбив батька, а третій
ось брата,
Авессалом переслідував батька й вбив брата
Амнона.

Злодії

Как, і Автолік, Гарпал, аргів'янин, додай ще тут
Англа *,
Теж Еврібат, Діонісій, Амасіс був злодієм добрим,
Ще віднеси тут Гарпага, Іуда віддався злодійству.

Божевільні

Мов божевільна юрба, корибанти й менади у Фівах.
Брата синів вбив Геракл з божевілья, Орест
розум втратив,
Часто Саула та Ірода лютість страшна нападала.

Взаємна любов братів і сестер

Сестри оплакують Гіласа: згинув від лева
нещасний,
А геліади — кінець Фаетона, що впав із-за брата. ||
Браття, нащадки Амікла *, й любов Еноліда *
зв'язала.

34.

Ненависть братів і сестер

Ромул був завжди противником Рема, Атрей же —
Фіеста,
Дарман *, Гіант, ще й Полінік погано жив із
Етеоклом,
Авель, Іаков, Іосиф — їх теж ненавиділи браття.

Гладіатори

Вправний з мечем у бою був Спартак, а Біт
Вакхію рівний.

Гостинні

Янус Сатурна виховував, знов же Енея — Евандер,
Демофонта — Келеєва гостя, Тезей — в Аріадни,
У Гіпсіпілі — Ясон, теж Медея й Каліпсо
гостинні.

Покарані на перебування в Аїді

Тітій, Сізіф, Іксіон, Енкелад, і ще Тантал
фрігійський,
Цербера тут ще додай, там Харон — перевізник
душ мертвих.

Судді Аїду

Мінос, Еак, Радаманф — оце судді підземного царства.

Справедливі судді

Був Арістід справедливим, душа справедлива й
в Біанта,
Вчений кентавр ось Хірон, і Локріда, Селевк
любив правду,
В персів — Камбіз, а ось, Спарто, у тебе Лікурґ
справедливий.
Також суворим до друзів ще був Фокіон, і Катон
теж,
Виступив проти свого сина Манлій і проти Каміллів.

Несправедливі судді

Ось ненависники правди: Тарквіній, і також
Амулій,
І довговухий ще Мідас, що Панові визнав звиягу ||

34 вв.

Недоброзичливі

Так Александр Великий великих ненавидів дуже:
Лісімаха, Пердікку, відважного також Селевка.

Розбійники

Скін *, і Прокруст, і Скірон, і Сізіф — всі
розбійники славні.
Знаний грабіжник також Гараманф, і додай ще
кіклопів.

Плаксії

Каменем стала Ніоба, лле сльози рясні й Філомела,
Тоне Алкід у сльозах, і ридають Електра та сестри.

Любителі розкоші

Зніженим саме вважались колись: Анаксагор
Мілетський,
Елагабал, Соломон, і додай ще до них Агафона,
Сарданапал і Баттал * теж рівнялись у розкоші
з ними,
І Арістотель учений, уста Лісістрата чарівні.
Ви теж, Гортенсію й Юлію Цезаре, розкіш любили,
Жінка і муж, і скупий дуже ласий мастильник,
і Амнон.

Благодійники

Октавіан і Помпей були щедрими, Скавр —
благодійним,
Веспасіане та ти, Галлієне, чи в чімсь відмовляли?
Меценат відзначився наукою, теж Антонін Пій,
Воїнам Нерва сприяв і народ він підтримував,
кажуть,
Також Траян, Прокулей поділився з братами
багатством.

Лікарі

Феб, Мелампод, Епідаврський [Асклепій], і також
Меркурій,
Ще Паналіп *, і Хірон, і Пеан, і відомий Махаон. || 35.

Музиканти

Тут Аріон є чарівний, Орфей, Амфіон знаменитий.

Морелавці

Тіфій, Мнесфей, Палінур, і додай ще сюди теж
Клоанфа.

Батьки — вбивці дітей

Рідного сина свого наказав сам Постумій убити,
А Гіппомен вбив Лімона, Гарпагові з вбитого сина

Їжу дали, і Атрей учинив так з дітьми свого брата.
Прокна Ітіса вбиває, Кальпурнію також убили.

Шляхетні влидарі

Дім весь з усім господарством свідчив про бідність
Ягайла.
Бідним Емілій * був, перси, сабінці, й звитязний
Агріппа,
Перефілет *, і Катон, також Епамінонд, і ще
Павсон,
Тут ще додай і Біанта, Ламаха, крітян, і Лісандра.

Марнотрати

Аттіка, Кіпр, і Корінф, і додай до них персів
когорту,
Фок, і Албіній, і зніжений також Апіній багатий,
Тут син Езопа, Нерон ненаситний, і теж
Клеопатра,
І Валтасар, і ще Спер * з багатцем, тут і гість
марнотратний.

Землі та гори, присвячені богам

Кріт віддав шану Юпітеру, скеля Тарпейська та
Іда.
Самос, Просімна та ще й Карфаген шанували Юнону,
Місяця ж — Кінф, і Ефес, і, крім того, теж Делос,
і Фарос.
Гай же делійський Венері належав, Кіфера, і
Фарос.
Острів Ліпара та Лемнос Вулканові шану від-
дали, ||
Марсові лютому — гори Родопа, фракійці та гети,
Мемфіс Ізіді й Озірісу, Парос та Мереотіда.
Знов Елевсін, і Катіна, і Генна, і Етна Церері.
Іда, Гангри, Верекінф, Діндами молились Кібелі.

Феба Парнас шанував, джерело Касталійське,
Піерій,
Кінф, джерело Аганіппа, й також Гелікону
верхів'я.

Горді

Як Салмоней, так і Сапор хвалився, що він брат
зір небесних.
Кидає блискавки він, як володар небесний, гримучі.
Горда Ніоба дітьми, і тому насміхалась з Латони,
Гордий Фаон, і Люціфер, Саул, і Навуходоносор.

Гидкі та некрасиві

Геннік* бридкий, Гіппонакт та огидний Терсіт,
і ще Дамон,
Тут і Езоп, і Протей, і Акко, одноока Філена,
Семіраміда правлінням, Ластенія знов же
знаннями
Добре відома, Євгенія, і Теодора — побожні.
Сарданапал був, як жінка, сюди ж дай Ахілла з
Гераклом.

Мисливці

Кефал — мисливець, і Лавз, Іпполіт, Оріон
беотійський,
Також [чудові стрільці]: Філоктет, Актеон,
Аталанта.

Чимало таких та подібних відомостей дасть нам
у достатній кількості читання книг і вчитель-досвід,
як це ми вже довели.

По-шосте, ампліфікація якоїсь речі, яка йде від
внутрішніх чи споріднених причин, або також харак-
теристика якоїсь назви, що подається різнорідними
шляхами. [Ампліфікація здійснюється] таким чи-
ном: ||

1. Знайди яке-небудь просте речення або окреме слово, як наприклад: дієслово *атмо* [кохаю], і, маючи його, відшукай від цього дієслова іменник, наприклад: *атмор* [любов].

2. Якщо це окреме слово *атмор* [любов] не підходить для вірша, то вишукуй споріднені з ним іменники, а саме: *flamma* [полум'я], *calor* [тепло], *fervor* [жар], *ignis* [вогонь], *ardor* [вогнище], *aestus* [спека] і т. д., і тоді легко вийде кінець вірша *ignis amoris* [вогник кохання].

3. Які іменники, то такими повинні бути відповідні до них дієслова або повинні бути дуже близькими до них. Наприклад: *Amor volat, inflammatur, ardet.* [Літає Амур, кохання палає, горить].

4 Потрібно додавати відповідні прикметники до іменників з належною добірністю, що мають пряме або переносне значення, як наприклад: *amor fervens* [палке кохання], і таким чином може вийти гекзаметр або пентаметр:

Inflammatur amor fervens prout ignis amoris.

Ardet abunde nunc ignis amore bono.

[Наче вогонь, полум'яне кохання палає так сильно.
Зараз так розгорівсь сильний кохання вогонь].

5. Слід взяти до уваги й обставини кохання і додати до них відповідні прикметники. Таким чином зможеш легко охарактеризувати будь-яку річ, обдумавши раніш відповідні прикметники, іменники, дієслова, прислівники, і все це ввести у вірш. Для полегшення цієї справи подаємо іменники в алфавітному порядку.

А

Молодість, ніжні роки, молоденький, ефеб і підліток.	Юнак
Ім, молодим, незначний ще пушок не псує їх обличчя.	
День, і година, життя, довговічність, віки, і час також.	Пора
Нива, і ґрунт, цілина, і земля, лан, маєток, і поле.	Рілля
Родом з села, селянин, хлібороб, і сільський поселенець.	Землероб
Теж землероб, покоритель волів, і сіль- ське простолюддя.	
Ось дерев'яна соха, з лемешем малий возик скрипучий.	Плуг
Жадібний влади, або прохач почестей, і властолюбний.	Жадібний влади
Прагнення, полум'я, жар, і любов, вогонь, факел, кохання.	Кохання
Серця твого половина, і спільної долі учасник.	Друг
З крилами дух, і небесний посланець, або теж крилатий.	Ангел
Дух, або краща частина людини, життя наше, розум.	Душа
Звір, дичина, череда, ще й отара, худоба, й скотина.	Тварина
Віл, і баран, і осел, і теля, свиня, миша, й гадюка.	
Мухи, козел, і вівця, і мурашки, ци- кади, і жаба.	

36 зв.

Грот, і печера, і яма, і балка, і прірва, і темінь.	Печера
Хвиля, вода, джерело, рідина, дощ, волога, струмочки.	Вода
Яблуня — символ кохання, тріумфу — лавр, пальма — звитяги.	Дерево
Віття, галузки, і листя зелене на гілках тоненьких.	
Явора тінь прохолоду дає, також фіга, й маслина.	
Кедр, ялівець, кипарис не бувають гнилими ніколи.	
Захистом служать для скель ось ялина, сосна, і теж вільха.	
Сосну смолисту на похорон, тис як знак дружби приносять.	
Дротик загострений, і очерет з наконечником, стріли.	Зброя
Шабля, і спис, акінак, і мечі різно-рідні, кинджали.	
Щит, і щиток, і овальний ще щит, і кольчуга, і панцир.	
Шоломи, труби, і гребінь, і шолом з волоссям, і апекс.	
Насип, укріплення — це оборонні вали та споруди.	Замок
Зорі, ефір, небеса, і Олімп, і світило, і полюс.	Зорі
Тіло небесне, вогонь, факел, полум'я, божі хорони.	
Простір безмежний, небесні вітри, і дім громовержця.	

Гнізда, домівка, господя, поселення, царство, і кубла.	Місце проживання птахів
Стадо пернатих, крилата сім'я, і пернаті, і птахи.	Птахи
Захист, залога, сприяння, безпека, а також притулок.	Допомога
Засіб полегшення, втіха, асилья, храм, допомога.	
В	
Битви, і Марс, суперечки, конфлікти, воєнні сутички.	Війна
Сурми у флоті морському, труба, ріг. і горн, також бубон.	Військові сигнали
Коні, і грифи, орли, і дракони, страшні мінотаври.	Військові знамена
Спис, черепаха, таран, і баліста, крім них, катапульта.	Військові механізми
Служба, заслуга, обов'язок, теж добродійність, дарунок.	Добродійність
Вдячність найбільша, сприяння, пошана, зичливість, і погляд.	
Легідний, ніжний, приймний, прихильний, крім того, доступний.	Щирий
Щирий, дотепний, спокійний, освічений, і миролюбний.	
Любощі, серце, любов, і ласкавість, і радісний погляд.	Ласкавість
Голос ласкавий, привабливість, також слова найніжніші.	

	Дотепи, жарти легенькі, пестлива рука, і усмішки.	
	Злочин йому невідомий, не знає життєвих пороків.	Справедлива людина
	Відданий, і справедливий, святий, і побожний, і чистий.	
	Чесна, невинна і щира душа, що гріхів ще не знає.	
37 <i>вв.</i>	Віл, і бики, і бички, і додай ще корову з телятком.	Бик
	С	
	Верх, верховина, і шпиль, і вершок, і найвищі вершини.	Верхів'я
	Музика, ода, мелодія, пісня, гармонія звуків.	Спів та його інструменти
	Дудка, і дудочка, флейта, ріжок, і труба, і сопілка.	
	Грає кіфара, і лютня, і арфа, і гуся, і ліра —	
	То замовкають тоді цитра, флейта, орган і сопілки.	
	Кучері, сиве волосся, чуприна густа, і зачіска.	Волосся
	Грот, і печера, і місце ватемнене, скеля з тюрмою.	Тюрма
	Муза, і ритм, метр, і стопи, і такт, і пісні, та ще й вірші.	Вірш
	Дівчина, честь, про кохання ні думки, дівоча невинність.	Невинність
	Пута, кайдани, ручні і на ноги, окови, тенета.	Кайдани

Першопричина, походження, і джерело, і початок.	Причина
---	---------

Двічі народжений, батьків ровесник, великий нащадок.	Господь
--	---------

Син самотній вічного батька, від дівки походить.	Христос
--	---------

Світло небесне для світу, надія людська, і спасіння.

Вічний він, від непорочної матері він народився.

...Батьків це образ, правдивий і дуже подібний.

Він — всемогутнєє слово, початку й кінця в нім немає.

Вигляд прийнявши людський, ось на землю приходить той саме,

Хто завжди був, є і буде, кому покоряються зорі

Смертний прийшов до нас бог із небес у жахливу годину.

Тіла людського не зрікся, не зрікся життя теж важкого.

Ставши людиною, він наразився на смерть, як всі люди.

Дівки Марії дитя і отця всемогутнього парость.

Всепомагальний нащадок, якого послав він нам з неба ||

Гріх первородний він змив, і для смертного роду людського

Підготував до Олімпу він шлях, недосяжний раніше.

...Життедайная сила зійшла в високості.

Сяе вона, всемогутня, й наповнюе все на цім світі

З неба зійшов оцей бог, бог правдивий у плоті і крові

З чревом змішався, і після зачаття воно задрижало,

Наче живе, і здригнулась також вся природа від страху. Тощо, тощо.

Їжа, і страва, бенкет, і приймання гостей, і трапеза. Їжа

Засіб життя, і теж блюдо їстивне, життєві продукти.

Голос і шелест, мурликання й крик, теж гудіння й бурчання Звук

Збитки, і згуба, загибель, і втрата, і шкода велика. Втрата

Факел, і теж смолоскип, гіменей, і подружжя, і ложе. Весілля

Інуфла, і діадема, віночок, корона, тіара. Корона

Члени, коліна, і груди, лице, голова, і обличчя. Людське тіло

Шия, вуста, підборіддя, і щоки, повіки, і очі.

Горло, і скроні, і руки, всі жили, і стопи, і ноги.

Хижий, грізний, небувало суворий, як варвар, жорстокий. Жорстокий

Лютий, надмірно лихий, біснуватий, жахливий, і дикий.

Колесо, віз, колісниця, запряжка, Віз
двоколка, і осі.

Дерево, стовп, і поліно, пеньок, і ко- Хрест
лода, й обрубок.

D

Цар всіх царів, божество, і найвищий Бог
правитель Олімпу.

Він теж наставник Олімпу, суддя ще
земний і небесний.

З волі його все є в русі, усім він у сві-
ті керує. ||

Рухає все він бровою, а громом на
всіх жах наводить

Вечір — пора, що настання тьми-ночі Кінець дня
усім сповіщає.

Тіні зростають, коли ось-ось сонце
заходить має.

Геліос хоче з багряного воза вже ви-
прягти коней.

Шляху, що Феб призначив їм пройти,
залишилось вже мало.

Вже він ступає ногами своїми по схи-
лах Олімпу,

І, нахилившись, Титан вже до заходу
швидко прямує.

Час вже вечірній, ось море і Геспер,
зірки появились.

Тільки коней запрягла темна Ніч, по-
чало сутеніти.

Спека, і Геліос-Сонце найвище під- Полудень
нявсь на орбіті.

Світло, Люцифер, Аврора, Тітанія, й також світанок.	Світанок
Збитки, і згуба, загибель, і втрата, і шкода велика.	Втрата
Голод, жадоба, надія, чекання, ба- жання, і спрага.	Прагнення
Кошти, і золото, срібло, монети, за- паси, маєток.	Багатство
Спадщина, гроші, скарби, також ба- гатство, і розкіш безмежна.	
В груди биття, і ридання, зітхання, плачі, й нарікання.	Біль
Засідка, хитрість, і задум лукавий, обман, і ще підступ.	Підступ
Мешкання, лари, будівля, пенати, по- ріг, дім, і двері.	Дім
Атрій, палац, тереми, і хороми цар- ські, і фортеця.	
З дахом солом'яним зовсім простень- ка селянська хатина.	Селянська хата
Хатка, убога хатина, хлівець жалю- гідний, повітка.	
Сумнів душевний, вагання, замішан- ня, й думка непевна.	Сумнів
39. Хай з різнорідним, непевним ваган- ням змагається розум.	
Е	
Мова палка, красномовність, розмова, великий дар слова.	Красно- мовність
Слово художнє, і мовне багатство, краса, милозвучність.	

Пастир, наставник, влади́ка, і ще ке- рівник духівництва.	Єпіскоп
Військо, фаланга, загін, легіон, і ма- ніпул, шеренга.	Військо
Воїн, і відділ, частина, і збройнії сили, і табір.	
Вершник, боєць, піхотинець, солдат, і людина в кольчuzі.	
Молодь квітуча, юрба, що живе із солдатської плати.	
Вигнаний з рідної хати, і висланий з рідного міста,	Вигнанець
Прогнаний з краю бурлака, ні хати й притулку у мене,	
Ларів не маю своїх, то чужим я при- ношу офіри.	
І запряжний, крилоногий, швидкий, немов звук, і копитний.	Кінь
Чотирикінна запряжка, швидкі, мов вогонь, теж бувають.	
F	
Чутка — це голос народний, поганий чи добрий, про речі.	Чутка
Голод, і шлунка потреби, і спрага за необхідним.	[Голод]
Також жадоба поїсти — це житель по- рожнього шлунка.	
Фабула, видумка, фікція, вимисел вся- кий поетів.	Фабула
Хлопець, невільник, слуга, раб до- машній, лакей, і прислужник.	Раб

Тут і фатальні закони, валізні декрети, і парки.

Воля таємна господня, і долі неясная сила.

Паросток, пагін, і вид, покоління, Син
синочок, нащадок.

Ціль, і границя, межа, і кінець, Кінець
та ще спокій від праці.

Вихід, і гавань, мета, і тяж лінія
довгих укріплень.

Підсумок праці, завершення кожної
нашої справи. ||

Сталий, тривалий, також довговічний, Міцний
крім того, постійний.

Лілія, рожа квітуча, трояндовий сад, Квіти
і фіалка.

Ягоди вовчі, нарцис, розмарин, гіацинт, і волошки.

Соняшник, маки червоні, також майорани, і нарди.

Озеро, річка, ріка, і багно, став, потік, і струмочок. Ріка

Вигляд, і врода, обличчя, краса, й небуденна чарівність. Вигляд

Доля, нещастя, і фатум непевними Доля
кроками бродять.

Фарба вишнева, сурма незвичайна, Пурпура
пігмент, і пурпура.

З наміром підлим людина, шалений, Божевільний
і нездоровий.

Злодійкувата рука, і Меркурій, і з Злодій
трьох букв людина⁸¹.

G

Радість, веселе чоло, добрий настрій, і розкіш приємна.	Втіха
Іній, морози тріскучі, сніг, град, лід, та холод нестерпний	Холод
Вдячність — це ласка, усі добродій- ства, й приємностей безліч.	Вдячність

Н

Прірва шлункова, обжера, і всепогли- наюча верша.	Трутень
Сад, і трава, мурава, різнорідна теж зелень із мохом.	Трава
Смертна юрба, смертний люд, а крім того, ще й смертна людина.	Людина
Добре ім'я, похвала, честь, і слава, і почесі, й титул.	Честь
Недруг затятий, і ворог страшний на противників тисне.	Ворог

І

Полум'я, спека, жара, і задуха, во- гонь, і пожежі.	Вогонь
Вогнище, іскра, і пара гаряча, вул- кан, попелище.	
Сором страшний, і зневага, неслава, ганьба, і безчестя	Ганьба
Змінний, а також пустий, легкодухий непевний, двоякий.	Непостій- ний

40.

Цербер, і Стікс, і Аверн, також Орк, і Ереб, і ще Тартар.	Підземне царство
Помста еріній, і лари пекельні, і гро- ти дракона.	
Ось нерозумний, дурний, дурнуватий, безглуздий, шалений.	Безумець
Заздрісний, впертий суперник, кри- тика злісна Зоїла.	Заздрісник
Гнів, хвилювання, шаленство, най- більше обурення, лютість.	Гнів
L	
Піт, винахідливість, праця, турбота, невтомне старання.	Праця
Крапля, краплина, роса, рідина, дощ, сльоза, також перли.	Сльоза
Правило, звичай, закон, справедли- вість, декрет, пакт, і право.	Закон
Ліжечко, постіль, і ложе подружнє, світлиця, ще й спальня.	Ложе
Бухта, і край, узбережжя, піщане примор'я, та берег.	Берег
Спір, суперечка, і битви словесні, ди- скусія, сварка.	Суперечка
М'яч, і палестра, і біг,— їх вивчати усім вкрай потрібно.	Гра
Брязкало, бич, гра в горіхи, та дзи- га — хлоп'ячі розваги.	
Звуки, і слово, промова, і мовлення, мова, і вислів.	Мова

Аркуш, письмо, і таблиця, послання, Письмо
листи, і письменство.

Лемент, зітхання, і сльози, ридання, Смукот
плачі, голосіння.

Кінфія, Місяць, Латмійська, Делій- Богиня
ська, сестра Аполлона. Місяця

Світло, світіння, і сяання, сяйво із Світло
блиском, і промінь.

Лампа, ліхтар, смолоскип, також свіч-
ка, світильник, й лампада.

М

Твердь із майстернею, куля, і світ, Світ
також світу машина. ||

Плями, бруд, родимка, слід від вог-
ню, і відбиток, і шрами. Пляма

Диво, потвора, чудовисько, виродок, Чудо-
і дивовижа. висько

Пошесть, зараження, також хвороба, Хвороба
зараза, псування.

Смертна година, загибель, кончина,
смерть, вбивство, і попіл.

Лакесіс, похорон, труни, носилки,
вогонь, Лібітіна.

Гріб, і могила, гробниця, і пам'ят-
ник, камінь надгробний.

Сльози, процесія, і голосіння, останне
прощання.

Скеля, узбіччя, гора, горб, вершок, Гора
хребет, камінь, вершина.

40 вв.

Море, морська голубінь, також гладь, | Море
Океан, і Фетіда.

Хвилі морські, блакить моря, й соло-
на вода Амфітрیتی.

Хворий, нещасний, без долі, вродивсь | Хворий
в нещасливу годину.

N

Флот, і судно, і бірема, до того додай | Корабель
ще трирему.

Човен, і чайка, баркас, і галера,
теж кімба, і човник.

Сосна, кермо, і корито, ще кіль ко-
рабельний із носом.

Парус, весло, парусина, крім того,
ще крила і лопать.

Руль, і вітрила, і верхній ще парус,
полотна, й канати.

Тіфій — керманич судна, Палінур — | Моряк
мореплавець відомий.

Також гуляка морський, і Нептуно-
ве плем'я моряцьке.

Знатний магнат, що походить з сла- | Шляхетний
ветного древнього роду.

Хмари з грозою, туман непроглядний, | Хмари і ніч
і мряка, і темінь.

Більше не буде вже ніч протилежною
ясному світлу:

Фебові блискавки саявом вогненним
освітять всі ночі.

Осінь стане весна, а з зимою змі-
шається літо.||

Все, що живе, заберуть смерть і Атропос, Стікс і Люціна.

Стане тим самим воно, що й місячний полюс від сонця.

О

Світло, і факел вогненний, зір, очна орбіта, і око. Око

Вії, блискучі зіниці, також оченята красиві.

Важкість, тягар, і вантаж, купа, маса, і кількість велика. Тягар

Схід, світлоносець, Еовс, і світанок, а також Аврора. Схід

В'ялість, інертність, життя бездіяльне, і довге безділля. Спокій

Лінощі, спокій, байдужість, і лінь, безтурботність, і слабкість.

Р

Предки, і прадіди, родичі наші, і роду початок. Родичі

Дар трудівниці Церери, Церера, і хліб, дари інші. Хліб

Трави, луги, пасовиська, корми усілякі, і зелень. Пасовиська

І вівчарі, пастухи, козопаси, також волопаси. Пастух

Бідний, нужденний, злиденний, жебрацький, голодний, і голий. Убогий

	Злодій підступний, злочинець, шкідливий, провинник, негідник.	Грішник
	Хиба, вина, і помилка, зухвалість, гріх, вада, і злочин.	Гріх
	Винність, ганьба, лиходійство, провина, безчестя, і сором.	
	Зливи південні, дощі також опади, злива, волога.	Дош
	Води, і вал дощовий, дощове і вологе повітря.	
	Лежень, нероба, лінивий, інертний, повільний, бездільний.	Лежень
	Кубки, і келих, теж чаша, і кратер, чарки, і кіафи.	Келихи
41 зв.	Музам присвячений, також пророк, і уста Аполлона.	Поет
	Житель Аонії, і парнасида, і теж пегасида.	
	Ось рум'янець, соромливість дівоча, цнотливість, і сором.	Соромливість
	Вигляд, вродливість, чарівність божественна, сніжний теж колір.	Краса
	Щире прохання, молитви, звертання, і жалібні зойки.	Молитва
	Шкура звіряча, і руно, кожух, покриття, і ще хутро.	Шкура
	R	
	Скіпетр, і влада, кермо, і могутність, і віжки правління	Царська влада
	Трон, булава, діадема, корона магнатів, і одяг.	

Одяг пурпурний в царів, і пурпурні хламиди теж носять.	Царський одяг
---	------------------

Думка дотепна, і дотеп, усмішки, і жарти, і регіт.	Сміх
---	------

Серце відважне, і міць, животворная доблесть, і сила.	Сила
--	------

Невід, сіть, пастка, тенета, вудки, та ще прут птахоловчий.	Сіті
--	------

S

Жертва, офіра, кадила, і богу при- свячене серце.	Офіра
--	-------

Краплі криваві та кров, і сочиться із ран гній кривавий.	Кров
---	------

Збіжжя, хліба́, і посіви, плоди, уро- жай, і Церера.	Посів
---	-------

Стан керівний, управління, сенат, і батьки, і управа.	Сенат
--	-------

Думка, сентенція, судження, гадка, а також ідея.	Думка
---	-------

Гідра, дракон, і змія, вуж, гадюка, і змії невеликий.	Плазун
--	--------

Дебрі тернисті, шипшина, і терен, терник, і тернина.	Колючки
---	---------

Гори, діброви, і гай, ліс, і бір, фес- салійська Темпе.	Ліс
--	-----

Кінфський, Гіперіон, також Феб, і Ті- тан світлоносний.	Сонце
--	-------

Втіха, веселість, відрада, врочистість, і аплодисменти.	Втіха
--	-------

42.	Сон, що подібний до смерті, Морфей, а також сновидіння.	Сон
	Гуркіт, гудіння, бряжчання, і шелест, і свист, і бурчання.	Звук
	Доля, Фортуна, і фатум зрадливий, і всякії зміни.	Доля
	Хлів, загорожа, стоянка, кошара, вів- чарня, і стайня.	Стайня
	Образ, зображення, статуя, також скульптура, фігура.	Статуя
	Гордий, а враз хвалькуватий, чванли- вий, крім того, спесивий.	Гордий
	Дурень, безглуздий, бездарний пеньок, нерозважний вкрай лобур.	Дурний

Т

Світ, твердь земна, і рілля, суша, грунт, і земля, земна куля.	Земля
Натовп, когорта, збіговище, стадо, юрба, та ще збори.	Юрба людей
Смуток, зітхання, ридання, печаль, і нечуване горе.	Сум
Боязкість, жах, і неспокій, нечувана паніка, й трепет.	Страх
Літо, і вік, також рік, і, крім того, ще й дні, і години.	Час
Буря, негода, вітри смерчові, ураган, гроза, й спека.	Негода

Задум, і прагнення, план, і стремління, бажання, і воля.	Воля
Розкіш, сваволя, і примха, спокуса, та ще й насолода.	Розкіш
Жінка, і шлюбного ложа подруга, матрона, дружина.	Дружина
Вітер, дуття, вітерець, також подув, і дихання вітру.	Вітер
Евр, і Вултурн, Нот ласкавий, Фавоній, і вітер зі сходу.	
Далі, Борей, Аквілон, та ще лагідний Австр, і Нот ніжний.	
Одяг, хламида, лацерна, і сагум, і тога, і панцир.	Одяг
Туніка, пенула, стола, і плащ, усіляка одежа.	
Бич, і нагайка, і пуга, батіг, малахай, і ще різка.	Бич
Стежка гірська, і дорога, а далі центральний гостинець.	Шлях
Амфора, горщик, і келих, бочки, і бурдюк, дзбан, і ваза.	Ваза
Вина пахучі, і чисте вино, Вакх, фалерн, і ллейське.	Вино
Куш винограду, гілки, виноградник, і ягоди, й грона.	
Різні зміїні отрути, й слизоти, та вовче коріння.	Отрута

Згубні токсини, отрути для стріл,
і гадючі отрути.

Сила, і доблесть, і міць, життєздат- Сила
ність, і нерви здорові.

По-сьоме, допоміжними засобами згаданих двох віршових розмірів, тобто гекзаметра й пентаметра, є їх краса та достоїнства, яким потрібно відвести трохи місця після розгляду видів цих віршових розмірів. Однак я вже тут хочу застерегти з усією певністю, щоб поет, раніш ніж користуватися поданими правилами і писати згідно з ними вірші, вмів уникати недоліків гекзаметра й турбувався про його достоїнства.

ПОДАЄМО ДОСТОЇНСТВА ГЕКСАМЕТРА

Перше і найважливіше достоїнство — це правильна й зрозуміла граматична будова вірша, що має завершену думку та побудований згідно з потрібною часокількістю, і щоб у кожному вірші застосовувалися стопи, відповідні до його змісту

Друге [достоїнство] — милозвучність і зв'язок, тобто, щоб один вірш поєднувався з наступним не кострубато, а якомось вільно, причому тут слід вводити метафори, прикрашувальні, вибрані та повчальні слова й уникати простих.

Третє [достоїнство] — в кожному вірші, наскільки це можливо, слід вживати два іменники з дієсловом, бо при наявності двох іменників легко можна буде поширити зміст шляхом додавання відповідних прикметників та епітетів ||

Четверте [достоїнство] — дактилі повинні чергуватись із спондеями, як це видно з наступних віршів:

Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt ³².
[Честь і хвала, і ім'я твоє будуть вічно у тебе].

Obstipuit retroque pedem cum voce repressit ³³.
[Він остовпів і назад зробив крок із голосом дивним].

П'яте [достоїнство] — прикметники слід ставити перед іменниками, як Тібулл (кн. IV):

Aurea sanctorum potuissent templa deorum.
[Дорогоцінні храми святих божеств мали б лиш силу |

Шосте [достоїнство] — вірш повинен закінчуватись трискладовим словом, а починатися спондеєм, який би не закінчувався в одному слові:

Affectasse ferunt regnum caeleste Gigantes.
[Кажуть усюди, що царство небесне взяли вже гіганти].

Disertosque videre locos litusque relictum ³⁴
[Там він місця опустілі побачить і берег безлюдний].

Сьоме [достоїнство] — фігура повторення, що надає віршеві багато краси. Як, наприклад, у Вергілія:

Neu, fuge crudeles terras, fuge litus avarum ³⁵.
[Кинь же ти землі жорстокі, ах, кинь же цей жадібний берег].

Восьме [достоїнство] — коли вживаються стопи, з'єднані між собою певними рамками слів. Як, наприклад, у такому вірші:

Exorior plausum, totus laetatur et Indus.
[Встав я і плещу в долоні, і Інд весь радіє зі мною].

Перша вада гекзаметра — однакові закінчення в середині та в кінці вірша. Такий вірш називається «леонінським». Їх ми бачимо в поданих прикладах:

Si fueris quarum divisor particularum,
Hanc discas artem: maiorem sumito partem.
Si dat oluscula mensa minuscula pace referta,
Ne pete grandia lautaque prandia lite repleta.
Post mensam stabis, passus mille meabis.
Caseus et panis sunt optima fercula sanis.
Sal, via cum ruta praestat tibi pocula tuta.
Dives eram dudum, fecerunt me tria nudum:
Alea, vina, Venus, tribus his sum factus egenus.
Nil valet in bellis vir inermis atque libellis.
[Трапитись часом щось може тобі поділити, небоже,
То пам'ятай ти науку, що більшу собі бери штуку.
Дасть стіл петрушечки, хоч навіть трошечки під
час спокою —
Не бажай надто закусок багато, що славні в розбої.
Слід після їжі піднятися і добре собі прогулятися. ||
Кажуть: здоровим ось людям сир, хліб —
найкорисніші блюда.
Вище всіх кубків й спокою став сіль і дорогу з
бідую.
Мав я багатства доволі,— зробила оця трійка
голим:
Ігри, Венера та вина — злиднів моїх ось причина.
В битвах не має без зброї сил навіть, хто книги
читає].

Друга вада — це коли вірш закінчується одно-
складовим словом, як це бачимо у Вергілія:

Procumbit viridique in litore conspicitur sus³⁶.

[На узбережжі зеленім свиня там лежить на виду
всіх].

Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus³⁷.

[Родами мучаться гори, а вродиться миша смішна
лиш].

Третя вада — якщо часто трапляються елізії,
як у цих віршах:

Tu ille ipse es, fili, quem ego amo intimo amore
paterno.

Quam modo quo me unum atque unicum amicum
habuisti.

[Ти ось такий, що люблю тебе, сину, безмежно,
як батько.

Як же це так, що один-однісінький друг я у тебе?].

Четверта вада — якщо до складу вірша входять
багатоскладові слова. Як наприклад:

Conturbabantur Constantinopolitani
Innumerabilibus sollicitudinibus.

[В жителів Константинополя дуже великий
непокої

Внаслідок частих тривог,— їм же кінця не
було].

П'ята вада — якщо у вірші нагромаджується ба-
гато односкладових слів, як це помітно [у такому
прикладі]:

Similis est nec pax, quidquam nam fit sub id aut
quo...

[Це не подібне на мир: якось у цей час щось
стається...]

Шоста вада — це часте повторення однієї й тієї ж букви. Як наприклад:

O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti ³⁸.

[Татіїв Тіте — тиране, собі натягав ти багато].

Сьома вада — якщо окремі слова утворюють окремі стопи. Як, наприклад, у такому вірші:

Aurea scribis carmina, Jull, maxime vatum.

44. [Юлію, вірші твої золоті, о найбільший з поетів].||

Восьма вада — якщо одне слово утворює дві стопи. Як ось:

Argentarius aufert, agit nunc teque laremque...

[Зараз тебе й також лара пастух забирає та гонить...]

Дев'ята вада — якщо одному складові в середині вірша відповідає інше співзвучне слово:

Hortatur pater ire mare inveniamque precari...

[Батько йти в море мене намовляє, я ж буду просити...]

Десята вада — якщо до складу вірша входить три- або п'ятискладове слово:

Quisquis luxuria tristive superstitione... ³⁹

[Від честолюбства сумного — одні, а від розкошів — другі...]

Все інше, що треба наслідувати, а чого уникати, пізнає всяка розсудлива та вчена голова завдяки своєму старанню.

ПОДАЄМО ДОСТОЇНСТВА ТА ВАДИ ПЕНТАМЕТРА

Перше достоїнство і краса цього вірша полягає в тому, щоб він закінчувався двоскладовим словом. Як це спостерігаємо в Овідія ⁴⁰:

Non est conveniens luctibus ille color.
De lacrimis factas sentiat esse meis.
Causa patrocínio non bona maior erit.
Sedibus in patriis det mihi posse mori.
Ne, quae non opus est, forte loquare cave.
Me mare, me venti, me fera iactat hiems.
Nubila sunt subitis tempora nostra malis.
Saepe premente deo, fert deus alter opem.
Nescit, cui domino pareat unda maris.
[Тож і не личить оцей колір печалі гіркій.
Хай же подумає він: плями ці — сльози мої.
Завжди причина не та захистом більшим бува.
Хай же померти мені дасть він у рідній землі.
Те, що не слід говорить, часом, бува, не скажи.
Море, і люта зима, й вітер так мучать мене.
Прийде зненацька біда — стане обличчя сумне.
Часто один бог несе горе, а інший — добро.
Пану якому служить хвиля не знає морська].

Друге достоїнство — коли прикметники ставляться перед іменниками. Як це видно [з прикладу]:

Tutus ut in rubeo viveret ore pudor.
[Щоб на рум'янім лиці сором безпечно тримавсь].

Третє достоїнство — коли вірш закінчується двома двоскладовими || словами. Як оцей:

Et nemus amissas flebit et hortus apes.
[Сад заплаче і гай: смерть у них бджілки знайшли].

Інші достоїнства та художні особливості, які стосуються гекзаметра, слід теж віднести і до пентаметра, а саме: пов'язання стіп з розмірами слів, милозвучність та поєднання [віршів], добір слів, метафори та епітети, правильна і чітка будова віршів, що повинні мати завершену думку, а стопи мають відповідати змістові.

ВАДИ ПЕНТАМЕТРА

Перша вада пентаметра така, як і гекзаметра, а саме: якщо склад у середині вірша закінчується подібно до останнього складу цього ж вірша. Як це впливає [з прикладів]:

*Si vis esse levis, sit tibi cena brevis.
Dum fortuna perit, nullus amicus erit.*
[Хочеш бути легким, хай обід буде слабким.
Зрадить щастя тобі — друзів не буде тоді].

Друга вада — якщо вірш закінчується односкладовим словом. Як ось оцей:

*Et solum constans in levitate sua est*⁴¹.
[Тільки постійний в своїй саме нестійкості він].

Третя вада — якщо елізія виходить там, де має бути цезура. Як, наприклад, у цьому вірші:

Sustulerat vastum altumque Gigasve polum.
[Взяв на плечі гігант неба безмежну вись].

Четверта вада — якщо цезура, яка має бути після слова, виходить у середині його:

Haec quoque nostrae sententia mentis erat.
[Також сентенція ця з нашого вийшла ума].

Зверни увагу, що цей віршовий розмір — пентаметр — окремо вживається дуже рідко. Він звичайно поєднується з гекзаметром, і таке поєднання їх називається елегійним двовіршем, або скорботним і сумним, що описує нещастя й горе. Та насправді часто, а то, може, й завжди, користуємось цим видом вірша при зображенні навіть радісних || подій, як, наприклад, вітання з нагоди прибуття знатних людей, родичів, друзів, вітання з нагоди дня народження, одержання посади або звання і т. д., як це побачимо в наведених прикладах. Однак у цьому виді вірша найбільшим недоліком буде те, що зміст простягається від одного дистиха до іншого, тому що він повинен закінчуватись пентаметром і, якщо не весь, то хоч певний період або принаймні частина чи член. Для підтвердження правдивості наших міркувань додаємо свої шкільні вірші — вправи на радісні теми.

45.

1

Вітальний вірш на честь гостя з школи поезії:

«Наш Аполлон безмежно радіє з приїзду
вельможних,

З неба, вважає, такі гості лиш можуть прийти.
Серце з великої радості б'ється у грудях невинно!

Тих, що бажав він раніш, бачить вже тут їх
тепер.

Також радіє з твого прибуття ось глава й виражає

В щиросердечних словах він побажання тобі:
«Щастя, здоров'я тобі і тепер, і на довгі роки,
Бо, якщо ти з нами тут, радість панує у нас».

2

Подібний до цього вірш з школи граматики:

«В наших серцях почуття і промови дзвінкі
викликає

Це ось твоє прибуття, що нам миліше за все.
Мемноном бути ніяк не хотів би, смію сказати,
Фебом сьогодні новим можна назвати тебе.

Кажуть, що статуя звук видавала, як сходило
сонце,

«Будь же, вельможо, здоров!» — наші уста
теж кричать: ||

«Скільки слідів до мети на життєвім шляху ти
лишаєш,

Стільки щасливих хай літ буде в твоєму житті».

45 вв.

3

Такий же вірш з нагоди прибуття переможця:

«Вождю преславний війська усього, до нас
прибуваєш,

Дари багаті тобі радо приносим тепер.

Перемогла нас любов до хоробрих, не зброя
страшна,

Щастя й здоров'я ми всі нині бажаєм тобі:

«Славне ім'я це вождя бережеш і носиш щасливо,
З божої волі нехай слава зростає його».

4

Вітання владики-покровителя з нагоди одержання
хреста:

«Поки христовий вінець святий в тебе на грудях
багриться,

Свідчить, що образ Христа носиш заслужено ти.
Знак такий носить не будь-хто із смертних, а
тільки владика,

Даний тобі він як дар, чину достойний твого.
Будь же ти сам для нас, отче, підтвердженням
нашого слова,

Бо ж ти на грудях своїх носиш віночок оцей.
Бачимо наче Христа, бо ж радієш ти з цього
віночка,

І побажання тобі зараз складаєм такі:
«Довгі роки ти носи цей віночок, святий наш вла-
дико,

З часу того, як прийшов ти до Христа з цим
хрестом».

5

Подібне до цих привітання патрона в такому зна-
ченні — «вівці слухають мій голос»:

«Голос почувши свого пастуха, йде овечка до нього,

Навіть туди побіжить, де вже сама не змогла б.
З нами, наш пастирю, з стадом своїм, тобі бути
годиться,

Кличеш патрона ім'ям, звеш нас побожністю
тут. ||

Ми же слідами твоїми підемо і просим сердечно:
«В щасті й достатку паси вівці свої ти усі».

46.

6

Подібне до цих привітання владики на підставі
значення імені, бо Рафаїл — це «медицина»:

«Тільки як будеш ім'я прославляти свого ти
патрона,

Ми побажання тобі щиросердечні пошлем.
В тебе цілюще ім'я, що від ран смертоносних
лікує
Вражених радше в душі, не від тілесних
страждань.
Долі назустріч підемо, бо ж ти медициною звешся,
Ти, Рафаїле, отець, ти нам цілитель усім.
Тож ти проводи свої роки в здоров'ї, не знаючи
горя,
Й нас, щоб здорові були, ти під свій захист
візьми».

7

Подібне до цих привітання Варлаама з школи
риторики:

«Наша ораторська жилка сьогодні вже нам не
потрібна,
Бо красномовні самі наші обіти пливуть.
О, Варлааме, наш отче, ти сам є ораторська Свада,
Музам ти сам є близький, просиш, звичайно,
ти їх,
Щоб твій народження день безтурботний вони
вшанували
Й шану за ласку твою саме тобі віддали,
Тож, замість дарів, прийми почуття наші, повні
любові,
В щасті живи ти ввік, повно хай буде добра».

8

Також привітання Варлаама на підставі анаграми,
в якій Варлаам — це придворний Марс:

«Та не тільки страшні битви Марса несуть
перемоги,
Ні, не приносить звитяг завжди Беллона також, ||

Через ім'я Марсом став Варлаам, став він Марсом
придворним,

Він переміг юнаків ширі бажання усі,
Бо відзначати він дав їм тріумфи славетні без воєн.
Наш переможцю, тепер ми є трофеї твої.
Тож у своєму житті переборюй всі лиха недолі.
Лаври, достойні небес, ждуть за це все тут
тебе»⁴².

9

Ще привітання патрона Платона на підставі імені,
бо ж Платон [означає] «кремезний тілом»:

«В день патрона тобі відкриваємо ми свої душі:
Перемогло їх ім'я й чесність твоя перш за все.
Тіло й хоробрість твоя ворогам завжди страх
наганяють,

В нас же палає любов за доброчесність твою.
Свідчить ім'я, що кремезним ти є, а тіло —
хоробрим.

Чесністю й славою ти перемагаєш усіх.
Будь переможцем всіх душ і тепер, і на многії
роки,

Непереможним живи, жде в нагороду вінок».

ПЛІД ТРЕТІЙ

Про мистецтво віршування взагалі

Щоб для поета легше було писати вірші, то конче
потрібно тут подати надійні поради для докладної
обізнаності з ампліфікацією, яка має загальновідоме
визначення.

Ампліфікація — це більш широке пояснення
слова або суті з ораторською майстерністю. Або ще:

ампліфікація — це поширене пояснення слів або доказів шляхом вживання інших слів або доказів, які мають таке саме значення або принаймні підтверджують те саме. ||

Ампліфікація буває двох видів: речова і словесна.

Перша — це така, коли самі речі поширюються важливими сентенціями, поняттями, періодами та алегоріями. Усе те можна взяти, передусім, з джерел риторики, якими то є місця, або джерела, або скарбниці, звідки черпаються заховані там докази.

Є два види таких джерел: внутрішні і зовнішні.

Внутрішніх налічується 16: визначення, перелік частин, значення назви, рід, вид і все, що з тим зв'язане, подібність, неподібність, протилежні та другорядні дані, попереднє, теперішнє та майбутнє; причини: матеріальна, формальна, спонукальна та фінальна; дані порівняння: від більшого до меншого, від меншого до більшого та від рівного до рівного.

Зовнішніх джерел є 13: повчання, історія, розповідь, парабола, прислів'я, символи, ієрогліфи, емблеми, сентенції, закони, святе письмо, обряди стародавніх народів, сила природного розуму. Про цю саме ампліфікацію, як більш майстерну, труднішу й величавішу, власне, говорить нам риторика, а не поетичне мистецтво.

Друга, [словесна, ампліфікація] — це така, коли сказане просто здається незначним, а якщо до нього додати величаві, милозвучні та метафоричні слова, то воно стає більшим. Ця саме ампліфікація, тобто словесна, здійснюється трьома способами: по-перше, заміною слів, по-друге, зміною будови і, по-третє, зміною фігур.

Перший спосіб — заміна слів, це значить, що на місці одного слова ставиться інше у власному або

невласному розумінні, очевидно, коли на місці однієї частини мови ставиться інша частина або || замість одного слова — інше, яке прямо або метафорично означає те саме. Цей спосіб здійснюється 7 шляхами: по-перше, шляхом перифрази, по-друге, завдяки синонімії, по-третє, шляхом заміни одного слова іншим, по-четверте, завдяки тропам: метафорі, синекдосі, метонімії, антономасії, катахрезі, алегорії, по-п'яте, завдяки різноманітності флексії одного слова, по-шосте, завдяки найрізноманітнішому звертанню до особи, мети, способу, предмета, часу, по-сьоме, шляхом особливого звертання до п'яти відчуттів, а саме: до зору, слуху, смаку, нюху і дотику

Перший шлях — перифраза, коли широко пояснюються слова якогось речення. Як наприклад: «Хоробрим доля допомагає». Пояснюється слово «хорообрі». Хорообрі — це такі люди, які виховані між пожарами війни, безстрашним поглядом стежать за невпинними битвами і, не озираючись, дивляться на Марсові пожежі та йдуть назустріч ворогові, підставляючи своє безстрашне чоло. Пояснюється слово «доля». Хоробрим допомагає не тільки збіг обставин і мистецтво героїчної хоробрості, але й їх завжди супроводять добродійства самої Фортуни та очевидна доброзичливість призначення. Дається пояснення слова «допомагає»: подає радісну надію на тріумф, збільшує надійну допомогу сил і, нарешті, простягає переможні лаври.

Другий шлях — синонімія, це вживання багатьох слів однакового значення для пояснення чогось одного. Наприклад: «Слухаю поезію» можна сказати інакше: «Відаюся вивченню настанов Аполлона», або: «Вивчаю правила муз», або: «Докладаю зусиль

48. до засвоєння поезії», або ще: «Стаю учнем або шанувальником поетичної освіти». Так само [пояснюємо] «Читаю книгу»: «Уважно переглядаю написане», || «Перегортаю сторінки», «Знайомлюся з книгою», «Передивляюся записки мудрих», «Переглядаю вислови та писання вчених».

Третій шлях — фігура еналяге, це розташування однієї частини речення на місці іншої. Наприклад, коли дієслово вживається замість іменника і навпаки, або дієслово — замість дієприкметника і навпаки, дієслово — замість супіна і навпаки, герундій — замість герундива і навпаки, прислівник — замість іменника і навпаки. Ось приклад вживання дієслова замість іменника: «Навчатись робить відомим», замість того можна сказати: «Навчання робить відомим» і навпаки; замість «Чеснота — це уникнення вад» — скажеш: «Чеснота — це уникати вади». Так само замість «Не сумнівайся» — вживатимеш «Немає сумніву». Приклад на вживання дієслова на місці дієприкметника: замість «Хто дає, тому давай» — можна сказати: «Давай даючому». Також «Іде вождь, щоб перемогти скіфів» — «Іде вождь, який має намір перемогти скіфів» або «Вирушив у похід з метою перемоги над скіфами». Замість дієслова — супін: «Прибув суддя до курії, щоб винести злодієві смертний вирок», замість цього можна сказати: «Прибув суддя до курії винести злодієві смертний вирок» або «для винесення смертного вироку злодієві». Так само замість прислівника — іменник: «Щасливо живуть у небі праведні», замість цього скажеш: «Праведні щасливі живуть у небі».

Четвертий шлях — тропи, коли замість якогось слова, вжитого у власному розумінні, вживається інше слово з подібним або близьким значенням або

яке має певне відношення до попереднього у переносному розумінні. Наприклад: замість «Пишу поезію» — можна сказати «Записую вчені сліди хоро-водних муз», або: «Роблю перо слухачем солодкого співу Аполлона», або: «Малюю на папері ліру Аполлона», або: «Примушую німий папір віддавати беззвучно дзвінкі слова муз», або: «Заповнюю чистий лист паперу поетичними настановами», або: «Змочую сухий папір || солодкими водами Іппокрени».

П'ятий шлях — різноманітні зміни одного слова. Наприклад: «Навчаю молодь». Дієслово «навчаю» перетвори на іменник, який би означав особу, і матимеш тоді: «Учитель молоді», далі — на іменник, що означає річ: «Насичую молодь наукою», потім — на прикметник: «Піклуюсь про вчену молодь», а додавши «повсякчас», матимемо: «Я повсякчас прикрашую знатну молодь величавою оздобою науки». Далі, внаслідок додавання до іменників двох прикметників дістанемо: «Постачаю знатній молоді дорогоцінну та розкішну прикрасу дуже славної та дуже величавої науки», а вживши заперечення, матимемо: «Ніхто не позбавить молоді прекрасної науки». Так само, якщо взяти книжні відомості: «Навіть для німф Океана не може згаснути краса науки».

Шостий шлях — різноманітні звороти, які стосуються особи, часу, мети, предмета або способу. Наприклад: «Хочу довше жити», [можна сказати]: «Я прошу бога, щоб допоміг мені прожити довгий вік», а також: «Видавлюю із себе сердечні просьби, щоб остання лінія речей обмежила довготривалість мого життя», або: «Спрямовую благальні просьби до творця неба й землі, щоб послав мені несторівський вік».

Сьомий шлях — це те, що стосується спеціально п'яти відчуттів, властивості яких сприяють поширеному [сприйманню] речей. Наприклад: «Доблесть слід любити». Отож, завдяки зорові: «Що ж є достойнішого, ніж блискуча краса добрості, адже ж вона — це світло чесності й володарка всіх почесностей». Завдяки відчуттю слуху: «Немає нічого милішого для божественних та людських вух, як милозвучна луна добрості, одна ж вона і єдина, безсмертна славою, відбивається звучною || гармонією чесності». Завдяки смакові: «Найсолодша вона [добрість], на язика людей вона потрапляє солодкою від меду». Завдяки нюхові: «Ані запашні троянди гесперид, ані пестанські фрукти, від яких розходить ся безмежний аромат, не захоплюють так душі смертних, як наймиліше полум'я добрості». Завдяки дотикові: «Добрість, гідна пошани, не лежить на перині; щоб її досягти, слід неодмінно, злізши з ліжка, доторкнутись до неї, обняти її»

Другий спосіб — зміна конструкції, це різноманітне вживання одного слова завдяки різним граматичним правилам. Наприклад: «Пильний студент встигає». Цей вислів так можна змінити: «Студент, який любить старанність, зможе бути встигаючим», або: «Хто докладає старання в навчанні, доб'ється успіху», або: «Хто не соромиться бути пильним, той зможе встигати», або: «Кого захоплює праця, тому принесе насолоду й винагорода за неї», або: «У кого є старання в праці, то є також надія на винагороду», або: «Пильний у навчанні — впевнений у винагороді», або: «Ворог бездіяльності є прихильником успіху», або: «Хто утішається пильністю, той користуватиметься успіхом», або: «Хто керується пильністю — досягне успіху», або: «Хто виступає проти

бездіяльності, умилює славу успіху», або: «Хто виявляє старання до науки, напевно доб'ється успіху».

Такого роду ампліфікація може здійснюватись двояко.

По-перше, завдяки зміні відмінків або їх закінчень, коли одна й та сама думка змінюється в усіх граматичних відмінках як щодо підмета, так і щодо присудка. || Кажу: підметом називається те, про що щось повідомляється, а присудком — те, що повідомляється про щось інше. Наприклад: «Вчений щасливо керує» змінюється за відмінками так:

49 зв.

Називний:	Владу здобувши, учена людина щасливо керує.
Родовий:	Влада ученого всім правду приносить і мир.
Давальний:	Завжди правителю вченому жезла булава несе щастя
Знахідний:	Теж прославляє вождя вченого завжди вона.
Клична форма:	Царю учений, який же добробут у нашій країні!
Орудний:	Вченим керований край кожен барвисто цвіте.

Також завдяки відмінкам можна поширити значення такої думки: «Почесті змінюють характер».

Називний:	Великі почесті приносять зміну характеру.
Родовий:	Значна перевага великої честі надає характерові нової форми.
Давальний:	Значна перевага, властива великій честі, змінює характер.

- Знахідний: Почесть, яка відзначається особливою перевагою, супроводить зміна характеру.
- Клична форма: О велика почесть знаменитого таланту, як ти впливаєш на зміну характеру!
- Орудний: Під почестю, що відзначається особливою перевагою, які ж мінливі бувають душі!

50. А якщо хочеш викласти це ширше, то зверни увагу на підмет. По-перше, додай до підмета відповідний прикметник, взявши його з чотирьох причин або з інших обставин згідно з цими рядками: ||

З чого? Хто робить? Якої форми? Якого виду? Яка мета вчинку? Що робить? Яким чином? Коли? Страждання, властивість, природа речей, яку треба дослідити.

Що передує, що супроводить, що йде за ним?

Наприклад: «Велика почесть». По-друге, з прикметника «велика» утвори іменник і вживай його в міру потреби. Наприклад: «Велич почесті». По-третє, додай другий, третій... десятій іменники, утворені від прикметників, які, взяті разом, утворять поширену підметову групу.

Так само роби і з присудком. По-перше, якщо присудок буде дієслово або прикметник, наприклад: «Змінюють характер», то утвори з дієслова «змінюють» іменник «зміна» і вживай його відповідну кількість разів. По-друге, до кожного іменника додай відповідний прикметник і дієслово, які разом утворять вислів. Наприклад: «Велика почесть приносить нову зміну видатного характеру». По-третє, додай прислівник, наприклад, «звичайно» або «загально-

прийнято». По-четверте, утвори з прислівника іменник, який би виражав спосіб, чи знаряддя, чи причину [дії], наприклад, «звичка», і додай прикметник. Наприклад: «Завдяки природній звичці». По-п'яте, з прикметника «природна» утвори споріднений іменник, наприклад, «природа», і вживай його, додавши до обох іменників відповідні прикметники. Наприклад: «Завдяки звичці, властивій для своєї природи». Усе це разом розкриє, таким чином, повний [зміст] присудка «змінюють»: «Приносить нову зміну видатного характеру, властиву його природі». ||

50 зя.

По-друге, завдяки граматичному порядку, що здійснюється за допомогою таких запитань, як хто? кого? кому? кого? або що? о, хто? ким? або чим? Наприклад, якщо хочеш зробити поширеним таке речення, як «Доблесть приносить почесі», запитай: «Хто дає та приносить почесі?» — «Володарка добрести». Далі постав питання: «Володарка чого?» — «Усього світу». Потім: «Кому приносить і допомагає?» — «Своїм шанувальникам». Далі запитай: «Що дає їй приносить великі почесі?» І ще запитай: «Завдяки чому приносить?» — «Завдяки своїй священній щедрості». Таким чином, ми матимемо великий період: «Доблесть, володарка всього світу, завдяки своїй священній щедрості приносить великі почесі майже всім своїм шанувальникам».

Подані вище слівця теж належать сюди і стосуються поширеного вираження предметів, а також дієслів. Наступний перелік виражає ці обставини: хто, що, де, за допомогою чого, чому, як, коли.

«Хто?» означає предмет або якусь особу і всі її обдаровання: душі — мудрість, скромність, сміливість; тіла — форму, фігуру, вид, колір, ріст, здоров'я, швидкість, вік, стать і т. д.; долі — здатність,

посаду, свободу, багатство й усе, протилежне цьому, а також родовід, сім'ю, почесні, батьківщину, обов'язок, ім'я, прізвисько.

51 «Що?» означає різні дії, задумані, виражені словами або здійснені, наприклад: «битися», «тріумфувати», «вчитися», «вітати», «жити», «вмерти» і т. д., а також дії неживих предметів (якщо б виникла потреба поширити їх значення): «рости», «садити», «в'янути», «цвісти» і т. ін. ||

«Де?» означає місце, де щось відбувається. Наприклад: церква, школа, будинок, шинок, земля, небо, вода, поле і т. д.

«За допомогою чого?» вказує на знаряддя, яке є причиною дії або яке допомагає дії фізично чи морально. Наприклад: меч, спис, перо, рука, сокира і т. д.

«Чому?» вказує на фінальну причину, завдяки якій щось відбувається, як наприклад: кінець битви означає перемогу, мир; мета навчання — знання або пошану бога; кінець плавання — порт; мета праведного життя — спасіння або вічне блаженство.

«Як?» означає спосіб дії, який виражається, по-перше, прислівниками, як наприклад: «Він переміг мужньо, мудро, славно»; по-друге, іменниками у непрямому відмінку, наприклад: «Він вчиться з великою пильністю», «Він сумує з великим болем»; по-третє, порівнянням, наприклад: «Він співає солодше, ніж лебідь», «Він має сильніший зір, ніж стокий Аргус, і хитріший, ніж Одиссей»; по-четверте, подібністю: «Корабель так мчить по морю, розпустивши вітрила, наче птах летить у повітрі на своїх крилах», «Як бджоли збирають корисні соки з різних квітів, так старанні студенти збирають знання і мудрість з різних книг».

«Коли?» означає час, наприклад: «Протягом п'я-

тиріччя, року, місяця», «Протягом семи днів, дня, ночі, години», «восени», «взимку», «навесні», «влітку», «в свято» і т. д.

Наведені додаткові дані бувають двох видів, а саме: дані особи і дані речі. ||

Дані особи є гріх видів: якість душі, тіла і долі.

Дані речі є шести видів: кількість, місце, знаряддя, нагода, спосіб і час. Прикладом усіх цих обставин нехай буде ось цей короткий вислів: «Найблаженніша діва Марія, покровителька грішних, аби вони каялися і ставали спасенними...»

«Хто?»: «Діва з царського роду, перша володарка після бога на небі і на землі, одна-єдина подиву гідна діва, найнепорочніша діва і одночасно мати, повна ласки божої, посередниця грішних людей у бога, тобто її прохання не знають відмови».

«Що?»: «Вона стримує меч божественної справедливості, витягнутий для загибелі грішників, захищає грішних перед розгніваним обличчям бога і турбується про вічне життя для них».

«Де?»: «Захищає вона на землі, на небі, на полях, у далеких та близьких просторах, дома і поза домом».

«За допомогою чого?»: «Не завдяки заслугам грішних, яких у них немає, і не завдяки нагороді, якої вона не погребує, а бере вона під свій захист, необхідний для грішних, завдяки своєму материнському милосердю».

«Чому?»: «Щоб не дарма була пролита за грішних найдорожча кров її найулюбленішого сина, щоб не дарма пройшов її біль, якого вона зазнала під хрестом, щоб не стали знов рабами диявола душі, викуплені та звільнені її сином». ||

«Як?»: «Різноманітними найсердечнішими молитвами, зверненими до бога, даючи часто грішникам

51 за.

52.

загибель, загрожуючи їм в останній день вічною карою, обіцяючи вічне добро і прийняття їх до небесного царства».

«Коли?»: «Повсякчас», «у дитинстві», «в молодості», «в юності», «у зрілому віці», «на старості».

Третій спосіб ампліфікації дієслів — це зміна фігур, яких це місце потребує. Тут теж [вживаються] повторення і споріднені з ними фігури. Для ясності наведу такий приклад:

«Россійсти сини, торжествуйте вину,
Россійсти сини, славѣте єдину,
Россійску матер, Анну благодати,
В Россіи юже господь царствовать,
Устави вишній владѣти над вами,
Россіи сущи вѣрними синами».

Також:

«Что ветху Израилю бысть Юдиф искони,
То новому Августа творит у вѣк оній.
Тогда град, народ, Юдиф, свободы от рати
Нинѣ хранит отчество Анна благодати.
Тѣм до дне славить народ Юдиф мужественну,
Блажим и ми немолчно Анну торжественну».

А також:

«Есфир дѣвства образ быт дерзновенна зѣло,
Есфир за правду пріат скипетр царскій цѣло,
Крестоносная Анна, во всем том мѣрилѣ,
Дѣвство, правду и дерзост в сущом
хранит дѣлѣ». ||

52 зв.

Інші ж фігури з відповідними прикладами будуть пояснені на своєму місці.

ПЛІД ЧЕТВЕРТИЙ

Про метр, вірш і віршові строфи та
про їхні назви

Ці три поняття: віршова строфа, метр і вірш — відомі широко, проте часто вживаються одне замість одного, але це різні поняття як щодо назви, так і щодо визначення.

Вірш [versus] бере назву від слова vertendi [обертання], він наче обертається кілька разів, раніш ніж його скомпонують, і є певним упорядкуванням стіп, що в ньому містяться, та ритмічним їх поєднанням. Вірш відрізняється від рядка прози, тому що у прозі немає ані стіп, ані ритму, а в поезії є і ритм, і цезура.

Метр [metrum] дістав назву від metiendi [вимірювання] і є певним висловом, що вимірюється розміром та поетичним співвідношенням і містить у собі дві, а іноді й одну стопу.

Віршова строфа [carmen] бере свою назву від слова sapendo [співання] і є певним поєднанням віршів в одну систему, що складається з багатьох віршів або іноді з одного; отже, віршова строфа — це будова з певних стіп і їх розташування. Наприклад:

«Вченим не будеш — ніколи, а вченим вважатися
хочеш.

Стати як вченим — скажу: в випадках всіх ти
мовчи» ||

53.

Властивостей вірша налічується вісім: кількість, форма, закінчення, рід, вид, розташування стіп, цезура і скандування.

Кількість вірша — це те, відповідно до чого визначається розмір, або стопи, вірша.

Форма, або фігура, вірша стосується його будови, і вважають, що вона буває двояка: кожен вірш є або

простий, або складний. Простий вірш складається тільки з одного виду віршового розміру, без домішок інших видів метра. Такими є вірші чисто дактилічні чи ямбічні або написані іншими розмірами. Складним вважається такий вірш, який складається з різних віршових розмірів.

Закінчення — це кінець, або завершення, самого вірша.

Родом у даному випадку вважається така відмінність віршів, завдяки якій один вірш відрізняється від іншого щодо стіп та різновидності будови. Як наприклад: ямбічний, трохеїчний, дактилічний тощо.

Вид — це те, що визначається різноманітністю часокількості та закінчень у кожному роді вірша. У зв'язку з цим винахідники віршів назвали одні з них — аристофанівськими, анакреонтівськими, архілохівськими, епірідійськими, гіппонактивськими, фекратейськими, стесіхорівськими, сімонідовими, холіямбами і т. д.

Розташування стіп — це той шлях, який дає нам можливість пізнати, які стопи і в яких місцях вжиті красиво та відповідно. ||

Цезура щодо своєї назви походить від дієслова caedo [розтинаю], називається також розрубом і вживається як певний поділ стіп у середині вірша таким чином, що одна частина їх відноситься до попередніх слів, а друга частина — до наступних. Її велике достоїнство і краса створюють у вірші те, завдяки чому різні слова, з'єднані стопами, здаються не прозою, а поезією.

Скандування — це правильний розмір вірша, який утворюється окремими стопами, подібно до того, як ми, роблячи крок, то підносимо ногу, то опускаємо її. Воно двояке: просте і складне. Просте сканду-

вання відбувається завдяки моноподіям, тобто, коли окремі стопи дорівнюють окремим метрам. Складне, якщо воно відбувається завдяки диподіям, а саме: коли дві стопи у вірші вважаються як один метр. Тому-то один і той самий шестистопний вірш завдяки моноподіям називається ямбічним сенарем, тобто він виголошується по одній стопі. Він може називатись ще триметром, беручи до уваги диподію, тобто, коли ми скандуємо по дві стопи.

У скандуванні є періоди і цезури.

Період — це частина вірша, що складається з певної стопи. У періоді розрізняються: відпадання, поширення і переміщення, які здійснюються у фігурах.

Відпадання — в аферезі, коли від початку слова відпадає склад або буква. Як наприклад: якщо вживається *linquere*, || замість *relinquere*. Також відпадання відбувається в синкопі, коли в середині [слова] випадає буква або склад. Як наприклад: *deum* замість *deorum*. В апокопі — у кінці слова [відпадає голосний]. Наприклад: *filii* замість *filii*. У синалефі та в екліпсисі, коли пропускається голосний перед наступним голосним.

54.

Поширення здійснюється в протезі, епентезі, паразозі, дієрезі, коли або на початку, або в середині, або в кінці слова додається склад чи буква або він [склад] ділиться надвое.

Переміщення відбувається в тмезі, антитезі, метатезі, систолі, діастолі, про які я дізнався, навмисно вивчаючи Альвара.

Роди і назви віршових творів встановлюються на підставі багатьох факторів.

По-перше, від матерії або речі, про які йдеться. Як наприклад: героїчними називаються вірші від того, що в них описуються героїчні речі, буколічними —

від пастуших, землеробськими — від сільського господарства, елегійними — від сумних речей, випадків і людського лиха, віршами, присвяченими дню народження, — від дня народження, весільними — від весілля, похоронними — від похорону. Далі, епічними [називаються] від викладу справ або дій видатних людей, правдивих чи правдоподібно вигаданих, комічними, або комедіями, — від викладу смішних подій. [Слово комедія] бере свою назву від Кома — бога радості або веселості та гуляння, а трагічна, або трагедія, — від введення сумних дій, сатирична — від висміювання людей і критики їх помилок у їх діях та злочинних || характерах. Лірична [веде свою назву] від трактування речей веселих або навіть сумних, які співаються під акомпанемент музичних інструментів.

По-друге, від авторів або винахідників [віршів]. Як наприклад: арістофанів, анакреонтів, архілохів, анапестів, асклепідів, адоніїв, ангеліїв, алкеїв, алкманів, ехічний, епірідіїв, гіппонактів, гіппократів, гораціїв, івіків, гліконеїв, ферекратів, піндарів, фалеків, сенарій, тобто старечий, сапфічний, сотадів, стесіхорів, сімонідів, холіямб.

По-третє, від кількості складів. Як наприклад: п'ятискладовий, яким є адоній, семискладовий, що складається з семи, одинадцятискладовий — з 11 складів.

По-четверте, від розміру вірша. Як наприклад: диетих, що складається з двох різних віршів, тетрастих — з чотирьох, гексастих — з шести, гептастих — з семи, октостих — з восьми, декастих — з десяти віршів і т. д.

По-п'яте, від кількості метрів. Як наприклад: монотр — вірш, що складається з одного метра, диетр — з двох метрів, триметр — з трьох, тетра-

метр — з чотирьох, пентаметр — з п'яти, гексаметр — з шести метрів.

По-шосте, від стопи, яка частіше повторюється в цьому самому вірші. Як наприклад: ямбічний — від ямба, дактилічний — від дактиля, трохеїчний — від трохея, спондеїчний — від спондея, анапестичний — від анапеста.

По-сьоме, від різного роду віршів, тобто від однорідності || або різнорідності віршів. Як наприклад: моноколон — однорідний вірш, диколон — двох родів, триколон — трьох родів, тетраколон — чотирьох родів.

55.

По-восьме, від [кількості] поворотів строф. Як наприклад: монострофічний віршовий твір — коли усі вірші є того самого роду, дистрофічний — коли після другої стопи іншого роду поет повертається знову до стопи першого роду (як, наприклад, Овідій в елегії), тристрофічний — після третьої, тетрастрофічний — після четвертої, пентастрофічний — після п'ятої. Строфами ж називаємо те саме, що й поворотами.

По-дев'яте, від додавання або відкидання, тобто повноти або неповноти, стіп, що стосуються спільного метра. Так наприклад: акаталектичним є такий вірш, у якому нічого не бракує і немає нічого зайвого; гіперкаталектичний вірш — це такий, у якому є зайвими одна стопа і один склад. Брахікаталектичний — це вірш, у якому бракує однієї стопи, потрібної для часокількості метра. Каталектичний вірш — це такий, у якому в кінцевій стопі, від якої кожен вірш бере ту чи іншу назву, не вистачає для її повноти одного складу

По-десяте, від музичних інструментів. Як наприклад: ліричний — від ліри, тому що він виголошується під акомпанемент ліри. Запам'ятай: усі вірші

можуть бути акаталектичними, каталектичними, брахикаталектичними, гіперкаталектичними, якщо до них щось додати або відкинути.

ПЛІД П'ЯТИЙ

Про частіше вживані [та гідні вивчення]
роди віршів ||

55 зв.

Різні є роди віршів, і заледве чи їх можна поррахувати за короткий час, бо, як твердить відома аксіома, скільки голів, стільки думок. Адже кожен вірш виводить свою назву чи то від матеріалу або предмета, який в ньому описується, чи то від автора, чи від кількості складів, чи від віршового розміру, чи від кількості метрів, чи від стопи, яка частіше повторюється в даному вірші, чи то від різноманітності віршів, або від однорідності, або різноманітності віршів, чи то від повернення, або повороту, що ми ще називаємо строфами, чи то від додавання або відкидання, або повноти і неповноти стіп, що відносяться до метра, чи то від музичних інструментів, чи то від народу (як наприклад: іоніки від вживання його іонійцями). Однак ми пропустимо менш уживані роди віршів, а викладемо більш уживані та гідні того, щоб їх пізнати, зводячи їх до чотирьох родів, до яких інші вірші будуть входити як види. Таким чином, перший рід — дактилічний, другий — ямбічний, третій — трохеїчний, четвертий — анапестичний.

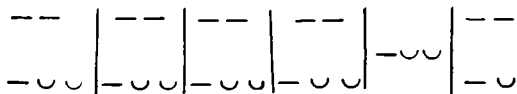
ДО ДАКТИЛІЧНИХ ВІРШІВ НАЛЕЖАТЬ:

Гекзаметр, або героїчний вірш, який є першим і найбільш відомим. Він складається з шести стіп і тому називається гекзаметром. У ньому на перших

чотирьох місцях повинні бути або дактилі, або спондеї, а п'ята стопа взагалі повинна бути дактилічною, шоста — спондей або грохей. Якщо ж у п'ятій стопі виступає спондей, то такий вірш називається спондейним, але його треба вживати вельми рідко. Достойнства цього вірша: якщо в ньому є цезура, якщо дактилі чергуються із спондеями і якщо зміст переходить з одного вірша в інший.

56.

Отже, типовим гекзаметричним віршем є такий:

ГЕРОІЧНИЙ [ВІРШ]

Як приклади подаються чисто героїчні вірші, присвячені дню народження Анни Августини, імператриці всієї Росії, найласкавішої вседержительки:

«Розум в житті головне, а все інше гине безслідно,
Смерть забирає його, а таланти великі безсмертні.
Розум правдивий і світлий досліджує вміло
природу,
Істину з надр недоступних Ереба на світ він
виводить».

- 5 Ратні полки у бою і поході тримає в порядку,
Безліч їх справ розглядає, керує народами світу.
Різних злочинців держави від злочинів стримує
завжди,
Він самотній керує державою вміло й помірно.
Незадоволений тим, бо початок бере від небесних,
10 В небо безмежне прямує і, крила свої розпустивши,
Там десь високо літає і дивиться гордо на землю.
Бога пізнавши небесного, він віддає йому шану,

- Батька Олімпу, що з тілом з'єднав він божественний || розум,
 Розум безсмертний створив він, кажу, до свого подібний.
- 15 Дійсно багато таких, що їх доблесть в війні процвітає,
 Тратить цей сили дарма, в кого тіло цінніше, ніж розум.
 Справді, наскільки керманич цінніший гребця рядового,
 А від солдата простого важливіший вождь є у війську,
 Саме настільки ось розум людський перевищує доблесть.
- 20 Ось Архімед, винахідник машин, проти римського війська
 Виступив сам, і розбив він його, і спалив флот дощенту,
 Розумом саме своїм зупинив він цей наступ ворожий ⁴³.
- Цим заслужив він в усіх і любов, і пошану велику,
 Бо сама мудрість походить від господа бога самого.
- 25 Нашій природі властиво мистецтва вивчати й науки,
 Дикі народи тримати в покорі й закони їм дати.
 Вчителю мудрості радість і щастя приносить наука.
- Є ж і такі, що до неї палають зненавистю в серці
 І якби в силі були, то би вирвали доблесть з корінням.
- 30 Знищують все вони заздрісним зубом, крім праці своєї,
 Лють бо безмежно страшну викликає ця заздрість людська.

- Чи ж то породистий кінь, чи ж Кінфія й зірка
яскрава,
Хоч і в безпеці, хіба ж не бояться собак, які
брешуть?
Доблесть, і правду, добро, і честь знищить не
можна ніколи,
35 Наче ця скеля, вони, що упала в глибоке море,
В бурю страшну в боротьбі із вітрами всю силу
віддавши,
Все ж насміхається з всіх цих погроз: і морських,
і небесних. || 57.
Вачив немало таких я, що часто вони в старші роки
Плачуть і стогнуть, що молодість їх промайнула
даремно:
40 «О, щоб господь повернув ще мені всі літа, що
минули!»
Та всі зітхання даремні: вернутись цей час вже
не може!
Слава безсмертна твоя, і велика честь, Анно,
для тебе:
Скіпетр тримаєш ти міцно й державою правиш
розумно,
Як справедливі закони велять, і за тебе сьогодні
45 Всяк з громадян вже готовий віддати життя без
вагання.
Радісний мир тут панує при тобі, дорожчий
тріумфів,
Правда священна і ласка повсюдна в країні великій
Під керівництвом твоїм скрізь цвітуть у взаєм-
них обіймах.
Любиш ти муз і сприяєш мистецтву й наукам
щоденно,
50 Нашої мама вітчизни, достойна великої честі.
Саме за влади твоєї настали часи золотії:

Зараз ніхто не бажає вже жити тут довше від тебе.
Твій день народження завжди великим для всіх
буде святом,
Віра й побожність — слова ці в серцях всіх
записані міцно.
55 Тут нам годиться вже скласти тобі побажання
сердечні:
«Пізно хай прийде той день, хай пізніш віку
нашого прийде,
День, коли світла душа, тут проживши багато,
залишить
Світ цей земний і до неба, до ясних зірок вона
підє».

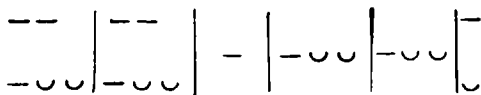
Цей самий вірш по-слов'янськи:

57 зв. «В едином разумѣ жизн состоится цѣла,
Егда протчая смерти вся подлежат дѣла,
Препрославленнй разум живеть и по смерти, ||
Его же смерть вовѣки не может сотерти.
Разум естество вещей испитует благо.
Истину всю з нѣдр бездни в свѣт сводит
драго,
Ратнїе полки стройнынi содержит обично,
Поведенїя дѣл их справляет прилично,
Той народи й царства добрѣ управляет,
Преступающїя же на путь наставляет,
Но и сим не доволен, еще пребывает,
Пренебрегши земная в небо возлетает,
Зане от небес свое имеет начало
И всѣх добродѣтелей крѣпкое забрало
И познавающѣ бога, пристойным дѣлом
Творца неба, которїй злучив душу с тѣлом,
Душу, глаголю, создав безсмертну и вѣчну,
Часть божеству своему образом приличну,

Но тін без разума сили своя мѣют,
Которіи не умом, но тѣлом владѣют.
Колико лутшій гребца ест корабль правящій,
Колико от воіна вождь полки строящій,
Толико всяк во правду браноносец силній
Противо мудрости ест толико бездѣлній.
Силно противу полков стал римских избранних
Единій Архімедес, творец махин бранних,
Войско поразил и флот сожже огнем духа,
Хитростію воспятил неприязна слуха. || 58.
Часто вси училища зѣло почитали,
К нему же любовію всегда притѣкали,
Понеже премудрость ест данная от бога,
Обучает хитростей и искусства многа,
Врожденно бо уму ест науки искати,
Ею же свѣрипія народи смирати.
Яже в людех благія нрави насаждает,
Злія и противнія весма скореняет,
Тѣм же рачители сут в мудрости блаженны,
От бога и от людей славою почтенни.
Сут, глаголю, и сіи юже ненавидят,
Обаче ни в чем ея злобою обидят,
Солнце на то смотрѣ ли, яко бранят мнози,
Вси бо, аки пси, лживи верженни под нози,
Недвижими пребудут, яже сут благая
Крѣпка добродѣтелна в истинѣ драгая,
Яже скала входяще в глубокое море
Противу волн биющих великое горе.
Видѣх аз многих, иже горко ся плакаху,
Понеже юни всуе лѣта провождаху,
Которіе никогда возвратни бивают,
Но теченіем своїм что ден упливают.
Сія слава безсмертна ест ти собственнѣйша
И похвала велія, Анна августѣйша,

Ти бо всю імперію правими закони ||
 Управляєши тако, як сам Петро искони.
 Тебѣ убо сотворит всякій воин славу
 И за тя долженствует главу.
 При тебѣ всепріятній мир тол процвѣтаєт,
 Побѣдоносних торжеств как лучшій биваєт,
 Правда и милость твоим руководством нинѣ
 Взаим себе лобзают з божой благостинѣ.
 Ученія от тебе зѣло сут любима
 И честію повсєгда достойно блажима,
 Но от священнѣйшая отечества мати
 Музи за чест данную, что ти могут дати,
 Твоим щастям высоким зрим златіє вѣки
 Возвратніє в Россію во вся челоуѣки.
 Отвсюду ест, что никто себѣ не жєлаєт
 Болша вѣка от тебе, но тебѣ спрієат
 І височайшій день твой на многая лѣта
 Рожденія праздновать без всяка навѣта,
 Убо лѣт да будет усердно вѣщати,
 Дѣло поздравителним словом заключати:
 «Позден ден да будет он паче всего вѣка
 В онже августѣйшій дух в архангелов лика
 Преселити имѣет пожитіи мнозѣ,
 Упокоити хотя ѣ в небесном чертозѣ».

59. Пентаметр дістав свою назву від п'яти стіп. Він у поєднанні з героїчним віршем, тобто з гексаметром, утворює разом так званий елегійний [дистих]. Він має || на першому і другому місці два дактилі або спондеї, на третьому — в середині довгу цезуру, а, нарешті, на четвертому і п'ятому взагалі — два дактилі й короткий або довгий склад, який разом з середнім утворює п'яту стопу і начебто займає він у кінці вірша шосте місце. Зразок його такий:

[Наприклад]:

Ardua per praesepe gloria vadit iter.

[Шляхом крутим трудова слава приходить до нас].

Або ще такий [вірш]:

Naturae sequitur semita quisque suae.

[Кожна людина іде шляхом природним, своїм].

Пентаметр ніколи не вживається сам окремо, а завжди поєднується з гекзаметром, як я вже зазначив раніше. Гекзаметр разом з пентаметром утворюють елегійний [дистих]. Як приклад подаємо твір про блаженного Олексія⁴⁴, наслідуючи третю елегію з «Трістій» Овідія⁴⁵. У ньому елегійним дистихом розповідається про добровільне вигнання з батьківського дому:

«Ночі тієї як вирине знов та щаслива подія,

Що ось замкнула мені в місті останній мій день,

Тільки згадаю цю ніч, що кайдани такі розірвала,

Серце ще й зараз моє з радощів просто тріщить.

5 Саме був час, як любов моя, Христе, до тебе
безмежна,

Хату веліла мені рідну покинуть навик.

Час був для мандрів недобрий, забув про дорожні
турботи:

Я без надії стояв перед майбутнім страшним.

Зовсім забув я і слуг, і супутників вибрать в дорогу,

10 З пам'яті випало теж взяти одержу собі, ||

Так я дрижав, наче той, що задумав з тюрми
утікати:

Блисне, то згасне йому втечі надія слабка.

59 зв.

Скоро, однак, я відважився й вигнав з душі оцей сумнів,

Знов відновився в душі задум і сили набрав.
15 Друзів нарешті в дорогу не буду я брати з собою
Тих, що багатство моє їх приєднало колись.
Знала б про це молода моя жінка, мене б не
пустила,

Слізьми б рясними своє личко сумне облила.
Мати ж сама десь далеко в високому домі сиділа
20 Й знати вона не могла, що я задумав зробити.
Де тільки глянеш, там плещуть руками й кіфари
лунають:

Радісне світло твого свята, о Гіменей!
Всі, молоді і старі, веселяться на нашім весіллі,
Свято і гомін гостей в домі лунає дзвінкий.
25 А якщо можна зрівняти тріумфи великі з малими,
Гордий теж, Риме, такий вигляд у тебе бував.
В тиші глибокій затиш уже голос людський і
собачий,

Шляхом високим своїм місяць по небу пливе.
Погляд туди свій звертаю і в сяйві його бачу
храми:

30 Їх тут багато кругом нашого дому було.
Тут говорю: «О святі, яких в храмах оцих
славословлять,

Вже не повинна моя в храми ступати нога,
Також ви, гори, що славитесь кров'ю святою
героїв,

Всі прощайте на час, що відведе нам господь.
35 Захистом тіла мого хоч цей щит і не може
служити, ||

Все ж над вигнанням моїм плакати не дайте
усім.

Батькові, що залишився, скажіть, яка сила любові

Тягне мене, щоб і він плакати не думав над цим.
Те, що відоме є вам, нехай батько сам теж
відчуває:

- 40 Гнів коли в серці його, бути не можу святим». нічого
Так я моливсь до небесних, а жінка не знала

Їй також обіти дала, заздрісна дуже моїм.
Слів до ворожих небес вона вилила дуже багато,
Сили ж не буде у них мужа вернути її.

- 45 Вже небагато нам часу для роздумів ніч залишила,
Вже Ведмедиці на свій шлях поверталися знов.
Що ж мав робить? Признаюсь: не пускала любов
лиш до батька,

Та для відходу оця ніч відповідна була.

- Ах, скільки раз мені серце людськеє уже говорило:
50 «Пощо й куди ти спішиш? Звідки, подумай,
ідеш?»

Ах, скільки раз воно скаржилось хибно на пору
непевну:
«Хвилям незнаним не слід,— каже,— вітрила
давать».

Тричі порога діткнувсь, та тягар мого тіла поволі
Тричі затримав мої ноги, готові у путь.

- 55 То поспішав я частенько, то знову ставав
повільнішим:

Дух батьківщини манив й міцно тримав ще мене.
Часто свою обіцянку підсилював, часто зрікався,
Я на свій дім споглядав, що я його покидав.
Що ж зволікаю? Ось Сірія — край це, куди я
прямую.

- 60 Рим же я маю лишити, всяка затримка — це
зло. ||

Чи залишається жінка? Ось воля — це захист
для мене.

60 зв.

Дім може? Сіті порву дому ласкавого я.
Може, теж друзі? Їх звичай поганий приніс мені
шкоду:

О, мені треба в страху вічним боятись тих
втрат!
65 Поки можливо, втечу, бо не буде вже більше
нагоди,

Втратою саме ось є час зволікання мого.
Всі я придушу слова, які радять мені зволікати,
В Сірію їду судном, швидко на нього їду.
Їдемо, радісне сонце нам світить з високого
неба,

70 А для моїх всіх воно сумно сьогодні зійшло.
З болем страшним переносили рідні мою цю
розлуку,
Наче б, говорять, у них частку їх тіла хтось
взяв.

Плакав Іаков отак, як довідався, що нутрощі сина
Так дорогого йому звірі роздерли в шматки.
75 Справді, тоді у печальні плачі обернулися втіхи:
Та, що плескала, рука б'ється об груди тепер.
Справді, тоді дарма кликала жінка свого чоловіка,
Йшла за вигнанцем вона, що повернутись не
міг:

«Ні, не віднімуть тебе, я по хвилях піду за тобою,
80 Буду вигнанцю там за жінку, вигнанниця я.
Кличе дорога мене, і земля чужа кличе до себе,
Я тягарем незначним буду тобі на судні.
Сильна любов до Христа пережити велить це
вигнання,

Й жити самотній мені забороняє вона».
85 Так ось благала мене, а достойні батьки не
пустили. ||

61. З переконанням таким важко лишитися їй.

Вийшов я з дому (вважати не слід, що пропав
я навіки)

Дуже брудний, і лице вкрило волосся мое.
Довго ридала дружина моя серед темряви в хаті,
90 Впала, немов нежива, й довго лежала отак.
Потім, коли підняла своє тіло, ослаблене зовсім,
Й встала, був образ сумний, в поросі вся
голова,—

Стала тоді ще оплакувать, кажуть, себе і теж ложе,
Що його тут залишив, кликала мужа назад.
95 Гірше не плакала б навіть, якби мою долю пізнала
І якби тіло мое клала в могилу сама.

Бога молила вона, щоб життя її взяв він для себе,
Віру снувала, однак, що повернись я назад.
Хай же живе й обертає на краще обіти й молитви,
100 Хай живе й мужу навік вірною буде вона.
Ніжно припав до сірійських хвиль моря Зефір
легкокрилий,

Лагідним подувом він ласкає хвилі морські.
Ми ж спокійнісінько по Іонійському морю
пливемо,
Зовсім тепер не страшна буря ніяка для нас.
105 О, я щасливий! Легесенький вітер повіяв по морю,
Скажеш: Фетіда сама грається в водах
морських.

Хвиля зустрічна судном не колише й в кермо
не вдаряє,
Тільки вона ще вперед гонить швидке це судно.
Швидко соснове судно мчить, і свисту канатів
не чути,

110 Подувом вітер його гонить й вигнанню сприя. ||
З радощів пісню свою мореплавець наспівує тихо,
Зайві його тут знання — гнати судно уперед.
Мов поводи попустивши, керує прирученим легко

61 зв.

Вершник конем, бо навчив слухать уздечку
 легку,
 115 Так і керманич тоді розпустив паруси й, куди
 тільки
 Треба було, повергав легко до вітру він їх.
 А вже якби не сприяла вітрам ще божественна
 ласка,
 Хто ж би подумав, що я в гавань оцю запливу?
 Вже береги італійські лишилися далеко позаду,
 120 Бачу ось там береги Сирії милої вже.
 Хай же дасть хвиля, прошу, доторкнутись землі,
 що бажаю,
 Хай же послужна, як я, богові буде вона.
 Поки я це говорю і тривожно торкаюсь об берег,
 Наше веселе судно дужчий жене вітерець.
 125 Ну ж бо женіть і женіть мене, подуви синього
 моря,
 Божої ласки нехай буде це знаком ясным.
 Висадіть ви мене тут на чужий оцей берег,
 вигнанця,
 Тільки якщо ця чужа дійсно є божа земля».

Архілохів гептаметр акаталектичний складається
 в чотирьох спондеїв або дактилів, після яких ідуть
 три хорей або останній спондей:

— — — | — — — | — — — | — — — | — — | — — | — — | 7

Наприклад:

Vitae summa brevis spem nos vetat inchoare
 longam ⁴⁶.

[Наше коротке життя нам снувать не дає надії
 довго].

Стесіхорів гептаметр складається з шести дактилів і одного спондея:

— у у | — у у | — у у | — у у | — у у | — у у | — — | 7

[Наприклад]: ||

62.

Personat horificum tonitrum super ardua moenia
Romaе.

[Понад високими мурами Рима лунає страшний
гуркіт грому].

Івіків гекзаметр складається тільки з дактилів:

— у у | — у у | — у у | — у у | — у у | — у у | 6

Наприклад:

Utile ver nemorum tegit ardua brachia frondibus.
[Листям корисна весна прибирає в гаях усі гілочки].

Гораціїв ліричний каталектичний гекзаметр:

— — | — — | — — | — — | — — | — — | 6
— у у | — у у | — у у | — у у | — у у | — у у |

Наприклад:

Nil desperandum Teucrio duce et auspice Teucrio⁴⁷.

[Тевкр вас веде, під його керівництвом не трайте
надії].

Алкеїв хоріямбічний акаталектичний пентаметр складається із спондея, трьох хоріямбів, пірихія або ямба:

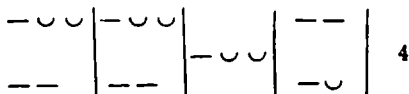
— — | — у у — | — у у — | — у у — | — у у — | у у | у — | 5

[Наприклад]:

*Spem longam reseces, dum loquimur, fugerit
invida*⁴⁸.

[Кинь надії свої: швидко мине вік у розмовах
наш].

Алкманів дактилічний каталектичний тетраметр
має чотири останні стопи героїчного вірша:

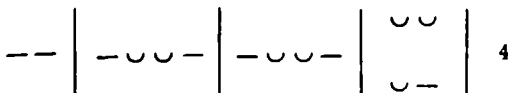

Наприклад:

*Certus enim promisit Apollo...*⁴⁹

[Пообіцяв Аполлон, бо надійний...]

Асклепіадів гліконейський хоріямбічний аката-
лектичний тетраметр у своєму складі має спондея,
два хоріямби і піріхія або ямба:

Наприклад:

Martis sanguineas qui cohibet manus...

[Руки стримує він Марса, що у крові...]

Ферекратів героїчний акаталектичний триметр
складається із спондея, дактиля і спондея:

Наприклад:

*Grato, Pyrrha, sub antro...*⁵⁰

[Піппа, в милому гроті...]

Сімонідів [вірш] складається з трьох дактилів:

— у у | — у у | — у у | 3

Наприклад:

Plurima commovet aequora.

[Безліч морів він зворушує]. ||

62 аа.

Стесіхорів каталектичний пентаметр складається з чотирьох спондейчних або дактилічних стіп і з п'ятої тільки спондейчної, як це видно із схеми:

— — | — — | — — | — — | — — | [5]
— у у | — у у | — у у | — у у | — — |

[Наприклад]:

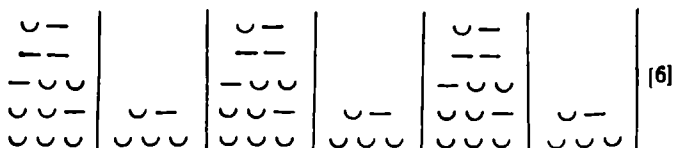
Stant immota suo Capitolia saxo.

[Замок капітолійський стоїть на вершині].

ДО ЯМБІЧНИХ ВІРШІВ НАЛЕЖАТЬ:

Ямбічний сенар, який ще називається сенеціанським — від Сенеки. Інакше називають його ще анакреонтівським, або сказонтійським. Він буває двох видів: чистий і мішаний. Перший — це вірш із самих ямбів, а другий — це суміш ямбів з дактилями чи анапестами або з іншими [стопами]. Він складається з шести стіп у такому порядку: на початку — ямб, або спондей, або дактиль, або анапест, або трибрах, далі йде ямб або трибрах, третя стопа така сама, як перша, на четвертому місці ті самі стопи, що й на другому, на п'ятому ті ж, що й на першому, і на шостому — ті ж, що на другому й четвертому, а саме: ямб або трибрах, але останній вживається дуже рідко.

Зразок його такий:

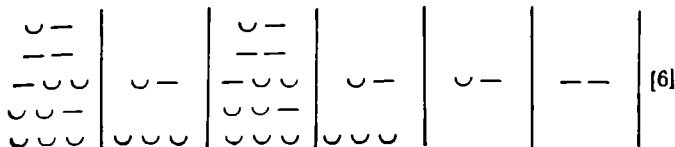

Приклад, як Горацій пише про сільське та військове життя:

63. Beatus ille, qui procul negotiis,
 Ut prisca gens mortalium,
 Paterna rura bubus exercet suis,
 Solutus omni faenore, ||
 Nec excitatur classico miles truci,
 Nec horret iratum mare,
 Forumque vitat et superba civium
 Potentiorum limina ⁸¹

[Щасливий, хто не знає ще турбот життя,
 Живе, як рід людський раніш,
 Оре волами він батьківські лиш поля,
 Не знає, що таке бариш,
 І не тривожить сурми звук, як всіх солдат,
 Не зна гнівливих хвиль морів,
 Не бачить ринку він, не знає теж палат
 Багатих, гордих він панів].

Гіппонактів нечистий акаталектичний ямбічний триметр:

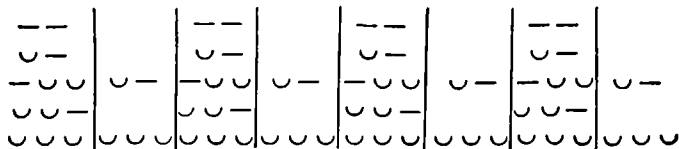

Наприклад:

An hunc laborem mente laturum decet...⁶²

[Чи ж маю пережити в душі цей труд важкий?].

Арістофанів акаталектичний тетраметр, так званий по-латині чотириударний або восьмистопний:

[Наприклад]:

Exsultat et ponit gradus pater decoros Dardanis⁶³.

[Батько радіє і кроком красивим іде до дарданців].

Холіямб має на п'ятому місці ямб, на шостому — спондей, а всі інші стопи такі, як і в ямбічному сенарі:

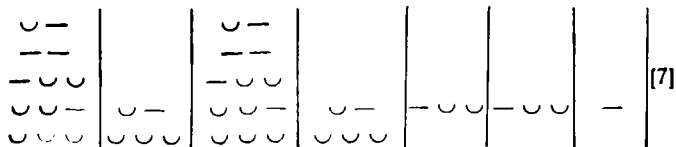

[Наприклад]:

Extemporalis factus est meus rhetor.

[Без підготовки виступає оратор].

Архілохів [вірш] складається з ямбічного диметра та героїчного пентаметра і розв'язується таким чином:

[Наприклад]:

Nivesque deducunt Iovem; nunc mare, nunc
silvae. ⁵⁴.

[Вже з неба сипле сніг густий; море тепер і ліси...]

63 ⁵⁵.

Гіппонактів каталектичний триметр складається з ямбів або спондеїв на першому і третьому місці, на другому, четвертому і п'ятому виступають ямби і в кінці довга || або коротка цезура. Слід додержуватись такої схеми:

— — | — — | — — | — — | — — | — | [6]

[Наприклад]:

Regnator audax arbiterque regum.

[Суддя усіх речей і цар відважний].

Архілохів вірш складається з ямбічного пентемімера, тобто ямба або спондея, на другому місці — ямб і один склад, далі — три хореї. Його схема така:

— — | — — | — | — — | — — | — — | — — | [6]

[Наприклад]:

Vulcanus ardens urit officinas ⁵⁶.

[Розпалює Вулкан вогненний кузню].

Алкеїв хоріямбічний акаталектичний тетраметр складається з другого епітрита, після якого йде два хоріямби і бакхій або амфібрахій:

— — — | — — — | — — — | — — — | [4]

[Наприклад]:

Oderit campum patiens pulveris atque solis.

[Той не любить поля, хто не зносить жару й
пилюки].

Гліконеїв хоріямбічний акаталектичний триметр складається із спондея, хоріямба і пірихія або ямба:

— — | — ∪ ∪ — | ∪ ∪ — | [3]

[Наприклад]:

Commisit pelago ratem⁸⁶.

[Морю він доручив судно].

Анакреонтів ямбічний каталектичний диметр відповідає такій схемі:

∪ — | ∪ — | ∪ — | ∪ — | [4]

[Наприклад]:

Dei fuit manus dans.

[У бога щедра рука].

Арістофанів акаталектичний диметр складається з хоріямба й бакхія або амфімакра:

— ∪ ∪ — | ∪ — — | [2]

[Наприклад]:

Lydia, dic per omnes⁸⁷.

[Лідія, ось скажи ти...]

Арістофанів монометр має такий порядок:

— — | — — | — — | [3]

[Наприклад]:

Laetos peragent...

64.

[Радих проводять...] I

ДО ТРОХЕІЧНИХ ВІРШІВ НАЛЕЖАТЬ:

Сапфічний, який ще називається одинадцятискладовим [віршем]. Він складається з п'яти стіп: на першому місці виступає хорей, на другому — спондей, на третьому — дактиль, на четвертому — хорей, на п'ятому — хорей або спондей. Три вірші цієї сапфічної строфи однакові, а після них на закінчення подається адонійський піввірш, який складається з дактиля й спондея. Його зразок такий:

— — | — — | — — — | — — | — — | [5]

— — — | — — | [2]

[Наприклад]:

Dicimus grates tibi, summe rerum
Conditor, gnato tua quod ministros
Flammeos finxit manus, angelorum
agmina pura.

[О творець всевишній усього в світі,
Вдячні ми тобі, що створив для сина
Вірних ти апостолів і безгрішних
ангелів сонми].

Сотадів брахікаталектичний тетраметр:

— — | — — | — — | — — | — — | — — | [7]

[Наприклад]:

Virgo, te corusca cingit siderum corona.

[Діво, на чолі твоїм корона з зірок сяє].

Архілохів каталектичний тетраметр більший від попереднього на один склад:

— ∪ | — ∪ | — ∪ | — ∪ | — ∪ | — ∪ | — ∪ | — | [8]

[Наприклад]:

Vos precor vulgus silentum vosque ferales deos.

[Вас молю, безмовні душі, й вас, печальнії боги].

Пріапейський [вірш] дістав свою назву від бога — сторожа садів, інакше він називається стесіхорівським:

— ∪ | — ∪ ∪ | — ∪ — | — ∪ | — ∪ ∪ | — ∪ | [6]

[Наприклад]:

Hunc locum tibi dedico consecroque, Priape⁵⁸.

[Тут тобі я, Пріапе, оце присвячую місце]. ||

64 зб.

Сапфічний гіперкаталектичний триметр. Його зразок такий:

— ∪ | — ∪ | — ∪ | — ∪ | — ∪ | — ∪ | — ∪ | — | [7]

[Наприклад]:

Clara virgo quam nivalis luna sustinet...

[Славна діва, ясна, неначе місяць, тримає...]

Фалеків одинадцятискладовий пентаметр складається із спондея, дактиля й трьох хореїв:

— — | — ∪ ∪ | — ∪ | — ∪ | — ∪ | [5]

[Наприклад]:

Quid sis, esse cupis nihilque tangis.

[Що ти, чим хочеш бути, не осягнеш
ти нічого...]

Адонійський акаталектичний диметр:

— ∪ ∪ | — ∪ | [2]

[Наприклад]:

Carmina fingo.

[Вірші пишу я].

Ферекратів гіперкаталектичний монометр:

— ∪ | — ∪ | ∪ | [3]

[Наприклад]:

O dolor, dolor

[О печаль, печаль].

ДО АНАПЕСТИЧНИХ ВІРШІВ НАЛЕЖАТЬ:

Анапестичний вірш. Він буває двоякий: чистий, що складається тільки з анапестичних стіп, а саме: з двох коротких і в кінці стопи з одного довгого [складу], і нечистий, або мішаний, коли анапести чергуються з іншими стопами: на першому місці [виступає] дактиль, або анапест, або спондей, на другому — спондей або анапест, на третьому — дактиль, або анапест, або спондей, на четвертому — дактиль або анапест. Схема чистого анапестичного вірша така:

∪ ∪ — | ∪ ∪ — | ∪ ∪ — | ∪ ∪ — | [4]

[Наприклад]:

Leviusque terit leviora deus

[Легше знищує бог справи легші усі].

Нечистий анапестичний вірш:

$\begin{array}{c} \cup \cup \cup \\ \cup \cup - \\ - - \end{array} \left| \begin{array}{c} - - - \\ \cup \cup - \\ - - \end{array} \right| \begin{array}{c} - \cup \cup \\ \cup \cup - \\ - - \end{array} \left| \begin{array}{c} - - \\ \cup \cup \\ - - \end{array} \right| \quad [4]$

[Наприклад]:

Minus in parvis fortuna furit.

[Менш шаліє теж доля у речах малих].

Піндарів вірш:

$\cup \cup - \left| \cup \cup - \left| \cup \cup - \left| \cup \cup - \left| \cup - \right| \quad [5]$

Наприклад:

Rosa murice fulgida, turgida roribus.

[Мов пурпура, троянда в прозорій росі блищить].

Парфенійський каталектичний диметр:

$\begin{array}{c} \cup \cup - \\ - - \end{array} \left| \begin{array}{c} \cup \cup - \\ - - \end{array} \left| \begin{array}{c} \cup \cup \\ - - \end{array} \left| \begin{array}{c} \cup \\ - \end{array} \right| \quad [4]$

Наприклад:

Pretiosa pericula fodit. Boetius.

[Він біду дорогú копає. Боецій].

Хоровий монометр:

$\cup \cup - \left| \cup \cup - \right| \quad [2]$

Наприклад:

Rosa vere gubet.

[Ось троянда цвіте
навесні...]

Ось стільки про найважливіші роди віршів. Хто ж хоче знати ще про інші, то рекомендую йому читати поетів Тепер хай буде || [квітка третя].

65.

КВІТКА ТРЕТЯ

Про поезію зокрема,
або про види поезії

Ця квітка, як більша від інших, пояснює нам найкорисніші плоди згідно з особливим і специфічним поділом поезії, який ми подали в першій квітці. Адже людські дії, які насамперед є предметом поезії, є або героїчними й щасливими [діями] видатних людей, як наприклад: битва, перемога, і про них розповідає епічна поезія, або епопея, або визначними [подіями], але нещасливими, як наприклад: поразка, смерть, нещасні випадки, хвороба, і їх описує трагічна поезія, або трагедія. Події бувають також іноді смішні та гумористичні, як сміх, забави та інші сільські обряди. Вони описуються в комічній поезії, або в комедії. А про сільські роботи, як насадження дерев, сівбу, пише землеробська поезія, а про пастуші справи, як доглядати стада — буколічна, а про жорстокі вчинки та помилкові — сатирична. Болі, плачі, ридання, оплакування описує елегійна поезія, а радісні події, такі як похвали, дні народження, весілля, — лірична або епіграматична поезія, але предмет кожного виду поезії зображується іншим способом. З цих усіх видів першою і завдяки своїй перевазі, і порядку приходить на думку і лягає на папір епічна поезія, або епопея.

ПЛІД ПЕРШИЙ I

65 аа.

Про епічну поезію, або про епопею,
та про її види

Оскільки епічна поезія виділяється між іншими видами своїми високими якостями, ми тут відведемо, насамперед, місце для походження, предмета і її призначення

Епічна поезія, або епопея, походить від грецького слова *ἔπος*, яке означає поетичну вигадку, властиву майже всім видам поезії, проте завдяки важливості й перевазі героїчної дії до епічної поезії відносять усі види, бо тільки вона одна називається епопеєю. Вона, по суті, є прекрасним наслідуванням знаменитих подвигів у гекзаметрах, вираженням у розповіді, яка збуджує в нас любов або прагнення до доблесті. Вона називається наслідуванням, тому що зображує не дійсність, а завдяки наслідуванню наближається до дійсності і через те теж близька до інших видів. Вказується «знаменитих подвигів», тому що тільки вона одна зображує героїчні подвиги, і то в гекзаметрах, чим і відрізняється від комедії, яка описує людські дії, але незначні, або незначних людей. Далі, додається «у розповіді», адже тільки вона одна користується розповіддю, вводячи особи, які ведуть між собою бесіду, а не як в театрі, чим і відрізняється вона від трагедії і комедії. Зазначається «для збудження прагнення до доблесті», бо вона, розповідаючи про визначні подвиги якогось героя та про його чесноти, тим самим надихає й інших на такі ж вчинки. Тим вона відрізняється майже від усіх видів поезії.

Зверни увагу, по-перше, на те, що предметом, або матеріалом, епічної поезії є тільки визначні подвиги, і то якогось видатного мужа. Як наприклад: у Вергілія — плавання Енея, в Лукана — Фарсальська

66. війна між Помпеем і Цезарем⁶⁶. Цей матеріал дво-
який: дійсний і недійсний. Перший — це такий,
що береться з якоїсь історії, з церковної або світ-
ської, а другий — це щось нове, видумане або взате
з якоїсь історичної події, що трактується як виду-
мана. ||

Зверни увагу, по-друге, ще й на те, що героїчна
поезія може тільки принагідно описувати вчинки
богів та жінок, але береться видатна видумана подія
або взята з історії, в якій поет не повинен вдаватися
до видумування імен, що були раніше або пізніше,
тому що скоріше він тим їх знеславить, ніж віддасть
шану.

Призначення епопеї — це прагнення до доблесті,
бо спогади та опис героїчних вчинків щасливого і
хороброго мужа, які принесуть їх авторам у май-
бутніх покоління похвалу та славу, запалять багатьох
на такі самі подвиги, щоб подібними чеснотами здо-
бути й подібну до їхньої славу, тому що не так слова,
як приклади, особливо воєнні дії, повчають відважних
і славних людей.

Зверни увагу, по-третє, на те, що епопея є трьох
видів. Перший вид — проста епопея, яка так наслі-
дує подвиги героїв, начебто вони відбулись без жод-
них перешкод. Другий — складна (епопея), в якій
вишукуються перешкоди до наслідку, протилежного
тому, про що в ній іде мова. Третій (вид епопеї) —
це зображення характерів, де найчастіше виводяться
характери і зображуються подвиги не такими, якими
вони були в дійсності, а такими, якими їх могли зро-
бити дійові герої.

Зверни увагу, по-четверте, на три частини епіч-
ної поезії, а саме: на визначення теми, звернення до
божества і розповідну частину.

1 Визначення теми — це коротке пояснення того, про що буде мова у поемі, або сам предмет, викладений в кількох словах, що поет задумує розповісти у великому творі. Так, наприклад, Вергілій, бажаючи описати війну та доблесть Енея, сказав про це в трьох словах, що потім розповів у великому творі, а саме: «Зброю і мужа оспівую»⁶⁰. ||

66 аа.

Є три властивості визначення теми: короткість, ясність і простота. Перша полягає в тому, щоб тему виразити в кількох словах або віршах; друга — щоб не затемнювати вживанням другорядних слів, і третя — щоб не ускладнювати розуміння вживанням мало-розумілих та метафоричних слів, хоч можна подавати тему описово.

2. Інвокація — це звернення про допомогу до божества, або до святих, або до покровителів цього мистецтва, завдяки яким оспівуємо предмет. Як наприклад: до покровителів поетичного мистецтва — муз, Аполлона або, якщо пишемо про військові справи — то до Марса, Беллони, а якщо про пастуші — то до Церери, а якщо про сільськогосподарські — то до Сільвана. Проте краще зробить християнський поет, якщо звернеться до того, від кого приходить всяка допомога, тобто до трисвятого найбільшого бога, єдиного у своїй єдності і троїстого у своїй трійці, або замість музи — до найсвятішої богорівної. Наприклад: облишивши фіктивні божества та музи, попросимо допомоги у найблаженнішій діві.

Panno, nie ty co lawry nietrwałemu

Zdobisz wymyślonym czoło Helikonie,

Lecz mieszkasz między chóry niebieskimi,

Przykry koroną nasze podłe skronie.

[Музо, не та, що не прикрашаєш недовгочасними лаврами чоло на видуманому Геліконі, а та, що

проживаєш між небесними хорами, увінчай вінком нікчемні скроні].

3. Наративна частина — це пояснення винайденої та обдуманого речі шляхом опису обставин, шляхом дегресій, введення розповіді, поетичної видумки, уподібнень і різних почуттів. Вона часто починається від пояснення причин видуманої речі. Як, наприклад, у Твардовського:

Со pierwsza była za przyczyna,
Teraz ucz rebelli, czyli kogo wina...
[Що було першою причиною,
Чи бунтарі, чи щось інше...]

Мовностилістичне опрацювання поеми є таким, як і в прозі, тому воно охоплює все те, що ми своєю думкою обіймаємо і подаємо для слухача усно або письмово. Проте таке мовностилістичне оформлення слід пристосувати до речей, які, якщо вимагають швидкості, то передаються короткими стопами, звичайно || дактилем, а якщо повільності або поважності, то довгими, а саме: спондеїчною або молоською стопою.

Запам'ятай тут: недоліком вважається, якщо в так званих леонінських віршах описуються героїчні вчинки, в яких середні або останні склади закінчуються подібно. Також вадою буде часте повторення однієї і тієї ж букви чи складу, або коли починаються слова від елізії. Особливо повинен турбуватися поет, щоб здобути у слухачів прихильність для читання, а собі славу.

ІСНУЄ ВІСІМ ВИДІВ ЕПІЧНОЇ ПОЕЗІЇ

1. Перший вид — це поезія на день народження, написана для вшанування цього дня героїчних синів. У ній поетові необхідно виразити радість і звер-

нутись до Люціни, просити для ювіляра несторівських літ, погрозити паркам, щоб не перервали життя, побажати ювілярові заслуг родичів та всього дому і на підставі давніх подвигів, родоvodu та честі, розповівши про доблесні діла предків, оголосити його відважним і знатним, адже відважними народжуються: навіть і дикі орли не народжують лагідного голуба. Потім поет повинен хвалити новонароджене немовля на підставі того, за що хвалить він і батьків, та сказати, що немовля відносно чеснот дорівнює батькам, та ще навіть значно перевищить їх, і підтвердити це прикладами, аналогією, знаменнями, дійсними або видуманими, умовами часу, місця, імені, прізвиська і т. д. Усе це поет підтвердить і своїми побажаннями, і проханнями божественної допомоги.

2. Другий вид — весільна поезія, це поема на честь шлюбу знатних молодого і молодії, написана в гекзаметрах, в якій зображується Купідон або Венера, що спонукають молодого і молоду до взаємної любові. Також зображується бурхлива овація на честь їхніх божеств, святкова пишність, співи муз та пісні, що заохочують родичів, найближчих || друзів, самого поета до танців, і привітання, випрошуючи [молодим] багато років, багатства та міцного здоров'я.

67 аа.

3. Третій вид — це енкомії, хвалебні поеми, в яких прославляється певний герой за якийсь подвиг. Такий енкомій в честь Стіліхона починає Клавдіан побажанням:

«Хай посилають всевишні ласкаво тобі, Риме,
радість.

Успіхи хай же нові додають до старих ще
постійно»⁶¹,

Або починається [енкомій] зверненням до воїнів, народів, часу, царства, слави, як, наприклад, у того ж Клавдіана:

«Глянь же ось, Риме, на мужа, якого вітають народи,
З просьбою також і ти до нього звертався...»⁶²,

або зверненням до муз чи до Аполлона, або переліком фактів радості, користі, слави, застосовуючи тропи і фігури, уподібнення, порівняння. Як наприклад: порівняння з Ахіллом, Гераклом, Тесеєм, Аяксом, Ганнібалом, Гектором, левом, орлом, блискавкою, сонцем, вогнем і т. д.

4. Четвертий вид — прокляття, це поема, в якій засуджується хтось за злочини. У ній іде опис так само, як і в енкомії, але тільки замість похвал подається осуд, а також перелічуються злочини, шкода, до того ж висловлюється здивування, робиться уподібнення, порівняння із злочинцями, а також додається до цього із здивованими вигуками ще й усе те саркастичне, що тільки можна видумати. Наприклад, Клавдіан до Євтропія:

«Сором який для землі і для неба: в трабеї з'явилась

Баба у наших містах і ніжить віку знамено»⁶³.

5. П'ятий вид — евхаристична поема, тобто така, що виражає подяку за вчинене добродійство. У ній той, кому вчинене добродійство, наскільки можливо, принижує себе, а того, хто його вчинив, вихваляє, причому неодмінно називає його добродійства золотими || оковами, що зв'язують вільні душі. Тут 68. вживається порівняння: так золотоносний Ганг не збагачує своїх жителів, навіть так сонце не світить

жителям землі, як сяйво твоїх добрих вчинків осліпило мене і т. д.

6. Шостий вид — потішна поезія, що виражає втіху для того, хто переносить горе. У ній говориться, що годиться зменшити журбу героїчної душі та викликати в ній надію на повернення втраченої речі.

7 Сьомий вид — патетична поезія; поема такого роду містить у собі настанови якогось мистецтва, як, наприклад, Горацієве «Поетичне мистецтво».

8. Восьмий вид — похоронна пісня, це твір, написаний на похорон якогось героя. У ньому поет описує плач і сльози друзів, воїнів, батьківщини героя, а також може оплакувати всі доблесті та користь, втрачені для рідної землі, і все це можна злагіднити хвалебним співом. Тут часто вживаються вигуки — звернення до смерті — або описується непостійність життя. Як, наприклад, у Твардовського:

Eheu, co tak świętego w oczach ludzkich było,

Żeby raz się zawziąszy do końca świeciło,

Albowiem nie zostali na swym fundamencie

Kowane piramidy w twardym diamencie.

Czas prętszym nad Pegasa leci kołowrotem,

Co w momencie upłynie, gonić gróźnie potem.

[Ех, що таке видатне залишилось у людських очах, що його раз побачили і воно в них завжди буде? Не залишились же на своєму фундаменті піраміди, хоч вони з твердого діаманту! Час швидшим бігом летить, ніж Пегас, і що в цю мить мине, дарма його вже здоганяти].

Також для кращого розуміння епічної поезії наводимо як приклад поему про блаженну мученицю та небувалу покровительку святу Варвару, як вище ми вже зазначили ⁶⁴:

- «Тільки всевишній проводить свої торжества
урочисто
Й доблестю та похвалою прикрашує мужів
достойних,
68 зв. Саме тоді я звертаюсь до муз і не Марсову зброю, ||
Ні теж Беллону страшну, а красу надзвичайну
та вчинки
- 5 Славнії діви святої Варвари, що стільки зазнала
Мук незчисленних, оспівую віршем. У люті та
гніві
Плем'я стигійське⁶⁵ її по землі волочило багато,
Безліч знесла вона мук і теж задум жорстокого
батька
З часу того, як по серця велінню, почувши
небесний
- 10 Голос, пізнала священнії таїнства господа бога.
Дай, благодатний наш отче, натхнення поетові
красну
Діву цю, славну чеснотами, що стільки мук
перенесла,
Тут оспівати словами не ніжними, а панегірик
Скласти хвалебний про ню, поможи ж мені в цьому,
всевишній.
- 15 Хочу сказати, як фурії церберам плем'я послали,
Як потопили володарів в водах стигійського краю.
Парость священна богів, хоч отут, на землі,
народилась,
Божим натхнена вченням, виголошує слово
останнє
І від плутонівських вод відвертає жорстокого
батька.
- 20 Просить його: «Мій спокію, красо ти моя
невимовна,
Ти самотній і тільки ти можеш мене врятувати,

**Я, одинока дочка твоя, цими сльозами благаю:
Ватьку ріднесенький, мій дороженький, свою
 стримай руку.**

Правду кажу я, повір же словам моїм, батьку
достойний.

25 Вислухай ти це ласкаво: скажу я про речі правдиві,
Вчення збагни це найвище, бо гострий у тебе є розум,
Світ залиши ти оцей, а прямуй до небесного
царства, ||

Справжня любов громовержця, а любов цього світу даремна,

30 Праця і всякий теж рід, що існує на світі оцюмоу,
Все це час знищить однаково, час, що всі речі
Радість божественна, ніжна границь і кінця теж
не має.

Сонце пізнай ти оце, що всіма споглядає очима». Батькове ж серце не зм'якло, пішов він на злочин жорстокий, В гніві великім глухим він лишивсь на благання та сльози.

85 О безсердечносте люта, не знаєш ти зовсім любові!
Шалом палає страшним, до костей його біль
 пробирає,
Мов ненаситний той вовк, що шукає скрізь здобичі
 нагло.

Гонить невинну й за те, що пішла за Христом,
Гонить її по полях і розгніваний гонить усюди,
40 Там десь в печерах гірських дивовижних
розшукує вперто.

Втомлена сіла на камені милому й каже до батька:
«Батьку мій, чи ж ти достойний носити ім'я мого
батька?»

69.

О ти, гадюко, жорстокого тигра нащадку
 нікчемний!»
 Він з голови рве волосся дівоче, червоне від крові,
 45 Тягне безбожний прекрасне обличчя по гострім
 камінню
 Й по закривавлених скелях та руки її він ламає,
 Зовсім не дбає про ніжне вразливе дівоче тіло.
 Перший свій гріх заставляє блаженну згадати
 жорстокий,
 Не помагає і це, тоді в лютість шалену впадає,
 50 Хоч задоволений злочином першим, цього ще не
 досить;
 Наче той лев ненаситний, що виріс у темних
 печерах,
 69 88. Страшно шаліє, коли його мучить голод
 жахливий, ||
 Ледве він здобич свою пізнає, що попалась,
 нещасна,
 Сильним ударом вбиває овечку, яка тут забігла
 55 Й з темного грота не може вже вийти, попавши
 в щілину,
 Так він дочку свою мучив, щоб згинула в муках
 святая.
 Тільки почула про справу оцю благодатна Венера,
 Серце жорстоке тирана заледве зворушити зможе,
 З волі її ось Аврора вже шле пурпурове проміння,
 60 День появляється швидко, увінчаний світлом
 яскравим.
 Тягнуть нещасну овечку, що кличе Христа зі
 сльозами.
 О найстрашніша жорстокість, о безсердечність
 німая!
 Голую водять її по широких вулицях міста,
 Потім жорстоким мечем її груди відрізує батько,—

- 65 Ще ось не бачив ніхто так страшного видовища
в світі!
Безліч в цю мить полилося і скарг, і погроз
в її мові.
Раптом стихають жорстокі слова від мерзенного
вбивства:
В лютість впадає Беллона страшна й подає згубну
зброю,
Падає з пліч голова дорога від заліза лихого,
70 Змучена спина її у крові від бичів раненосних,
Кров'ю стікає уся, а грішникам цим насолода!
Світ наш заледве чи зміг би цей біль перенести
кривавий.
О пречудовая квітко душі, о прекрасна дівице,
Ти, божественне плем'я священне, велике потом-
ство,
75 Доблестю перемагаєш своєю усі ти народи,
Сутички Марса жорстокі сама ворогам ти
готуєш, || 70.
Ніжними робиш сама ти, дівице, кавказькі скелі.
Хоч уся зелень на полі багриться від крові твоєї,
Батька торттури тобі не страшні, ні теж зброя
тирана,
80 Що захотіли змінити закони небесного руху.
Йди ж тепер, батьку-тиране, до тіней страшних
Ахеронту
Й глянь, що там смерть і твої лиходійства принесли
для тебе,
Користь яку ти там з крові дочки будеш мати своєї,
Кубки які під землею готує тобі Лібітіна.
85 Ти ж нам, поетам, ласкава дівице, подай допомогу,
Щоб незабутнє ім'я твоє ми вшанували достойно.
Постає питання: «Що таке поетична видумка?»
Відповідаю: поетична видумка — це вдале знаходження

речей правдоподібних або тільки на зразок правдивих. Вона буває двояка: одна — художня й довша, яка міститься в усій поемі, а друга — коротша, яка міститься в кількох віршах

Друге питання: «Які достоїнства поетичної видумки?» Відповідаю: перше достоїнство, — щоб вона була вдала, тобто рідкісна, а не звичайна. Друге (достоїнство), — щоб вона була правдоподібною, тобто, щоб базувалась на певному, гідному похвали фундаменті. Третє, — щоб був зв'язок між речами, щоб речі не вражали наш слух їх неправильним та наївним зображенням. Тому поет повинен видумувати речі, які, хоч і не існують у природі, проте могли б існувати або, принаймні, правдоподібно траплятись, як це видно у Вергілія, який Енеєві приписав чимало видуманих подій, яких в дійсності не було.

70 зв. Зверни увагу на відмінність між поетичною видумкою та алегорією. Алегорія дбає про всякого роду уявну подібність, || якої зовсім не має видумка. Алегорія приписує неживим предметам властивості живих, а видумка приписує особам, начебто справжнім, певні вчинки, наміри, сни, властивості, громи, негоди, корабельні катастрофи, які є видуманими, замість дійсних та властивих якій-небудь особі. Згідно з цим, Овідій пише в «Метаморфозах», 2⁶⁸:

«Знову ступала весна по землі у віночку із квітів,
Теплеє літо ішло та несло гірлянди колосся,
Осінь ішла та ступала по гронах брудних винограду,
Йшла холодна зима, розпустивши біляве волосся».

Третє питання: «Що таке байка?» Відповідаю: байка — це неправдивий або видуманий твір, який, проте, виражає певну істину. Так, байки Езопа містять у собі певні повчання, які стосуються характеру лю-

дей. Байка буває двох видів: раціональна, або людська, що зображує мову або вчинки людини, яких не було й не могло бути. Другий вид — моральна байка, або аполог, що приписує людські вчинки тваринам і диким звірам. Як наприклад: розмова собаки з пастухом, вовка — з ягням, лисиці — з виноградом. До цих двох видів можна ще додати мішану байку.

Запам'ятай: байка і видумка, взята не у вузькому, а в широкому розумінні, — це одне й те саме, однак існує між ними теж відмінність. Поетична видумка має певну основу правдивості, і ця річ, на якій вона ґрунтується як на фундаменті, є теж наче правдивою. Байка ж цього не має. Як ми вже на початку вказали, поети не допускають неправди, коли пишуть, бо ж неправда — це витвір, який суперечить здоровому глуздові та мисленню, а поет видумує не всупереч законам логіки, а згідно з ними. Видумка, а також байка, може бути написана прозою, як це маємо в Езопа. ||

71.

ПЛІД ДРУГИЙ

Про трагічну поезію, або про трагедію

Трагічна поезія — це драматичний твір, що зображує в дії видатних людей, їхнє нещастя та горе, щоб викликати в слухача співчуття або ненависть. Кажемо «драматичний твір», тому що вона наслідує та показує характери й вчинки інших, і в ній розповідає не поет, а самі дійові особи. Крім того, вона ідентична з комічною й сатирівською поезією, тому що [і в комедіях, і в сатирівських драмах] розповідає не поет, а дійові особи. Кажемо «видатних людей», тому що вона наслідує вчинки людей, видатних своєю

доблестю та славним походженням, як цісарів, царів, вождів або героїв. У цьому останньому вона збігається з епічною поезією, яка також наслідує подвиги видатних людей. Далі, вказується, що «зображує в дії», тому що вона [трагедія] виводить на сцену видуманих осіб, у яких рухи, властивості, голос подібні до дійсних осіб, чим вона відрізняється від епічної поезії, яка завдяки самій лише прозопопеї вводить дійових осіб, що розмовляють між собою. Зазначається, що зображує «нещастя та горе», тому що саме вона, хоч і зображує видатні подвиги, проте не радісні, як епічна поезія, а сумні. Як наприклад: нещасливі випадки, хвороби, поразки, горе, смерть. Підкреслюється, «щоб викликати співчуття або ненависть», бо саме тому трагедія наслідує печальні вчинки видатних людей, щоб, згадуючи їх, що таку-от і таку-от особу зустріло таке-от і таке-от горе, викликати в слухачів || співчуття і ненависть до долі та нещастя. Тому глядач, виходячи з трагедії, повинен знати, чого слід боятись, а чого ні й чому щось треба вважати нещастям і горем.

Предметом, або матеріалом, трагічної поезії є певна видатна особа, дійсна або видумана, що потрапила в біду. Є п'ять умов вибору такої особи, яку називають головною, або протагоністом.

Перша умова, — щоб вона була видатною щодо походження, становища і відома своїм багатством, бо випадки з людиною незначною й без становища не викликають такого співчуття, тому що нікого з простих людей не можна вважати щасливим, а щастя вимірюється шляхетним походженням, посадою та багатством.

Друга умова, — щоб [головна особа] відзначалась усіма ознаками або, принаймні, була середньою між

доброю і поганою, щоб виклика́ла сильні почуття. Вона повинна також зменшувати те, що мучить. Бо ж ненависть викликає гнів, якщо чесна людина заслужить на це неслухно або якщо нечесна буде тим гордитись.

Третя умова,— щоб особа була простою, тобто не виводяться особи з різною долею, з яких одна потрапила із щастя в біду, а друга — з біди у щастя, проте можна виводити багато осіб, але таких, що загибель їхня була б однаковою.

Четверта умова,— щоб [головна особа] робила якнайменше умотивованих помилок, тобто, щоб не від неї самої випливали помилки та підступність, а від іншої, протилежної їй особи; наприклад, там вона робитиме помилки, де вважає, що чинить добро.

П'ята умова,— щоб [головна особа] не потрапила із щастя в біду через помилку, а сама помилка або зміна долі не повинні бути прямою причиною, а тільки впливати з інших, пов'язаних з цим причин. ||

72.

Частини трагедії — двоякі: частини якості і частини кількості.

Частин якості п'ять: фабула, характери, сентенції, театральна обстановка і музичне оформлення.

Фабула — це побудова людської видатної правдоподібної дії, спрямованої від щастя до нещастя. І саме вона, начебто жива істота, що має своє тіло та свої властивості, дає підстави відрізнити трагедію від інших видів поезії, тому що на підставі фабули пізнається поезія: чи вона є трагічна, чи комічна.

Характери, або мова, що описує характери,— це зображення дій із застосуванням фігури етопеї або розмов осіб із застосуванням прозопопеї, осіб, які до чогось прямують або чогось уникають. Тут слід зауважити: якщо є певна відповідність між діями,

словами та особою, яка зображується наслідуванням, то це зображення або ця відповідність буде правдивою тоді, коли наслідок відповідатиме своїм причинам. Наприклад: якщо зображувана пиятика виражає такі дії, рухи, властивості й слова, які звичайно притаманні справжньому п'яниці. Так само і смерть художники зображують шляхом подібності до мертвої людини.

Сентенція — це повне розуміння нами якоїсь речі. Вона або утверджує просту річ, або вказує, що ця річ є або її немає.

Театральна обстановка — це все те, що впадає у вічі глядачів, тобто місце і розташування театру і сцени, дійові особи і декорації.

Музичне оформлення — це спів, виражений грою ліри або голосом; воно стосується хорега. ||

Частини кількості — це пролог, протасис, епітасис і катастасис.

Пролог — це виступ перед глядачами ще до постановки самої п'єси, в якому представляють поета, або пом'якшують обвинувачення, або розповідають сюжет, або все це разом.

Протасис — перша частина фабули, що включає зав'язку дії без оголошення закінчення і міститься в першому, а іноді і в другому акті.

Епітасис — це розвиток тих дій, які зображуються в протасисі.

Катастасис — остання частина, в якій закінчується фабула і яка є поверненням або до щасливого кінця, або до нещасливого. Вона завжди міститься в п'ятому акті.

Закінчення трагедії є завжди печальним, або сумним, навіть коли початок радісний.

Трагедія складається з актів, сцен і дійових осіб.

Акт — це частина фабули, що містить у собі різні дії замість різноманітності частин. Актів у трагедії, як і в комедії, не буває більше, ніж п'ять, як про це свідчить Гораций:

«Хай же трагедія має не менш і не більш п'яти актів»⁶⁷.

Перший акт обіймає тему, або предмет фабули, і називається прологом.

Другий акт вводить речі в дію і називається ексодом.

Третій акт подає перипетії і називається епісодієм.

Четвертий — вказує шлях, яким розплутуються перипетії.

П'ятий розв'язує ускладнені дії.

Акт складається із сцен, які є частинами акту. У сцені відбувається розмова між двома або більше особами.

Сцен не можна давати більше, ніж десять. ||

73.

Сцена складається з [виступу] однієї або більше осіб, яких може бути аж до 14. Ці особи виступають або один, або більше разів, то розмовляючи, то мовчки, і діють то явно, то поза сценою.

Мовностилістичне оформлення трагедії повинно мати якнайбільше тропів, фігур, слів, сентенцій, повинно бути емоційно насиченим. Смысл його виявляється вже в кількох рядках.

Трагедію пишуть ямбічним сенаром, а хорові партії — анапестичним гекзаметром, триметром або трохеями, як це видно з трагедій Сенеки.

ПЛІД ТРЕТІЙ

Про комічну поезію, або комедію

Комічна поезія, або комедія, виводить свою назву від грецького слова *κωμῳδία*, яке складається з *κῶμος*, що означає «село», та *αἶδω*, тобто «співаю», або ж від

Κῶμος, який був богом веселих забав, співів, сороміцьких випадів, бенкетів і п'янливої розкоші.

Щодо суті, то комічна поезія, або комедія,— це веселий твір в діях, в які введені дійові особи, або наслідування низьких і звичайних дій, але не без краси та жартів. Ця поезія раніше була поширена тільки серед простих селян, а тепер також і серед більш освічених людей, завдяки своєму впливові та гумористичному змістові, що впливають з грубуватих та диких звичаїв селян.

73 *ss.* [Комедія] відрізняється від трагедії п'ятьма факторами. По-перше,— предметом, тому що зображує справи низькі і прості, жарти і гумор, а трагедія — справи поважні і серйозні. || По-друге,— дійовими особами, тому що в комедії виступають прості особи. Як наприклад: батько, литвин, циган, козак, єврей, поляк, скіф, турок, грек, італієць, а в трагедії — вожді, царі, герої і т. д. По-третє,— мовно-стилістичним оформленням У комедії вживаються звичайні слова з гумористичним забарвленням, незначні фігури, а в трагедії — слова вишукані, метафоричні, фігури — особливо величаві. По-четверте,— емоціональністю. Комедія викликає незначні хвилювання, а трагедія — набагато сильніші. По-п'яте,— закінченням. Кінець комедії — веселий, хоч початок сумний. А в трагедії, хоч початок іноді є радісний, кінець сумний і явно трагічний.

У комедії стільки ж частин якості, як і в трагедії, а саме: фабула, характери, сентенції, театральна обстановка, музичне оформлення, але, передусім, треба видумати якусь веселу подію, яка називається фабулою.

Частин кількості також стільки, як і в трагедії, а саме: пролог, протасис, епітасис і катастасис. Також стільки є актів і сцен, як і в трагедії.

Мовностилістичне оформлення комедії дається не в такому високому стилі, як у трагедії, і не в низькому, як у мімічній поезії, а в середньому між першою і другою, тобто легке, відповідне, забавне, ясне, мистецьке, прикрашене просто і скромно, характери відповідають дійовим особам, як про це [говорить] Гораций⁶⁸:

«Кожного віку характер тобі ось відмітити треба,
Чар весь років і природи віддай, що міняється
з часом». ||

74.

ПЛІД ЧЕТВЕРТИЙ

Про сатиричну, буколічну і землеробську поезію

1 Сатирична поезія [виводить свою назву] від грецького слова і означає те саме, що й слово «їдка». Це, по суті, жартівлива та їдка поема, винайдена для бичування чужих порочних характерів і написана в гексаметрах або в ямбах. Сатиричною називається вона або від сатирів, лісових божеств, або від стрибкоподібного переходу в танці від одного предмета до іншого, або від надмірності, тобто вона насичена злослів'ями й насмішками, завдяки яким лікуються людські пороки.

Предметом, або змістом, сатири є певний ганебний вчинок, гідний зневаги та ганьби. Як наприклад: пияцтво, розбій, злочинство і т. д.

Призначення сатири — виправлення хиб. Адже коли деякі хиб не може виправити великий авторитет і гідність, то, пишучи поеми, в яких уміло та вдало викриваються вади порочних людей, можна їх легко виправити, бо сатира вже самим висміюванням виліковує рани недоліків. Сатира, за словами Понтана, — це медицина душевних хвороб, яка намагається знайти лікувальний засіб шляхом висміювання.

Немає постійних частин сатири. Дуже часто відсутня інвокація, а вся поема — це розповідь, в якій дається певна оцінка пороків, викриваються лихі люди, малодушні, невдячні, ганебні, зlodії, жадібні, п'яниці, ліниві, зухвалі, вказується на шкоду від їхніх пороків і на користь від чеснот або зображується сама дійова особа, наче на малюнку, з уяви. ||

Мовностилістичне оформлення сатири характеризується наявністю більш приемних слів і вдалим сентенцій, містить у собі витончені дотепи, щоб краще та важче вражати болячки пороків. [Сатира] вимагає простого, проникливого, влучного і дотепного розуму, дуже відповідних дотепних висловів. Першими авторами сатир були: Варрон, Теренцій, Горацій, Персій, Ювенал і Лукулл.

2. Буколічна поезія, або еклога, — це наслідування дій, яке виражає грубі звичаї, сільські та некультурні пастуші жарти. Буколічною вона називається від волопасів, або пастухів, тому що в цю поезію дозволяється вводити пастухів, які розповідають про свої пасовища. Цю поезію можна пристосувати і до ремісників та інших людей, що мають справу з простими речами.

Предметом буколічної поезії є прості пастуші справи, ліси, поля, збір винограду, худоба, плоди, струмки, гаї, тіністі місця, дерева. Форма [еклог] має три частини: початок, розповідь та епілог. Еклога починається або інвокацією до лісових богів чи до музи, або підготовкою поета до співу, або його сумнівом, чи варто оспівувати такі незначні речі, або викладом самої теми. Дійові особи еклоги — це пастухи, рибалки, виноградарі, садівники, а також німфи, сатири. Тут звичайно поети розповідають і зображують минулі події як майбутні. Розповідь починається

тоді, коли поет або в особі селянина описує якусь подію, або сам оспівує те, що повинні розповідати дійові особи. Після цього перераховуються події, або щось вихваляється, або обвинувачується. Тут можуть подаватись виступи по черзі, жарти, співи, радощі, || привітання, похвали, обіцянки, заздрощі та інші звички пастухів 75.

Мовностилістичне оформлення еклоги ніжне, лагідне, просте, з незначною кількістю фігур і тропів.

3. Землеробська поезія — це вірш, в якому описуються хліборобські і сільські справи. Такий вірш про бджіл написав Вергілій. У цій поезії, як і в буколичній, описується все просте та незначне.

ПЛІД П'ЯТИЙ

Про елегійну поезію

Елегійна поезія — це наслідування сумних подій в гексаметрах і пентаметрах. [Назва] походить від грецького слова *ἔλεος*, тобто «смуток». Вона служить для зображення всього сумного, невеселого і згубного. Як наприклад: похоронні пісні, трени, оплакування померлих, плачі, скорботи і т. д. Поет пише:

«Тож розпусти ти, плаксива елегіє, брудне волосся,
Ах, саме звідси твоя назва ось буде така...»⁶⁹.

Також:

«Назву елегії твори дістали, тому що кінцівка
Саме підходить така, кажуть, для віршів
сумних».

Проте класичні поети вводять і речі радісні й бажані. Як наприклад: урочисті обіти, похвали, привітання, настанови, зневага, любов і все, що тільки

вдатний видумати людський розум, як про це пише Гораций:

«В віршах нерівних⁷⁰ раніше була лиш печаль і скорбота,

Потім прийшли ще і радість, і інші приємні бажання»⁷¹ ||

75 зв.

Предмет елегії — це справи як сумні, так і радісні, як уже було сказано. Закінчення [елегії] гостре, і весь дотеп міститься не в усьому творі, а тільки в останніх рядках. Елегія не має точно визначених частин, крім поради або відраджування, що досягається розповіддю та аргументами. Є три види елегій: скорботна, або сумна, хвалебна й епістолярна.

Скорботна [елегія] — це наслідування сумних подій, які зображуються коротко, тропи вибрані, вживаються фігури такі, як розчленування, гіпотипозис, запитання, пауза, прозопопея, вигук, урочиста присяга, повторення, подвоєння, заклинання і т. д. У ній виражаються почуття болю, співчуття, журба, зневага і т. д., вживаються порівняння, уподібнення і т. д. [Така елегія] починається часто вираженням якогось почуття або від властивої речі, бо ж сама журба не любить багатослів'я, як це видно з прикладу про розп'ятого господа Христа:

«О, я нещасний, що свідком страждань став
нестерпно жакливих,

Горе мені, що страшне бачу видовище це.

Бачу, ах, бачу й жахаюсь, і мова мене залишає,

Тонуть в потоках рясних сліз мої мокрі уста.

в Серце німіє, і рана жаклива ятриться у грудях,

Розум втрачаю, й від ран серце стискається
знов.

Бачу, о земле, завми, як камінь твердий уступає,

Муки хай сцену завершать, на них відгукнеться
із бодем

- 30 Тільки поет сам, якщо батьківське горе страшне,
Воля всевишніх така, і якщо тобі теж суддя неба
Й муза наказ свій дадуть, то ти вернися до сліз.
Слізка одна-одинокa біжить по щоці, одна
[слізка, ||

76 зв.

- Ціле обличчя оця слізка морозить одна.
35 Хай же наповнить сльозинка оця мову видом
болючим,
Хай вона також пливе поміж тужливі слова.
Ти висиш мовчки, нехай же говорить тоді моя муза.
Мовчки безмовна любов плакати з болю велить».

Хвалебна елегія — це наслідування радісних подій. Як наприклад: тріумф, щасливий випадок, почесність або щось подібне. У такій елегії когось або хвалять, або зневажають. У ній вживаються вибрані слова в прямому або в переносному значенні. Вона відзначається різноманітними емоціями. Як наприклад: бажання, радість, сумнів, оклик, а до того ще приходить вдала видумка, порівняння, приклади, сентенції, як це видно з прикладу про релігійний стан ⁷²:

«Віра — дар богові перший, то дар дорогий
громовержцю.

Хто ж бо у силі твої блага назвати усі?

Неба перлина, чеснот нагорода, зоря порятунку,
Чи то ж у силі перо блага твої описать?

- 5 Божий ти дар для людей і обіти нові громовержця,
В'ється божественна честь в тебе на скронях
святих.

Блякнуть всі перли, та з сорому мовчки вони
червоніють,

Гасне також самоцвіт перед промінням твоїм.
Золото блідне, і блиск свій втрачають всі інші
метали,

10 Як наша слава тобі гідну оцінку дає.
Морем будь, хвилі якого колишуть дорожчу
перлину,

Й змішує води у нім доблесть, чар німфа
морська,
Небом будь, де золотить мене Феб ще ясніший,
повірте,

Перлою будь, що любов нею ціну визнача, ||
15 Яшмою будь, то й вона тобі навіть не дасть того
чару

Й променів також таких в собі не носить вона,
Навіть нехай мої груди оточують скелі кавказькі,

Перла небесна й тоді вартість знецінить твою,
Навіть якби мене води підземної Лети забрали,

20 Навіть тоді б я не зміг чару забути твого.
Лютість нехай забирає з розбитого серця всі сили,
Серце любити й тоді буде щедроти твої.

Далі, о щедросте, дари пливуть нехай повним
потокон,

Все ж я побачу й тоді, що ці дарунки — це гра,
25 Далі, о зорі, освічуйте сяйвом новим мої скроні,
То я з презирством скажу: сяйво — нікчемний
вогонь.

Зорі, країни й ти, земле, дарунки свої розсипайте,
Серцю моему вони будуть байдужими теж,

Тільки релігія, тільки вона мені світло приносить,

30 Світло й безмежну любов — дари, мені дорогі».

Епістолярна елегія — це віршований твір, що замінює мову до відсутньої людини про якусь річ. Якщо в ній описується радісна або сумна подія, то це буде скорботна елегія, а хвалебною буде [елегія] тоді,

77.

коли хтось зображує якусь річ тільки з хорошого боку Елегія пишеться простими словами, часто [вживаються] фігури, сентенції, як це читаємо в листі найблаженнішої діви Марії до Ісуса, який забарився в Єрусалимі ⁷⁸:

«В Єрусалим, де втратили ми тебе, радість, мій сину,

77 *вв.*

Шлю я листа ось тобі, вісника болю мого. ||
Перед тобою, Ісусе, страждань не таїть своїх мати,
Пише тобі ці слова, повні печалі і сліз.

5 Скаргу почувши, до мене спішить юрба боговірна,
Поміч мені Гавриїл, знаний архангел, несе.
Та, о нещастя, побачив мене він тепер не такую,—
Бачив мене ще тоді, як зачалá я тебе,—

Сяйвом яскравим моє освітив він похмуре обличчя:
10 Та почорніли мої щоки від горя і сліз.

Саме прийшла оця звістка, що зійде мені сонце
добре,

Іншою ж зовсім була вістка про втрату його.
«Миле, що робиш, архангеле,— я почала свою
мову,—

Довгі страждання мої, скоро закінчатся вже?»
15 Тож я пишу, і так час коротаю я свій. Цього
досить,

Словом сказати одним слід їй, Марії, було.
Отже, пишу, заставляє ж любов, і, наскільки
ось очі

Мокрі писати дають, пише перо оцей твір.
Скільки ти знайдеш у витерто-білих місцях ось
поправок,

20 Перечитай, адже ж біль слів материнських
у них.

Сонце вже втретє оббігло наш світ, знов ніч
прогання

Й сушить промінням своїм землю вологу воно,
Серце ж моє, та дарма, розривають зітхання
постійно:

В Єрусалимі згубивсь — будуть тебе там
шукать,
25 Сину. Нехай же кінчається лист мій останнім
бажанням,

Що б побажала собі, це я, як мати, скажу
Радю тобі: чи вернись до матері, сину, чи жити
Господа смертю вели там, куди й ти сам
спішиш» ||

78.

Словом, всяке мовностилістичне оформлення елегії повинно бути старанне, спокійне, природне, ясне, цікаве, емоційально-ніжне, повне співчуття, прикрашене запитаннями, вигуками, апострофами, прозопопеєю, відступами, а найкращу прикрасу дадуть повчальні відомості, приклади, уподібнення, антоніми, фабули, стародавні легенди, сентенції. Думка не повинна розтягуватись понад два вірші. В пентаметрі цезура повинна закінчуватись двоскладовим словом. Така елегія пишеться до 100 дистихів і більше, і не менше 30 віршів, щоб вона не видавалась епіграмою, яка іноді доходить до 20 віршів (хоч тоді менш вдала). Завжди [елегія] пишеться гекзаметром і пентаметром, і ніколи не може вживатись у ній тільки гекзаметр або тільки пентаметр, крім деяких, як читаємо у Вергілія, де надibuємо чотири пентаметри, які відносяться до одного гекзаметра:

«Вірші ці я написав, а хтось інший дістав нагороду.
Так не для себе, воли, ниву людську орете,
Так не для себе, пташки, гнізда свої ви в'єте,
Так не для себе, бджілки, носите мед звідусіль,
Так не для вас, вівці, теж руно, що носите ви».

Подані далі слова належать якомусь поетові, коли він написав поетичний твір на честь Августа Цезаря, а інший потайки дістав його і передав Августові, за що одержав від останнього певну нагороду. Ось ці рядки:

«Цілу ніч дощ йшов, а вранці продовжились
ігрища знову!

Цезар з Юпітером вдвох владу тут ділять
усю» ⁷⁴.||

78 *ss.*

ПЛІД ШОСТИЙ

Про ліричну поезію, або про оди

Лірична поезія найдавніша і найбільш поширена з усіх [видів поезії]. Вона, передусім, процвітала в євреїв, тому що царський пророк записав на честь справжнього бога багато пісень, які називаються псалтирем. Ця поезія, або ода, що виводить свою назву від грецького слова *ὕμνη*, яке означає «пісня», визначається як наслідування радісних або сумних подій, що звичайно співались під акомпанемент веселих лір. Ця поезія називається ліричною від музичного інструмента ліри, під акомпанемент якої вона співалась.

Мелічна поезія виводить свою назву від слова *μέλος* [пісня], а її репрезентанти називаються меліками. Крім того, є ще дифірамб, в якому вживаються сентенції, повчання, здорова видумка, тропи, фігури і т. д., і як в героїчному вірші — велич, в буколічному — простота, в елегійному — ніжність і чутливість, у сатиричному і ямбічному — їдкість, у трагедії — смуток, у комедії — жарти, в епіграмі — влучність, у піндаровому — прославляння богів, так у ліричній поезії повинна відбиватися насолода завдяки квіту-

чим тропам, безлічі сентенцій, красивим словам, прекрасному поєднанню стіп.

Є три види од: показова, дорадча і судова. Показова ода — це поема, що співається на честь якоїсь людини. Вона інакше називається панегіриком, енкомієм, або хвалебною піснею. Дорадча ода — це поема, написана з метою дорадити добро й відрадити || зло. Судова — це поема, написана з метою прокляття або викриття якоїсь вади або порочної людини. Види ліричної поезії різні з огляду на різний предмет.

79.

Перший вид — енкомії які пишуться на честь якогось добродійника або друга, як це видно з оди Горація (кн. I, ода 6):

«Меценате ти мій, царського роду внук,
О прикрасо моя, захисте мій міцний...»

Другий вид — це вітальна [поезія], в якій поздоровляємо з перемогою, або почесною, або з прибуттям. Приклад подає Горацій (кн. I, ода 35)

Третій вид — потішальна, яка приносить комусь вітху з приводу втрати майна, або відсутності друзів, або з приводу смерті когось, як це видно в Горація (кн. II, ода 9), а також в Сарбєвського (кн. I, ода 2).

Четвертий вид — дорадча або відрадча поезія, яка щось радить або відраджує від чогось. Вона радить прямувати до добра або уникати зла, як видно в Горація (кн. II, ода 6).

П'ятий вид — підбадьорювальна або заохочувальна, яка містить моралізаторські настанови для здобуття доблесті, що підкріплюються сентенціями, прикладами, аргументами, як в Горація (кн. III, ода 3).

Шостий вид — прощальна, або пропемптична, це твір, в якому прославляється якогось добродійника або друга, як це видно в Горація (кн. I, ода 3).

Сьомий вид — похоронна, або траурна, це твір, в якому вшановується смерть якогось добродійника або друга.

79 зв. Восьмий вид — дифірамб, це пісня на честь Вакха, якого прославляли сп'янілі, що втратили панування над собою від вина. Вона складається з розв'язаних, сміливо поєднаних стіп і слів, що їх співають п'яні, не додержуючись || віршового розміру та порядку віршів. Звідси, кажуть, що дифірамб співає той, хто непослідовно вживає вірші різного роду, користується словами й каталектичними стопами.

Дев'ятий вид — епос, в якому вживається позмінно два вірші: спочатку — довший, а після нього — коротший, бо коли є такі види віршів, взаємно зв'язані між собою так, що один не зрозумілий без прочитання попереднього, але не навпаки, то завжди потрібно перший «підперезати», а другий — «оперезати», тому й перший вірш називається проподиктичним, або вказівним, а другий еподиктичним, або доповнювальним.

Десятий вид — зловісний вірш, це вірш, повний проклять, заклинань, який передбачає все недобре. Як це видно в Сарбєвського «Про Ірода» і в Горація (кн. II).

Одинадцятий вид — сальний вірш, його виголошує багато хто або деякі з лихословів на свій смак.

Дванадцятий вид — пеан, це пісня на честь Аполлона.

Крім цих, є ще такі види:

Перший [вид]: якщо предмет простий, то зображується просто й лаконічно, як Горація 1 ода з I книги.

Другий [вид]: якщо розглядається якась думка шляхом подачі фабули або в якийсь інший непрямий

спосіб, як в Горація (кн. I, ода 6). Видумка може бути в усьому вірші

Предметом цієї поезії служить те саме, що й предметом елегії, тобто кожному річ можна зображувати таким чином.

Видумка в одах відрізняється від видумки в поемах, тому що поеми є довшими і дійові особи в поемах зображуються такими, || що щось зробили вони, а не поет, а в ліричних творах, треба думати, є навпаки.

80.

Ліричний твір раніше складався з трьох частин: строфи, антистрофи і епода. Строфою називався вірш, [який декламували] люди, прославляючи богів, коли обходили жертovníк зі сходу на захід. Антистрофа, якщо вони поверталися, йдучи із заходу на схід, а епод вони співали, сидячи в середині храму. Від цього всього тепер відмовились. Епод зберігся, але з іншим змістом, тому-то ода не має тепер цих частин і такої будови. Вона, як це видно з творів поетів, пишеться так:

Перший спосіб: якщо річ, про яку пишеш оду, зображуєш просто, як, наприклад, Горацій:

«Красномовний Меркурію, внуку Атланта»⁷⁸.

Другий спосіб: якщо вставляється апострофа, або інвокація, або звернення чи то до муз, чи до Аполлона, чи до науки, чи до якоїсь видатної особи, чи то до самих предметів, як до саду, квітів, пера, триніжника і т. д., як це часто можна побачити в написанні од, які чим вдаліші, тим пишуться різноманітнішими способами добору матеріалу, як це видно у Сарбевського (кн. «Епод», ода I та інші).

Третій спосіб: якщо вводиться ліричний інструмент, який дає натхнення поетові до співу, як Горація ода I (кн. III) і Сарбевського (кн. I, ода 27).

Четвертий спосіб: якщо береться алегоричний зміст. Наприклад: якщо називаєш якогось героя громом для ворогів або якогось друга сонцем.

80 зв. П'ятий спосіб: якщо поет розмірковує сам з собою або з музою, або з якоюсь іншою особою про те, що він задумує оспівувати. ||

Шостий спосіб: якщо поет просить народ або сенаторів вислухати його, як Горацій (кн. III, ода 1).

Сьомий спосіб: якщо поет випробовує істинність своєї запропонованої думки на підставі істинності загальновідомого судження, як Горацій (кн. I, ода 22): «Чисте [веде] життя, не заплямоване злочином» (ода 3, кн. III) і Сарбєвський (кн. II, ода 7).

Восьмий спосіб: якщо поет наводить якийсь влучний парадокс. Як наприклад: земля не народжує ангелів, а небо — людей, отже, маємо протилежний зміст. Ми його перифразовуємо: небо народжує людей, а земля — ангелів. Так само: небо не терпить двох сонць, якби хтось твердив, що небо має два сонця і т. д.

Дев'ятий спосіб: якщо раніш, ніж подавати зміст, описується місце, час або інші обставини, які допомагають розкриттю змісту вибраного предмета, як у Горація (кн. I, ода 4).

Десятий спосіб: якщо поет пише, що він завдяки якомусь невідомому натхненню був спрямований або піднесений до небес і не знає, де він є, що говорить, що бачить. Цей спосіб написання од є найкращим і найбільш поширеним. Як, наприклад, у Сарбєвського (кн. II, ода 5).

Одинадцятий спосіб: шляхом відкидання протилежного.

Дванадцятий спосіб: [ода починається] від самої розповіді, як у Горація (кн. I, ода 34).

Тринадцятий спосіб: шляхом прозопопеї. Наприклад: честь, зневажена якимсь святим, подає скаргу, або старанність обвинувачує або нарікає на лінощі, або батьківщина викриває недосвідченість воїнів, як це видно в Сарбєвського і в отця С...

Чотирнадцятий спосіб: {ода} починається з уподібнення або розподібнення, як у Сарбєвського (кн. V, ода 21); зустрічається також в інших місцях //

81.

П'ятнадцятий спосіб: {ода починається} сильними емоціями, як у Горация (кн. «Епод», ода 5).

Стиль ліричної поезії повинен бути високим, багато тропів, сповнений руху Він щодо написання важчий для поетів, ніж інші види поезії, тому що вимагає, щоб був найбільш відшліфованим, художнім, повним сентенцій і фантазії. Думка розтягується на кілька строф, і як в епіграмі кінець, так в оді початок треба писати якнайакуратніше. В одах, а найбільше в хвалебних, мають місце фігури, тропи, алегорія, плавність, стрункість, легкість слів, а в інших [видах од] більше підходять сентенції.

Запам'ятай, по-перше: в ліричній поезії (хоч треба сказати, що й в усякій поезії) до одного іменника не слід нагромаджувати багато прикметників. Також прикметник якогось іншого іменника нетерпимий без свого іменника між іншими іменниками, тому що спотворює і затемнює думку речення. Одночасно слід розглядати не тільки часокількість, але й плавність вірша, тому саме треба переставляти імена і дієслова. Адже ж нерозумно було б дбати про правильну часокількість вірша, а не турбуватись про витонченість, яка є найважливішим [фактором] у ньому.

Запам'ятай, по-друге: у Горацийовому вірші стиль мистецький, співзвучний, плавний, високий, що значно затемнює розуміння, розтягнутий, а в сапфічному

вірші він повільний, плавний, спокійний і рівномірний.

Запам'ятай, по-третє: щоб ласкати вуха слухачів і щоб їм подобатися, треба користуватися винятковою кмітливістю, вмінням та особливими вправами і необхідно нагромаджувати приклади, казки, історії та все інше, про що вже згадувалося раніше.

ПЛІД СЬОМИЙ

Про епіграматичну поезію, її поділ і частини

81 *вв.* Епіграматична поезія, або епіграма, виводить свою назву від грецького слова ἐπιγραφή, || що по-латині звучить — *inscriptio* або *superscriptio* [напис]. Такі написи є на могилах, будинках, мавзолеях, пам'ятних місцях, скульптурах, колонах, кораблях, мурах, пам'ятниках перемоги, статуях, щитах, пірамідах, монументах і т. д. Ці написи пишуть учені поети, і епіграма — це свого роду поетичний твір.

Щодо суті, то епіграма — це коротка поема, в якій розповідається просто про якусь річ або особу, або зображується якась подія, або з протилежного виводиться якийсь дотеп, тобто [епіграма] має влучне закінчення. Називається вона поемою, бо її тепер пишуть скрізь переважно в гекзаметрах або пентаметрах, або іноді тільки в гекзаметрах. Як, наприклад, Марціал⁷⁶:

«Касторе, все ти купуєш, а прийде пора, і все збудеш».

Або тільки в пентаметрах, як цей [приклад] із святого письма: стою я біля входу:

«Хто в двері стукає там? О, це Ісус наш, заходь».

Говоримо «коротка», бо вона складається з кількох дистихів. Уточнюємо: «в якій розповідається просто про якусь річ або особу», тому що пояснення повинно бути ясне й зрозуміле, і додається ще: «з протилежного виводиться якийсь дотеп», щоб виклад не був примітивний і грубий, а художній, мав логічний смисл, дивував і захоплював словами, бо мета поезії (як ми вже зазначили раніше) — це вчити, розважати і хвилювати.

Властивості епіграми символічно подаються в наступному вірші шляхом порівняння її з бджолою:

«Хай, мов бджола, епіграма кусає, хай має і жало.

Хай також буде в ній мед, тілом хай буде
мала»⁷⁷.

Тут під бджолою розуміється епіграматичний твір, а під жалом — її влучний дотеп, під медом — художність або витонченість, бо ж мед визнається солодшим, ніж смисл. Під «малою бджолою тілом» треба розуміти короткість щодо кількості слів і кількості віршів. Вона, очевидно, не повинна виходити за 10 віршів і може вміщуватися в одному вірші. || Найкраща епіграма та, що складається з двох віршів, як про це говорить поет:

«Ця епіграма правдива, що з двох складається
віршів.

Більшу ж — то книгою я, не епіграмою зву»⁷⁸.

Епіграма з точки зору різноманітності матеріалу буває двох видів: по-перше, проста і складна.

Проста епіграма — це простий виклад про якусь річ або особу, або вислів без дотепного висновку, якою є ось ця про мертву людину:

82.

«Я вже до порту прибув. Прощавайте, надія і доля:
Нащо здались ви мені? З іншими грайтесь
тепер»⁷⁹.

Складна епіграма — це влучний виклад про якусь річ. Як, наприклад, ось ця про боржника:

Czemu to, co kto winien, długiem nazywają?

Bo długo pospolicie długów nie oddają⁸⁰.

[Чому ж саме те, що винні, довгом зветься всюди?

Бо, звичайно, довгів довго не віддають люди].

Подібна до цього [епіграма] про Нерона — вбивцю матері:

«Хто ж би сказати посмів, що Нерон не з роду

Енея:

Батька відніс сам Еней, матір відніс же

Нерон»⁸¹.

По-друге, епіграма — загадкова й емблематична.

По-третє, — по-мистецькому художня і включає в себе похвалу або осуд.

По-четверте, — моралізаторська, що містить у собі повчальний висновок. Як наприклад:

«Шлях ось до неба вузький, тому слід вибирати

вузький,

Також високий, тож слід йти крізь висоти

хреста».

По-п'яте, — осудлива [епіграма], яка містить у собі звинувачення або виправдання, як ось ця:

«Горе тобі: святий хліб ти їси, а душа в тебе

грішна,

Кубки у тебе брудні — все ж з Флегетонта ти

п'єш».

По-шосте,— жартівлива, яка містить у собі до-
тепний жарт. Як наприклад:

«Творять, видумують завжди художники й також
поети.

Творять, видумують хай також для себе ціну». ||

82 зв.

По-сьоме,— ораторська і поетична [епіграми]. Пер-
ша вважається більш величавою, а друга — легшою.

Частин епіграми є дві: сам виклад і влучний ви-
сненок. Виклад — це опис якоїсь речі в епіграмі,
з якого впливає влучний висновок. Наприклад,
про злодія:

Długie masz, panie, ręce, dosięgają wszędzie.

Gdy kluie często ryba, wnet bywa na wędzie.

[Довгі, пане, руки в тебе, дістають усюди.

Якщо часто клює риба, то й на гачку буде].

Так само про хитрого, шахраюватого і віроломного
купця:

Kupiec przysięga, że swe ma dobre towary.

Choć że złe, iednak wprowadzie godzien on iest wiary.

[«Добрий в мене товар увесь»,— купець присягає.

Вірить можна, хоч і часом поганий буває].

Також про нерозумного, що говорить не до ладу
й неправду:

Można poznać mądrego od samego słowa,

Coś pięknie język gada, ale nie wie głowa.

[Можна пізнати розум швидко, із слова одного:

Язик гарно щось лепече, в голові ж — нічого].

Також про нічного бродягу:

W dzień spis, a w nocy chodzisz y cóż to za zgoda,

Nie iestes ty naszyniec, ale antypoda⁸²

[Вдень ти спиш, вночі ходиш, яка є тут згода;

Нашим тебе не назвемо, тільки антиподом].

Також про мисливця, що ловить волів шнуром:

Dziwne tuta pasi ryby, że małą y rogi,
Węgorze są prawdziwe, czyli też minogi.
Szczęście to nieomilnie służy ci w połowie,
Rzucasz sieci na ryby, ciągną się wołowię.
[Дивні риби пасе він тут, в яких є і роги,
Чи вугрі правдиві, може, чи також міноги.
Взялось щастя тобі завжди пополам служити:
Ставиш сіті ти на рибу — тягнеш волів ситих].

83. Тему з дотепним висновком можна трактувати історично і як розповідь, вживаючи апострофу, вводячи фіктивні особи або прозопопею, тобто якщо вводиться видумана дійова особа. Добре було б, якби розповідь велась від першої або другої особи, хоч частіше [ведеться] від третьої. Спочатку слід уникати по-дитячому дотепних шляхів складання епіграм. Темми найчастіше беруться з таких обставин: хто? що? де? за допомогою чого? чому? яким чином? коли? || а також з родоводу, сентенції, подібності, історії, казки, приказки, звички, з походження імені або алегорії, з причини, наслідку і т. д. Наприклад, з наслідку про п'яниць, що падають на землю:

«Ну, та яка ж це у вас дивовижна пошана до
Вакха? —

Честь віддаєте тоді, як на землі лежите»

Так само — шляхом вживання протасису і аподосису. Приклад про любимого гостя, якщо він рідко приходить:

«Рідкісне є дорогим», — так нам каже народне прислів'я.

Рідше у гості ходи — будеш дорожчим тоді».

Така ж [епіграма] на підставі подібності до людини невисокого росту:

«Часто поети скорочують склад, що є довгий з
природи,
Тож я коротким вродивсь, щоб скоротить не
змогли».

Подібно до цього також на підставі причини.
[Епіграма] про небезпечного апостола і христопродавця Іуду:

«Ти недостойний життя, недостойний теж смерті,
Іудо:
Жити тобі — страшний гріх, гріх — і померти
тобі»⁸³.

Зверни увагу, що в епіграмі вживається переважно три роди вірша: елегійний, ямбічний і фалеків, як це видно у Баухусіуса. Іншими віршовими розмірами [епіграми] пишуться дуже рідко.

Тут виникає питання: з чого впливають дотепи або влучні висновки епіграм? Дотеп, про який передусім ведуть мову поети, — це слово у власному розумінні, а не в переносному і визначається по-різному. Насамперед, влучний вислів — це вдала й дотепна думка без очікування чогось, виведена з розповіді, або: влучним висловом називається заперечення логічного й утвердження нелогічного, або ще: влучний вислів — це узгоджене неузгодження або неузгоджене узгодження підмета й присудка.

Є два види влучних висловів: ораторський і поетичний. ||

Ораторський — це поважна й дозріла думка, що міститься в сентенції або в якомусь правдивому повчанні. Наприклад: на питання, чому святий дух

83 зв.

зійшов у вигляді вогненних язиків⁸⁴, по-ораторському даси таку відповідь: щоб спалити сухі терни гріхів, щоб запалити погасле світло пізнання віри, щоб очистити, мов золото, апостолів, вибраних для проповідання віри, щоб запалити світло ласки для людей, які перебувають у темряві гріхів.

Поетичний — це легка, витончена сатирична думка, що впливає з розповіді або з якоїсь звички [людини]. Таким є оцей [дотеп], що стосується носатої людини:

«Носа якщо задереш ти до сонця, роззявивши рота,
Зуби покажуть тобі, котра година тепер»⁸⁵.

Подібний до цього вислів про бородатого:

«Заріст, мов золото, а голова ще дорожча від нього.
Вірять не хочеш собі, рудю, хай ствердить
вогонь».

Такий самий теж про малодушного воїна:

Podagrą się wymawiasz od wojny, Pharsali,
Takich ci tam u trzeba, by nie uciekali.
[На війну подагра,— кажеш,— не пуска,
Фарсале,
Саме там таких і треба, щоб не повтікали].

Також про одяг:

«Хочеш, щоб завжди чистенькою в тебе лишалась
одежа,
То, перш за все, ти на ній не нароби жирних
плям».

Також про карлика:

Jak dawnom cię nie widział, tak wielka odmiana,
Jużes urósł staremu wróblu po kolana.

[Я тебе давно не бачив — сталась значна зміна:
Ти старому горобцеві підріс по коліна].

Так само про лисого:

Podobny łeb do jaja, tylko w tym różnica,
Że iaio kurczę wyda, twa, nie wiem, co łbica.

[Мов яйце, чоло у тебе, та відмінність має:

Із яйця курчатко вийде, що з чола,— не знаю].

Влучний вислів є одним щодо словесного оформлення, а іншим — щодо змісту. || Влучний вислів щодо словесного оформлення — це думка, виведена з одного або двох омонімічних або подібних до них слів. Це здійснюється п'ятьма способами:

84.

По-перше,— на основі етимології слова, коли якесь ім'я, завдяки своїй властивості давати чомусь назву, щось означає. Як наприклад: Іоанн означає ласку, Феодор — дар божий, Маргарита — дорогоцінний камінь. З цього виникає такий дотеп:

«Бідною бути хотіла б, сама ж ось себе посідає,
Тож Маргариті дарма бідну вдавати, кажу».

По-друге,— з амфіболії або омонімії, коли якесь ім'я, як таке, є одним, а значення, які воно має, різні. Наприклад, дотеп про золото:

Cum **aurum** instabili nomen deduxit ab **aura**,
Fluxaque nimisque fluens est utriusque fides.

[Що ж це, що золото назву дістало від змінного вітру?

Вітер пливкий, і пливке надто довір'я до них].

По-третє,— на основі метонімії, коли вживаються якісь звуки, або слова, або вислів, в яких є багато подібних складів або іноді подібні цілі слова. Наприклад, [дотеп] про розбійників:

Latronum finis funis, mors ultima merces.

Furca capit fures, hinc, puto, nomen habent.

[Вбивців кінець — це мотузка, а смерть — це остання їм плата.

Вилами злодія б'ють, звідси і назва пішла]⁸⁶.

Так само про світ на підставі метонімії цілого слова:

Mundus non mundat, sed mundus inquinat, ergo,

Qui manet in mundo, quo modo mundus erit?

[Світ не очищує, отже, цей світ нас забруднює завжди.

Хто у цім світі живе, як же бути чистим йому?]

По-четверте,— на основі визначення, коли заперчується визначення якоїсь речі, або дається визначення, яке не відповідає якійсь речі, або коли на підставі визначення робиться якийсь несподіваний висновок. Так, хтось, пояснюючи в польському синоді непостійність, пожартував:

Est synodus nodus, patrum chorus integer aeger,

Conventus, ventus, sessio, stramen, amen.

[Вузол — синод і сенаторів хор, непорушний і хворий,

Сесія, вітер і збір, також підстилка, амінь].

По-п'яте,— на основі простої або непростої анаграми, коли із змішання букв або складів виникає якась нова думка через додавання, віднімання або переставляння || букв або складів. Як наприклад: Barlaamus — almus ramus, Leontius — leo intus, sacramentum — mare sacrum, divus Nicolaus — vis, dic, Nilo, vas, virgo Maria — vir, mira, ago.

Приклад цих імен:

Programma: sacramentum, mare sacrum; anagramma:

O sacramentum, mare sacrum, mergar in illo.

O utinam et peream totus amore maris.

Programma: virgo Maria, vir, mira, ago; anagramma:

Mira facit, quia mira, potens, in virgine vires.

Vide tua, Atlas, sidera virgo refert.

[Слова: присяга, святе море; анаграма:

О, я клянуся, море святе, я ж топлюся у ньому.

О, щоб загинув я тут, так я його полюбив].

[Слова: діва Марія, муж, диво, роблю; анаграма:

Творить дива вона, чудодійна, могутня і сильна;

Глянь же, Атланте, твої діва зірки ось несе].

Дотеп, який полягає в змісті, — це вдалий висновок, зроблений мимо або проти сподівання. Основних способів виведення таких висновків є 16.

Перший спосіб — з визначення, яке пояснює суть або властивість якоїсь речі або особи, адже визначення — це речення, що пояснює природу речі, яка звичайно визначається. Таким є дотеп про назву, що визначає суть [людини]:

«Кажуть: людина — це розумом сильна тварина,
та тіло

Слухати не хоче душі: виникло ж справді
раніш».

Це визначення є суттєвим визначенням людини, тому що вона є твариною, могутньою розумом, а це є те саме, що й розумною [твариною]. З цього визначення, якщо ставлять запитання, чому не слухає тіло душі, виникає дотеп: тому що розум, або душа, щодо часу є пізнішим, ніж тіло, тому воно й не слухає його.

Визначення буває багатьох видів: іншим є антономастичне, іншим — іронічне, іншим — метафоричне, іншим — алегоричне, іншим — протиставне, іншим — співвідносне, іншим — суттєве, іншим — описове. Приклади їх усіх додаю. Отже, хай буде дотеп з антономастичного визначення, в якому ім'я, що позначає народ, вжите замість загального, а саме: [слово] 85. «крітянин» замість [слова] «брехун»: ||

«Кажуть одні, що людина вродилась крітянином.
Дійсно,

Правду кажуть вони: надто брехлива вона»⁸⁷.

Подібний до цього дотеп на основі метафоричного визначення про народження Христа:

«Хочеш ти знати дорогу, якою до неба ти зайдеш?
Нею до тебе сюди зійде Христос сам з небес».

Подібний до цього теж дотеп про сон:

«Справді, якщо сон є смертю, а смерть уважають
сном люди,
То чим я більше в житті сплю, тим я менше
живу».

Також на основі короткого метафоричного визначення про найблаженнішу [діву Марію]:

«Діва, дім, боже житло, також Кінфія, сонце і
небо.

Вічну побожним слід дати плату, Маріє, усім».

Так само й на основі алегоричного визначення про скупого логіка і ритора-марнотратця:

«Я красномовство вивчаю», — сказав марнотратець
сміливо.

«Логіку вчу», — відповів швидко ощадний
йому.

Стиснена завжди рука про скупого тут логіку
свідчить,
Щедра — риторику вчить, завжди відкрита
вона»⁸⁸.

Так само на основі іронічного визначення про поганого граматика, що нічого не знає:

«Добрий із тебе граматик: знання твої — грамота
тільки.

Літери знаєш усі, то й літератор вже ти».

Так само на основі протиставного визначення про голу людину:

«Слушно я, голий, сказав би, що ти — нерозумна
тварина,

Бо ти двоногий, тому homo Platonis⁸⁹ ти є».

Подібно до цього про грішника:

«Розумом сильна тварина — людина. і почуттями.

Розумом менше вона, ніж почуттями, живе. ||

Між почуттями і розумом часто існує незгода,

Бо, очевидно, людське тіло є старше душі».

Подібно до цього на основі співвідносного визначення про найсвятішу діву, увінчану зорями:

«Зорі блукають в просторі й кружляють у світі
безмежнім,

А досягнувши твого, діво Маріє, чола,

Вже не блукають тоді; не літають теж в світі
просторім,

Тільки до діви чола ледь доторкнуться вони».

Такий же приклад описового причинового визначення людини:

«Зміст же людини, який він? Хіба тільки розум
слабенький

Й воля нікчемна, а що матеріальне? Ніщо!

85 88.

Не розглядай, отже, змісту й матерії разом,
а тільки
Треба причину тобі й наслідок брати у ній».

Другий спосіб — на основі переліку частин, який вважається поділом якоїсь речі на окремі частини. Наприклад:

«Через Адамів гріх наша душа богословам
дісталась,
Медикам — тіло людське, а ось юристам —
майно».

Так само про якогось воїна-боягуза:

Biegly masz dowcip cny żołnierzu z trwogi,
Biegleyszą pamięć, paybiegleysze nogi ⁸⁰.
[Спритний дотеп твій, солдате, саме в час тривоги,
Ще спритнішу пам'ять маєш, найспритніші ж —
ноги].

Третій спосіб — на основі значення імені, коли якусь власну назву так пояснюють, що з такого тлумачення виникає забавний вислів, як ось цей про св. Стефана:

«Мученик перший — Стефан, якщо він є ясним
віночком ⁸¹.
Ця, що каміння жбурля в нього, жорстока
рука».

Четвертий спосіб — на основі етимологічної спорідненості слів, що походять від якогось одного [слова] й поєднуються по-різному. Цей спосіб пояснюється переважно фігурою слів, яка називається поліптотон, або зміною відмінків, як ось цей приклад про якогось студента: ||

Non sum, qui fueram, festivus eram puer ante,
Festorum valde nam studiosus eram⁹².

[Вже не такий я, як був, а був я хлопець забавний,
Бо особливо тоді свята усі я вивчав].

Так само про чудотворного трисвятого нашого
бога:

Miretur populus miracula, nil mihi mirum,
Praeter eum solus, qui facit illa, deus.

[З дива народ наш дивується, зовсім мені тут не-
дивно:

Сам же, крім нього, господь творить оці чудеса].

Так само про царя:

Rex regnat solus, cur non regit omnia solus.

Qui regit et regitur, rectius ille regit.

[Цар сам царює, чому ж не керує усім він сам
завжди,

Править бо краще, хто сам править і слухав
теж].

Так само про життя:

Felicem vitam vis vivere, spernito vitam.

Vivit enim misere, cui sua vita placet.

[Хочеш щасливим життям собі жити, життям,
отже, нехтуй,

Бо ж нещасливо живе, хто своє любить життя].

Так само про смерть:

Mortuus, ut vivas, vivus moriaris oportet,

Assuesce ergo prius, quam moriari, mori.

[Мертвий уже ти, щоб жити, живий ти помреш,
бо так треба,

Отже, раніш, ніж помреш, треба вмирати
звнкать].

Так само про похвалу та взаємну любов. Тут прикладом етимологічної спорідненості нехай послужить руський вірш:

«Хвалят сего, хто хвалит, и люблят, кто любит.
Кто не хвалит, ни любит — хвалу, любовь губит.
Тѣм даби бил хвалимій, всѣх хвали взаємне,
І даби тя хвалено, всѣх люби приємне»

П'ятий спосіб — з роду і виду, коли про це, що стосується роду, кажуть, що воно стосується також виду і навпаки. Наприклад, про «солоне» та вірші:

«Збуджує спрагу «солоне»⁸³ у тих, хто його
споживає.

Хай в читача спрагу теж збуджують наші пісні».

Так само про чесноти богословів:

«Доблесть, природно, людська не в словах, а в ділах полягає. ||

86 зв.

Наші діла — не слова: віра, надія й любов».

Так само про доблесть і мистецтво:

«Доблесть, якщо хтось шанує правдиво й сприяє мистецтву,

Робить позмінно нехай це: то як зять, то як
тесть».

Також про людину, яка уподібнилась до звірів, але протилежним способом:

«Бачу в тобі я рід і лиш не можу я виду пізнати,
Так бо тваринне життя глибоко в тебе
ввійшло».

Шостий спосіб — з подібності, коли про протилежні та неподібні речі кажуть, що вони подібні, додавши

якусь несподівану причину, або наслідок, або властивість, як ось цей [приклад] про людину, подібну до землі:

«Наче земля, ця людина гордиться вже надто собою:

Розумом горда вона, горда горою ж земля».

Також про слова, подібні до стріл:

«Слів бережися солодких, неначе ворожих стріл, друже,

Милі підлизи слова́ ранять, мов ворог, не менш!»

Так само про господа Христа, що подібний до троянди:

«Зовсім недивно, мій Христе, що любиш колючки жорстокі:

Гарна троянда отам завжди захищена в них».

Так само про кульгаву людину, схожу на елегійний двовірш:

«Завжди кульгає кульгавий та ще й налягає на ногу:

То, мов гекзаметр, пливе, то, мов пентаметр, ривком».

Так само про життя, схоже на мову:

«Наше життя, наче мову, прикрашують різні фігури:

Славне життя, і живем так, як говоримо ми».

Також про схід сонця, що подібний до воскресіння, і про захід, подібний до смерті: ||

87.

«Знай, що схід сонця від смерті тебе відвертає.
Захід його, пам'ятай, заходом є теж твоїм».

Також про доблесть, подібну до сонця:

«Як послідовність стійка проявляється в сонячнім
русі,

Так проявляється теж доблесті сила в ділах».

Також про риторику, подібну до руки, і діалектику, подібну до битви:

«Наче рука, ця риторика, а діалектика⁶⁴ — битва!
Хоч вона битви веде, пальму оратор бере».

Також про читання авторів, схоже на збирання меду:

«Наче бджола, ти повинен все взяти з книжок
різномірних,

Щоб з медоносних цих уст напій солодкий потік».

Також про підлабузника, що подібний до собаки:

«Геро, собака лестивий хвостом своїм крутить
постійно:

В друга лестивий язик служить йому за хвоста».

Також про святого духа, що схожий на голуба:

«Як голуби прилітають частенько до чистих
будівель,

Так і до чистих сердець дух святий сходить
з небес».

Сьомий спосіб — з неподібності, коли про речі, відповідні й схожі в чомусь одному, кажуть, що вони подібні і в чомусь іншому, додаючи тут щось несподіване, як це видно з вірша про двох друзів та близнюків:

«Зовсім немає різниці в числі: ми одним є, хоч
двох нас!

Тілом ви є близнюки — нас об'єднала ж душа».

Так само про вісь і судового оборонця:

«Щоб суха вісь не скрипіла у русі, коломаззю
мастять,

А оборонця гакож «мастять», аби не мовчав». ||

87 *ав.*

Так само про Мойсея і Сімеона, які були неподібними щодо можливості бачити бога:

«Жити не міг Мойсей, як не бачив сам господа
бога:

А щоб побачить його, вмерти не міг Сімеон»⁹⁵.

Так само про смерть, яку в святому письмі порівнюють із злодієм, проте вказується і на відмінність:

«Злодій за кражу і вбивця за вбивство несуть
якусь кару.

Смерть забирає ж у нас зовсім безкарно усе».

Восьмий спосіб — з усіх протилежностей, коли два судження, протилежні, суперечні, або заперечні, або відносні, утверджують або заперечують одну й ту саму річ. Наприклад, про давання милостині старцям:

«Хто зберігає багатство, його він, повірте,
втрачає.

Скарби ж, повір, збереже, хто роздаватиме їх».

Тобто, хто береже багатство тільки для себе й не дає нічого бідним, то він його руйнує, тому що не матиме нагороди за них на небі, а хто його тут витрачає, подаючи милостиню старцям, той фактично його зберігає, бо в майбутньому житті матиме відплату за це.

Так само про вино:

«Кажеш: вино є добром, і тому його п'єш ти
багато.

Будеш багато його пити — не буде добром».

Так само про лікаря:

«Лікар себе почуває погано, коли я здоровий.
Знов, як погано мені,— краще для нього стає».

Приклад на протиставні, або протилежні, предикати, адресований родичеві:

«Ти ж і важкий, і легкий, і приемний, і також
нестерпний.
Важко з тобою мені, важко й без тебе теж жить»⁹⁶.

88. Приклад на диспаратні предикати. До друга: ||

«Те, що ти друзям даруєш, то доля не вирве ніколи.
Матимеш скарби лиш ті, що подаруєш ти їм»⁹⁷.

Ще приклад на протилежні предикати, що стосуються мови:

«Що ж бо є краще, ніж мова, що гірше від неї
знайдеться:
Горе та радість вона, мед і отруту несе».

Приклад на відносні предикати, що [стосуються] сліпого і кривого:

«Поміч взаємну собі подають сліпий та кривенький:
Перший плечима — ногам, другий, де треба,—
очам.

Як же уміло з'єднала обох їх любов із собою:
Різні обидва вони, разом — людина одна».

Приклад на заперечні предикати, [які стосуються] людських життєвих умов:

«Безліч шляхів є для смерті, на світ ми одним
лиш приходим,
Безліч хвороб у людей, та порятунок один».

Приклад на суперечні предикати, [які стосуються]
всезнаючого й нікому не відомого бога:

«Хоч бог сам бачить усе, та його ніхто бачить
не може:

Він проявляється скрізь, скрізь теж прихований
він»⁸⁸.

Такий самий приклад на протилежні предикати,
які приписуються зрадникові Іуді:

«Ни живота, ни смерти не годеи Іуда,
Жити бо и умрѣти тако не без стида».

Такий самий [приклад] на суперечні протиставлен-
ня, [що стосуються] божественної любові:

«Хто усе любить, крім тебе, Ісусе, нічого не
любить.

Той тільки любить усе, хто, милий, любить
тебе».

Такий самий [приклад] на відносні, [що стосую-
ться] втілення Христа:

«Серце моє ти береш, то дай, Христе, своє мені
серце,

Хай же живу я з твоїм, ти ж носи серце моє». || 88 зв.

Дев'ятий спосіб — з додаткових засобів, які сто-
суються речі, особи, місця або посади і виражаються
словами: хто, що, де і т. ін., як цей ось про лікаря:

Chcesz li, aby cię medyk skutecznie ratował,
Trzeba, byś mu wprzód ręce dobrze nasmarował,
On ci trunek opisze, ty mu szmarowanie,
Tym będzie zdrowsze u was lekarstw wykonanie.
[Якщо хочеш, щоби лікар лікував всі муки,
То змасти йому раніше добре його руки.

Ліки він тобі припише, мазь йому ти милу,
То і ліки тоді більшу будуть мати силу].

Так само про судового оборонця:

Chcesz, abu szła nie skrzypiąc sprawa w trybunale,
Szmaruuj że dobrze ręce praktykom, Michale.

Kto szmaruie, ten iedzie, więc y ty nie żałuy,
Żeby ięzyk nie skrzypiał, ręce dobrze szmaruuj.

[Хочеш, щоб в суді йшла справа без скрипу
та муки,

То, Михайле, усім суддям масти добре руки,
Хто ж бо маже, то той їде, масти і ти, друже,
Добре руку, аби язик не скрипів так дуже].

Десятий спосіб — з антецедента і консеквента,
коли про те, що настає потім, кажемо, що воно пере-
дує, а про те, що передує, кажемо, що воно йде потім.
Наприклад, про лису людину:

«Випало в тебе волосся усе вже спереду і ззаду.

Що ж ще втрачати тобі, голово лиса, тепер?»

Одинадцятий спосіб — з причини, яка викликає
своєю силою те, чому вона служить причиною. Далі,
є чотири види причини.

Матеріальна причина, — з якої виникає річ. Як,
наприклад, із заліза — меч, із золота — чаша. Як ось
цей [приклад]:

«Вір, що для творів твоїх особливо підходить ця
тема —

Девкаліон; якщо ж ні, то Фаетона візьми»⁹⁹.

Формальна причина — це така, що призводить
до того, що дана річ точно обмежується та відокрем-
люється від інших речей. Так, наприклад, душа —
це формальна причина людини, завдяки якій вона

відрізняється від тварин, а саме: від лева, собаки, бика і т. д.

Спонукальна причина — це така, яка спричинює або, принаймні, допомагає виникненню чогось. Як || 89.
наприклад:

«Хай після цього не буде вже, хлопче, твоя старість
світла:

Молодість світла тепер робить щасливим тебе!»

Фінальна причина — це те, через що або з приводу чого щось виникає. Як, наприклад, ось про Іуду, що висить на дереві:

«Знову недавно Іуда згрішив, як просив він Ісуса,
Щоб з цього дерева він, вражений громом,
не впав».

Дванадцятий спосіб — з порівняння, коли протилежні речі порівнюються на підставі якоїсь подібності. Як, наприклад, життя порівнюють з рікою:

«Наче до моря ріка, так життя пливе наше до
смерті.

Жити — це радість одна, справа страшна —
помирать».

Так само про потоп і вино:

«Згинуло безліч людей і худоби колись від потопу.
Гинуть тепер від вина люди, неначе той скот».

Так само про сон і смерть:

«Все, що ми робимо, сні нам вночі назад
повертають,
Все, що зробили вже ми, смерть забере це у
нас».

Так само про нерозумну людину:

«Зватись людиною важко: ось стовбур, до нього
ще ноги,
Голову й руки додай, вийде людина тоді».

Тринадцятий спосіб — з натяку, коли звертаємось до мистецтва, наук, релігії, святого письма, прислів'їв, стародавніх переказів, легенд, родоводу, почесей, родин, з чого впливає якась пов'язана з цим думка. Як, наприклад, про св. Стефана:

89 зв. «Збиті зі шляху вченням, іудеї жбурляють каміння.
Саме причиною це смерті Стефана було». ||

Так само про гроші:

«Втративши все, не забудь, що мішок берегти
завжди треба.
Хоч він великий, проте зможеш наповнити
його».

Так само про смерть логіка:

«Логік визначає завжди життя, а ось смерть його
ділить,
Висновок роблять лише добрі про нього діла».

Так само про музиканта:

«Реквієм завжди він іншим співав, і спочив сам
нарешті,
Те, що ти іншим співав, будуть співати тобі».

Так само про силу Вакха:

Bachus wszędy panuje, całym światem włada.
«Co zban, to pan», — kto mówi, prawdziwie powiada.
[Скрізь у світі влада Вакха, він панує всюди.
«Що не жбан, то пан», — хто каже, це правдою
буде].

Чотирнадцяте джерело — з паронимазії, або гри слів [асонанс]. Як наприклад:

Non Marte, sed arte. Non telis cruentis, sed acutis argumentis. Non gradivi vagina, sed ingeniosa Tullii pagina [«Не міцною рукою, а розумною головою». «Не жорстоким знущанням, а глибоким переконанням». «Не твердими обкладинками, а дотепними Туллія сторінками»] — все це стосується чесних людей. Знов про святу Варвару:

«Я — то Варвара, а батько, о злочини, чи ж діоскур він?

Я — діоскура таки справжня, він — варвар страшний»¹⁰⁰.

П'ятнадцяте джерело — з неочікуваної повчальної згадки, коли з якогось повчання, що стосується звичаїв, впливає жарт або дотеп, як про розп'ятого св. Петра завдяки алюзії до розп'ятого Христа:

«Чом же Христа ось униз, а Петра розп'яли вверх ногами?

— Йшов же на землю Христос,— в небо апостол Петро».

Шістнадцяте й останнє джерело — із зовнішніх місць.

По-перше,— із свідчення, яке буває двояким: божественним і людським. До божественного || свідчення належать оракули, знамення, пророцтва, священні книги, сновидіння. До людських свідчень належать сентенції, повчання видатних людей, символи, ієрогліфи, загадки, прислів'я і приказки. 90.

По-друге,— з прикладів дійсних, видуманих та історичних.

По-третє,— з таблиць, або законів, до яких належать звичаї, договори, накази, підписи, печатка,

присяга, передбачення, подарунки, суди, тортури. Як, наприклад, про лікаря Галена:

«Смертю суддя без вини та без свідків карати
не може.

Ти ж можеш це без вини й також без свідків
зробить».

По-четверте,— із загальновідомих висловів, які містять у собі думку народу, вчених. Звідси на підставі такого загальновідомого вислову вихваляється судовий оборонець:

«Зваж, коли той, що причину речей зміг пізнати,
щасливий,

Ти ж — оборонець в суді, як же назвати
тебе?»¹⁰¹

Зверни особливу увагу, що коли ти поет і хочеш писати дотепні поеми, то тобі слід запам'ятати: поперше, будеш подавати виклад якоїсь речі, то з нього треба зробити дотеп або дотепний висновок, що має назву зовнішнього джерела. По-друге, подавши виклад речі, слід видумати щось суперечне, що не відповідає описаній речі. Це називається неочікуване внутрішнє джерело. По-третє, слід звернути увагу на відповідне, що узгоджується з однією і другою описаною річчю, принаймні, щодо суті завдяки другорядним даним: даним особи, місця, часу, імені, походження, освіти, порівняння, символу, приказки, параномазії, спогадів, моралі, парадоксу, стародавніх переказів, байок, святого письма, божественних або людських законів, звичаїв, присяги, передбачення, назви, гіперболічного смислу, омонімії, метонімії і т. д. Це називається дотепним висновком речення. В цей спосіб створиш || дотеп про народження Христа.

[Якщо запитують], чому світло або зоря з'явилися на небі під час його народження¹⁰², то слід так міркувати. По-перше, про Христа, що є предметом, який описуєш; потім звертаєшся до назв, які, як відомо, господь Христос одержав з волі божої, звідки насамперед походить вираз «втілене й скорочене слово», яке перед віками вийшло з уст бога-отця й оголошене в свій час усьому світові. По-друге, треба сказати про світло; що йому суперечить і чому саме ми завжди вночі користуємось світлом. А це тому, щоб ми не були в темряві, щоб не гнітила нас непроглядна ніч, коли ми хочемо займатись підготовкою до лекції, якщо маємо її виголосити або написати. Звідси з викладеного вище випливають такі дотепи:

«Світло засвічують в небі боги: прочитати ж без
світла

Слова не можуть вони, хоч так коротке воно».

Також:

«Мешканець неба гадає, що небо, немов земля
наша:

Хай буде Кінфія, Феб і неодмінно зоря».

Також:

«Ніччю прийшов ось Христос, немов лист, що
послав його батько.

Щоб прочитати його, шле замість свічки зорю».

Про багато джерел дотепів дізнаєшся, якщо прочитаєш чимало книг і застосуєш викладені правила. Та вже тепер хай буде [плід восьмий].

ПЛІД ВОСЬМИЙ

Про епітафію, емблему, символ,
заголовок та ієрогліф

91. По-перше: епітафія — це надмогильний напис, віршовий || чи прозовий, або ще: епітафія — це похоронний твір, написаний віршем чи прозою. Добір матеріалу для епітафії різний, тому що пишеться у формі епіграми відповідно до обставин і предметів. Про епітафію дістаємо поняття на основі її будови, що саме в ній є конче потрібним. Побудова епітафії така: якщо [померлий] католик, то зверху ставиться титул D. O. M.¹⁰³, під яким пишемо «і благочестивій душі», а далі подаються ім'я, рід, сім'я, батьківщина, батьки, заняття, заслуги небіжчика, знання, здібності і талант. Потім іде благання і, нарешті, нагадування про таку саму неминучість долі [кожного]. Тут також можеш подати докір смерті, яка забрала в батьків, друзів, рідних і батьківщини таку людину, або прокляття причині смерті, як, наприклад, війні, пошесті, і те, від чого небіжчик загинув. Стиль епітафії двоякий: прозопопея і розповідь, бо ж і сам поет говорить, вживаючи розповідь, і зображує інших осіб, які говорять, вживаючи прозопопею, і впереміжку [це він робить], бо говорить поет разом з музою, подорожнім, покійником і його доблестю. Говорить теж муза, або могила, або небіжчик, або його батьківщина.

Частини епітафії та її достоїнства такі самі, як і епіграми.

Запам'ятай: при написанні епітафій слід зберігати згадку про людину, якою була та особа, якій присвячується епітафія, яке заняття або яка її посада, що особливого вона зробила, яка її доля, яка смерть

Її забрала, якого роду або з якої сім'ї, молода чи стара, розумна чи ні, заслужена чи без заслуг. Проте інакше пишуть епітафію для вождя, інакше для мудреця, інакше для чоловіка, а ще інакше для жінки. Щодо царів та високопоставлених начальників, то слід подавати їх часту участь у керівництві державою, провінціями, помірковане ставлення до вчинків підлеглих, милосердя до бідних людей, хоробрість і військові здібності. Так само враховуються і трофеї, перемоги, битви вождів, воїнів та інших видатних людей, які міста вони здобули, їх любов до батьківщини та до своїх воїнів, терпеливе перенесення спеки, холоду, походів, голоду, спраги в походах. На їхніх пам'ятниках зображують герби, їхні заняття, яким кожен з них займався за життя. Як, наприклад, на могилах хоробрих людей [зображують] орлів, левів, хоругви, вінки; на могилі хлібороба — плуг, на могилі рибалки — сіті, на могилі п'яниці — бочку, тому що іноді дозволяється поетам злегка пожартувати з покійних, як ось, наприклад, епітафія п'яниці:

91 зв.

«Їв я багато, і пив я багато, до того ж злословив.
В гріб це «багато» мене, друже, загнало.
Прощай!»

Так само польський вірш:

Tu pianica leży, ale tylko ciało,
Duszy nie wiem, iesli się do nieba dostała,
Ale tak pewnie w niebie jako y na ziemi
Zamykają dla zwady wrota przed pianemi¹⁰⁴.
[Тут лежить п'яниця, але тільки тіло,
А душа, не знаю, чи в небо злетіла,
Та на небі, як на землі, ті самі манери:
Перед п'яним тут і там зачиняють двері].

W browarze się urodził, w karczmie go okrzczono,
Zdechłego od gorzałki w gnoju pogrzebiono.
Gościu, mając tedy w czym dość chodzić żałobie,
Jeśli płakać nie możesz, zaśpiewaj na grobie¹⁰⁵.
[В browарні народився, в корчмі охрестили
] здохлого від горілки в гною схоронили.
Тож, прохожий, йдучи мимо, віддай честь жалобі,
Якщо плакати не можеш, заспівай на гробі].

«Дуже вугри вже радіють: немає в живих їх Андрія,
В гробі лежить, а як жив, безліч він їх половив».

«Вчитель в цій лежить могилі,
Двічі і тричі довів милий:
За целярент раз доводив,
Аж викликав в усіх подив,
Ферізбн ¹⁰⁶ узяв він двічі, ||
Хай лежить на віки вічні» ¹⁰⁷.

Byłem przedtym rotmistrzem, tu leżę w tym grobie,
Burdygan y chorągiew daię, Marsie, tobie,
Duszę bogu, ieżeli cudzemi wołami
Nie zaiedzie do piekła z pany rotmistrzami.
[Був я ротмістром перше, в гробі оцім спочиваю,
Прапор свій і тачанку, Марсе, тобі посилаю,

Душу богові шлю я, якщо чужими волами
Не з'їде до пекла з ротмістрами-панами].

Так само вчителів граматик:

«Вчив я граматик, і багатьох я навчив за ті роки,
Провідміняти, однак, слова «могила» не вмів».

Подібно до цього — молодому поетові:

«Долі жорстокій поезія наша цілком невідома:
Паростки саме мого рано забрала життя».

Також злодієві:

Ten kradł ludzkie dobra, tu go pogrzebiono,
Śmierć go mało wpředziła, że nie powieszono.
Ta godność potkać miała tak zasłużonego,
Do nieba wszak nie puszcza, by nie ukradł czego.
[Крав людське добро він, і тут закопали,
Смерть прийшла трохи раніше, бо повісити мали.
За заслуги честь такую він здобув усюди,
Та до раю вже не пустять, бо й там красти буде].

Також розбійникові:

W tym grobie zbóyca leży, świeżo pogrzebiony.
Gościu, użal się nad nim, że nie obieszony
Umarł, chytrey się umknął od światowey kary,
Pewnie, uciekł do piekła bez wszelakiej miary.
[Тут розбійник спочиває, щойно поховали,
Змилуйся над ним, прохожий: повісити мали,
Він помер і так уникнув кари світової,
Мабуть, сам утік до пекла без міри такої].

Також барабанщиків:

Tu spoczywa bembnista, czeka dnia onego,
Póki Michał zatriombi w pobudce na niego.

Panie, ieśli nie w niebie, niech pod obłakami
 Odproczywa, a bembny pospolu chmurami.
 [Тут лежить барабанщик, дня того чекає,
 Поки йому Михаїл «побудку» заграє.
 Біля хмар хай спочива, як не в небі, пане,
 Разом з ним хай тут лежать також барабани].||

Так само людині, похованій у червоній тозі:
 «Тут лежить сповитий в тогу, помолись за нього
 бory!»

Також дідусеві:

«Тут спочиває Дідавій дідок він був дуже
 трухлявий,
 Паном в житті був своїм, вмер і змінився таким».

Також лікареві Адріану:

Już to nie śmiech, gdy śmierć nam bierze u doktory.
 A iakże tu może być dobrej myśli chory?
 Tak żegnay, Adryianie, nie pomoga ziola,
 Komu się na śmierć bierze, musi umrzeć zgoła.
 [Це вже не сміх, коли лікарі помирають, а горе.
 А як тут може бути доброї думки хворий?
 Тож прощай, Адріане, й зілля не матиме сили,
 Кому на смерть пішло вже, мусить йти в могилу].

Кажу, по-друге: емблема — це фігурне зображення, яке одним своїм виглядом ясно передає характер і життя речі, яка мислить, грунтуючись на природних властивостях інших речей, які мислять. Емблема повинна бути вдалою, приємною для зору, помірною. Її предметом є якась річ, що мислить, дійсна або видумана, якій властиві характер, дії і подібність до речі, яку вона позначає. Вона доповнюється знаком або підписом для умовного позначення. Наприклад,

якщо хочеш зобразити нерозумного і хвалькуватого юнака, то малюєш Ікара, який упав у море, коли йому розтопились крила, з таким написом: «Така його доля»; або якщо гордого, то малюєш Беллерофонта, який падає з коня, з таким написом: «Падає за власним бажанням»; або якщо людину стійку, то малюєш людину, яка стоїть прямо і має спрямований погляд до неба, з таким написом: «Нічим не зворушується», або натягнутий лук з написом: «Раптова загибель».

Запам'ятай, по-перше, що емблема — це власне малюнок і вона буває різноманітною. Одна природна, яка містить у собі опис природної речі. Наприклад, намальована || сталь з написом: «Між молотом і ковадлом не м'якне». Іншою є штучна [емблема], що містить у собі опис речі, зробленої якимсь фахівцем, а іншою — богословська, яка зображає якусь священну річ, а ще іншою — історична, яка має основу в історії.

93.

Запам'ятай, по-друге: емблема складається з трьох частин: перша — це зображення, або малюнок, друга — напис, або заголовок, і третя — підпис, що пояснює весь предмет. У кожній такій емблемі повинні бути: протасис, в якому закладається подібність, і аподосис, що містить у собі предмет, який уподібнюється.

Запам'ятай, по-третє: емблема, здається, мало чим відрізняється від символу, хіба тільки одним написом, а саме: емблема має під малюнком якийсь вірш, що належить до неї, а символ — дуже коротенький напис, що є певним поясненням. Отож про нього.

Скажу, по-третє: символ походить від грецького слова συμβάλλειν, тобто «зіставляю», «порівнюю» або «уподібнюю». Щодо суті, то символ визначається як фігурне зображення, що яскраво, однією рисою

передає характер і життя речі, яка мислить, на основі її подібності до речі, яка не мислить. Він [символ] називається «фігурним зображенням», тому що символ не прямо, а переносно, очевидно, завдяки певній подібності, означає іншу річ, відмінну й протилежну йому. Наприклад, орел символічно означає не птаха, а царя або якогось керівника, і саме тому, що зображає фігуру, подібну характером до начальника. Так само голуб [означає] лагідну і миролюбну [людину], чайка — ненажеру, горлиця — людину, що кається, ворон — грішника.

Предмет символу такий самий, як і метафори, тобто це речі, що мають певну подібність між собою, хіба що відрізняються одне від одного тим, що в метафорі мають місце як речі, що мислять, так і речі, що не мислять, а для символу || беруться лише речі, що не мислять, замість речей, що мислять. І, по-перше,— природні речі. Як наприклад: дерево, камінь і т. д. По-друге,— штучні речі й знаряддя праці. Як наприклад: плуг, якір, ліра, книга, бич. По-третьє,— предмети неживі, фіктивні й казкові, які, хоч не існують у природі, однак тому, що зображаються на зразок дійсних речей, вони можуть бути подібними до справжніх. Наприклад: крилатий Пегас, колісниця Сонця, триголова Химера, триголовий Цербер, човен Ахеронта і т. д. По-четверте,— ієрогліфи не як такі, а як речі, що можуть бути подібними до природних або штучних, а якщо таких не знайдеться, то їх не можна використовувати в символі. По-п'яте, приклади речей, що не мислять: ритуал, чудеса, дивовижні речі, віщування, сновидіння, оскільки вони подібні до тих речей, для [зображення] яких вони вживаються.

Зміст символу — це відповідність між річчю, яка не мислить, і річчю, яка мислить. У цій відповід-

ності береться до уваги два фактори: подібне і неподібне, тобто предмети не ті, що цілком до себе подібні, як, наприклад, лев до лева, бик до бика, і не ті, що зовсім неподібні, як, наприклад, доблесть і порок, світло і темрява, а ті, що частково подібні і частково неподібні, як, наприклад, орел і цар, голуб і миролюбна людина і т. д.

Частин символу — дві: малюнок і заголовок, або напис.

Малюнок, або зображення, одним є у власному розумінні, а іншим — у переносному. Зображення у власному розумінні стосується художника, а в переносному — поета. Зображення — це те, що завдяки своєму видові позначає певні душевні властивості або на основі домовленості між людьми, або за своєю природою. Як наприклад: журавель за своєю природою означає пильність, плющ на основі домовленості означає товарне вино, а орел, як і за природою своєю, так і згідно з домовленістю означає владу.

Напис, або заголовок, — це ясне тлумачення поняття, яке міститься в || зображенні, бо кожне зображення [щось означає]. Як наприклад: очерет, що нахилився від подуву вітру, означає легкість думки. Достойнств заголовка — чотири. По-перше, коли він короткий, тому-то неправильним є такий заголовок, який поміщено над орлом, поверненим до сонця: «Я мав надію на господа, не буду вічно з ним». Тут досить сказати: «Я мав надію на господа». По-друге, коли він завершений. По-третє, коли він ясний і зрозумілий. Як, наприклад, такий заголовок до хреста: «Цим знаком переможеш». Заголовок пишеться різними способами, і на протязі всіх часів його писали найчастіше в третій особі, рідше — в другій і найрідше — в першій. По-четверте, в заголовку слід

94.

уникати вказівних займенників, наприклад: «цей», «ось цей», «саме цей», а також порівняльних часток, наприклад: «як», «неначе», «не», «навпаки», «так», «настільки». Найкращим вважається заголовок, якщо пропустити порівняльні, уподібнювальні та вказівні частки, як, наприклад, у цьому заголовку до годинника: «Живе завдяки рухові» або «Зміцнює сили ходьбою».

Тут запам'ятай: оскільки заголовок стосується, власне, символу, як його частина, то він називається написом, який пояснює назву, тому даю більш зрозуміле визначення заголовка. Заголовок — це короткий зміст, який утверджує те, що намальований предмет чогось повчає, і пояснює коротко те, що містить у собі і що означає намальована подібність, або символ.

Видів символів — два: героїчний і моральний. Героїчним [називається] такий, що пишеться з метою [прославлення] чеснот якогось героя. Наприклад: недрімливий журавель з піднятою ногою із заголовком: «Хто стоїть на сторожі, той не спить» — означає предмет, що стоїть на сторожі. Подібно до цього сонце, яке пробивається крізь хмари, але не перестає світити, означає відважну людину, що б'ється з ворожими лавами. Моральний, або етичний, — це такий, що виражає як добрі, так і погані характери. Наприклад: коли павич розпускає свого хвоста, — це означає горду людину; булька на воді означає короткотривалість.

Джерел, звідки береться [матеріал] для символів, є чотири: порівняння, протиставлення, || відчуження та алюзія.

З порівняння виводяться символи тоді, коли порівнюються дві різні речі завдяки якійсь якості або дії. Наприклад: орлиця споглядає сонце із заголов-

ком: «Сама сприймає сонце». Цей символ означає появу найблаженнішої діви, як це видно [з прикладу]:

«Наче орлиця, та діва радіє небесному сонцю.
Сонце орлиця сприйма, діва ж — своє
божество».

Так само кедр на високій горі із заголовком:
«На найвищому найвищий»:

«Пнеться ввись кедр височенний, та доблестю
вища Марія,
Хмар доторкається кедр, діва ж ще вище —
небес».

З протиставлення, або з протилежності, виводяться символи, коли беруть дві речі, які мають протилежні якості. Наприклад: сонце, що світить крізь хмари, троянда, яка цвіте між колючками, фенікс, який живе в полум'ї, ожіна, що палає у вогні, або щось непорушне. Так і про непорочне зачаття діви [Марії]:

«Часто з нечистого ґрунту вода пробивається
чиста,

Бруду вона не несе, що залягає в землі,
Так ось і діва, хоча народилась від родичів
грішних,

Чиста, й ганебного в ній зовсім немає гріха».

Так само троянда між колючками із заголовком:
«З колючок — без колючки»:

«Квітка господня з шипшини в саду навесні
вирастає,

Та для колючок її ніжна пурпура чужа.

З терну нащадків Адама зросла назаретська ось
квітка,

Терном колючим був гріх, діва ж — троянда,
однак».

95. З відчуження виводяться символи, коли в якійсь речі виявляється щось чуже її властивостям, причинам, наслідкам і другорядним особливостям, начебто щось властиве та притаманне їй. Наприклад: жук на троянді із заголовком: «Дурням — смерть»; так само дерево платан із заголовком: «Сама тінь»; також крилатий шовкопряд, який виходить із свого кокона, з написом: «Знатніший в русі». Також подібно до цього про найблаженнішу діву, ласкаву матір, яка зображається як небесний лук із заголовком: «Не загрожує нікому». Це описує такий вірш:

«Діва й Тавманта дочка нешкідливим славляться
луком:

Люті у тебе нема, діво, а в неї, бач,— стріл».

Так само шерсть Гедеона, змочена росою, з написом: «Роса тихо спадає з неба»¹⁰⁸:

«Пада з Олімпу роса і зволожує шерсть Гедеона.

Діва схвала Христа тихо на грудях в полі».

Так само — вікно, через яке пробивається [проміння] сонця, із заголовком: «Крізь зачинене проходить»:

«Бачиш: проходить крізь скло золотисте проміння
до хати,

Феб світлоносний його з воза свого посила.

Діва, як скло, і проникнуть змогло в ню
божественне світло,

І народила Христа, чесність зберігши свою».

Символи на основі алюзій виводяться тоді, коли робиться натяк, беручи до уваги узгодження або протиставлення слів або речей. Наприклад: бджоли [летять] до троянди із заголовком: «На запах поспішаємо». Так само бджоли, вигнані димом, з написом:

«Задля блага — лихо»; також — камінь [з написом]:
«Від удару дає вогонь». Подібно до цього про най-
блаженнішу діву: оздоблений царський палац з на-
писом: «Для царя — не для стада»:

«Царські палати золоченим муром оточує діва,
Захистом теж для Христа, наче стіною, була». ||

95 зв.

Так само про Ремору, яка затримує корабель, з на-
писом: «В Реморі — зупинка»:

«Знаємо: слабнуть вже весла десь там на середині
моря,

Робить зупинку малу від вантажу корабель.
Тут же надійна зупинка: судно зупинилось і бог
теж,

Та про зупинку нема мови, бо діва везе».

Зверни увагу: малюнок символу, або зображення,
взяте в переносному розумінні, може означати різні
тлумачення. По-перше, буквально, коли слова або
зображення репрезентують саму річ, що саме є в ній.
Наприклад: лев, людина, Єрусалим, вода. По-друге,
містичне, або в невласному розумінні, що відбуває-
ться трьома способами: алегорично, метафорично і
анагорично згідно з цим віршем:

«Буква написана вчить: алегорія — те, в що ти
віриш,

Чистая містика все те, на що сам надієшся тільки».

Кажу, по-четверте, ієрогліф — це фігурне зобра-
ження, взяте з якоїсь створеної речі для зображення
іншої на підставі домовленості.

Ієрогліф збігається з символом та емблемою в тому,
що всі вони є фігурними зображеннями, а різняться
між собою тим, що ієрогліфи не мають заголовків,
які можуть бути в символах та емблемах.

Предмет ієрогліфів — це природні речі, які не мають нічого спільного між собою, але щось означають на основі домовленості та за уподобанням авторів. Як наприклад: у єгиптян журавель означає пильність, змія — мудрість, обручка — вічність, око в поєднанні із скіпетром — передбачливість, пелікан — любов, ластівка — невдячність, лелека — добродійство, голуб — простоту, лев — хоробрість і т. д. ||

ПЛІД ДЕВ'ЯТИЙ

Про загадки як поетичні твори

Загадка — це незрозуміле речення, що розкриває в собі відому річ, яку вона позначає загадковими натяками і подібностями як письмово, так і в малюнках або пластично. Вона називається «незрозумілим реченням» не відносно речі, яку слід розпізнати, а у відношенні до того, хто має її розв'язати. Говориться «загадковими натяками і подібностями», тобто вона описує якусь річ словами не в прямому розумінні, а в переносному шляхом опису властивостей. Додається «в малюнках або пластично», тому що загадки виражаються не тільки словами, усно або письмово, але й часто подаються в малюнках або в пластиці, як це буде видно із схем.

Загадки бувають трьох видів: перша виражається словами, друга — смыслом, третя — малюнками. Загадка словами, або словесна, — яка містить у собі подібність, що виражає букви або склади. Ця загадка словами [зображається] двояко: буквами — гриф, складами — логогриф. Загадку буквами, або гриф, маємо тоді, коли замість букв ставляться інші подібні знаки, взяті з якої небудь речі, які виражають один і той же смысл. Наприклад, слова «бог» і «Марія»

саме так ставляться загадково за допомогою знаків, подібних до букв, з яких вони складаються.

Передусім, deus:

DEUS | «Лук я ношу на чолі, а за луком у мене
тризубець,
Далі я ставлю подвійну дорогу, в кінці ж
страшна змійка».

MARIA | «Тисячу маю спереду, а далі йде альфа й
гарчання ||
Пса і ще стовп, а в кінці перша буква,—
мене знають в світі».

96 зв.

Щоб легше зрозуміти цей спосіб, то подаємо далі вірші, які виражають кожен букву певними, подібними до них, знаками:

А

Альфа, Алфей величезний, і буква, і то
початкова,
І голосний також перший, стоїть на початку
будівлі,
В Азії є на чолі, перший голос малої дитини.

В

Грецька — це віта, й вітрила також, що до щогл
їх чіпляють,
Кінфії дві обернули та до стовпа прив'язали,
Роги судна та бараняче бекання й також заїки.

С

Феба частина — воно і гачок, і півмісяця також,
Кулі земної одна половина, або ще півкола,
Яблука теж половина, і гак, сто, і куля розтята. ||

97.

Д

Лук з тятивою, п'ятсот, до стовпа прив'язаний
місяць,
Гак, що прив'язаний ззаду стовпа, і богиня Діана,
Зігнута палка, за кінці прив'язана ззаду до
жердки.

Е

Друга буква царя, і тризубець Нерей морського,
Вила тризубі, тризубець, і зброя тризуба Нептуна,
Також Європи чоло, і звернена буква тринога.

Ф

Вила двозубі, двозубець і факел, чоло теж фалерна
Й Фабія, і до стовпа два поліна прив'язані, шоста
Буква, також до жердин двох піднятих прибита
колона.

Г

Кінфія з хвостиком, серп жнивварський, і
різальний камінь,
Місяця ще половина із шлейфом, який вниз спадає,
Гавра — гори це вершок, або перша теж буква
Гелона.

Н

97 зв.

Дві піраміди, або два стовпи, що об'єднані разом. ||
З'єднані разом два списи, і придах, а також
драбина.
Жердки дві з'єднані, чи також вхід, що веде до
садочка.

І

Спис, і колона, колос, стовп, пеньок, стиль —
письмове приладдя,

Палка, портове судно, також палець, стріла,
і вказівка.

Третій звук голосний, і жердина, і піка рівненька.

К

З'єднаний гак із жердиною, також прив'язані роги
Ззаду до жердки, і Кінфія, що до стовпа
прив'язали,

Каппа у греків, в латинській абетці — це буква
десята.

Л

Це і коса, що повернута взад, і нога, і трикутник,
Також бандита чоло, та жорстокого лева обличчя,
І п'ятдесят, і блискучого місяця перша частина.

М

Тисяча, також триніжок, подвійне V, разом дві
стежки,

З'єднані двічі, Меркурія лоб, голова теж Медузи, ||
І п'ятдесят у слов'ян, і ще роги, сполучені разом.

98.

Н

Дах, теж дві жердки, що верх однієї сполучений
з низом

Другої, теж голова нереїд, і обличчя Нерей,
Рівно ж число, і тринадцята буква [в латинській
абетці].

О

Кінфія повна, і круг, голосний звук четвертий,
і цифра,

Коло, гадюка, що хвіст з головою з'єднала до купи,
Колесо, сонце, і око, ще куля, і Місяця повня.

Р

Скіпетр, хоругва, і меч, що на кінчику яблуко
в нього,
Верх пірамід, і Пріама чоло, також маски пенатів,
Палець з сільцем на кінці, і рука, що зігнута
донизу.

Q

Коло: його, повернувшись, змія язиком лиже
зверху,
Куля з хвостом, також перстень хвостатий, і Феб
світлоносний
Промінь один посилає, і Кінфія роги з'єднала. ||

98 зв.

R

Кола четверта частина, гарчання собаки, і буква,
Перший у Римі, гадюка до пояса лізе, початок
Влади, і римлян чоло, і сімнадцята буква в абетці.

S

Лоб у Сатурна, кераст, що загнув свої кінці обидва,
Зігнутий гак з обох боків, змія, що хвоста
закрутила,
Хвіст пристрашної змії, що лежить, і гірлянди
початок.

T

Лоб Тріптолема, і хрест, та немає вершечка у
нього,
Зверху прямої колони прибите поліно коротке,
Палка прикріплена зверху до списа, а стовп —
до колоса.

U

Це дві дороги, два пальці, страшного бика теж
два роги,

Ще й два ріжки молоденького місяця, скроні
Венери,
П'ятий це звук голосний, і двадцята в алфавіті
буква.

Х

Піки дві довгі, що складені навхрест одна до одної,
Хрест це Андрія, в алфавіті буква двадцята,
і перша, ||

Двічі по п'ять означає, це хрест й голова
Христа-бога.

У

Це Піфагорова буква¹⁰⁹, і передостання в абетці,
Шостий це звук голосний, і два шляхи, що йдуть
від колони,

Роги причеплені зверху до палки, і Місяць зростає.

З

Палка, розламана на три частини, й так само
жердина

На три частини розрізана, буква остання, а перша
Буква Зенона, останній це звук у латинській
абетці.

Силабічна загадка, або логогриф,— це опис складів якогось слова, здійснений шляхом [порівняння] його подібностей або властивостей з іншими речами. Такі загадки складаються шляхом додавання, або віднімання, або обернення, заміни, поділу, сполуки складів або слів.

Наприклад, шляхом додавання. [Загадка] про ліру:

«Троє — солодкі, а двоє говорять, всі разом
співають.

Перше бджілкам миле, друге — людині, а третє —
для ліри»¹¹⁰.

99.

Так само шляхом віднімання. [Загадка] про ворону:

«В чорній одежі літає вона по лісах, а як знімеш
Голову тільки її, білою стане, як сніг»¹¹¹.

Так само шляхом зміни букв:

«Прямо читатимеш назву мою — то в воді
народилась,
Зміниш порядок у ній,— звір я рогатий тоді»¹¹².

99 *вв.*

Загадка, що полягає в змісті або речах, це така, коли під загадковими, двозначними, || омонімічними, а також алегоричними словами розуміється якась річ. Так, Філіппові Македонському, коли він задумав розпочати війну, на питання, чи переможе він богів, чи ворогів, дістав таку відповідь:

«Ти переможеш усе, якщо срібна у тебе є зброя».

Треба розуміти: ти переможеш усіх ворогів не зброєю, а золотом та сріблом.

Так само про сон:

«Хто я такий, то не знає ніхто, хіба очі закриє».

Так само про сонце:

«Справді не бачить нічого — земля ж завдяки
йому бачить».

Так само про Адама:

«Ще я на світ не з'явивсь, як прийшла страшна
смерть вже до мене,
Й перед народження днем смерть забирає
мене».

Так само про Єву:

«В тебе яка була мати, яка ж то дочка одружилась?
Мати чиєю була? Батька також не було».

Так само про душу:

«Я ані гіло, ні кості, а тільки я їх годувальник
Мовою, мовою я тисячу вигід несу».

Так само про воза:

«Гарно чотири подібні сестри так біжать по дорозі,
Наче б змагались вони, та однакова праця в них
завжди.

Близько одна однієї біжить, та догнати не може».

Так само про дим:

«Сльози ллю завжди, та болю причини немає
ніколи.

Шлях мій до неба веде, але вігер туди не
пускає». ||

100.

Так само про корабель:

«Син я прекрасного лісу, швидкий і великий,
несуся,

Завжди супутників сила юрбою мене супроводить,
Безліч доріг я проходжу, та сліду ніде не лишаю».

Так само про гадюк:

«Я народитись не можу, якщо не вб'ю матір раніше,
Вбила я матір свою, і мене така ж смерть теж
чекає.

Те, що вчинив мій народження день, моя смерть
переносить».

Так само про павука:

«Ткацьке мистецтво пізнати навчила
Афіна-Паллада.

Рук в мене зовсім немає,— ногами роблю всю
роботу».

Так само про ліру:

«В лісі зросла я, коли ж мене гостра сокира рубала,
Хоч і жива я, мовчала, а мертва співаю приємно».

Загадки в малюнках, або ребуси, [маємо] тоді, коли не пишуть слів або складів, а замість них малюють речі, позначені цими словами. Такі загадки бувають двох видів: одні — чисті, другі — мішані.

Чиста загадка в малюнках — це така, в якій усі слова зображуються малюнками, або пластично, не вживаючи при цьому жодної букви або складу. Наприклад, замість «С» можна намалювати місяць, замість «D» — лук, замість «O» — сонце і т. п.

Мішана, або комбінована, загадка — це така, коли між малюнками, що виражають певний зміст, вставляються слова, або склади, або букви, яких не можна передати ніяким малюнком. Замість слова *adamus* намалюй Адама і додай — *as*, замість *Carpi-cornus* [Козерог] намалюй ріг козла, || замість *suspen-dit*¹¹³ намалюй підвішену свиню, замість *osmanus*¹¹⁴ намалюй рот і руку. Отже, нехай буде ребус про господа Христа, виражений таким віршем:

Fons, oculus, cor, clavis, flos, sol, ianua, Christus,
Agnus in orbe tulit pondera nostra cruceм.

[Двері, ключ, око, Христос, джерело, квітка,
серце і сонце.

Агнець у світі свій хрест зніс за всі наші гріхи].

Якщо хочеш передати ці вірші ребусом, то треба в першому вірші перше слово, а саме: «джерело», зобразити малюнком джерела, відповідно друге слово, «око», виразити намальованим оком, третє слово, а саме: «серце», — намальованим серцем і т. д. [Так

само передаємо]: ключ, квітку, сонце, двері, Христа, ягня, круг, а саме: кулю, і хрест, дописуючи ті слова, які не можна намалювати. Ось ця схема згідно з наведеним віршем:

Таким же прикладом нехай послужить загадковий вірш, || написаний слов'янською [давньоукраїнською] мовою, чергуючись із словами, буквами і складами. У цьому вірші виражений герб Заборовського:

101.

«Диядима, крест с сердцем — герб ест Рафаила,
Ім же его знамена, крестonosна сила».

Цей вірш пластично можна зобразити так: спочатку намалюй корону, додаючи після неї склад «ма», далі хрест, потім серце, поставивши перед ним «с», а після нього «м», далі пиши слова «герб ест», після них намалюй владику й додай букву «а», а в другому вірші «Ім же его знамена», далі намалюй хрест і допиши слова «оносна сила». Ясніше це видно в схемі:

101 зв. Подібно до цього інший слов'янський ребус із значенням імені Рафаїла, який означає «медицину» або самого лікаря Рафаїла: ||

«На одрѣ лежа ѡ тѣлом в душѣ боляй паче,
Остав теци к Рафаилу, сей ти ест врач врачев».

У цьому вірші встановлюється такий же процес і порядок, як і в попередньому. На початку намалюй хворого в ліжку та цілі слова «тѣлом в душѣ боляй паче». В другому рядку — людину, яка стоїть, підпершись палкою, і [додай] слово «теци» та букву «к»

і ангела Рафаїла з ліками та [закінчи] словами «[сей ти єси] врач врачев», як це видно на схемі:

Загадка буває двояка: граматична і музична. Граматична загадка — це епіграма, в якій замість складів або слів виступають букви, що виражають цю саму думку. Такого роду загадки частіше й ясніше виражають слов'янські вірші, ніж латинські, як це видно на прикладі:

«Покой єст слово, добро мислѣте,
Іже от земля, люде живѣіе». ||

102.

Цей вірш пишеться так одними тільки буквами:

П єст С, Д, М,
І от З, Л, Ж.

Подібний до цього інший мішаний вірш-загадка, в якому є теж склади:

«Бог С. І. ψ. Д. пѣть приймуєт
За ψ. П. З. Л. он даруєт»¹¹⁶.

Музичну загадку маємо тоді, коли замість букв виступають музичні ноти, які передають ту саму думку, [що й букви]. Отже, зробивши нотний стан з п'яти ліній, слід писати ноти на своїх місцях, а слова, склади або букви, які відносяться до нот, пишуться під ними. Таким є оцей музичний вірш, написаний гекзаметром і пентаметром, про безприкладного покровителя шкіл найславегнішого нашого владику Рафаїла:

Mire sola favet Musis virtus Raphaelis,
Ut quas restruxit, facta videre dedit.

[Доблесть сама Рафаїла дивно сприяє всім музам;
Дійсно він їх відновив,— вчинки побачити дав].

Якщо хочеш його виразити в нотах, пиши, отже, ноти «мі» та «ре» на своїх місцях, потім «соль» та «ля», а далі «фа» із складом -vet, і так слід робити й з іншими.

Схема гексаметра

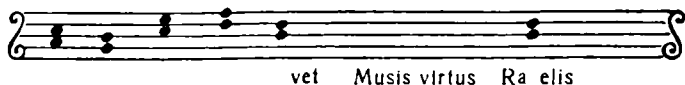

Схема пентаметра

Цей пентаметр слід читати згідно з поданою раніше || вказівкою.

102 *ав.*

По-перше, зверни увагу на те, що, пишучи вірші, іноді можна використовувати загадки, складені з букв, тобто грифи та логогрифи, якщо хочеш зайти щось секретно. Також можна таємно писати про які-небудь речі, застосовуючи сік лимона або краще цибулю. Якщо хтось захоче прочитати, то нічого не побачить на папері, хіба тільки наблизить до світла свічки.

По-друге, зверни увагу на те, що можна писати ще загадки, в яких криються таємні речі, застосовуючи в них арифметичні числа, тобто замість букв слід вживати числа, а саме: позначаєш число, яке служить для передачі голосних, а приголосні пишуться без ніяких змін. Наприклад: замість «а» вживається 1, замість «е» пишуть 2, замість «і» — 3, замість «о» — 4, замість «и» — 5, замість «у» — 6. Практично побачиш ці вказівки, застосовані в такому вірші, що складається з гекзаметра й пентаметра:

C535s flct1 12g3s n4m2n t3b3 clrm3n2 m4nstrlt,
M6tr4ph1n2s 2st luth4r 1p4ll4 sch4ll2.

[Cuius facta legis, nomen tibi carmine monstrat:
Mytrophanes est author, Apollo scholae].

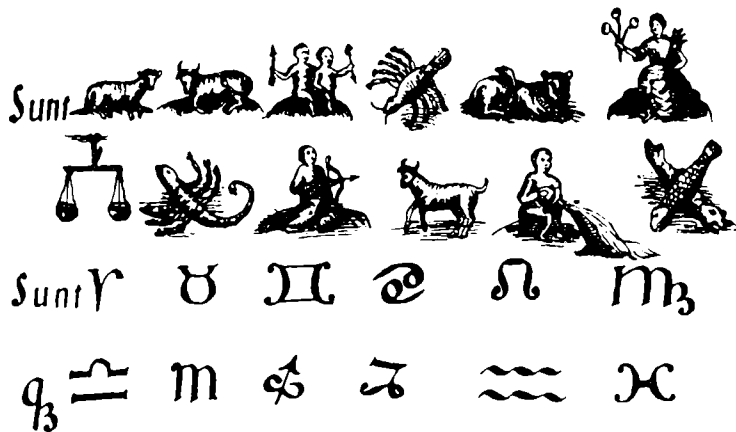
[В вірші ім'я тобі вкаже, про вчинки чий ти читаєш:
Автор їх — це Митрофан, в школі він в нас —
Аполлон].

По-третє, зверни увагу, що можна писати також вірші, застосовуючи астрономічні знаки. У них замість складів ставляться небесні планети, тому їх теж називають астрономічними віршами. Справді, небесні знаки інші для позначення місяців, а інші — для

позначення планет Для позначення місяців служать
12 таких знаків:

«Овен, Телець, Близнюки, Рак, Лев, Діва, Терез
теж сузір'я,
Знак Скорпіона, Стрілець, Козоріг, Водолій і ще
Риби». ||

103.

Знаків планет є сім:
Сонце Місяць Марс Меркурій Юпітер Венера Сатурн

Для прикладу подається астрономічний вірш,
в якому застосовуються знаки планет, або небесних
світил:

Saturnus cum Marte, Venus, Sol bis duo signa,
Mercuriusve, Iovis, septima luna quibus.

[Марс, і Сатурн, і Венера, і Сонце — чотири вже
 знаки,
 Місяць, Меркурій й до них прийде Юпітер —
 всіх сім].

ПЛІД ДЕСЯТИЙ

Про захоплюючу і курйозну поезію,
 або про інші поетичні вірші

Ось у цих усіх інших поетичних віршах, що на-
 лежать до захоплюючої і курйозної поезії, є своє
 особливе мистецтво як у написанні, так і в читанні.
 З огляду на незвичайну новизну й не менші вимоги ||
 і труднощі мистецтва в їх складанні, щоб розв'язати
 цей вузол, начебто скинути певну заслону, приступі-
 мо до цього, щоб ми не видавались бездарними, про-
 понуючи такі думки: хто, говорячи про захоплюючу
 і курйозну поезію, спеціально намагається підкресли-
 ти особливі труднощі, той розглядає їх, немов щось
 дитяче, а ми вказуємо скоріше на майстерність та
 працелюбність видатних людей, які тим займаються.
 Отже, тут радо зберімо, наскільки зможемо, ці ми-
 стецькі вірші, достойні, щоб їх знати, і, передусім,
 скажімо [про резонуючий вірш].

103 зв.

ПРО РЕЗОНУЮЧИЙ ВІРШ

Резонуючий вірш — це такий, в якому звучання і
 закінчення останнього складу таке саме, подібне чи од-
 накове, як і звучання й закінчення передостаннього.

Резонуючий вірш вважається гарним такий, в якому останнє слово, ціле або скорочене, повторюється з певним відгомоном. Звідси це повторення, або луна, може бути не тільки в кінці одного вірша, але й в кінці і в середині або на початку другого, продовжуючи попередній зміст вірша. Огже, луна — це голос, що розходиться між горами та лісами. Прикладом такого вірша нехай буде ось цей, про праматір Єву:

«Чом принесла заборонене яблуко саме ось Єва?
Луна: «ва».

Що за причина була, що зірвала це яблуко Єва?
Луна: «Єва».

Так само про св. Іоанна:

«Хоч тебе, хлопче великий, Предтечею всі
називають, луна: «ають»,
Слушно не можеш тепер вже називатись малим.
Луна: «лим».

104. Саме хоч ти і маленьким хлоп'ятком на зріст
народився, луна: «ився», ||
То перед господом ти, хлопче, великим вже
став, луна: «став».

Також [вірш] на честь найславнішого архієпископа Рафаїла:

«Ти назови нам, луна, що живеш у долинах
вузеньких
Пастиря славне ім'я. Чом так звучить? А луна:
«учить».

Наші молитви всі сходяться в небі, і знов луна:
«ебі».

Наш проводир — Рафаїл, повний любові. Луна:
«бові».

Муза моя йде за ним і співає. Луна: «кохає».
«Жий, отче», — зичить тобі наш Аполлон,
а луна: «поллон».

Зверни увагу: хоч іноді в луні доводиться змінювати на початку або в середині склад або букву, проте кінець її повинен бути взагалі подібним. У цьому вірші для його особливої краси вживаються багато запитань, звертань, вигуків. Таким чином, крім латинських, найкраще можна скласти ще польський вірш, як ось цей про Ірода, що вчинив самогубство:

Ach, mnie obłudne lawry bardzo przestraszaia,
Niewinności do boga o pomstę wołaią,
Echo: niebo przenikaia.
Przybądźcie (proszę) wszyscy prymasy tu miley,
Przybądźcie mnie na pomoc, wżyczie swoiey
siły.
Echo: już się straciły.
Tylko trudno widze już z bogiem nie wojować,
Kiedy każą koniecznie z swiata ustępować.
Echo: chcą krew wetować.
Ach, krew dzieci y niewinna, to mi dziś
sprawila,
Ze haniebnie do piekła żyć mnie wprowadziła.
Echo: pycha zradziła.
Wczera bowiem królował nad królmi
bezpiecznie,
A teraz już czas przyszedł zaginać koniecznie.
Echo: amen, giń wiecznie.
[Від облудних лаврів в серці у мене тривога,
Бо невинність помсти просить у самого бога.
Луна: в небо їй дорога.

Тут, я прошу, йдіть до мене, всі примаси милі,
Всі прийдіть мені на поміч, свої дайте сили.

Луна: пішли до могили.

Тільки важко, знай же, з богом тепер воювати,
Як вже кажуть з цього світу тобі забиратись.

Луна: за кров плату дати.

Ах, невинна кров дітей всіх — саме це причина:
Жить до пекла я пішов за всі ці провини.

Луна: пиха моя винна.

Вчора я ще був царем, царі мені служили,
А сьогодні час прийшов лягти мені в могилу.

Луна: амінь, навіки в
могілу! ||

104 зв.

ПРО РИМОВАНІЙ, АБО ЛЕОНІНСЬКИЙ, ВІРШ

Римований, або леонінський, вірш — це такий,
в середині та в кінці якого вживаються подібні [щодо
звучання] слова. Він, передусім, служить для вира-
ження певного повчання, як це видно з прикладів:

«Про майбутнє навіть, друже, уночі турбуйся
дуже.

Вакх і гроші, всяк це знає, вдачу мудрих теж
міняє.

Хто похвал собі бажає, дорогим його вважають.
Вчися леститись усюди, бо таких лиш люблять
люди.

На обід пес, блазень, мухи перші там спішать
щодоуху.

Зміну ході мимоволі викликає зміна долі.

Почесть дадуть — тоді всяк дується гордо
бідняк.

Славу не смій ти топтати: важко вернути назад».

ПРО ФІЛОМЕЛІЧНИЙ ВІРШ

Філомелічний вірш — це такий вірш, у якому в останньому рядку повторюється чимало речей, згаданих у попередніх, для уподібнення або порівняння. Як, наприклад, оцей про господа Христа:

«Як же приемний нарцис! Ароматом він пахне
приемним,
Ніжні фіалки також дари приемні дають,
Блага приемні солодкий нектар по землі розсипає,
Мед теж солодкий пливе щедро з вошини
струмком,
Миле все це, та миліший від меду, нектару, фіалки
Й також нарциса сам бог, що нам на землю
зійшов».

ПРО ДОПОВНЯЛЬНИЙ ВІРШ

Доповняльним віршем називається такий, в якому пентаметр закінчується тими словами, якими починається гекзаметр, || як оцей:

105.

«Гине так слава людська, немов дим розсівається
в небі,
Мов легкий топиться лід, гине так слава
людська.
Гине так слава людська і зникає небачено швидко,
Наче розносять вітри, гине так слава людська.
Гине так слава людська, немов день, коли ніч
наступає,
Наче димок той з вогню, гине так слава людська.
Гине так слава людська. То марної чом прагнете
тіні?
Слава ж з вітрами іде! Гине так слава людська».

ПРО АСОНАНСНИЙ ВІРШ

Асонансним вважається такий вірш, у якому не тільки слова, але й рядки починаються з цієї самої букви. Як наприклад:

Credite, cultores, cultores, credite, cuncti,
Caelestis Christi casto caro creta cruore.
[Вірте, хто вірує в бога, хто вірує в бога, повірте,
Що відрізнялося тіло Христове чистою кров'ю].

ПРО ВІРШІ З ОДНАКОВИМ ПОЧАТКОМ І ЗАКІНЧЕННЯМ

Вірші з однаковим початком і закінченням — це таких кілька віршів, які починаються з одного й того ж самого слова і закінчуються однаковим словом:

«Слав: ось велика земля процвітає, і просять
любові,
Слав: небеса ось сіяють, і зорі бажають любові».

ПРО ПАРИЛЕПТІАНСЬКИЙ ВІРШ

Парилептіанський вірш — це такий вірш, у якому пентаметр починається тим словом, яким закінчується гекзаметр. Наприклад:

«Хто кличе серце моє до безстрашних дерзань
всіх? Це слава.
Слава безсмертна — це честь і честолюбності
друг».

105 *вв.*

ПРО СПІВВІДНОСНИЙ ВІРШ ||

Співвідносним віршем називається такий, у якому окремі дієслова або прикметники відповідають своїм іменникам. Як, наприклад, [вірш] про господа Христа:

Salvator, medicus rectorque es, parvule salve,
 Nos sana atque regas morte, cruore, manu.
 [Ти наш спаситель, керманич і лікар, здорове
 дитятко,
 Нас ти від всього спаси: силу, кров, смерзь
 відверни].

Також:

«Душі, серця, почуття світ спокушує, демон і тіло;
 Перемагає їх тут підступ, багатство і блиск».

Сюди можна віднести також вірші з протилежними поняттями, в яких два вірші — протилежні щодо змісту, як це видно [з прикладу]:

«Розкіш	люби,	вина	шануй,	не мо-	святим всім,
				лися	
Нехтуй	правду,	безчесть	бога,	сагані	поклоняйся».

Також слов'янський вірш:

«Вознена-	трезвенних,	люби	п'яниць	з'бло,
виждь				
Гордих	почти,	смиренних	отерзи	всец'бло».

«Доблесть	без-	уникай	небес,	знева-	всіх щас-
	честь,	ти		жай	ливих,
Завжди	гріхи,	помилок	бажай	і	пова-
роби ти	все		чарки	жай же».	

Подібний до цього антитегичний вірш з протилежними іменниками:

«Чес-	відкинь	і помилки	шануй,	і Христа	відречися,
ність				ще ба-	
Вивчи	пісні,	запереч	і шукай,	жай ти	земного».

ПРО ОНОГРАМАТИЧНИЙ ВІРШ

Онограматичний вірш — це такий, в словах якого пропущені кінцеві букви, які доповнюються кінцевими буквами слів другого вірша. Наприклад:

Nascitu	R	i terri	S	hospe	S	sin	E
Labitu		n caeli		Christu		sin	
		lab	E	creatu	S		
		fin		beatu			

[Тут, на землі, народився, як гість, непорочно
зачатий,
Згодом у небо зійшов він, Христос, безконечно
щасливий].

ПРО ПРОТЕЙСЬКИЙ ВІРШ

106. Протейським називається такий вірш, у якому, якщо змішати слова, зміст || залишається незмінним. Наприклад:

«Ти віроломно, Протею, надіявсь богів обдурити:
Цар, вождь, і сонце, закон, джерело, та ще світло,
й надія,
Мир, і гора, непорушна теж скеля — Христос».
Також про найблаженнішу діву [Марію]:
«Стільки у тебе достоїнств, скільки зірок є у небі».

ПРО ЧОТИРИКУТНИЙ ВІРШ

Чотирикутним, або квадратним, вважається такий вірш, коли слова розташовуються так, що їх можна

читати в усіх чотирьох частинах, але розмір не змінюється:

Gemma Phoebus Terrarum Gloria Paulus	Phoebus sacratum fundit solamen ab astris	terrarum fundit nobis memorabile lumen	gloria solamen memorabile lumen amicum	Paulus ab astris lumen amicum fundit in orbem
--	---	--	--	--

Перлина Феб земель слава Павло	Феб священну посилає втіху від зірок	земель посилає нам пам'ятне світло	слава втіху пам'ятне світло друга	Павло від зірок світло друга посилає у світ
--	--	--	---	--

ПРО УЗГОДЖЕНИЙ ВІРШ

Узгоджений вірш — це такий, в якому слова, склади або букви можуть однаково служити двом рядкам. Як, наприклад, оцей [вірш] про бідного та багатого:

Paupr cael temn papr
ue amat um con it ue honores.
Dis lux quir di s

[Pauper amat caelum, contemnit pauper honores,
Dives amat luxum, conquirat dives honores].

[Любить бідняк небеса, і ненавидить почесні бідний,
Розкоші любить багатий, і почесней прагне багатий].

Також слов'янський вірш:

«Адам еступ утрач
пр ник, небо ает».
Ісус авед отверз ||

106 ва.

Ще латинський узгоджений вірш, який ще називається інакше змієвидним:

Qu an di tri fu stra
os guis rus sticum nere vit.

Н сан мі чри вул ла

[Quos anguis dirus tristicum funere stravit,

Hos sanguis mirus christicum vulnere lavit] ¹¹⁶.

[Тих, що змія їх жорстока загнала в печальну
могилу,

Кров чудодійна із рани обмила їх по-християнськи].

Ще слов'янський вірш такого ж роду:

Марія без та в рай вводить,
«Ест грѣха, души

Арія полн то й в ад вводить».

Також про святе таїнство євхаристії:

Qui pit cum tum pit lutem

ca angeli pas ca ille sa

Qui ret co to ret lute.

[Qui capit angelicum pastum, capit ille salutem,

Qui caret angelico pasto, caret ille salute].

[Хто споживає хліб ангельський, жде його вже
тут спасіння,

Хто ж цього хліба не має, позбавлений також
спасіння].

Подібний до цього [вірш] про мудрого і нерозумного:

Plur sap sa quae

a it piens, qui semper sidera it.

Pauc sc insi temn

[Plura sapit sapiens, qui semper sidera quaerit,

Pauca scit insipiens, qui semper sidera temnit].

[Знає багато мудрець, що досліджує зорі невпинно,
Знає дурний не багато, що завжди ненавидить
небо].

ПРО РАКОВИЙ, АБО ЗВОРОТНИЙ, ВІРШ

Раковий, або зворотний, або назад читаний,—
це такий вірш, який можна читати назад, причому
він зберігає часокількісну будову стіп, або який
щодо будови букв або цілих слів переходить іноді
з одного роду вірша в інший. Наприклад, цей гек-
заметр:

Sacrum pingue dabo, non macrum sacrificabo ¹¹⁷.
[Дам я офіру багату, а не приноситиму бідну].

Цей вірш, якщо його читати назад, матиме будову
пентаметра:

Sacrificabo macrum, non dabo pingue sacrum.
[Бідну офіру я дам, щедрої не принесу].

Також з цього гекзаметра:

Patrum dicta probo nec sacris belligerabo
[Схвальні батьківські слова, воювати не буду з свя-
тими] || 107.

виходить пентаметр з протилежним змістом:

Belligerabo sacris, nec probo dicta patrum.
[Слів не шаную батьків, виступлю проти
святих].

Так само:

Laus tua, non tua fraus, virtus, non copia rerum,
Scandere te fecit hoc decus eximium ¹¹⁸
[Слава твоя, а не підступ, і чесність твоя, а не гроші,
Змусили славу красу цю ось збагнути тепер].

З цього пентаметра, якщо його читати назад, вийде гексаметр, а з гексаметра пентаметр:

Eximium decus hoc fecit te scandere regum

Sopia, non virtus, fraus tua, non tua laus.

[Цю незвичайну красу збагнути заставили щойно
Гроші — нечесність твоя, підступ — неслава
твоя].

[Ще приклад]:

Conciliato patrem vel tibi summe matrem.

Matrem summe tibi vel patrem conciliato.

[Батька собі ти з'єднай, чи хоч би матір свою.
Матір ти хоч би свою або батька з'єднав вже
для себе].

Подібно до цього з гексаметра виходить пентаметр:

Petras una trahit vox metris imperiosa

Imperiosa metris vox trahit una petras.

[Тягне каміння важке голос лиш однієї команди.
Голос команди один тягне каміння важке].

Також ще ось стопи йдуть назад, не змінюючи думки:

Docta tibi semper depromat carmina, vates.

Vates, carmina depromat semper tibi docta.

[Завжди у тебе, поете, бере він повчальнії вірші].

Також:

Musa, mihi memora causas quo numine laeso ¹¹⁹.

Laeso numine quo causas inemora mihi, Musa.

[Музо, якщо божество осквернили, згадай мені
привід].

Зверни увагу: найкращий і рівночасно найважчий раковий вірш є такий, в якому всі букви, якщо їх читати назад, зберігають ту саму думку, яка міститься у вірші, якщо його читати прямо, як це видно з цих віршів:

Nemo te, nemo neget, o tege nomen et omen.

Rhodos tibi subito cotibus ibit odor.

Sis Nero fatali dono dilata forensis.

Te vel anas artem, non metra sana levet. ||

Otto tenet mappam madidam, mappam tenet Otto.

Signa te, signa, temere me tangis et angis.

Roma tibi subito motibus ibit amor¹²⁰.

Me, rota salva, tene, terrae tenet aula satorem.

Aspice, nam raro mittit timor arma nec ipsa.

Si bene te tua laus taxat, sua laute tenebis.

Ore rubore bibes, ebibe, robur ero¹²¹.

[Хай же тебе не відкине ніхто, скрий ім'я і
знамення.

Ось тобі Родос, і тут прийде із гір аромат.
Будь ти Нероном, то качка, фатальний дарунок,
не вірші

Хай же підкріпить тебе й також мистецтво
твоє.

Мокру серветку тримає Оттон, він тримає серветку.
Ти ось хрестися, хрестися, мене зачіпаєш тим,
мучиш.

Ось тобі Рим, і вже тут прийде до тебе любов.
Справний ти круг, то тримай же мене, сіяча земля
держить.

Зваж же, бо рідко наш страх посилає саму тільки
зброю.

Добре оцінить тебе твоя слава — своє все одержиш.

Пий, посиній, випивай, я ж таки буду міцним!.

107 зв.

Також слов'янський вірш, в якому всі букви читаються назад:

Анна пита мя, я мати панна
Анна мы мати, я маты панна.

А цей вірш, якщо читати [його] назад, матиме такий зміст:

Анна пита мя и та мы манна
Анна дар и мнѣ сѣи мира данна ¹²².

ПРО ВІРШ-ПЕРЕТВОРЕННЯ

Вірш-перетворення — це такий вірш, коли з одного слова, відкинувши, додавши або змінивши певні склади, виникне інше слово. Наприклад, із слова *corpus* [тіло]:

Orcus, opus, porcus, rus, crus, pus, cor, procus,
os, cos,
Ros, porus, o sur, uro, spuо, spurco, guo, caro, curo.
[Орк, твір, свиня, село, голінь, гній, серце, жених,
уста, камінь,
Роса, брід, о чому, спалюю, плюю, забруднюю,
падаю, м'ясо, піклуюсь].

ПРО КЕФАЛОНОМАСТИЧНИЙ ВІРШ

Кефалономастичним називається такий вірш, в якому початкові великі букви виражають якесь повчання або якусь думку. Цей кефалономастичний вірш називається ще акростихом. Він буває навіть у дистиху, як це видно з такого [вірша], в якому виражений іменник *eucharistia* [євхаристія]: ||

Eximius Vivit Caeli Hac Albedine Rector,
Inclusum Sacro Tegmine Iugis Ama.

[Білістю неба милується завжди всевишній
владика.

Тож полюби ти оцей неба священний покров].

У багатьох дистихах буває так, що в одному рядку вживаються всі слова, які починаються з однієї і тієї ж букви, а в другому — з другої, і вони виражають певну назву або думку. В наведених віршах виражено слово *deus* [бог]:

Digna	Deo	Dignis	Donantur	Dona	Decusque.
Excel-	Erran-	Erroribus	Excitat	Estqu	E,
sum	tes				

Una	Uiris	Uirtus	Uis vincit	Uota	Uirorum,
Sola	Salus	Superest	Sistendo	Sede	Secura.

[Богові люди достойні дарують достойні дарунки.
В тих, які збилися з дороги, хвилює краса особлива,
Є у людей одна доблесть, і силі бажання коряться,
Тільки спасіння одне, якщо знайдеш безпечну
обитель].

Так само вжиті у вірші слова *Maria mater* [мати Марія]:

Magnam te populus	Matrem canit atque salutat,
Angelus alloquitur modo	Alatus vocibus ecce
Regno missus in has	Terras resonare salutem,
Iam timet ore micans	E nervis Cerberus Orco,
Adsis nobiscum,	Regina, Tonantis in astris.

[Матір велику народ славословить в піснях і вітає,
Ангел крилатий до неї тепер промовляє це слово,
Посланий з неба на землю оцю, щоб віддати
вітання.

Вже від страху тремтить Кербер в Аїді, тремтить
його паша.

Будь же ти з нами, царице, серед зірок
громовержця].

Так само одне слово Maria, яке фігурує у двох віршах:

Magni parentis A^{mor}
atri rchangelicum Reserans
 Indultibus A^{stra}
 ussit ve.

[Ось любов бога-отця відчиняє для праведних небо
Й «Аве» архангельське вже матері каже віддати].

Подібний кефалономастичний вірш, або акростих, написаний на честь найславнішого покровителя шкіл, найсвітлішого наставника, великого нашого владика Рафаїла Заборовського, ім'я та прізвище якого ясно показують початкові букви в обох віршах: ||

108 зв.

«Питми подайте нам, музи, і струни настройте
до ладу,
Пастиря вашого вже славить настала пора.
Мфійон, цей багатий талант, сюди хай прибуде,
Поллон хай злетить, славний і вчений,
з небес.
Форум небесних тут муз: Клію, Талія і
Мельпомена,
Свій Терпсіхора талант, щоб допомогти, віддає,
Хороводи веде Ерато, Полігімнія — пісню.
Тут Калліопа,— їй скрізь шана,— й Уранія
теж.
Славослів'я оце Рафаїлу, великому мужу.
Оди Евтерпа співа голосом ніжним своїм.
Зичить радіти тепер їм, як пастир радіє з любові
Пазом із музами: він — їх покровитель земний.
Сараз він більшу їм честь віддає, ніж Петро,
покровитель

Вірний, що був ним раніш. Музам ім'я своє дав
 > їх зображення в школі поставив. Тож славе
 його ви
 — йому шану ще більш гідну віддайте тепер.
 Що ж нехай зорі на весь світ сяють яскравим
 промінням,
 усім про щасливий нехай успіх говорять вони.
 Отже, для вас в барбітон хай вдаряють однаково
 пальцем,
 > в струни вдарить сама радість, що спільна
 для всіх.

Рафаїла чоло хай прикрашують лавром
 звитяжним,
 — так бо годиться, бо честь красить його вже давно.
 Ось вже його величають небесні палати все більше,
 він, Рафаїл, усім честь, славу також принесе.
 Вище всіх ставить його Михаїл, бо величний
 сан в нього

— через те, що раніш мав Михаїла ім'я. ॥
 Славословити буде ім'я твоє, пастирю, муза,
 велич священну його хоче вона оспівать.
 Жількість похвал отаку перечеислить вона не є
 в силі,
 > вже й потреби нема: в Києві повно робіт
 — слідів праці його: зробив після Петра він багато,
 — тож нехай Аргус тепер вже величає його
 & славить, бо муза в цім вірші його оспівати
 не зможе.

Богу ж лишайся служити,— вище за все це
 для нас».

Подібно до цього священне ім'я «Ісус» виражають
 такі вірші:

In rebus tantum bina est coniunctio mundi.
 Erigit humana sensum laudare venustE

Sola salus nobis et mundi summa potestas
 Venit peccatum pulchro dissolvere fructu.
 Summa salus cunctis iuvit per saecula cunctis.
 Multos multa iuvant, Me vero musica tantum.
 Voce sua cuncta uendicat ac gemitu.
 Salve supremi soboles domumque tonantis
 Ipse favet Phoebus Iupiter ipse tibi
 Condecorat tua laus Clarissima sidera donec
 Alta poli niteant Atria luce tua.
 [Тільки у світі зв'язок між речами існує подвійний.
 Саме спасіння людське нас змушує розум хвалити,
 Світу могутність найбільша на землю зійшла,
 щоб звільнити

Нас від гріха всіх, пославши дитя чудотворне,
 й найвище
 Зараз для всіх тут нас, грішних, засяло спасіння
 навіки.

Безліч радіє з усього, мені ж дає музика втіху:
 Голосом ніжним своїм радість приносить мені.
 Радуйся, сину, що йдеш до царства всевишнього
 бога,

Феб світлоносний тобі й також Юпітер сприя.
 Слава твоя найясніші прикрашує зорі небесні,
 Темінь небесна сія й грає промінням ясним].

Також про зрадника Іуду, ім'я якого виражене
 в усіх словах:

Impius, Inconstans Iudas, Infidus, Iniquus,
 Uilis, Uanicrepus, Ueterator, Uappa, Uenenum, ||
 Deductor, Discors, Delator, Dira, Dolosus,
 Antitrifur, Atrox, Astutus, Apostata, Avarus,
 Sanis Secutor, Stultus, Saevus, Sceleratus.

[Він, цей безбожний Іуда, хиткий, непостійний,
 невірний,
 Хитрий, дешевий, непевний, негідна людина,
 огура,

Він теж лукавий, неясний, донощик, прокляття,
 підступний,
 Злодій відомий, жадливий, брехливий, відступник,
 жадібний.
 І переслідувач праведних, лютий, дурний,
 і розбійник].

Також ще один акростих, в якому розкидано виражені слова *clavis portae augeae* [ключ до золотих дверей].

Caelica sacratae dum Portae pellicit umbrA,
 Lucida festinO sidera posco gradU,
 Ardua non gressum taRda'it moenia splendeR
 Virtuti cedeT clausaque porta meaE,
 Iunctus votorum stipAt cum ternio membrA,
 Sunt ternae clavEs, sunt trina fulcra viaE,
 [Тільки священних дверей тінь небесна манить
 починає,

Зараз до ясних зірок кроком іду я швидким.
 Стримать не зможуть ходи навіть стіни високі,
 й уступить

Доблесті сяйво, коли двері зачинені тут,
 Бо всі молитви гепер підбадьорюють тіло потрійно,
 Є три ключі тут і три шляху підпори також].

ПРО ДИФІРАМБІЧНИЙ, АБО ГЕРАЛЬДИЧНИЙ, ВІРШ

Дифірамбічний, або геральдичний, вірш винайшов якийсь фіванець, який першим, як кажуть, співав гімни. У цьому вірші він оспівував честь і славу якоїсь видатної особи, звертаючись до зірок, прапорів, гербів, стріл або й до цілого родоводу. Тому ми також, ідучи за твердженням цієї вченої людини, не погордуємо оспівати сапфічним віршем (адже ж дифірам-

бічний вірш пишеться різними віршовими розмірами) видатний рід найвизначнішого мецената і покровителя шкіл, найсвітлішого владика Рафаїла Заборовського, нашого найшановнішого наставника. Справжній герб цього великого владика виходить з сапфічного вірша. Отже, для ясності, звичайно, щоб кожен знав, як читати вірші у гербі, ми спочатку подамо

110. його: ||

Vade sacratum celebrare stemma,
Vade chordis musa sonare nomen,
Numen est Pastor Raphael benignus
Stemmata gaudens.

Sobrius, iustus, pius hic in orbe
Et manus cunctis miseris aperta,
Almus et vita moderatur aequa
Angelus unus.

Vivat et grate vigeat per annos
Magnus et faustus reputando facta,
Alta post scandat loca sacra summi
Victor ab altis,
Pastor ab imis.

[Ти прихось цей славити герб священний,
Музо, ти прихось ім'я славословить трою,
Пастир Рафаїл — божество ласкаве.

Радий з герба він.

Він розумний, праведний, справедливий,
Щедрий для нещасних усіх у світі,
Наш патрон, життя він веде помірно,

Ангел неначе.

Хай він довгі роки живе в здоров'ї,
Славний і щасливий із вчинків добрих,
Хай до місць всевишнього йде священних

Вірних звигяжець,
Пастир він бідних].

Цей вірш, з огляду на згаданий герб, починається від букви V, що стоїть нижче і пов'язана з вище та нижче [розташованими словами]. Його треба читати згідно з цим правилом: слід звернути увагу на те, що один вірш закінчується [ією самою] буквою, якою починається наступний. ||

«Це величавий твій герб: золотий хрест, достойна
корона

Й серце; палає у нім сильна побожність твоя».

[Див. стор. 280].

110 зв.

ПРО ГРАДАЦІЙНИЙ ВІРШ ||

111.

Градаційний вірш — це такий, в якому описується якась річ від більшого до меншого або від меншого до більшого, начебто ступенюється за якоюсь шкалою. Наприклад:

«Золото! Що ж є дорожче? Та яшма. Від яшми що?
Чесність.

Що ж вже від чесності? Бог. Що ж ще від бога?
Ніщо».

Подібний до цього [вірш] про найблаженнішу Марію і найнепорочнішу матір:

«Мати, і діва, але вона, діва, це — матір квітуча.
Цвіт непорочності матері взяти звання не був
в силі».

Також про свавільну жінку:

«Що ж від ехидни люгіше? Це тигр. А від тигра?
Це демон.

Що ж ще від демона є? Жінка. Від жінки?
Ніщо».

Stemmate gauden
Numen i pastor Sapher benignu
deservitum celebrare stem

ПРО АНАФОРИЧНИЙ ВІРШ

Анафоричним називаємо такий вірш, в якому окремі рядки починають виклад про описувану річ запитанням. Наприклад:

«Чим є життя? Воно — праця й жадова страшна
і злочинна.

Чим є життя? Лихо, горе тривожне і страх перед
смертю.

Чим є життя? Воно — сцена й картина ось грішного
світу.

Чим є життя? Це поїздка крізь моря страшні
небезпеки.

Чим є життя? Воно — біг стрімголов, що
бистріший від Евра.

Чим є життя? Це димок, що втікає з надutoї кулі.

Чим є життя? Це заледве один день і бистра година.

Чим є життя? Воно — тінь або привид, пусте
сновидіння».

ПРО ЕПІФОРИЧНИЙ ВІРШ

Епіфоричний вірш — це такий, в якому окремі рядки закінчуються начебто відповіддю. Наприклад: ||

III зв.

«В мене є сили і битви великі, та що ж мені з того?
Золота різного в мене багато і срібла, що з того?
Навіть якщо я з славетного роду походжу, що
з того?

Хай мені служать численні когорти рабів, то що
з того?

Колесо долі мене хай несе до зірок, то що з того?
Хоч би щасливим царем я був тисячу років, що
з того?

Швидко минає це все, не лишається з того нічого.

Всяка людина хай богові служить — дорожче
з усього» і т. д.

ПРО ПІФАГОРІЙСЬКИЙ ВІРШ

Піфагорійський вірш, винайдений Піфагором, пишеться на зразок букви «у» [іпсилон] і чигається знизу доверху, де він розходить на дві частини: одна частина закінчує гекзаметр, а друга — пентаметр. Для ознайомлення з [цим віршем] подається приклад на честь найяснішого нашого владики, ім'я якого, тобто «Рафаїл», виходить з початкових літер:

Rebus in humanis Alter sit qui sua Musis
Acta benigna daret
Praeter quae Raphael His munera praestitit almus
Hic tamen omne decus
Alter Petrus eis Est laus honor atque tributus
Ergo vigere simul

[Rebus in humanis alter sit, qui sua Musis
Acta benigna daret.
Praeter quae Raphael his munera praestitit almus
Hic tamen omne decus.
Alter Petrus eis est laus, honor atque tributus,
Ergo, vigere simul].

112.

ПРО ХРОНОСТИХ

Хроностих за змістом терміна означає час, тому що *Χρόνος* [час] — це грецьке слово, а *στίχος* означає «вірш». Щодо суті, то хроностих — це опис року, в якому вживаються букви, що служать для позначення церковних цифр. Букви, якими позначаються церковні цифри, такі: М, D, C, L, X, V, I. Згідно з цими буквами, щоб хроностих вийшов хорошим, то у вірші [не слід їх вживати] ні замало, ні забагато, а лише стільки, скільки потрібно для вираження року. З них М означає 1000, D означає 500, C — 100, L — 50, X — 10, V — 5, I — 1. Решту букв, що позначають менші числа, можна вживати по дві, а то й більше для позначення числа, яке звичайно позначається однією буквою, що виражає більше число. Так, наприклад, замість М можна вживати два D, замість D можна вживати п'ять C, замість C — два L, замість L — п'ять X, замість X — два V, замість V — п'ять I. Для кращого розуміння цього подається такий приклад, що виражає 1737, про найславнішого нашого владику, найсвітлішого садівника і мецената шкіл, великого пана Рафаїла Заборовського:

ConDIIt eXIMIUs RaphaEL LUUs KIloVlae, vel
EDUXIt MUUs RaphaEL, qUIbUs alta CateVa, vel
EVeXIt MUUs aUDaX RaphaEL LoCa Petri.

[«В Києві-граді завів Рафаїл знаменитий вистави»,
 або
 «Вивів всіх муз Рафаїл, яким то велика громада...»,
 або
 «Муз до висот цих підніс, що й Петро, Рафаїл
 сам сміливий»].

Також про настоятеля Печерської лаври, найшановнішого владика Іларіона Негребецького:

LaUra MoVet saLtUs sit DUX NehrebesCIUs
 Abbas, vel
 LaUra trIUMphat pLUs DUX est NehrebesCIUs
 Abbas.

[«Лавра радіє: її настоятель — абат
 Негребецький...» або
 «Лавра триумфує: її настоятель — абат
 Негребецький»].

Ще інший приклад про морські судна, які плавали також по славній річці Борисфен:

KIloVIae fLUUII gaUDent, Ubi CYMba, gaLerUs...
 KIloVIa UnDa CaUas sUMIt sIbI VULgo gaLerI.
 [«В Києві ріки радіють, коли вже і кімба й
 галера...» або
 «В Києві хвиля приймає човни, що звичайно
 галери...»]. ||

112 зв.

ПРО КАБАЛІСТИЧНИЙ ВІРШ

Кабалістичний вірш дістав свою назву від руського слова «кабала», тому що він вимагає великих зусиль, праці й досвіду в арифметиці. Щодо суті, то це є вірш, який виражає певний рік. В усіх словах цього вірша містяться арифметичні числа. Для яснішого розумін-

ня все-таки ставляться окремі букви, а яке число означає та чи інша буква в алфавіті, добре видно з наступної таблиці.

Пояснювальна таблиця букв [шляхом підставлення] числа:

A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P,
1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 20, 30, 40, 50, 60,
Q, R, S, T, U, X, Y, Z.
70, 80, 90, 100, 200, 300, 400, 500.

Приклад кабалістичного вірша, який виражає рік 1737, про найславнішого нашого владика Рафаїла Заборовського, що вже сьомий рік щасливо займає митрополичу кафедру в Києві:

Kiioviā hic Raphael septenos se explicat annos,
vel
Kiioviae fautor Raphael septem viget annos, vel
Kiioviae septies Raphael cum stemmate gaudet.
[«В Києві ось Рафаїл уже порядкує сім років»,
або
«В Києві вже Рафаїл-покровитель живе ось сім
років», або
«В Києві гербом своїм Рафаїл вже радіє сім років»].

Ще один приклад кабалістичного вірша, що виражає рік 1737, в якому після смерті настоятеля Печерської лаври настоятелем її став найславніший і найшановніший Іларіон Негребецький:

Isto Abbas actus Laurae Nehrebescius anno.
[Року цього Негребецький вже став настоятелем
Лаври].

ПРО ЧИСЛОВИЙ ВІРШ

Числовий вірш — це такий, в якому (про нього ми вже дещо згадали вище) будь-яка голосна залежно від свого порядкового місця означає певне конкретне число особи або речі. Таким є ось цей числовий вірш, завдяки якому можеш відгадувати, визначивши раніш три особи і три речі та яка особа і яку річ одержує. Наприклад:

PARvE, nEfAs Absls multum tErrIs, quIA vIvEs.
[Хлопче, це гріх — за життя залишати надовго країну].

113. А щоб практично в тебе добре виходило передбачення одержуваних речей, то зверни, по-перше, увагу ось на що. Спочатку встанови собі три особи, наприклад: перша особа — Петро, друга — Павло, третя — Іван. || Потім візьми собі три речі згідно із своїм бажанням, наприклад: перша річ — золото, друга — срібло, третя — мідь або щось інше. Щоб відгадати, яку з цих згаданих речей і яка особа одержить, то, коли ти не був при цьому, роби так. По-перше, нехай у тебе буде співучасник, який добре знає цей вірш, і тут слід йому добре запримітити, яка особа і яку одержує річ. По-друге, треба добре пам'ятати порядок осіб та речей, яка — перша, яка — друга і яка — третя. По-третє, ти не повинен бути присутнім тоді, коли особи одержують речі, але мусиш відійти недалеко, щоб не бачити, як вони їх одержують, а то інакше не буде що відгадувати. По-четверте, твій співучасник повинен бути присутнім при одержанні речей і, коли особи їх одержують, він повинен добре запам'ятати, хто і яку річ одержує, і коли ти ввійдеш, вказати тобі її, зробивши якийсь кивок або якимись іншими таєм-

ними знаками, до якого слова названого вірша відноситься це одержання речей. Ось, наприклад: якщо перша особа — Петро — одержує першу річ, тобто золото, друга особа — Павло — одержує другу річ — срібло, то [співучасник] повинен, користуючись якимсь знаком, вказати на перше слово вірша, тобто *PAgvE*, в якому перша голосна *A* означає, що перша особа одержала першу річ, а друга голосна *E* вказує, що [друга] особа одержала другу річ. Отже, якщо перша особа — Петро — одержить другу річ, тобто срібло, а друга особа — першу річ, тобто золото, то тоді слід вказати на друге слово, а саме: *nEfAs*, в якому друга голосна *E* вказує, що перша особа одержала другу річ, а голосна *|| A* означає, що друга особа одержала першу річ. Якщо ж справді перша особа — Петро — одержала першу річ — золото, а друга особа — Павло — третю річ, тобто мідь, то тоді якимсь знаком треба вказати на третє слово — *Absls*.

113

Зверни увагу, по-друге. В будь-якому слові згаданого вірша (крім *multum*, яке для цього не використовується) голосна, яка стоїть раніше і яка вона є по порядку й числу, таку вона вказує річ, яку одержала перша особа. Друга голосна в слові, яка б вона не була, своїм числом вказує на цю річ, яку одержала друга особа. А тому що про третю особу не було згадки і хто й коли її одержує, і яким чином ти її можеш відгадати, про те турбуйся найменше, адже ж третю особу й третю річ легко зможеш пізнати на підставі перших двох речей і того, хто їх одержав.

Зверни увагу, по-третє. Заради цікавості можна запропонувати й інші числові вірші, які використав один капітан корабля, в якого на кораблі було 30 чоловік: 15 католиків і 15 іновірців. Він, коли почалась на морі буря, щоб не затопити обтяжений людьми

114. корабель, дістав від старшого вказівку — викинути половину людей в море. Отже, щоб врятувати всіх католиків, а втопити всіх іновірців, він дав наказ, щоб кидати в море, беручи до уваги голосні продекларованих ним віршів, в яких кожна голосна, якою вона є по порядку в ряді голосних, означає стільки іновірців і католиків. Почавши || з католиків і додержуючись першого вірша, він вишикував їх так:

REx, DAphnI, cUm gEntE bOnA dAt sIgnA
sErEnA.

[Добрі знаки дають, Дафнісе, цар і народ його добрий].

У цьому вірші перша голосна E, яка є другою у ряді голосних, вказує тому на двох католиків. Наступна голосна A в другому слові є в ряді голосних першою і тому вказує на одного іновірця. Потім згідно з тим, якою по порядку [в ряді голосних] є наступна голосна, знов стільки католиків. Далі, згідно з порядковим числом наступної голосної, визначив таке ж число іновірців. Так робив він до кінця, додержуючись числа голосної, визначував спочатку католиків, а потім іновірців. Так він розподілив усіх католиків і іновірців. 15 іновірців завдяки числові 10 викинув, а католиків усіх зберіг неушкодженими. Якщо ти бажаєш цю хитрість простежити до кінця, то додержуйся вказаного порядку.

Ще другий вірш такого роду:

POpUIEA m vIrgAm mAtEr rEgInA tEnEbAt.

[Мати-цариця в руках своїх гілку тополі держала].

Вірш цей повчає, що раніш треба визначити католиків, а потім іновірців. Таким чином, згідно з числом і порядком голосних він вкинув у море іновірців завдяки числові 9.

Ще третій вірш такого роду:

MAtEr AmArE vEtAns pEr cIlmAtA dIffErEt
OrbEs.

[Мати є проти кохання: від клімату вдача
залежить].

У цьому вірші збережи такий самий порядок,
який був у першому, а саме: раніш визначай католи-
ків, а потім іновірців і завдяки числові 8 викидай
їх у море.

Ще четвертий вірш такого роду:

CAstA dEl tImEAs nEc tE mAIE tOllIt Ad AstrA.
[Божу шануй непорочність, до зір тебе зло не
підносить]. ||

114 зв.

Також у цьому вірші спочатку визначають хри-
стіян, а потім іновірців і завдяки числові 6 викидають
їх у море.

Ще п'ятий вірш такого роду:

FActI sAnctA fIdEs tIbl pEnsAt tEmpOrE
fAmAm.

[Славу нехай принесуть тобі вчинки священні
й достойні].

Цей вірш вказує, що спочатку згідно з голосними
треба визначити іновірців, а після них католиків,
і завдяки числу 7 викидають їх, іновірців, у море.

Ще шостий вірш такого роду:

EccE rElAtA pArAtA pArEns mEA AmAtA
EdIt OvA.

[Ось моя мати любима їсть яйця,— дали й готові].

Знов завдяки цьому віршеві спочатку визначають
іновірців, а потім християн і через число 5 викидають
іновірців.

Справді й про інші речі старанний і допитливий

поет дуже легко може скласти подібні до цих і зрозумілі приклади, в яких може розповісти про будь-яку річ. Проте, незважаючи на це, він завчасно поблідне від постійних занять арифметикою, інакше він не зрозуміє наведених прикладів без знання цього мистецтва та арифметики й застрягне, і вагатиметься у їх поясненні.

ПРО ВІДЦЕНТРОВИЙ ВІРШ, АБО ВІРШ-ЛАБІРИНТ

Відцентровий, або вірш-лабіринт (дехто називає цей вірш через неясність, заплутаність букв «солонським»), — це такий вірш, який іде від центра на всі боки. Його можна писати будь-яким віршовим розміром: гекзаметром або пентаметром, адонійським диметром акаталектичним або ферекратейським героїчним триметром, або якимсь іншим віршовим розміром. Він пишеться двома способами: по-перше, коли його початкову || букву пишуть у самій середині, від якої читають його вгору і вниз, вправо і вліво. По-друге, коли він, починаючись вгорі зліва, йде направо і вниз, звідки починається той же вірш і читає-

а	г	о	п	о	н	о	п	о	г	а
г	о	п	о	н	п	н	о	п	о	г
о	п	о	н	п	е	п	н	о	п	о
п	о	н	п	е	п	н	о	п	о	г
о	н	п	е	п	н	о	п	о	г	а
н	п	е	п	н	о	п	о	г	а	
о	н	п	е	п	н	о	п	о	г	а
п	о	н	п	е	п	н	о	п	о	г
о	о	н	п	е	п	н	о	п	о	г
г	о	п	о	н	п	н	о	п	о	г
а	г	о	п	о	н	о	п	о	г	а

ться в двох напрямках, як це видно буде з наведених прикладів

Отже, першим прикладом нехай послужить нам адонійський акаталектичний диметр, який починається з середини і читається на всі боки вгору і вниз, як про це свідчить ось цей [вірш]:

Numen honora. [Бога шануй же]. || (Див. стор. 290). 115 зв.

Другий вірш — ферекратів героїчний акаталектичний триметр, який складається із спондея, дактиля і спондея, починається в центрі й читається на всі боки, як і попередній. Таким є оцей вірш:

Sanctis gloria Christus [Христос — слава для святих].

s	u	t	s	i	r	h	C	a	i	r	i	a	C	h	r	i	s	t	u	s
u	t	s	i	r	h	C	a	i	r	o	r	i	a	C	h	r	i	s	t	u
t	s	i	r	h	C	a	i	r	o	l	o	r	i	a	C	h	r	i	s	t
s	i	r	h	C	a	i	r	o	l	g	l	o	r	i	a	C	h	r	i	s
i	r	h	C	a	i	r	o	l	g	s	g	l	o	r	i	a	C	h	r	i
r	h	C	a	i	r	o	l	g	s	i	s	g	l	o	r	i	a	C	h	r
h	C	a	i	r	o	l	g	s	i	t	t	i	s	g	l	o	r	i	a	C
C	a	i	r	o	l	g	s	i	t	c	t	i	s	g	l	o	r	i	a	C
a	i	r	o	l	g	s	i	t	c	n	c	t	i	s	g	l	o	r	i	a
i	r	o	l	g	s	i	t	c	n	a	n	c	t	i	s	g	l	o	r	i
r	o	l	g	s	i	t	c	n	a	S	a	n	c	t	i	s	g	l	o	r
i	r	o	l	g	s	i	t	c	n	a	n	c	t	i	s	g	l	o	r	i
a	i	r	o	l	g	s	i	t	c	n	c	t	i	s	g	l	o	r	i	a
C	a	i	r	o	l	g	s		t	c	t	i	s	g	l	o	r	i	a	C
h	C	a	i	r	o	l	g	s	i	t	i	s	g	l	o	r	i	a	C	h
r	h	C	a	i	r	o	l	g	s	i	s	g	l	o	r	i	a	C	h	r
i	r	h	C	a	i	r	o	l	g	s	g	l	o	r	i	a	C	h	r	i
s	i	r	h	C	a	i	r	o	l	g	l	o	r	i	a	C	h	r	i	s
t	s	i	r	h	C	a	i	r	o	l	o	r	i	a	C	h	r	i	s	t
u	t	s	i	r	h	C	a	i	r	o	r	i	a	C	h	r	i	s	t	u
s	u	t	s	i	r	h	C	a	i	r	i	a	C	h	r	i	s	t	u	s

116.

Третій героїчний вірш, або гекзаметр, починається з центра, яким є ось цей вірш про святого хреста:

Nos signo Christi vinces omnes inimicos.

116 зв.

[Ти ворогів усіх знаком Христовим оцим переможеш]. ||

(Див. стор. 293).

Четвертий [вірш] також героїчний, або гекзаметр, починається з центра, яким є оцей:

Candida rex Russi, nomen tibi suscipe sacrum.

[Славна російська царице, візьми ім'я ти священне].

117

(Див. стор. 294).

П'ятий [вірш] — пентаметр — відноситься до попереднього і йде так: починається у верхній частині, де він бере початок, і читається на два боки. Ось він:

Anna, potens mundi, saecula longa petas.

117 зв.

[Анно, владарко землі, довгі роки царюй]. ||

(Див. стор. 295).

socimlicos
 ocimimico
 ciminimic
 iministnml
 ministnml
 lntsesnln
 nlsenesin
 lsenmesin
 senmomesn
 enmosomne
 nmosesomn
 mosecesom
 oseccneso
 secnlnces
 ecnlvlnce
 cnvlvlvnc
 nvlvlvlvl
 lvlvlvlvl
 vlvlvlvl
 vlvlvlvl
 tslrlhlt
 slrlhChrl
 rlrlhCoChrl
 rhConoChrl
 hConoChrl

o	c	i	m	i	n	i	s	e	m	o	s	e	c	n	i	v	i	t	s	i	r	h	C	o	n	g	i	s	i	g	n	o	C	h	r	i	s	t	i	v	i	n	c	e	s	o	m	n	e	s	i	n	i	m	i	c	o
o	c	i	m	i	n	i	s	e	m	o	s	e	c	n	i	v	i	t	s	i	r	h	C	o	n	g	i	s	i	g	n	o	C	h	r	i	s	t	i	v	i	n	c	e	s	o	m	n	e	s	i	n	i	m	i	c	o
i	m	i	n	i	s	e	m	o	s	e	c	n	i	v	i	t	s	i	r	h	C	o	n	g	i	s	i	g	n	o	C	h	r	i	s	t	i	v	i	n	c	e	s	o	m	n	e	s	i	n	i	m	i	c	o		
i	m	i	n	i	s	e	m	o	s	e	c	n	i	v	i	t	s	i	r	h	C	o	n	g	i	s	i	g	n	o	C	h	r	i	s	t	i	v	i	n	c	e	s	o	m	n	e	s	i	n	i	m	i	c	o		
i	m	i	n	i	s	e	m	o	s	e	c	n	i	v	i	t	s	i	r	h	C	o	n	g	i	s	i	g	n	o	C	h	r	i	s	t	i	v	i	n	c	e	s	o	m	n	e	s	i	n	i	m	i	c	o		
i	m	i	n	i	s	e	m	o	s	e	c	n	i	v	i	t	s	i	r	h	C	o	n	g	i	s	i	g	n	o	C	h	r	i	s	t	i	v	i	n	c	e	s	o	m	n	e	s	i	n	i	m	i	c	o		
o	c	i	m	i	n	i	s	e	m	o	s	e	c	n	i	v	i	t	s	i	r	h	C	o	n	g	i	s	i	g	n	o	C	h	r	i	s	t	i	v	i	n	c	e	s	o	m	n	e	s	i	n	i	m	i	c	o
o	c	i	m	i	n	i	s	e	m	o	s	e	c	n	i	v	i	t	s	i	r	h	C	o	n	g	i	s	i	g	n	o	C	h	r	i	s	t	i	v	i	n	c	e	s	o	m	n	e	s	i	n	i	m	i	c	o

hCongnoCh
rhConoCh
lrhCoChri
slhChris
lslhrist
itlrist
vltstlv
lvltstlv
nlvltvlv
cnlvlvnc
ecnlvnce
secnlvnce
osecnlvnce
mosecnlvnce
nmosesom
enmosomne
senmosomne
isenmnesl
nisenenesl
nisenenesl
minislntm
lminlntm
clminlntm
ocimilmo
socimilmo

murcasepiccsusibitnmentibisuscipesaacrum
urcasepiccsusibitnmentibisuscipesaacru
rcasepiccsusibitnmentibisuscipesaacru
casepiccsusibitnmonomentibisuscipesaac
asepiccsusibitnmoninomentibisuscipesa
sepiccsusibitnmonissinomentibisuscipesa
eplcsusibitnmonissinomentibisuscipesa
piccsusibitnmonissusinnomentibisuscipesa
iccsusibitnmonissuRussinnomentibisuscipesa
ccsusibitnmonissuRxRussinnomentibisuscipesa
susibitnmonissuRxexRussinnomentibisuscipesa
usibitnmonissuRxeRexRussinnomentibisuscipesa
sibitnmonissuRxeRaRexRussinnomentibisuscipesa
ibitnmonissuRxeRadaRexRussinnomentibisuscipesa
bitnmonissuRxeRadidaRexRussinnomentibisuscipesa
ltnmonissuRxeRadididaRexRussinnomentibisuscipesa
tnmonissuRxeRadidndidaRexRussinnomentibisuscipesa
nmonissuRxeRadidndidaRexRussinnomentibisuscipesa
emonissuRxeRadidndidaRexRussinnomentibisuscipesa
nmonissuRxeRadidndidaRexRussinnomentibisuscipesa
tnmonissuRxeRadidndidaRexRussinnomentibisuscipesa
itnmonissuRxeRadidndidaRexRussinnomentibisuscipesa
bltnmonissuRxeRadidndidaRexRussinnomentibisuscipesa
lbitnmonissuRxeRadaRexRussinnomentibisuscipesa
sibitnmonissuRxeRaRexRussinnomentibisuscipesa
usibitnmonissuRxeRexRussinnomentibisuscipesa
susibitnmonissuRxeRexRussinnomentibisuscipesa
ccsusibitnmonissuRxRussinnomentibisuscipesa
lcsusibitnmonissuRxRussinnomentibisuscipesa
eplcsusibitnmonissusinnomentibisuscipesa
seplcsusibitnmonissinnomentibisuscipesa
aseplcsusibitnmoninnomentibisuscipesa
caseplcsusibitnmonomentibisuscipesaacrum
urcaseplcsusibitnmentibisuscipesaacrum
murcasepiccsusibitnmentibisuscipesaacrum

A	n	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s																		
n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s																	
n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s																	
a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s																
p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s															
o	p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s														
t	o	p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s													
e	t	o	p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s												
n	e	t	o	p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s											
s	n	e	t	o	p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s										
m	s	n	e	t	o	p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s									
u	m	s	n	e	t	o	p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s								
n	u	m	s	n	e	t	o	p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s							
d	n	u	m	s	n	e	t	o	p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s						
i	d	n	u	m	s	n	e	t	o	p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s					
s	i	d	n	u	m	s	n	e	t	o	p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s				
a	e	s	i	d	n	u	m	s	n	e	t	o	p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s		
c	a	e	s	i	d	n	u	m	s	n	e	t	o	p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s	
u	c	a	e	s	i	d	n	u	m	s	n	e	t	o	p	a	n	n	a	n	a	p	o	t	e	n	s	m	u	n	d	i	s	a	e	c	u	l	a	l	o	n	g	a	p	e	t	a	s
l	u																																																

ПІСЛЯСЛОВО ||

до освіченого садівника
повчального саду поетичного мистецтва

Зупинись тут, поете! Ось тобі вже епілог викладу викоханого саду, тобто поетичного мистецтва, яке розглядає й подає метрично як у загальних рисах, так і докладно більш змістовні квіти та дуже багаті плоди. Тому ти милостиво проси садівника небесних світил і всесвіту, який народився з непорочного, незасіяного й найчистішого садочка, щоб тобі дозволив щасливо закінчити також другу огорожу і приступити прозаїчною ногою до вельми корисних плодів Туллієвої Свади та прихильно й ласкаво дав підійти до рослин. Адже ж він — це таємнича квітка, яка, поширена через збирання рятівного чару людської природи, приносить спраглим життєдайні плоди. Він — садівник, безмежне й скорочене слово, повне, хоч без початку та без дозрівання насіння, захоплює, хоч без кольору та форми, практичне, хоч без вказівок, дуже приємне й гарне, хоч без блиску та аромату, промовисте, хоч без красномовності, завершене, хоч без висновку, закінчене, хоч без кінця, розпочате, хоч без початку, якому, як спасителеві, що викупив нас від гріхів, та його найблаженнішій матері й найнепорочнішій діві хай буде хвала, честь і вічна шана.

Істинно син ти всевишнього бога, син ти
предвічний,
Христе всесильний, всього світу владико ти
наш, ||

Першу частину поетові ти вже дозволив скінчити.

Дай, милостиво прошу́, також скінчити весь
твір.

Праця — побожності плід і безмежна хвала в ній
для тебе,

Тричі шанованій в нас, слава велика у ній
тричі найкращій, найвеличнішій і найблаженнішій
діві Марії, що непорочно зачала сина, і всім святим. ||

ОГОРОЖА ДРУГА

ЯКА МІСТИТЬ ДУЖЕ КОРИСНІ
ПЛОДИ ТУЛЛІЄВОЇ СВАДИ

Захопившись так дуже приємними солодощами та ароматом чарівних квітів поезії, ми, виходячи зі свого завдання, подали поетичні плоди, щоб ними користуватись, а не щоб на них дивитись, і ми багато доклали праці та витратили часу, щоб їх огородити повчальною огорожею, як уявною, так і письмовою. Тепер же будьмо надійними садівниками в збиранні плодів Туллієвої Свади, якими з божою допомогою довершимо майже весь сад. У цьому саду будемо користуватись дійсно небаченим і ще більшим чаром, адже ж, вийшовши з вузьких берегів і гротів поезії, увійдемо до обширного саду наставника Туллія і, вийшовши з коротеньких полів поетичного слова, щоб зібрати змістовні квіти, бо душа наша прагне читати багато, приступимо до вельми чарівного поля риторики, захистимо й підготуємо його. З цією метою хай буде [квітка перша].

КВІТКА ПЕРША

Про плоди риторики

У цій квітці пояснюється 6 плодів: перший — про тропи, другий — про фігури [слів і думок], третій — про періоди та їхні частини, четвертий — про поділ та будову періоду, п'ятий — про деякі риторичні місця, шостий — про хрію та її частини. І насамперед [плід перший].

119 зв.

ПЛІД ПЕРШИЙ

Про тропи

Оскільки поетична краса, яка досягається не чимсь іншим, як тільки знанням та розумінням троп і фігур, полягає, головним чином, у словах та думках, то з цього виходить, що про них і слід повести мову. Отже, насамперед треба знати походження або назву тропу, яка походить не від якогось іншого слова, а лише від грецького *τροπή* або *τρέπω*, а це слово по-латині означає *verto* [повертаю]. Що ж до суті, то троп, на думку Кипріана Соарського, має таке визначення: це є зміна або перенесення власного значення слова або виразу на інше із збереженням суті, тобто із збереженням відповідності [значень]. Пояснимо визначення. Говоримо «[зміною значення] слова або виразу», тому що тропи бувають двох видів: слів і виразу, тобто кількох слів. Ось, наприклад, одного слова: «ниви радіють», «луки усміхаються», «листя шепоче», «кінь летить», «чесність сяє», «людина гавкає»,

«байдужість панує», «небо плаче». Також іменники: «джерело правди», «ріка красномовства», «корінь справедливості», «приклад непорочності», «жах во-рогів», «громи вітчизни». Також прикметники: «золотий день», «сліпа ніч», «мертва старанність», «солодка || промова». Також прислівники: «говорить із смаком», «говорить солодко», «тисне міцно», «пише каліграфічно». Тропи виражаються такими чотирма частинами [мови]: дієсловом, іменником, прикметником і прислівником, а також багатьма словами. Як, наприклад, ось цей [вислів] св. Іоанна: «Вода, яку я дам йому, перетвориться в джерело води, що переходить у вічне життя» У цьому тропі вживаються метафоричні слова, а саме: «вода» і «джерело води, що переходить...».

Вказується [зміна] власного значення на інше, тобто [перенесення] свого природного значення на інше з метою досягнення додаткової особливої краси та привабливості. У визначенні сказано: «зміна... із збереженням суті», тобто зберігається подібність, відповідність, співвідношення, зв'язок, відношення і залежність [між прямим і переносним значенням], а це все називається тим середнім, завдяки якому щось одне має певне відношення до чогось іншого.

З поданого вище визначення випливає, як ми зазначили, що тропи бувають двох видів, тобто слів і думок. Тропів, які полягають у словах, є 7: метафора, синекдоха, метонімія, антономасія, оноματοпεία, катахреза і металепис. Тропів, які полягають у думках, є 5: алегорія, іронія, перифраза, гіпербатон і гіпербола, про які говоритимемо і загально, і докладно, а, передусім, [скажемо про метафору].

Метафорою називається перенесення власного значення одного слова на невласне з огляду на певну подібність. Наприклад: «людина палає гнівом». Але ж «палати», власне, стосується || вогню, проте переноситься на людину через подібність та певне відношення, яке існує між розгніваною людиною і вогнем, що палає. Метафора здійснюється чотирма способами. По-перше, шляхом [перенесення значення] від живої речі на живу. Як наприклад: «скромний голуб», «гордий павич», «говірлива сорока», «людина, яка гавкає», «лисиця живе хитро», «розумний собака», «кінь, що летить», «лев — цар звірів», «повільний бик». По-друге, шляхом [перенесення значення] від неживої речі на неживу. Як наприклад: «солодка мова», «дорога чесність», «ріка красномовства», «ясність мови», «золоте сонце», «вогняний дощ», «ясне горе», «солодка порада», «золоті уста», «сніжна білість», «рожеві щокки», «блискуча слава». По-третє, шляхом [перенесення значення] від живої речі на неживу. Як наприклад: «сліпа ніч», «ангельська чесність», «говорюща земля», «жива вода», «розгніване море», «камінь росте», «ткати історію», «кувати фабулу», «соромлива троянда». По-четверте, шляхом [перенесення значення] від неживої речі на живу. Як наприклад: «ясна людина», «дорогий студент», «запальний воїн», «запеклий ворог», «залізна баба», «квітуча молодість», «розбита людина», «син — підпора батька».

Зверни увагу, по-перше: метафора вживається з трьох причин. По-перше, через крайню потребу, тому що є чимало речей, які не мають власних слів-визначень, тому їх називають переносними словами. Як наприклад: «виноградні грона переливаються

блиском», «тверда людина», «важка жінка», «посіви відчувають спрагу», «горщик кипить», «Вакх шаленіє». По-друге, з огляду на посилення значення, бо, коли вживається власна назва, річ пояснюється не так широко. Наприклад, краще сказати «допустив помилку», ніж «помилився», також «розривається з ревнощів», ніж «ревнує», або «запалений гнівом», ніж «розгніваний», «прибитий горем», ніж «нещасний», «страждає від хвороби», ніж «хворобливий», «обшарпаний прохач», ніж «старець». По-третє, внаслідок краси та чарівності, бо ж набагато краща, чарівніша та мільша мова, прикрашена переносними й метафоричними словами, начебто дорогоцінними перлинами, ніж звичайними простонародними словами, [вжитими] в прямому розумінні. Як наприклад: [краще сказати] «світло промови», ніж «гарна промова», «ріка красномовства», ніж «багата мова», «говорити із смаком», ніж «приємно».

Зверни увагу, по-друге: є чотири вади метафори. Перша [вада], коли видно більшу відмінність, ніж подібність якоїсь речі. Як наприклад: «дійшов до хвоста промови», або «обдаровую клієнта добродійствами», або «судна розгулюють по морю», або «тіло — сховище душі», або «камінь горя вражає моє серце». Друга [вада], коли подібність ґрунтується на маловідомих і маловживаних речах. Як наприклад: «чудовисько людини», «черевко батьківщини», «нелюдська тварина», «харибда благ», «черевко лиха», «прірва мудрості». Така метафора вважається шорсткою або грубою. Третя [вада], коли береться проста й вульгарна подібність, що зменшує значення [слова]. Як наприклад: «сонце — свічка світу», «дощ неба — неплодоносний», «гірський сніг — слина», «консул — візник держави», «бог — гончар людини», «Марія — захисток друзів».

І, нарешті, четверта [вада], коли втрачається міра в порівнянні. Як наприклад: «вітри скачуть по полях, мов коні», «слова кидаються на мене», «котяться гори війни», «ворог знищив поле миру». ||

121 *ав.*

Треба, щоб метафора була приємною, помірною, гарною, відповідною та достойною, яка найчастіше вживається в святому письмі, коли, наприклад, кажуть: «Христос — нащадок з коліна Іуди», «скеля», «наріжний камінь», «камінь, відірваний без допомоги рук», «дорога», «ворота», «світло світу», «правдива виноградна гілка», «добрий пастир» і т. п.

Зверни увагу, по-третє: хоч метафорою називається перенесення [значення слова] з певною подібністю, та проте вона відрізняється від порівняння, тому що метафора бере якесь слово абстрактно, замість якоїсь речі, а порівняння порівнює певну властивість речі, яку ми виражаємо за допомогою часток «так», «наче», «як», «наприклад». Якщо, приміром, скажеш: «чесність цвіте, наче лілія», або «він переміг, наче лев», то це буде порівняння. А якщо скажеш: «доблесть — лілія», «людина — лев», «молодь — весняний цвіт», «Іоанн — сонце пророків», «честь дає поживу мистецтву», «Зоїл — риторичний собака, що береже в серці підступну заразу», «рум'янець — колір чесності», то це буде метафора, про яку вже [сказано] досить.

ПРО СИНЕКДОХУ

Синекдоха, або дорозумлювання, — це пізнання якоїсь речі на підставі здогадів. Як наприклад: «поріг» або «стріха» — замість «дім», «громадянин» — замість «держава», «тварина» — замість «людина», «залізо» — замість «меч», «аврора» — замість «схід сонця», «ластівка» — замість «весна».

Синекдоха здійснюється 8 способами:

Перший [спосіб], коли якась суттєва або окремо існуюча частина вживається замість цілого. Як наприклад: «мури» — замість «міста», «вись» — замість «воза», малий військовий відділ — замість усього війська, «тоне кермо» — замість цілого корабля.

122. Другий [спосіб], коли ціле береться замість частини. Як наприклад: «несу джерело» або «вогонь», || «рубаю ліс» — замість «дерево», «маю гребінь із слона» — замість «із [слонової] кістки», «людина перетворюється в порошок» — замість «тіло». Подібно до цього [сказано] в Магфія, XII: «Бо як Іона був у череві кита три дні й три ночі, так і син людський буде в серці землі три дні й три ночі»¹²⁴.

Третій [спосіб], коли однина вживається замість множини. Як наприклад: «ворог загрожує», «набирає солдатів», «студент заповнює школу», «трупом вкривається поле», «малюнком прикрашають церкву», «дерево одягається в листя», «руський переміг ворога», «переможений шляхтич», тобто «перемогли польську шляхту».

Четвертий [спосіб], коли багато вживається замість чогось одного, або множина — замість однини. Як наприклад: «і ми колись процвітали, та цвіт цей недовготривалий». Подібно до цього також, коли говоримо з повагою, виявляючи людське ставлення: «сідайте», «їжте», «пийте, пане» і т. д. Подібно [вживається] і «мовчать красномовні Демосфени», «німіють видатні оратори Ціцерони», «непереможних Александрів перемогла смерть», «переможено Гераклів та Ганнібалів», а також: «ми, Цезар, наказуємо»; «ми, владика з божої ласки», «ми, вождь війська» і т. п.

П'ятий [спосіб], коли вживається вид або форма замість роду. Як наприклад: «борей» — замість «вітер», «Букефал» — замість «кінь», «понт» — замість

«море», «розсудливість» — замість «достоїнство», «Іван» у скіфів — замість будь-якої «людини», «Ір» — замість «бідняк», «Крез» — замість «багач». Подібно до цього також: «ах, страждаю від ран, заподіяних моїми стрілами», «стріли» — це «роки», а також: «у поті твого чола будеш їсти хліб», тобто «їжу».

Шостий [спосіб], коли рід вживається замість виду, або загальне — замість || часткового. Наприклад: «найбистріший птах» — замість «орел», «найлютіший звір» — замість «тигр», «злочин» — замість «розпуста», «доблесть» — замість «нікчемність». Подібно до цього Єву називають «матір'ю всіх живих», тобто «людей», а також [читаємо] в Іоанна, XII: «Коли вознесуся на небо, все заберу до себе»¹²⁵, тобто «всіх праведних людей».

122 зв.

Сьомий [спосіб], коли вживається сам матеріал замість матеріальної речі. Наприклад: «залізо» — замість «меч», «ніж», «серп», «спис», «піка», «срібло» — замість «гроші», «збіжжя» — замість «хліб», «виноградна ягода» — замість «вино». Подібно до цього [вживаємо]: «ріг висилає стрілу», «вожді одягаються в шовк, їхні ноги взуті в шкіру», тобто «в сандалії, в пурпуровий одяг з шовку».

Восьмий [спосіб], коли попереднє вживається замість наступного і навпаки. Наприклад: «худоба повертається додому» — замість «полудень» або «вечір», або «ластівки вже літають» — замість «весна настає», або «лелеки відлітають» — замість «настала осінь», або «вже треті півні заспівали» — замість «світає», «вже сходить Аврора», отже, «настає день», або «сонце хилиться до заходу», тобто «настає ніч». Подібно до цього [вживаємо] наступне замість попереднього: «була Троя», тобто «вже її немає», «жила людина», тобто «вже померла».

ПРО МЕТОНІМІЮ

Метонімія — це перенесення, тобто вживання однієї назви замість іншої, якщо розуміється одна річ замість іншої, суміжної з нею. Як наприклад: «немає нічого спільного між музами і Марсом», тобто «немає нічого спільного між наукою і війною», тому що під час війни музи мовчать.

123. Метонімія здійснюється п'ятьма способами. ||

По-перше, якщо зовнішня причина вживається замість наслідку, або винахідник — замість винайденої речі. Як наприклад: «тканина» — замість «одягу», «залізо» — замість «меч», «Церера» — замість «плоди», «Вакх» — замість «вино», «Мінерва» — замість «мудрість», «вождь» — замість «військо», «Вулкан» — замість «вогонь», «Аполлон» — замість «поет».

По-друге, коли наслідок береться замість причини. Як наприклад: «син — це радість» або «біль для батьків», або «ненавидить бог злочин», тобто «[ненавидить] злочинну людину»; подібно до цього Христа називають «нашим миром», «нашим життям», «воскресінням», «спасінням», тобто причиною миру, життя і спасіння. Також [говоримо]: «сліпа любов, яка осліплює людину», або «лінощі, які роблять людину лінивою», або «оп'яніння, яке забирає сили», або «вино, яке руйнує характер»

По-третє, коли форма береться замість змісту. Наприклад: «схвилюваний був увесь Єрусалим» — замість «громадяни». Ще приклад: «учена школа» — замість «студенти», або «свідком є церква» — замість «віруючі», або [приклад] із святого письма: «Горе тобі, Хоразін, горе тобі, Віфсаїда»¹²⁸ — замість «громадяни», або «багатомовні келихи, кого ви не зробили красномовним?», тобто «наповнені вином». Подібно

до цього теж користувався метонімією господь Христос: «Якщо согрішить твій брат і не послухає тебе, то скажи церкві», тобто «громаді людей». Також псалмописець [пише]: «Небеса розповідають про славу бога»¹²⁷. Подібно до цього син-марнотратник [каже] до батька: «Согрішив перед тобою». Ще приклади на [вживання] змісту замість форми: «несу вогонь» — замість «лампади з вогнем», «подаю страву на стіл» — замість «блюдо», або «чіпляю меч до боку» — замість «піхву», або «вина прикрашують».

По-четверте, коли вживається річ, якою хтось володіє, замість її власника, та навпаки. Наприклад: «мій хліб тебе покарає», або «мій одяг скаже || проти тебе», або «жадібного і скупого винуватим визнають їхні власні гроші». Подібно до цього теж приклади [на вживання] власника замість речі, якою він володіє: «горить Укалегон» — замість «[горить] його дім», «гордий християнин» — замість «земля», або «спустошений поляк» — замість «Польща», «грек пишається» — замість «уся Греція».

По-п'яте, коли ознака вживається замість речі, яку вона позначає, і навпаки. Як наприклад: «шаную твою сивину», замість «[шаную твою] старість», «меч» [вживається] замість «війна», «булава» — замість «вождь», «хрест» — замість «владика», «сурма» або «труба» — замість «похорону» або «маршу воїнів». Ще приклади [на вживання] речі, яку позначає якийсь знак, замість цього знака: «Я поцілував найблаженнішого чудотворця печерського Миколу» або «розп'ятого Христа», тобто їх зображення, або подобу.

123 зв.

Антономасія — це заміна однієї назви іншою. Ця заміна завдяки зовнішній характеристиці визначає те, що характеризується менш вдало своєю назвою. Як наприклад: «Август» — замість «великий пан», «Катон» — замість «поважна людина», «Зоїл» — замість «наклепник», «Ахілл», «Гектор», «Аякс» — замість «відважна людина», «Сарданапал», «Елагабал» — замість «зніжена, невойовнича людина».

Антономасія здійснюється шістьма способами.

По-перше, коли власна назва вживається замість загального іменника. Як наприклад: «крітянин» — замість «брехун», «Епікур» — замість «шукач насолоди», «Крез» і «Мідас» — замість «багач», «Ір» — замість «бідняк», «Улісс» — замість «хитрун», «Терсит» — замість «негарна людина», «Скірон» — замість «розбійник», «Іпполіт» і «Діана» — замість «непорочні», «Ескулап», «Меркурій» і «Хірон» — || замість «лікар», «Мінос», «Радаманф», «Арістід» — замість «судді», «Зевксіс», «Апеллес», «Праксітель», «Поліклет», «Лісіпп» — замість «скульптор», «Дедал» — замість «архітектор», «Полікрат» — замість «щаслива людина», «Поліфем» — замість «сліпий», «Нестор», «Мафусайл» — замість «довголітні», або «довговічні люди», або «такі, що прожили багато років».

По-друге, коли загальний іменник вживається замість власного. Як наприклад: «поет» — замість «Вергілій», «філософ» — замість «Арістотель», «оратор» — замість «Ціцерон», «апостол» — замість «св. Павло».

По-третє, коли присвійний прикметник вживається замість власного іменника. Як наприклад: «оттоманський» або «сарацинський» — замість «турки», укра-

їнський — замість «козаки», «російський» — замість «московити».

По-четверте, коли патронім вживається замість власного імені. Як наприклад: «Пелід» — замість «Ахілл», «Пріамід» — замість «Гектор», «Атрід» — замість «Агамемнон», «кекропіди» — замість «афіняни», «ромуліди» — замість «римляни».

По-п'яте, коли замість власного імені вживається значення цього імені або етимологія. Як наприклад: «золоті уста» — замість «Золотоустий», «вінок» — замість «Стефан», «ласка» — замість «Іоанн», «безсмертний» — замість «Афанасій», «божий дар» — замість «Феодор».

По-шосте, коли назва якоїсь речі вживається замість її властивості, або народ — замість своїх нравів і звичаїв. Як наприклад: червоний колір — замість природної властивості троянди, твердість — замість природи каменя, солодкість — замість смаку цукру або меду, жорстокість — замість скіфів, розкіш — замість сибаритів. Сюди теж належить анаграма якого-небудь імені. Як [наприклад]: атог [любов] — замість Roma [Рим], Maria [Марія] — || замість Miaga [Міара]. А також прикметники, які стосуються певних осіб з огляду на антономастичну красу. Як наприклад: «чарівна» — замість «Венера», «гарна» — замість «Діана», «найвідважніша» — замість «Беллона», «найнепорочніша» — замість «Юдіф» і «Есфір».

124 зб.

ПРО ОНОМАТОПЕЮ

Ономатопея — це утворення якоїсь речі або слова шляхом наслідування первісних звуків. Як наприклад: «поет» — це основне слово, а від нього

утворюється слово «поетизує», «оратор» — «ораторствує», «філософ» — «філософствує». Також від «Петра» (як кажуть поети) утворюється «петрівщина», від «Павла» — «павлівщина», а також від слова «свідомий» — «свідомість», від «батьківщина» [patria] — «патріот», від «вірш» — «віршувати». Цей троп слід вживати в такому розумінні, коли якесь слово цілком позбавлене власного значення, однак поет чи оратор не повинен вигадувати нових слів, а повинен вживати від основних уже створені і прийняті. Як, наприклад, говорять: «сова пугукає», «яструб пищить», «ведмідь реве», «корова мукає», «вівця бекає», «собака гавкає», «змія сичить», «гуска гечече», «вовк вие», «свиня хрюкає», «миша пищить», «кабан хрюкає», «бичок і козел мекають», «горобець цвірінькає», «курка кудкудакає», «бджола дзижчить», «лебідь гегає», «качка кахкає». Цей троп, якщо й буде вживатися дуже рідко і з належним обміркуванням, то його все-таки зустрічаємо частіше в поетів, ніж у ораторів.

125. ПРО КАТАХРЕЗУ ||

Катахреза, або аналогічне вживання слів,— це найменування однієї речі, яка не має власної назви, назвою іншої, подібної речі. Як наприклад: «глава книги», «серце Кампанії», «ніжки стола», «горло бочки», «бік корабля». Подібно до цього теж [вживається]: «прочитав очима», де «прочитав» береться замість «побачив», а також — «горщик має вуха». Так само [читаємо] в Матфія, XI¹²⁸: «Сліпі бачать, криві ходять, глухі чують». Тут ідеться про тих, що стали спроможними бачити, як зробив Христос. Подібно до цього і в Іоанна, VIII: «Не покуштує

смерті»¹²⁹, тобто не відчує її. Також вживається: «коротка пам'ять», «довга раді» або «корисна», «важка мова» і т. д.

ПРО МЕТАЛЕПСИС

Металепсис, або переставлення,— це розуміння однієї речі на підставі іншої, які пов'язані між собою в певному порядку й поступово. Як наприклад: «після нападу я тяжко захворів». Тут під нападом розумій удар, далі, за ударом,— шрам, за шрамом — рану, під раною розумій хворобу й біль. Подібно до цього господа Христа називають сином Авраама: під Авраамом [розумій] спочатку Ісаака, під Ісааком — Іакова, під Іаковом — Давида, під Давидом — іншого, і так аж до Іосифа. Так само ми називаємось синами Адама, начебто народжені від нього безпосередньо.

ПРО ТРОПИ ДУМОК

Ми вже ознайомилися з тропами одного слова, і тепер вже завдяки цьому ознайомленню треба перейти до [пояснення] тропів думок. Відоме є визначення цих тропів, дане сучасним поетом, яке звучить так: || «Троп думок або мови — це перенесення властивого значення багатьох слів, зважаючи на певну подібність». Тропів думок, про які ми згадали вище, є п'ять: алегорія, іронія, перифраза, гіпербатон і гіпербола. Спочатку поговоримо [про алегорію].

125 зв.

ПРО АЛЕГОРІЮ

Сам термін «алегорія» означає по-латині *inversio*, а щодо суті, то вона є поєднанням простих метафор, тобто коли багато метафор поєднуються між собою,

або: «Алегорія — це мова, в якій слова означають щось інше та зміст її означає теж щось інше». Як, наприклад, [читаємо] у Вергілія:

«Хлопці, закрийте канави: луги напилися
досита» ¹³⁰,

тобто перестаньте вже більше співати, тому що досить уже ми наслухались.

Так само в цього ж Вергілія:

«Вже ми проїхали відстань велику, й пора нам
нарешті

Випрягти шиї запінених коней, які так
парують» ¹³¹,

тобто слід розуміти, що ми довго працювали, і настав час відпочити.

Також польські приклади:

Ty panem iesteś, a my prosty chleb iadamy,
Ty z pełney beczki piesz, my drożdżey nie mamy.
[Ти — пан, а ми звичайний хліб всі споживаєм,
Ти з повної п'єш бочки — дріжджів в нас немає].

Також:

Jeżeli tobie rzeki wody dać nie mogą,
Do sadzawki próżno masz chodzić swoją nogą.
[Якщо воді не можуть ріки дати досита,
Дарма тоді пішком вже до ставка ходити].

Ще приклад:

Jeżeli u bogatych iałmużny nie wprosisz,
Darmo do ubogich o iałmużnę głosisz.
[Якщо вже милостині не подасть багатий,
Дарма тоді у бідних вже її шукати].

Алегорія буває двох видів: чиста й нечиста, або мішана.

Чиста [алегорія] — це така, що складається з самих лише метафоричних слів. Як наприклад: «Палають весільні смолоскипи, але не без диму», тобто: «Чарівне весілля, але й у нього є || свої тривоги». Знову ж таки вислів «І ми колись цвіли, але цей цвіт був не тривалим» означає, що я був колись щасливим, а тепер вже не щасливий.

126.

Нечиста, або мішана, алегорія — це така, що складається як з метафоричних слів, так і з слів, вжитих у прямому розумінні. Як наприклад: «Корабель республіки під керівництвом розумного керманіча може бути безпечним серед виру бурхливих хвиль», тобто: «Республіка під керівництвом розумного правителя серед розбрату і чвар».

Зверни увагу, по-перше, що є три види алегорії: приказка, або прислів'я, або приповідка, загадка і притча, або байка.

Приказка, прислів'я, або приповідка, — це певний загальновідомий вислів, що відзначається якоюсь незвичністю. Як наприклад: «Свиня вчить Мінерву». Це означає: дурень повчає мудреця. Або: «У погані ворони погане яйце» і «На поганому дереві погані плоди», тобто в поганого батька поганий син. Приказки дуже часто вживаються в святому письмі. Як наприклад: «Собака повертає до своєї блювоти»¹³², тобто розбійник знову робить старі гріхи. Або: «Важко чинити опір нагаєві», або: «Не кидайте свиням перлів».

Загадка — це захований у мові певний зміст, який вимагає, щоб його відгадати. Як наприклад: «Мене мати народила і сама народжується від мене». Це лід, що утворюється з води і перетворюється знов у воду.

Притча, або байка,— це [твір], в якому виступають звірі, що розмовляють. Як наприклад: «Ягня і вовк, стомлені || спрагою, прийшли до річки». Також: «Лисиця, що хоче зірвати виноград, а не змігши зірвати його, сказала, що він кислий». Ще інші [байки]: «ведмідь і бджоли», «мурашка і коник-стрибунець», «пастух і собака», якому доручено стерегти овець, описується, що він говорить, і т. д.

Зверни увагу, по-друге, що найбільшу ваду алегорія має тоді, коли закінчення не залежить від початку, тобто, коли на початку мови йдеться про воду, а в кінці про вогонь або про інші протилежні речі.

Зверни увагу, по-третє, що відмінність між метафорою й алегорією така: переносне значення метафори полягає в одному слові, як ось у цьому прикладі псалмописця: «Ріки аплодують, і гори радіють»¹³³, а [переносне значення] алегорії проходить крізь усю думку, не лише на одній сторінці, але й в усій книзі. Ось приклад: «Сонце таємниче зійшло у Віфліємі й послало своє проміння всьому Зодіакові», або: «Джерело спасіння б'є з Віфліємської скелі й тамує велику спрагу смертних», або ще: «Божественна квітка, що народилася з непорочного саду, своїм спасенним сяйвом і ароматом привертає очі людей, приваблює, манить і захоплює їх» і т. д.

ПРО ІРОНІЮ

Іронія, або глузування, або насмішка,— це певна думка якогось речення, яку слід розуміти протилежно. Як наприклад: «О, преславний пастирю овець»,— як це кажуть про вовка. ||

Видів іронії — п'ять: сарказм, міктеризм, астеїзм, харієнтизм і мімесис.

Сарказм — це недружнє, їдке глузування з ко-

гось. Так ось [глузував] Іуда з Христа: «Радуйся, царю іудейський»¹³⁴, або: «Оце так людина», або ще: «Якщо ти син божий, зійди зараз з хреста»¹³⁵. Подібно [читаємо] в псалмописця: «Мав надію на бога, що він його врятує!»

Міктеризм — це удавана, але явна, насмішка, що виражається скоріше жестами, ніж словами. Ось приклад з «Виходу», XIV: «У Єгипті, можливо, не було гробниць, бо їх затопила вода»¹³⁶.

Астеїзм — це придворне, витончене, жартівливе глузування, позбавлене грубого жарту. Як наприклад: «Той назве Іуду щасливим, хто називає також чорта [щасливим]». Так само: «Хто ж не знає, що ти, Нероне, шануєш батьків?», «Хто ж скаже, що Крез був бідний, Ахілл боязливий, крітянин правдомовний, а Зоїл понад усе любив правду?»

Харієнтизм — це груба і гостра думка, виражена ввічливо-ласкавими словами. Як, наприклад, коли комусь бажаємо, щоб помер, то кажемо, жартуючи, явно іронічно: «Хай живе несторівські роки, хай живе здоровий, хай йому сприяє ласкава доля, хай вона його слухає та служить йому».

Мімесис — це протилежне наслідування характеру, мови та почуттів інших. Як наприклад: «Ти — правдивий образ своїх батьків: однакова м'якосердість до підданих, підтримка бідних, авторитет у високопоставлених, і всього того, що вони мали. Ти ж насправді позбавлений цього всього». Також польський вірш:

Dziwno na świecie, bracia dwa trzyzwy bywali, ||
Lecz jeden w karczmie głowę, drugi kark
złamali,

Y tak trzyzwość nad ynną cnoty ulubili,
Skąd poznać, że pod czopem y życie skączyli.

127 38.

[Якось жили на світі два тверезих брати:
Один у корчмі голову встиг собі зламати,
А другий шию, й так тверезість полюбили,
Що разом ось під чопом життя закінчили].

ПРО ПЕРИФРАЗУ

Перифраза — це таке [явище], коли те, що можна сказати одним або кількома словами, пояснюється багатьма. Як, наприклад, про оратора [кажуть], що він — слухач Туллієвого красномовства, про Христа,— що він — агнець божий, який викупив від гріхів [усіх людей], або посередник між богом і людьми, про Павла,— що він — учитель іудеїв і народів, про Іоанна Хрестителя,— що він — предтеча Христа і перший пророк та останній з усіх пророків.

Зверни увагу, по-перше, що перифраза інакше називається ще описом і широким словесним поясненням. Вона здійснюється трьома шляхами. По-перше, через необхідність, коли, очевидно, не вистачає або не приходить на думку відповідне слово. Як наприклад: «позбавлений спадщини» — це така людина, що в силу закону позбавлена батьківського майна або позбавлена батьківських прав на підставі правового забезпечення. По-друге, заради пристойності або делікатності, коли звичайно якусь гидку річ не хочемо виражати прямо з огляду на неприємність для шляхетних вух, то користуємось описом. Так ось Павло, не бажаючи прямо назвати розпусту, сказав, що це найганебніша вада людського тіла. Так само [кажуть] про п'яницю: «просяклий хмелем», або «дишає Вакхом», або ще — «прихильник Вакха». По-третьє, заради самої краси та красномовності. Як, наприклад, про того, хто має справу з поезією, так скажеш:

«Грає на дуже солодкій лірі Аполлона», або: «Удосконалює мислення вченістю та добрими манерами», або: «Здійснює || настанови вчених муз».

128

Зверни увагу, по-друге, що перифраза відрізняється від антономасії тим, що антономасія вживає тільки одне загальне ім'я, замість власного, з огляду на красу і високий стиль, а перифраза, в якій немає ніякого натяку на красу та високий стиль, вживає багато назв обставин, властивостей шляхом визначення або опису.

ПРО ГІПЕРБАТОН

Гіпербатон, або зміна порядку слів, є тоді, коли змінюється граматичний порядок слів чи словосполучень. Або: гіпербатон — це троп, який полягає в перенесенні слів з їх природного і правильного місця на штучне. Як наприклад: *Nostra in aede variis de rebus tecum locutus socius*. [В нашому домі говорив зі мною друг про різні справи]. Тут ти бачиш, що *in, de, cum* розташовані не на своєму природному місці, а на іншому, зважаючи на художність.

Гіпербатон здійснюється трьома шляхами.

Перший шлях — переставлення, або переміщення, коли раніш ставиться якесь слово, що його треба вжити пізніше, коли, згідно з граматичною будовою, вживається: *tecum* [зі мною], *tecum* [з тобою], *secum* [з собою]. Подібно до цього Овідій [пише]: *Aere sine ullus eris* [Без міді ти будеш нічим], тобто без грошей.

Другий шлях — зміна правильного порядку слів, коли іменники ставляться трохи далі від прикметників, іменники — від дієслова. Як наприклад: *Virtus, quae deo est soror, curanda nobis* [Про добродіє,]

яка є божою сестрою, нам слід турбуватись], або: *Ad mei fletus magis addidisti tristitiam, non gaudium* [До моїх сліз ти додав скоріше печаль, ніж втіху].

Третій шлях — парентеза, коли чомусь надається певного протилежного || смислу. Як наприклад: «Якщо не помру (нехай бог боронить), то прийду до тебе».

ПРО ГІПЕРБОЛУ

Гіпербола, або перебільшення, — це таке [явище], коли вживаємо якесь слово або речення, збільшуючи або зменшуючи неймовірно його зміст. Як наприклад: «біліший, ніж сніг», «праведніший, ніж ангел», «гарніший, ніж Нарцис», «ясніший, ніж сонце», «швидший, ніж вітри», «легший, ніж пір'я», «відважніший, ніж Ікар», «дорожчий, ніж золото», «темніший, ніж ніч», «менший, ніж пігмей», «повільніший, ніж черепаха».

Гіпербола здійснюється чотирма способами.

Перший спосіб — антономастична назва. Як наприклад: «Світ милується тобою, другим Гераклом, ученишим, ніж Мінерва, красномовнішим, ніж Туллі, логічнішим у мисленні, ніж Арістотель».

Другий шлях — порівняння, коли порівнюється нижча річ з вищою або ставиться вище останньої. Як наприклад: «Були колись у Римі свої Августи, були теж і в нашій країні найсвятіші Цезарі».

Третій шлях — підкреслення подібностей. Як наприклад: «жорстокіший, ніж Нерон», «брехливіший, ніж кріт'янин», «більший фантаст, ніж Езоп», «суворіший, ніж Катон», «легковажніший, ніж Фаетон». Так само Вергілій, Енеїда, VII, писав, що дівчина Камілла була наділена такими швидкими ногами, що вона випереджала навіть вітри, не заподіювала

шкоди колоскам на полі, а [на морі] навіть не доторкалася [хвиль]:

«Бігла вона по верхів'ях посівів, неначе летіла,
Ніжне колосся своїм не пошкодила бігом летючим,
Чи то по морю, що піниться, хвилі піднявши

бурхливі, ||

129.

Мчитьс'я й швидких своїх стіп вона не замочила
у ньому»¹⁸⁷.

Четвертий шлях — епітети. Як наприклад: «володіє божественною мудрістю», «має ангельський талант», «вселилась Ахіллесова сила», «виявляє Одисееву хитрість», «розкриває Терсітовий вигляд».

Зверни увагу, що хоч у визначенні гіперболи ми вжили термін «неймовірно», проте конче потрібно, щоб гіпербола збільшувала або зменшувала річ пропорційно, а не надмірно, бо коли вона переходить міру, то тоді буде скоріше хиба, а не троп порівняння.

Ось стільки про тропи як слів, так і думок, сказано досить і дано достатні пояснення.

ПЛІД ДРУГИЙ

Про фігури слів і думок

За Кипріаном Соарським краса мови полягає в двох факторах: в окремих словах і в мовному зв'язку, тобто в одному, окремо взятому, слові і в цілому мовному періоді або в багатьох словах. Про [тропи] окремих слів ми пояснили вже аж до алегорії, а від алегорії і до фігур — про мовний зв'язок. Він має особливе застосування в фігурах, тому насамперед слід поставити питання, що таке фігура, або фігуральний вислів. Відповідаю: фігура — це не що інше, як більш величава та більш художня мова, ніж

звичайна і простонародна. Або: фігура — це новий спосіб мовлення далекий від простої та загальноповиваної мови. Фігури бувають двох видів: фігури слів || і фігури думок. Фігури слів — це такі, що полягають у доброму відшліфуванні та розташуванні слів. Фігури думок полягають не так у доброму відшліфуванні слів, як у самому зворушенні душ, щоб викликати почуття. Відмінність між фігурами переважно така: фігури слів при зміні слів змінюються теж самі, а фігури думок залишаються такими самими, навіть коли змінюються слова. Подібно до цього троп відрізняється від фігури тим, що він полягає в словах, які [вживаються] в переносному розумінні, а фігура — в словах, [вжитих] як у переносному, так і в прямому розумінні.

Існує три види фігур слів: фігури, що полягають у додаванні слів, у пропущенні слів і в подібності слів.

Фігури, які полягають у додаванні слів, — це такі, що або подвоюють слово, або збільшують його [значення] до іншого подібного. Фігури, які полягають у пропущенні, — це такі, що пропускають слово, і фігури, які [полягають] у подібності, — це такі, що роблять одні слова співзвучними або подібними з іншими чи то щодо складу, чи щодо числа. Як наприклад: *Nonne non ornat, sed operat ambitiosos homines*. [Посада не прикрашує, а обтяжує людей, які її прагнуть].

Фігур, які полягають у додаванні, є дев'ять: повторення, антистрофа, повторення на початку і в кінці речення, подвоєння, метонімія, поліптотон, синонімія, полісиндетон і градація.

1. Повторення — це вживання того самого слова на початку багатьох частин періоду, або його членів,

або [кількох] періодів. Як наприклад: «Така велика хлоп'яча легковажність, така велика байдужість хлоп'ячої душі, така велика любов їх до ненависної бездіяльності, така велика ненависть до улюблених занять, що їх не можна переконати ані порадами, ані з'єднати їх любов'ю, ані примусити їх страхом, ані виправити їх словом, ані палицею».

Також [приклад] з «Енеїди», I, Вергілія: ||

130.

«Ти ось державу, ти скіпетр Юпітера з'єднуєш
завжди,
Ти теж даєш мені разом з богами лежать на
бенкетах» ¹³⁸.

2. Антистрофа — це така фігура, коли в періоді члени або частини його закінчуються тим самим словом. Як наприклад: «Людину щасливою робить доблесть, наступним поколінням передає її доблесть, богові робить її близькою теж доблесть».

3. Повторення на початку і в кінці речення — маємо тоді, коли речення починаються й закінчуються тими самими словами. Як наприклад: *Quis te accusavit inimicus? Quis testes adduxit inimicus? Quis tulit sententiam inimicus?* [Який недруг вніс на тебе скаргу? Який недруг привів свідків? Який недруг виніс вирок?].

4. Подвоєння — це [така фігура], коли одне слово повторюється або на початку і в кінці, або в кінці і на початку [періоду]. Як наприклад:

*Frigus et humor agunt, ut vexent tempora morbi,
Ut nata intereant, frigus et humor agunt* (Ovidius).

[Холод, вологість призводять, що нас все хвороби
тривожать.

Щоб все живе смерть знайшло, холод, вологість
дають] (Овідій).

Подвоєння відбувається шістьма способами.

По-перше, коли слово ставиться відразу ж після подвоюваного. Як [маємо] в Сенеки:

Da, da per auras curribus patris vehi ¹³⁹.

[Дай, дай, щоб коні батька мчались в небесах].

По-друге, коли слово, що стоїть на початку [періоду], вживається теж в кінці його. Як наприклад:

Crescit amor nimis, quoties ipsa pecunia crescit.

[Гроші зростають, і стільки разів теж зростає кохання].

По-третє, коли подвоюється те саме слово в різних частинах періоду. Прикладом на це послужить вірш Сарбевського про божественну любов:

Cor mihi clamat, amor clamat, cor dormit et ille,

Ambo iacent, surgit cor mihi, surgit amor.

Cor mihi plorat, amor plorat, cor ridet et ille,

Ambo canunt, plaudit cor mihi, plaudit amor ¹⁴⁰.

[Серце кричить, то кричить теж любов, серце мовчить, то й любов теж,

Разом лежать, а встає серце — встає теж любов.

Серце ридає — ридає любов, і теж разом сміються,

Разом співають вони: серце радіє й любов].

По-четверте, коли якесь слово подвоюється після вставного речення або якоїсь вставки. Як це маємо у Вергілія: ||

130 зв.

«О мої друзі (відомі ж вам добре колишні нещастя),

О, перенесли ви гірші, і тим покладе бог кінець теж» ¹⁴¹.

По-п'яте, коли першому слову відповідає середнє або останнє. Як, наприклад, ось цей [вірш] Сарбевського:

Oscula poscebam, caelum dabat oscula, caelum,
Sed satiare meas non potuere genas.

[Я поцілунків бажав, поцілунки дало мені небо,
Зовсім вони не змогли спрагу згасити очей].

По-шосте, коли подвоюється вся частина періоду.
Таким є вірш Вергілія:

«Так не для себе, пташки, гнізда свої ви в'єте,
Так не для вас, вівці, теж руно, що носите ви,
Так не для себе, воли, ниву людську орете,
Так не для себе, бджілки, носите мед

звідусіль»¹⁴².

5. Метонімія — це така фігура, коли якесь слово частіше вживається у власному значенні або змінює своє значення. Як наприклад:

Mundus erat mundus, mundo regnante parente
Immundus mundus labe parentis erat.

[Світ був безгрішним, коли ж цього світу царем
став мій батько,
То від гріхів вже тоді батькових грішним став
світ].

Також:

Esse, fuisse, fore tria tempora sunt in flore,
Nam simul omne perit, quod fuit, est et erit.

[Є, було й буде — це три різновидності часу у русі,
Разом-бо гине усе те, що є, буде й було].

6. Поліптон — це така фігура, коли в реченні вживаються різні відмінки або часи. Як ось у цих рядках «Енеїди» Вергілія:

«Берег нехай берегам, а хвиля всім хвилям хай
стане

Ворогом, зброя ж хай зброї! До бою хай стануть
нащадки»¹⁴³.

7. Синонімія — це така фігура, коли поєднуються слова, що мають однакове значення. Як наприклад: «Йди, куди мандруєш», «ну ж, вирушай», «відійшов», «віддалився», «вирвався», «вийшов».

131 8. Полісиндетон — це така фігура, коли якесь речення сполучається багатьма сполучниками. || Як наприклад: «Доброчесність робить людину і милою для бога, і дружньою для ангелів, і дорогою для друзів».

9. Градація — це фігура, коли ми так переходимо від одного до іншого, що пов'язуємо попереднє з наступним одним і тим же словом. Таким є цей [вірш]:

«Що ж від єхидни лютіше? Це тигр! А від тигра?
Це демон!
Що ж ще — від демона є? Жінка! Від жінки?
Ніщо!»

Фігурами, які полягають у пропущенні слів, називаються такі, коли в реченнях пропускаємо якесь слово. Таких фігур є п'ять: синекдоха, або екліпсис, пропуск єднальних слів, словесний зв'язок, асиндетон і синекіюсис.

1. Синекдоха — це така фігура, коли пропускається якесь слово, потрібне для розуміння, але його легко можна вгадати на основі сказаного. Як ось в «Енеїді» Вергілія:

Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum,—
пропущено fuit.

Urbs antiqua fuit: Tyrii tenuere coloni (тобто quam).

[Зовсім не чув про твоїх я сестер, ані їх теж не бачив.

Древнєє місто було: в нім жили поселенці із Тіра] ¹⁴¹.

2. Пропуск єднальних слів — це коли вживається багато слів або окремих членів періоду, не з'єднаних між собою сполучниками. Як, наприклад, у Вергілія:

«Жар несіть швидко, подайте нам зброю,
хапайтесь за весла» ¹⁴⁵.

3. Словесний зв'язок, або зевгму, маємо тоді, коли декілька синтагм або членів періоду з'єднані між собою одним дієсловом. Як наприклад: «Коли мовчить все повітря, всі птахи, всі звірі, то в цей час слід закінчити шкільні заняття».

4. Асиндетон — це фігура, коли який-небудь член періоду закінчується своїм власним словом. Як наприклад: «Заняття дають силу юності, забавляють || дитинство, приносять насолоду старості».

131 зв.

5. Синекіосис — це така фігура, коли поєднуються між собою протилежні речі. Як наприклад: «Жаднюзі мало як того, що є в нього, так і того, чого він не має».

Фігури подібності — це такі, що здаються в чомусь подібними між собою. Їх є вісім: парономазія, вживання подібних форм, вживання подібних закінчень, ізоколон, протиставлення, переставлення слів, виправлення, вагання.

1. Парономазія, або асонанс, — це така фігура, коли в реченні вживаються дещо змінені слова. Як наприклад: *Poeta magis meo, quam Homero dat operam* [Поет віддається більше винуві, ніж Гомерові], *Quae nocent, docent* [Що шкодить, те учить], *Non morte, sed sorte* [Не смертю, а долею].

2. Вживання подібних форм — це фігура, коли вживаються декілька слів в однаковому відмінку або в часі. Як наприклад: *Non odio bonorum, sed invidia malorum premo.* [Не ненависть добрих, а заздрість поганих мучить мене].

3. Вживання подібних закінчень — це така фігура, коли два слова або члени періоду однаково закінчуються. Як наприклад:

Si vis esse sanus, saepe levato manus.

[Хочеш здоровим ти жити — то часто руки слід мити].

Також:

Quisquis amat mundum, tibi prospice, quo sit eundum.

Наєс *via*, *qua vadis*, *pessima*, *plena cladis*.

[Хто б ти не був, що світ любиш, куди йти, дивитися мусиш, Шлях цей, яким тобі йти, повен нещастя й біди].

4. Ізоколон — це така фігура, коли вживається два слова або члени періоду, рівні щодо кількості складів. Як наприклад: *Qui humanitati studet, omnes vincet invidias*. [Хто любить людяність, переможе всяку заздрість].

5. Протиставлення — це така фігура, коли протилежне протиставляється протилежному. Як наприклад:

Mortuus, ut vivas, vivus moriaris oportet.

Ore me amas et corde odisse videris.

[Ти уже мертвий, щоб жити, живий ти помреш, бо так треба.

Любиш мене на словах, а в серці у тебе ненависть].

6. Переставлення слів — це така фігура, коли переставляємо в якійсь думці частини так, що з однієї й тієї ж частини виходить інша, протилежна попередній. || Як наприклад: «Не господаря пізнають по його господі, а господа по її господареві».

7. Виправлення — це така фігура, коли ми виправляємо якесь слово або частину періоду, замінюючи його іншим, начебто виразнішим щодо значення. Як ось у Ціцерона: «Не злодія, а хапугу, не святотатця, а ворога святощів ми привели»¹⁴⁶.

8. Вагання — фігура, коли хтось говорить, що в нього є певний сумнів про якусь річ. Як наприклад: «Куди мені звернутись, не знаю», «Якщо скажу правду, то, можливо, викличу до себе гнів у людей, а якщо замовчу правду, то принижую її авторитет».

ПРО ФІГУРИ ДУМОК

Фігура думки — це думка речення, побудована згідно з більш мистецьким способом висловлювання. Фігур думок налічується двадцять шість: запитання, несподівана відповідь, відповідь собі самому, упередження, поправка, вагання, звернення до слухачів, прозопопея, апострофа, гіпотипозис, апосіопеза, етопея, емфаза, затримка, пропущення, ораторська свобода, уступка, парентеза, іронія, розчленування, передача на чийсь розсуд, заклинання, побажання, прокляття, епіфонема і вигук.

Про першу фігуру, тобто запитання.

1. Запитання — це фігура, коли хтось запитує себе самого або когось іншого з метою впливу або вияву своєї волі. Як наприклад: «Скажеш, нарешті, Іудо, яке зухвальство, яке божевілля штовхнуло тебе зробити цей негідний вчинок?»

Ця [фігура] запитання здійснюється шістьма способами.

По-перше, з метою утвердження. Як наприклад: «Хто посміє || заперечити богові? Хто ж створив таку прекрасну небесну машину? Хто почепив у повітрі

132 зв.

земну твердь? Чи ж не бог і найвище божество?» По-друге, з метою викликати співчуття або милосердя. Як наприклад: «О, які рани переніс за нас Христос, о, який біль: невинний, вбитий і розп'ятий на хресті за нас грішних!» По-третє, з метою погрози. Наприклад: «Як довго, Катіліно, будеш зловживати нашою терпеливістю?»¹⁴⁷ По-четверте, з метою викликати ненависть. Як наприклад: «На яку нагороду на тому світі може надіятись людина на підставі суєтності цього світу, на яке благо, якщо не на вічні муки?» По-п'яте, з метою викликати здивування. Наприклад: «О добросердечний Ісусе, чи ти не полюбив так людини, що прийняв замість неї публічну й жахливу смерть?» По-шосте, через непевність. [Наприклад]: «Куди прямую?», «Що роблю?», «Зупиняюсь, повний сумніву та непевності».

2. Несподівана відповідь — [це відповідь], коли хтось з метою збільшення або відхилення кари додає щось несподіване. Наприклад: «Чи ж ти не вбив злочинця?» Відповідаю: «Ні».

3. Відповідь собі самому, — коли хтось запитує себе або когось іншого і сам собі відповідає. Наприклад: «Звідки він узяв гроші? Чи, може, був залишений маєток? Та ніякий! Чи, може, дісталась йому якась спадщина? Та він позбавлений прав на спадщину! Чи заробив працюю? Та він усе життя нічого не робив! Чи, може, друзі дали ці кошти? Та в нього ж їх не було!»

4. Упередження — [це така фігура], коли ми в своїй розповіді пропонуємо і самі вирішуємо щось таке, що могли запропонувати || суперники. Наприклад: «Ви можете сказати, що багато людей щасливих і без праці, але ніхто [з них] не досягає найвищих посад, ніхто [з них] не доходить до вершин почесей».

5. Поправка — це така фігура, коли в тому, що вже сказано, робиться поправка шляхом [вживання] більш значущого слова. Наприклад, про господа Христа:

«Горе мені, о життя, я завдав тобі мук цих великих,
Саме причина цим всім лихам — це наші гріхи.
Та заявляю, проте, що людину псує всяка розкіш.
Тож лиш побої до ран — ліки надійні мої».

6. Вагання — це така фігура, коли ми стоїмо і вагаємось, що треба сказати, що робити. Наприклад: «Чи маю сказати, чи сонце зайшло, коли помирав Христос, чи ні, сумніваюсь, стою та роздумую, бо ж сонце піднялось, але зійшло зовсім іншим». Подібно до цього також: «Чи ж маю сказати про самий світ, чи про його непостійність, не знаю».

7. Звернення до слухачів — це така фігура, коли оратор дає поради іншим або радиться з іншими. Як наприклад: «Я вас, слухачі, і вашу совість кличу за свідків, скажіть мені, будь ласка, чи правильна ця думка, що хто тільки не слухає старших, той ворог богів».

8. Прозопопея — це фігура, коли оратор вводить речі або особи, дійсні чи видумані, живі чи не живі, такими, що говорять. Або: прозопопея — це певна думка, яку висловлюють як фіктивні, так і дійсні особи, як живі, так і неживі. Як, наприклад, так нарікала Земля, яку спалив Фаeton:

«Боже найвищий, як воля твоя, як я заслужила,—
Хай же твій грім загримить, упадуть блискавиці...

як маю ||
Гинути я від вогню, то смерть від перуна найлегша.
Глянь, як від спеки страшної я ледве уста
рознімаю;

133 зв.

Пара мій віддих тамує, і кучері гинуть зелені.
Дим же сліпить мені очі, і попіл наліг на обличчя.
От нагорода мені, от відплата за труд мій і муки.
От мені дяка за те, що, ралом поранена тяжко,
Від хліборобів щороку терплю я жах і та зну-
щання,
От мені дяка за те, що трави дарую худобі,
Людському племені — хліб і богам — запашні
фіміями» ¹⁴⁸.

[Переклад М. Зерова].

9. Апострофа — це фігура, коли оратор, виступаючи з промовою, направляє свою мову від однієї особи, чи то живої, чи неживої, до іншої. Як, наприклад, про муки господа Христа:

«Місця для ран не було від побоїв, одна тільки рана
Стала суцільна від всіх ран, що у нього були.
Ох, ви і біль, і побожність, отут, серед жаху, побоїв,
Бога з кайданів страшних саме звільнила
любов».

10. Гіпотипозис — це така фігура, коли якусь річ, або особу, або місцевість так описують, начебто її бачили на власні очі. Як наприклад: «Людина з високим станом, з великою головою, з сивим і чорнувтим волоссям».

11. Аposіопеза — це фігура, коли якусь цілком завершену думку переривають іншою. Як наприклад: «...яких то я, та ліпше заспокоїти бурхливі хвилі». Так само: «Цього злодія відомим зробили численні ганебні вчинки, чимало святотатств, численні злочини, про якого я ще більше скажу, та краще залишу це вашим спогадам і передам вашій свіжій пам'яті. ||

12. Етопея — це фігура, коли оратор певними знаками виражає природу, або життя, або дії якоїсь

правдивої або фіктивної речі на зразок іншої. Як наприклад: «Я, мудрість, ось така, що правлю державами, тримаю скіпетри, я така, що несу перед собою господній образ, я така, що прийшла сюди, послана з неба». Цю фігуру, передусім, слід вживати в діалогах.

13. Емфаза — це фігура, коли розуміється щось більше й величніше, ніж означають сказані слова. Як наприклад: «Ти, Александре, не знаєш, що дерева довго ростуть, а за годину їх знищують». Подібно до цього про імператора Максиміана: «Слон великий, та вбивають його, лев відважний, і його вбивають, тигр жорстокий, і його теж вбивають, бережись багатьох, якщо не боїшся поодиноких».

14. Затримка — це фігура, коли ми трішечки затримуємо насторожену увагу слухачів, а потім додаємо щось несподіване. Як наприклад: «Послухайте, всі слухачі, коли вже сюди прийшли, послухайте, вчені й невчені, що я скажу нового, послухайте, багаті й бідні, старі й молоді, що скажу нечуваного, вислухайте прихильно, що, нарешті, скажу: смерть не страшна, тому що її не можна оминути».

15. Пропущення — це фігура, коли оратор заявляє, що він пропускає щось, або не знає чогось, або не хоче сказати і тоді тим самим каже про це. Як, наприклад, коли б хтось сказав до добродійника: «Не вистачило б мені слів раніш, ніж зміг би я перелічити всі твої добродійства для мене, замовчую твою доброчинність, завдяки якій ти мене підняв від малозначної та бідної людини до заможної, поминаю ласку, якою ти мене зворушив до остовпіння, замовчую те добродійство, що ти мені дав || хліб і одяг, одне лиш не можу затаїти, що ти й тепер піклуєшся про мое життя, щоб я жив здоровий й безпечний».

184 зв.

16. Ораторська свобода — це фігура, коли оратор заявляє, що він скаже дуже вільно те, про що важко або небезпечно говорити. Як наприклад: «Вибач мені, слухачу, що я так скажу, адже ж ваша несправедливість, ваша нечесність, а також важкий злочин вашої зіпсованої душі вимагає, змушує і штовхає мене проти моєї волі до того, щоб я не замовчував вашої непостійності, а також ваших вельми негідних вчинків».

17. Уступка — це фігура, коли дозволяємо чи то собі, чи слухачеві про щось поміркувати, щоб більше підсилити свою думку. Як наприклад: «Якщо ви, слухачі, не погоджуєтесь з моєю думкою, в якій я викладаю переваги тверезості, то ми, отже, нехтуймо нею, віддаймося пияцтву, мокнімо вдень і вночі у вині, полюбімо всім серцем і душею Вакха».

18. Парентеза — це коротка думка мови, перед якою виділяється вставка-вигук. Як наприклад: «О мої друзі (відомі ж вам добре колишні нещастя), о, перенесли ви гірші»¹⁴⁹.

19. Іронія — це фігура, коли ми щось говоримо явно не те, що, здається, означають слова. Як наприклад: «Кого ж у школі вважають більш пильним, ніж тебе, а славний своїми працями, хто знайдеться, а відомий своєю постійністю, хто де є?»

135 20. Розчленування — це фігура, коли ми ділимо щось ціле на складові частини, з яких кожній додається відповідне слово. Як, наприклад, Цицерон || поділяє на частини заняття: «Ці заняття дають поживу юності, забавляють старість, прикрашують щастя, дають пристановище та втіху в нещасті, приносять задоволення вдома, не шкодять теж поза домом».

21. Передача на чийсь розсуд — це фігура, коли оратор, впевнений у якійсь речі, дозволяє, щоб про

неї подумали слухачі. Як наприклад: «Подумайте ви самі, слухачі, чи ж не заслужено треба покарати за цей негідний злочин?» А також: «Те, що ви почули, якщо це неправда, то я передаю на ваш розсуд».

22. Заклинання — це така фігура, коли ми клянемося силою або чесністю істинного бога або людини. Як наприклад: «На милість божу, прошу тебе, будь чесним, люби доброчесність, ненавидь негідні вчинки».

23. Побажання — це така фігура, якою ми виявляємо комусь наші побажання. Як наприклад:

«Хай же отець всіх богів і нехай Аполлон сам
великий,
Хай же всевишні ласкаво почують твої побажання
І до старих твоїх успіхів ще додадуть нові й
радість» ¹⁵⁰.

24. Прокляття — це така фігура, коли ми бажаємо комусь лиха. Як наприклад: «Хай пропаде той, хто ненавидить мудрість».

25. Епіфонему маємо тоді, коли до розповіді додається в кінці якесь нагадування або повчальна мораль. Як наприклад: «Не ангел, не безгрішна людина, ані не інший якийсь посередник, але сам єдинорідний син божий переніс муки, зневагу, кепкування, побої, стовп, терен, цвяхи, пљовки, хрест і саму смерть за людину».

26. Вигук — це така фігура, яка виражає почуття болю або зневаги. Як наприклад: «О неймовірна річ! О нерозумна жадобо!» Подібно до цього теж: «О гвердіша від скелі душе людей, які ніколи не мають жалю до бідних!» Але про фігури [думок] досить. ||

135 зв.

ПЛІД ТРЕТІЙ

Про періоди та їхні частини

Період стосовно своєї назви походить від грецького слова *περίοδος*, що має таке саме значення, як [латинське] *circumitus, ambitus* або *comprehensio*. Що ж до суті, то період, на думку інших, — це певне сполучення ком або членів, з'єднаних між собою логічно і майстерно, в якому міститься певна закінчена думка та висновок. Або ще [таке визначення]: періодом називається певне завершене речення, коротке щодо кількості слів, які подають закінчену думку. А, взагалі, Арістотель визначає період так: «Період — це речення, початок і кінець якого очевидний і його легко можна охопити одним поглядом». Називається він реченням, тому що містить в собі певну завершену думку не в граматичному розумінні, а в риторичному, тобто не тільки закінчену щодо дієслова в особовій формі, але й щодо обсягу всієї думки. Адже ж завершена думка може бути двох видів. [Перший вид — це] думка члена періоду, в якій є дієслово в особовій формі, але вона ще не містить у собі вичерпного повідомлення про якусь річ, до того ж залежить від іншої частини періоду. [Другий вид] — це думка всього періоду, яка в своїх частинах має дієслова в особовій формі і в цілому обіймає повне повідомлення, яке дає вичерпне знання про якусь річ. [Далі, у визначенні] говориться «початок і кінець якого», тобто воно повинно мати протасис і аподосис, або підмет і присудок, бо підмет вважається немовби початком речення, тому що від нього починаємо свою мову, а присудок — це кінець, бо ним саме речення || закінчується й завершує думку. Ось наприклад: «Золото в порівнянні з волею — пісок». Тут «золото» —

початок, бо від цього слова починається речення, а «пісок» — це присудок, бо ним закінчується воно.

[У визначенні] подається «є очевидний», тобто щоб у протасисі була певна закінчена думка, а в аподосисі — ціла завершена, або [протасис] має виражати підмет, а [аподосис] — присудок. Наприклад: «Хто багато хапає, мало ловить». Тут «хто багато хапає» — протасис, але він сам без аподосису, тобто без «мало ловить» не утворює закінченої думки.

Складових частин, або компонентів, періоду є два: кома [синтагма] і ко́лон.

Кома [синтагма] — це грецьке слово, а по-латині *Incisum* або *articulus*; вона являє собою найменшу частину речення, яка виражає певний зміст. Її називають відрізком, тому що завдяки йому період ділиться, наче тіло, завдяки своїм членам. Вона вважається найменшою частиною речення, тому що може складатися з одного або двох складів і ніколи не має більше десяти. Говоримо, що вона «виражає певний зміст». Оскільки [кома] є частиною періоду, то мусить мати не завершений зміст, а частковий, бо в протилежному разі вона буде не частиною, а цілим періодом. Кома позначається знаком, подібним до півмісяця. Наприклад: «Наука і література прикрашають щасливу пору».

Ко́лон, або член,— це речення, яке виражає закінчену думку, але неповну і залежну від іншої частини періоду. Говоримо, що він [виражає] «закінчену думку», тому що закінчується дієсловом у певній особі. Крім того, вказується — «неповну і залежну», тому що не подає нам повного знання про якусь річ самостійно, а тільки з іншою частиною періоду. Наприклад: «Легше запалюються смолоскипи...» Тут, як бачимо, думка не закінчується, хоч колон завершується дієсловом в особовій формі, адже ж далі йде

другий колон. Наприклад: «які недавно були погашені». || І тепер уже маємо завершену думку

Колон буває двох видів: простий і складний.

Простий — це такий колон, який не складається з ком. Наприклад: «Заздрісна добродішність живиться прикладом чужої честі».

Складний колон — це такий, що складається з багатьох ком і закінчується одним дієсловом в особовій формі. Як наприклад: «Легше турбують плач і сльози». Колон доходить до 18 складів або й до 20 і не може бути меншим 10 складів. Якщо ж він складається з більшої кількості складів, то це вже не колон, а надмірний колон, а якщо з меншої кількості складів, то це буде кома. Колон позначається двома знаками: один знак називається двокрапкою (:), а другий — крапкою з комою (;). Цей знак вживаємо, передусім, тоді, коли зміст попереднього колона менше пов'язаний із змістом наступного, а найчастіше тоді, коли продовжується думка попереднього колона. Наприклад: «Того, хто бажає залишитись у спокої, не слід позбавляти свободи, бо найбільша небезпека [втратити] свободу закладена в самій свободі».

Запам'ятай, по-перше, що оратор як у комі, так і в колоні може з необхідності або для прикраси виходити поза вказані склади.

Запам'ятай, по-друге: як кома, так і колон, коли не входять до складу періоду, то мають закінчену думку і не є його складовою частиною, а чимсь цілим.

ПЛІД ЧЕТВЕРТИЙ

Про поділ та будову періоду

Існує чотири види періодів: моноколон, або одночленний період, диколон, або двочленний, триколон, або тричленний, і тетраколон, || або чотиричленний.

Моноколон, або одночленний період, — це речення, що передає закінчену думку, обмежену одним колоном. Як наприклад: «Іноді сльози мають значення слова»¹⁵¹. Подібно до цього: «Завжди навіть незначна забута іскра викликає велику пожежу»¹⁵², а також: «Потайки пливе і зникає швидкоплинна година»¹⁵³, «Свіжий біль відновлює також минулі». Одночленний період відрізняється від колона тим, що він повинен бути не тільки закінченою думкою, як колон, тобто завершуватись дієсловом в особовій формі, але також і повинен містити в собі думку цілого періоду, завдяки якій розум слухача, незалежно ні від чого, може дістати [про річ] повне уявлення, якого не знаходимо в колоні (як про це вже говорилося раніше).

Диколон, або двочленний період, — це речення, що передає закінчену думку, яка міститься в двох колонах, з яких один вважається протасисом, або засновком, а другий — аподосисом, або консеквентом. Як наприклад: «Нічого природа не створила такого високого, куди б не могла проникнути доблесть»¹⁵⁴. Також: «Приємно згадати те, що важко було переносити»¹⁵⁵, і: «Той учить відмовляти, хто боязливо просить того, чого він бажає», і, нарешті: «Не завжди вбиває той, хто більш настирливо загрожує».

Триколон, або тричленний період, — це речення, що передає закінчену думку в трьох колонах, з яких два перші — це протасис, а останній — аподосис або перший — протасис, а два наступні — аподосис. Приклад на перший випадок: «У хворобах немає нічого більш шкідливого, ніж несвоєчасна медична допомога». Приклад на другий випадок: «Тоді нещасний Рим почав котитися до загибелі, коли прогнали з курії || голубину скромність, а почала там панувати зміїна нахабність».

137 зв.

Тетраколон, або чотиричленний період,— це речення, що передає закінчену думку в чотирьох колонах, з яких два перші — це протасис, а два наступні — аподосис, або перший — протасис, а три наступні — аподосис, або перші три — протасис, а останній — аподосис. Як, наприклад, думку «будь милим гостем» можна виразити таким періодом: «Сама земля відчуває приємність від розкоші, яку приносять твої сліди, і куди б тільки не пішла твоя величність, то ти ведеш із собою супутників щастя і оголошуєш своїм вісникам-супутникам радощі народів». Так само про милосердя: «Якщо ти одягнеш голе тіло бідних [хоч би] в найдешевший одяг і, таким чином, накрпеш їхні тремтячі тіла заспокійливим покривалом, щоб вони відпочивали, забезпечені від усіх жорстокостей зими в своїх хатинах, то бідняки назвуть тебе в кінцевому підсумку Авраамом, покровителем усіх Лазарів».

Слова, якими сполучаються члени періодів:

настільки, що
до того, що не
до такої міри, що
а також, та
або, та, також
а, коли, або, або
у противному разі, також
то так, то так
інакше, ніж
перед тим, раніш, ніж
зрештою, або, або
певне, коли
тут же, коли
як, так
коли, тоді
коли, вже

потім, нарешті
тоді, потім, коли
тоді, нарешті, як
тоді, тим часом
коли, тільки б не
хоч, однак
може, або, або
доти, тепер
до тих пір, що
не те, що
не зовсім те, що
не знаю, чи, щоб
чи цей, або той
з одного боку, з другого боку
тим, чим
сюди, туди ||
відразу ж, але
вже довго, що
вже, коли
вже колись і тепер
вже тоді, коли
колись, або цього літа
в той час, коли
тому, коли
тому, що
теж, і також
той, який
до того, що
там, де
там, коли, як
звідси, звідки
більше, ніж
дивно, звідки
дивно, якщо

138.

щойно, коли
щойно, де,
ані, ані
щоб не, коли
ніхто, хіба тільки
ніхто, хто не
саме, щоб справді не
ані, ані, але
ніщо інше, хіба тільки
не менше, ніж
не краще, як
ніщо, що не
не справді, але певно
не що, а тому що
не щоб, але щоб
не щоб не, але щоб не
жоден хіба тільки
жоден, крім
тепер, що й ніколи, хіба що
колись, коли
всякий, хто однаково не
частина є, щоб
однаково, якщо
однаково і щоб
мало, що
мало бракувало, чи, чи
так, начебто
перше, останнє
за те, що
близько, щоб
майже зроблено, щоб
крім того, щоб
як, так
як, коли

як, наче
як, щоб
як довго, так довго
коли, тоді
тому що, отже
хоч, одначе
стільки, скільки
надалі, тим часом
той, який
цей, що
так, щоб не
так, хоч
так, наче
так, мов
вдруге і раніш
хоч, проте
далеко інакше, а також
нема чого, щоб
нічого давнішого, як
нічого більше, як
хіба що, або
однак ні
не скажу, але
не тільки, але й не
не той справді
не тільки, але й, також
не більше, ніж
більше, ніж
не більше, як
після того, як, або
після того, як він
так само, як
раніш, тільки справді
за винятком того, що

спочатку, згодом
спочатку, потім
наскільки, настільки
хоч, одначе
хоч, але
начебто, так
начебто не так, або
інакше
до якого часу, до того часу
яким способом, так
що-небудь
не зважаючи на те, однак ||
бо, тому що
з цієї причини хтось, він
чим, чим
в напрямку чого, туди
скільки б, стільки б
скільки, стільки
як довго, до тих пір
інакше, якщо не
інакше, а також
як, і якщо
чи то, чи то
чи то, чи то не
якщо не, то однак
так, таким чином
так, щоб, щоб справді не
якщо, як, якщо
так, начебто
так, як
подібно, а також
подібно, як
в цей час, зараз
в цей час, коли

таке, що
такий, який
так довго, як довго
тоді, що
так, як
однак, щоб не
проте, щоб
хоч, якби не
так довго, проте коли
настільки, наскільки
стільки, скільки
стільки нема, що
стільки не
стільки, що, щоб не
так багато, стільки
то, то
тоді нарешті, вкінці
де б то не було
коли тільки, так
як тільки, зараз
або, або
або найбільше, якщо
аж до того, щоб
до того часу, тоді
до того, що
до того, що не
ледве коли, ледве що не
заледве щось, щоб певно
коли так, то заледве
якщо колись, в цьому
часі, раніш ніж
раніш не, але
ще не, але вже, до
того часу

поки, хоч, однак
той, який, яким чином, так
якщо щось, якщо те
настільки, наскільки
стільки, скільки
тим, чим, не лише,
а також, коли радше,
ані, але,
той або цей, чи той,
що ж бо, якщо не,
ніщо, ані, не менше, як і т. д.

Для утворення двочленного періоду служать ось такі сполучні слова: перед тим, як; раніш, ніж; стільки, скільки; не, але; хоч, однак; до того часу, поки; хоч, стільки; ніхто, якщо не; хоча, до того; щоб, тому що; і так, таким чином; тим, чим; більше, ніж; не тільки, але й також; стільки разів, скільки; стільки, скільки. Як наприклад: «Той добре живе, хто завжди вчиться помирати».

139. Зверни тут увагу: всі ці сполучні слова, подані [для утворення] двочленного [періоду], можуть вживатися теж як у тричленному, так і в чотиричленному періоді, беручи перше або друге слово двічі, а то й тричі, словом, відповідну кількість разів. Як наприклад: до того, що не тільки, але й також; якщо, коли, в той час; так, до такої міри, що не тільки; так, що не менше; як, так; яким чином, таким чином; ті, які; доти, поки вони; так, що не тільки, але й також.

Періодів у невласному розумінні є п'ять: надмірний період, пневматичний період, поширений періодичний виклад, період-пневма і розтягнений період.

1. Надмірний період — це один розтягнутий в довжину великий колон. Він досягається двома шля-

хами: по-перше, завдяки вживанню фігури гіперба-тон, коли багато членів відносяться до одного діє-слова, і, по-друге, завдяки вживанню зевгми, коли в одному члені поєднується багато синтагм одним діє-словом в особовій формі, що стоїть чи то на початку, чи в середині, чи в кінці члена. Як, наприклад, [по-дає] Ціцерон: «Ми обіцяємо своїм воїнам свободу, права, закони, суди, владу над світом, становище, мир між усіма».

2. Пневматичний період — це такий, що склада-ється з розтягнутих і надмірних членів.

3. Поширений періодичний виклад — це форма мовлення, подібна до одного із згаданих вище чотирьох періодів, однак позбавлена певних особливостей. Як, наприклад, коли або сполучники не сполучають членів, або членів більше є, ніж чотири, або певний член не має відповідної довжини. Визначення поши-реного періодичного викладу таке: це є період, в яко-му так сполучається між собою багато членів без пев-ного ясно вираженого протасису і аподосису, що в ньому вживають певний сполучник, який робить залежним смисл попереднього колона і вимагає в на-ступній думці відповідного собі сполучника. Існує ще таке визначення: поширений періодичний виклад — це період, в якому є багато ком і колонів, не з'єднаних між собою сполучниками. Як наприклад: «Ніхто до цього часу не оцінив її добродетелі ціною золота, ніхто не переміг її своїми титулами, і що б тільки ти з прикрас не протиставив їй, то воно втрачає свою вар-тість, який би ти не взяв зразок, то й він мусить по-ступитись їй, адже ж вона ясніша, ніж золото, славніша, ніж срібло, гарніша, ніж перли, цінніша, ніж сталь».

4. Період-пневма — це речення, яке подає закін-чену думку, що міститься в комах і колонах,

139 зв.

розрахованих на один поштовх повітря того, хто говорить. Цей період будується з двох, трьох або чотирьох колонів, до того ж складається з поширених колонів, а тому називається «пневма», бо так поширюється, як тільки можна його вимовити, не перериваючи дихання. Адже ж «пневма» означає дихання.

5. Період-розтягнення — це таке речення, яке виражає закінчену думку в багатьох комах і колонах і настільки розтягнене, що його не можна вимовити, не перериваючи дихання. Наприклад: «Як сонце, що чим воно звичайно піднімається по вищій орбіті, то тим воно дає більшу свободу людям бачити й користуватися світлом, так і цілком подібно до цього славна й прекрасна доброчесність Іоанна Хрестителя, наскільки вона піднеслась вгору завдяки своїй славі, настільки вона, ще ширше розсипавши своє проміння, виявляє майже всьому світові не ангельське світло, а справді його істинність і схиляння голови перед правдою».

Запам'ятай тут: структура періоду містить у собі три фактори: зв'язок, порядок і ритм.

Зв'язок — це відповідне сполучення багатьох слів або виразів в один колон або період. Оскільки одні слова періоду є більш поетичні, а інші менш красиві, то з-поміж них треба вибирати звучніші, більші і метафоричні. ||

140.

Звучнішими словами вважаються ті, до складу яких входять такі голосні: а, о, у. Як, наприклад, краще звучить *mandatum* [указ], ніж *lex* [закон], або *praescriptum* [вказівка], хоч і складається із стількох же складів; також *mors* [смерть] звучить краще, ніж *lethum* [смерть, забуття], *Mars* [Марс], ніж *bel-lum* [війна], *ars* [наука], ніж *scientia* [знання].

Більші слова — це такі, що містять у собі більше

складів. Як наприклад: *labitur* [опускається] більше, ніж *cadit* [заходить], *imperator* [повелитель], ніж *imperans* [той, що наказує], *bellator* [воїн], ніж *miles* [солдат], *barbarus* [варвар], ніж *Scytha* [скіф], *Machometanus* [магометанин], ніж *Turca* [турок]. Також більшими є прикметники у вищому й найвищому ступені порівняння, ніж у звичайному. Як наприклад: *gratior* [миліший], ніж *gratus* [милий], *grandior* [більший], ніж *grandus* [великий], *vetustissimus* [найстарший], ніж *vetus* [старий]. Також більшими є герундиви, ніж звичайні прикметники. Як наприклад: *nefandus* [нечестивий], ніж *nefarius* [нечестивий], *admirandus* [подиву гідний], ніж *mirabilis* [дивний], *commemorandus* [достопам'ятний], ніж *memoratus* [достопам'ятний], *sitibundus* [жадібний], ніж *sitiens* [жадібний]. Також [більшими] є складні слова, ніж прості. Як наприклад: *collabitur* [падає], ніж *labitur* [падає], *acclamo* [проголошую], ніж *clamo* [кричу], *deprecor* [благаю], ніж *precor* [прошу], *desaevio* [шаленію], ніж *saevio* [шаленію].

Переносні слова: «золотий вік», або «вік Сатурна» (краще), ніж «щасливий [вік]»), «розгнuzдана свобода» (краще), ніж «надмірна»), «сяюче горе», «одисеева хитрість», «терситове обличчя», «гангське золото», «нумідійське залізо», «ікарова відвага», «танталова спрага» і т. д.

Менш художні слова — незвучні, короткі і прості.

Незвучні — це ті, до складу яких входять оці голосні: *e*, *i*. Як наприклад: *dives* [багатий], *piger* [повільний], *mitis* [лагідний], *celer* [швидкий], *saevus* [жорстокий] та інші, з яких якщо утворюємо період, то він буде нам видаватись глухим і спокійним. Наприклад: *Bene tibi semper, quemlibet diem*

cedere dii velint. [Добре тобі завжди, який би день тобі не захотіли послати боги].

140 *ва.* Короткі слова — це такі, що складаються з одного або тільки з двох || складів. Як [наприклад]: *ver* [весна], *fert* [несе], *thus* [фіміам, кадило]. Якщо з них утвориш період, то він вийде з гіагусами й ко-струбатий.

Прості слова, або простонародні, — це такі, з яких складається фамільярна мова. Як наприклад: «Уже прийшло благовіщення, але ще не минули морози». Якщо з таких слів складатимуться поетичні періоди, то від них тхнутиме простою і сільською мовою.

Слід знати, по-перше: не треба вживати багато слів, які починаються з одного й того ж самого складу або однієї і тієї ж самої букви. Як наприклад: *Dives dona dat divitibus.* [Дукач дає дарунки дукачам].

Слід знати, по-друге: не треба вживати багато слів з однаковим закінченням. Як [наприклад]: *Inopes, (ne putes,) non habentes aes.* [Бідні, не думай, не мають грошей].

Слід знати, по-третє: треба уникати збігу голосних і приголосних, щоб наступне слово не починалось тією самою буквою, якою закінчується попереднє. Як наприклад: *Lentos studiis semper redditis nos studiosos.* [Нас, ліних студентів, завжди підганяйте до занять].

Слід знати, по-четверте: щоб зв'язок був хороший, треба брати такі сполучні слова: настільки, що, а також, і, хоч, однак, про які ми згадували раніше.

Риторичний порядок слів інакше називається ще риторичним словосполученням, — це вживання якогось слова на відповідному місці таким чином, щоб воно робило нашу мову випуклою, як колесо, що котиться. Наприклад, якщо скажеш: *Deus ultor a tergo superbos sequitur* [Бог-месник слідує позаду за гор-

димі], то це є словосполучення, але невдале. По-ораторськи його треба передати так: *Sequitur superbos ultor a tergo deus*.

Про порядок слів треба сказати таке. По-перше, короткі слова слід вживати перед довгими. Як наприклад: *Bella delectat cruor* [Кров приносить насолоду війнам]. По-друге, щоб слова, які закінчують думку, завершували водночас період. Цими словами є дієслова в особовій формі та іменники. Як наприклад: *Pulvere qui laedit, sed laesus marmore scribit*. [Хто шкодить піском, то, пошкоджений сам, пише мармуром]. || По-третє, щоб не вживати багато слів однакових щодо кількості складів. Як наприклад: *Ars est dos mentis*. [Мистецтво — дар розуму] По-четверте, щоб прикметники ставити біля іменників, до яких вони стосуються. Як наприклад: *Graves morbi temerariis curantur remediis*. [Важкі хвороби лікують випадковими ліками]. Якщо ж прикметники стоять окремо від своїх іменників, то їх можна вживати після цих іменників і це надасть реченню краси. Як наприклад: *Odit amor verus nec patitur moras*. [Справжня любов ненавидить, а також не терпить зволікання]. По-п'яте, щоб між прикметником і іменником вживалась якась інша частина мови. Як наприклад: *Non est ad astra mollis e terra via*. [Не легкий шлях від землі до зірок]. По-шосте, щоб власним іменникам протиставились загальні. Як наприклад: *Celeberrimus poetarum antesignanus Homerus*. [Найславетніший поет — це знаменитий Гомер]. Або: *Splendida humanae mentis fax est scientia*. [Знання — сяючий факел людської думки].

Ораторський ритм — це поважна й одночасно вдала ритмічна композиція слів, що виходить з мішаного вживання довгих і коротких [складів]. Він відрізня-

ється від поетичного ритму, який завжди складається з певного розміру, незмінної кількості й порядку [складів] залежно від роду вірша. Ораторський же [ритм], навпаки, відкидає таке суворе правило. Про ораторський ритм слід запам'ятати таке. По-перше, не слід вживати підряд багато однакових стіп. Як, наприклад, дактилів, або спондеїв, або ямбів, а завжди короткі повинні чергуватися з довгими. По-друге, слід особливо опрацьовувати початок і кінець [періоду], тому що саме в цьому полягає ораторський ритм. Очевидно, треба на початку періоду вживати слова, що мають будову кретика — ◡ —, або дактиля — ◡◡, або першого пео́на — ◡◡◡, а в кінці повинні бути хореї — ◡, спондеї — —, другий пеон ◡ — ◡◡, анапест ◡◡ — або дихорей — ◡ — ◡. У середині вживаються різні розміри на розсуд оратора.

141 зв.

Зверни увагу: про вправи [в складанні] періодів треба запам'ятати такі правила. ||

Перше: слід визначити певну конкретну думку, яку повинен виражати період.

Друге: слід відмітити, що є підметом, а що присудком.

Третє: потрібно передавати підмет одним членом або двома, якщо буде в цьому потреба. Так само і присудок. Якщо він буде виражений іменником, то його слід передати синонімічно, а якщо дієсловом, то з нього утвори іменник або прикметник і вживай однаково. Як, наприклад, візьмемо таку думку: переможці тріумфують. Цю думку поширимо і зробимо одночленний період, тому додаймо відповідний епітет, поширмо, додавши іменники та прикметники, або змінімо дієслово на інше, синонімічного значення. З наведеної вище думки вийде такий період: «Кожен хоро-

рий вихованець Беллони переможною рукою зриває нев'янучий лавр». Якщо цю думку поширити на дво-членний період, то він вийде таким: «Захоплені так дуже Марсовим запалом, його вихованці втішаються тріумфом, яких увінчують нев'янучим тріумфаторським лавром».

Так само роби і з іншими [періодами].

ПЛІД П'ЯТИЙ

Про деякі риторичні місця

Явище ампліфікації слів і речень ми подали та пояснили дещо в першій огорожі, першій квітці, другому плоді, де говорилося про мистецтво віршування взагалі, а особливо там, де йшлося про епіграма-тичну поезію, в третій квітці, сьомому плоді. Одначе тут конча потреба примушує нас вдруге дещо ширше й докладніше обговорити ампліфікацію, що впливає не з якихось інших місць, а тільки з внутрішніх і зовнішніх, як це видно із слів Кипріана Соарського. Ці місця, оскільки вони є спільними для поетів, ораторів || і філософів, саме тому ми їх, щоб ґрунтовно засвоїти легкість у їх вишукуванні і шляхи ампліфікації, подамо тут і дослідимо.

142.

На питання відповідаю, по-перше: визначення — це речення, яке пояснює природу речі, що звичайно визначається. Визначення буває: одне суттєве, до складу якого входять [поняття] роду і відмінності. Як наприклад: «Людина — це розумна тварина». Другий вид визначення — описове, або акцидентальне, яке може пояснювати природу речі якимсь предикатом. Як наприклад: «Людина — крихкий горщик, їжа хробаків, порошок, земля, глина». Визначення береться двояко: як заперечне і як стверджувальне.

Заперечне маємо тоді, коли якась річ описується шляхом заперечення. Як наприклад: «Царство небесне — це не їжа і питво, а стриманість і святість». Подібно до цього: «Людина — не бог, а найдосконаліший твір божий, не звір, а повелитель звірів, не небо, а небом обраний громадянин». Стверджувальне визначення — це таке, в якому перелічуються властивості визначуваної речі. Як наприклад: «Поезія — це красномовна вчителька ритмічної мови, працелюбна майстриня поетичних творів, вчена наслідувачка простої природи, вісниця славних чеснот, приємна насолода душі, солодка симфонія вчених муз, велика помічниця великої художниці».

Польський приклад про заздрість:

Mol, która same niesmiertelnych bogów
Imiona toczy rdzą wspaniałey stymy,
Zazdrość, buntownik czterech świata rogów,
Na lustr spraw pięknych szpetne rzuca dymy,
I chociaż słońca chmury nie zagaszą,
Gdyż przełamawszy obłoków zasłony, ||
Jednak zakryte przed zrzenicą naszą
Haniebne same wraz ciska tryony,
I lubo zazdrość nic nie wczyni cnocie,
A przecież kador w brzydkim kładzie błocie,
Działa naylepsze ta w szpetne nicuie,
Żółć zawsze kador piołunami truie.

[Заздрість — міль, яка імена безсмертних богів точить іржею великої слави, бунтівник чотирьох кінців світу, що кидає ганебну мряку на дзеркало прекрасних вчинків, і, хоч сонця хмари не згасять, бо воно проходить крізь заслони хмар, однак закрите перед нашими зіницями пускає ганебні тритони. Заздрість нічого не зробить чесності, проте кидає

славу в гідке болото, перетворює найкращі вчинки на ганебні. Жовч завжди отрує славу полином].

Описове визначення дається на основі таких тропів, як метафора, антономасія, алегорія, іронія, перифраза, а також виводиться з причини, наслідку, подібності, прикладів, творів та з інших риторичних джерел. Застосовуються у ньому також фігури, додаткові дані, протиставлення, синонімія, апострофа, гіпотипозис і т. д.

На питання відповідаю, по-друге: перелік частин — це поділ чогось цілого на його частини, з яких воно складається. Як наприклад: доброчесність поділяється на справедливість, розсудливість, поміркованість, сміливість, мудрість, ласкавість, непорочність, красу і т. д.

Ціле буває багатьох видів.

Ціле метафізичне, — частини якого логіки називають видами у відношенні до роду. Як, наприклад, тварина, а її частини — це людина, лев, дельфін, орел і т. д.

Ціле фізичне, — суттєві частини якого з'єднані між собою фізичною єдністю. Такими частинами в будь-якій речі, згідно з думкою філософів, є матерія і зміст. Як, наприклад, в людини тіло й душа з'єднані між собою так, що без них ніяк не може бути людини.

Ціле інтегральне — це таке, частини якого є незмінними. Як, наприклад, в людини, що описується в польському вірші на основі поданого твердження: зміст — тлінне благо: ||

143.

Lubo, komu na wargach jasniję korale,
Lub się młucznie po skroniach rozlewaię fale,
Niech wi, że piękność nie długa
Jest twarzy ludskiej sługa.

Oswieci drogie na swiat rezydując w cieniu,
Jako wspaniałego lica
Uroda — bliskawica i т. д.

[Приємно, якщо на устах у когось червоні корали або на скронях розливаються молочні хвилі. Хай же він знає, що краса — не довга служниця людського обличчя. Рожеві квіти ягід — алабастри чола, вже свої [старість] крутить старечі кола, з випеченого буде машкара, а з краси тінь і мара. Очі, два вуглики, кидають проміння й бачать у світлі сонця товариські гіні, глянеш потім очима — впливає джерело сліз. Золоті кружечки в кучерях, прикрашувальні персні, дорівнюють своєю красою Єлені, дочці Леді; та настане година хвороб — і голову покрне лисина. Будь чудом, як Нарціс, перевишуй Ганімеда, хай тобі з відданістю оддасть лаври Леда, але, коли прийде хвороба, цій красі доведеться загинути. Ніколи довго на воді не може втриматись лід, ані чудова вродливість не може довго існувати: з льоду буде вода, а з прекрасного обличчя — труп. Наче картину, малює природа людину, в якій тіні прикрашують її і освічує хмара, першою зміниться шкіра, і з Діани буде Мегера. Журба, старість, мороз, вогонь, страждання позначають на чолі світлім різноманітні дії, і, неначе жорстокі тирани, кожне з них ранить красу. Поки людина ще молода, здорова, мов риба, з'явиться на світ новий Асканій, і слава його затемниться, коли старість зоре його [обличчя]. Той дорівнює блискавиці, хто не знає, що вона мигцем освітить шляхи, і знов тінь падає, так і врода прекрасного обличчя — це блискавка].

Ще інший приклад на ціле інтегральне про якогось юнака:

Авраам — батько багатьох племен, Михаїл — бого-
подібний, Давид — обранець; грецькі: Андрій — хо-
робрый, Стефан — вінок, Феодор — божий дар, Хрі-
зостом — золоті уста, Анастас — воскресіння, Ва-
силь — цар, Варлаам — добрий син, Даниїл — суд
божий, Деметрій — плід землі, Гавриїл — божя лю-
дина, Георгій — землероб, Григорій — такий, що не
спить, Ієронім — святе ім'я, Іосиф — приросток,
Іоанн — ласка, Іоанікій — повен ласки, Лука —
слон, Микола — перемога, Павло — посудина ви-
бору, Рафаїл — божя медицина, Сильвестр — лісо-
вий, Симеон — слухаючий, Фома — прірва, Тимо-
фій — господній страх, Захарій — господня пам'ять;
латинські: Амбросій — амброзія, Петро — скеля,
Костянтин — стійкість, Модест — скромність, Силь-
вестр — ліс, Гіларій — радість, Юстин — справед-
ливість, Христофор — той, що несе Христа, і т. д. ¹⁵⁷. ||

144 зв.

На питання відповідаю, по-четверте: споріднені
слова — це такі, що походять від одного слова, але
по-різному відмінюються. Як наприклад: *clareo* [бути
ясним], *clarus* [ясний], *claritas* [ясність]; або: *sapiens*
[мудрий], *sapienter* [мудро], *sapientia* [мудрість], *sapit*
[є мудрим]. Ці слова відрізняються від змісту
імені, тому що вони утворюють різні слова, які по-
ходять від одного кореня, а зміст [слова] — це пояс-
нення самого значення етимології.

На питання відповідаю, по-п'яте: рід — це спіль-
на назва для багатьох [речей]. Як, наприклад, доб-
рочесність — це рід для справедливості, стриманості,
смиренності, сміливості, непорочності. Також гріх —
це родове [поняття] для ненажерливості, пияцтва,
розкоші, жадоби, гордості.

На питання відповідаю, по-шосте: вид — це оди-
нична назва, яка позначає одну [річ] і входить [до

поняття] роду. Як, наприклад, філософія, риторика, поезія входять до [поняття] «знання». Подібно до цього орел, яструб, соловей, курка, ворона, журавель, рябчик, сорока, ластівка входять до поняття «птахи».

На питання відповідаю, по-сьоме: подібність — це узгодження двох або більше різних [речей] в чомусь. Як, наприклад, золото і мудрість, хоч вони різні, проте узгоджуються в тому, що обоє збагачують людину і прикрашають її. Подібно до цього теж посада і тягар, слава і тінь.

Подібність відрізняється від порівняння завдяки поняттю «різний», бо ж подібність буває між речами, різними щодо своєї природи. Як, наприклад, погане оберігання і чума, лев і людина, а порівняння відбувається між речами, однаковими за своєю природою. Як наприклад: «Царі підлягають смерті. Що ж тут дивного, якщо помирають і бідні?» Також: «Розбійника слід убивати, отже, й ворога теж».

На питання відповідаю, по-восьме: неподібність — це неподібне відношення двох або багатьох різних [речей]. Як, наприклад, громадянин і чужинець не узгоджуються в тому, що перший турбується про успіхи батьківщини, а чужинець ні. ||

Також ще приклад з Катутла:

«Може сонце зайти, та вранці зійде,
А для нас, як погасне день короткий,
Ніч настане й довічно будем спати»¹³⁸

Цей самий вірш польською мовою:

Często słońce wtetryczne noc jasność swe mieni,
Światne potym wystawia kolosy promieniy,
Światła zaś krótkie życia ludzkiego to maia,
Że po zachodzie swoim już się nie wracaia.

На питання відповідаю, по-дев'яте: протиставні поняття, або антигетичні, або суперечні, — це протиставлення двох або багатьох слів, чи то протилежних, чи то суперечних, чи то заперечних, чи то відносних. Як, наприклад, протилежні слова: білість і чорнота, ненависть і любов, тепло і холод; суперечні (або заперечні): Петро є мудрий, Петро не є мудрий; заперечні: сліпота і видючість, слух і глухота, знання і незнання, світло і темрява, життя і смерть; відносні: батько і син, хазяїн і раб, учитель і учень. Ось приклад польського вірша з контрарними, або протилежними, поняттями, зверненого до хворого:

Skarżysz: źle się mam codzień, tak to, panie bracie,
Przyczyna złego, że się codzień dobrze macie.

[Чую скаргу: «Горе мені, щодня біда, брате». Та причина цього горя — ти живеш багато!]

На питання відповідаю, по-десяте: додаткові дані — це такі, що або неодмінно, або з огляду на акцидентальну ознаку мають певне відношення до справи. Як, наприклад, про скупого Мецената на основі додаткових даних, за допомогою яких

Chce drugi Mecenasa dostąpić nazwiska,

A gdy klient: «Day», — mówi, aż on worek

sciska,

Darmo pnieś się, nieboże, daremną twą żądze,

Nie będziesz Mecenase'm, gdy lubisz pieniądze.

[Меценатом дехто бути в житті затіває,

Та як кажуть: «Дай же, друже», то мішок

стискає.

Дарма мрієш, небораче, хоч мрії хороші,

Меценатом ти не будеш, якщо любиш гроші]. ||

145 зв.

На питання відповідаю, по-одиннадцяте: причина — це те, внаслідок чого щось відбувається. Як напри-

клад: «Бог завдяки могутності й силі своїй створив усі істоти».

Існують чотири види причин: матеріальна, як наприклад: із заліза [постає] меч, з дерева — колесо; формальна, як наприклад: людина — це відбиток божественності, або образ і подoba бога; фінальна, як наприклад: людина створена для щастя, приймання ліків для здоров'я, і, нарешті, спонукальна причина, як наприклад: світло від сонця, промова від оратора, людина від самого творця світу, тобто від бога. Тому, скільки є причин, стільки може бути і наслідків. Причина буває фізична і моральна, загальна і часткова, головна й інструментальна, вільна і необхідна, посередня і безпосередня, адекватна і неадекватна, поділ і пояснення яких належать до завдань філософії, а не поезії або риторики.

Відповідаю на питання, по-дванадцять: наслідки — це те, що виникає з причин. Як, наприклад, шаленість і зміна відчуттів від оп'яніння, день від сонця, похвала з добродішності, ганьба з розкошів, тріумф з перемоги.

Відповідаю на питання, по-тринадцять: попереднє — це те, що неодмінно тісно пов'язане з наступним. Як, наприклад, сонце зійшло, отже, настає день, а також: живе, отже, помре. Подібно до цього — польський приклад:

Już siwizna wskazała na brodzie twej, Janie,
Cóż za tym? Wkrótce zginiesz, to się z tobę stanie.
[На бороді вже у тебе сивина, Іване,
А що далі? — Скоро згинеш і нічим ти станеш].

Попереднє відрізняється від додаткових даних тим, що воно неодмінно має зв'язок з речами, а додаткові дані пов'язані з ними частіше завдяки акцидентальним ознакам.

Відповідаю на питання, по-чотирнадцяте: наступне — це те, що неодмінно йде за якоюсь річчю. Як, наприклад, мертвий, отже, прожив життя; у нього шрам, отже, дістав колись удар. ||

146.

Відповідаю на питання, по-п'ятнадцяте: порівняння — це розміщення двох або багатьох речей, однакових щодо своєї природи, в якомусь предикаті, подібному до цих речей. Як наприклад: «Іноді кращу нагороду заслуговує втеча, ніж битва».

Порівняння є трьох видів. Від більшого до меншого. Як наприклад: «Грішних ангелів покарав бог навіки, отже, людей покарає ще більшою карою». Від меншого до більшого. Як наприклад: «Період скласти він не може, то як же, отже, [складе він] промову?» Також: «Злочинець боїться бога, отже, чесна людина [боїться] ще більше»; і ще: «Терпеливо він переносить слова, отже, й побой». Від рівного до рівного. Як наприклад: «Андрій може вивчати риторику, отже, також і Яків».

Зверни тут увагу: вище, в третьому плоді [другої квітки, першої огорожі], де говорилося про містечтво віршування взагалі, ми там налічили тринадцять [таких] зовнішніх джерел: повчання, історія, розповідь, парабола, прислів'я, символи, ієрогліфи, емблеми, сентенції, закони, святе письмо, обряди стародавніх народів, сила природного таланту. Всі вони зводяться до шести, які перелічують Квінтіліан і Соарський, а саме: передрішення, чутка, тортури, закони, присяга, свідки. Усі інші, які б вони не були, чи то історія, чи розповідь, чи парабола, вони містяться в цих [шістьох].

Передрішення, або передрішене, — це думки, подані вже раніше в цій або іншій справі. Як наприклад: «Наші предки вже позбавляли життя та майна

зрадників батьківщини, отже, й тепер слід позбавляти їх».

Чутка — це певна думка народу, без певного автора, яка розходить ся скрізь, маючи під собою певну основу. Як наприклад: «Усе місто говорить, що Петро — зрадник батьківщини, отже, треба його таким вважати». ||

Тортири — це показання правди про якусь справу, здобуте шляхом призначення фізичного покарання згідно із законами. Як наприклад: «Петро під тортурами признався, що він перейшов на бік ворогів, отже, він зрадник батьківщини».

Закопи — це всі людські та божественні закони, написані давно на мідних, глиняних або кам'яних таблицях. Як наприклад: «Божественний і людський закон засуджував на смерть зрадників батьківщини, отже, й Петра».

Присяга, або клятва, — це визнання якоїсь речі, дане публічно, беручи за свідка бога. Як наприклад: «Громадяни підтвердили присягою, що Петро перейшов до ворогів, отже, таким його треба вважати».

Свідки — це свідчення людей, достойних довір'я та відомих своїми чеснотами, дане в якійсь справі. Як наприклад: «Бургомістр і чимало радників свідчать, що Петро задумав зраду проти міста, отже, він — зрадник батьківщини».

ПЛІД ШОСТИЙ

Про хрію, її визначення, поділ, частини та перехід [від однієї частини до другої]

Раніше, ніж перейдемо до визначення хрії, годиться передусім знати її етимологію. Отже, твердимо, що хрія — це грецьке слово *χρεῖα*, а по-латині озна-

чає воно *utilitas, necessitas*, або *usus dicendi*, бо завдяки хрії оратор може виразити будь-який предмет, як церковний, так і світський. || Щодо суті, то хрія — це речення, яке подає вислів або вчинок, або те й друге одночасно, якоїсь особи і побудоване з певних частин.

147.

Хрія буває трьох видів: словесна, речова і мішана.

Словесна [хрія] — це речення, в якому подається або розглядається вислів якоїсь особи, достойний похвали або осуду. Як, наприклад, оцей вислів Платона: «Тільки страждання і праця породжують чесноти». Також [вислів] Плутарха: «Мало чого немає в злиднів, а в тих, що люблять, — усього». Далі [вислів] Цицерона: «Звільнитись від провини — велика радість» — і, нарешті, слова Горація: «Життя смертним не дало нічого без праці»¹⁶⁹.

Речова [хрія], або хрія факту, — це речення, в якому виражається похвала або осуд чийогось вчинку. Наприклад, якби ти хотів похвалити Піфагора, який на питання «Яким довгим є людське життя?» нічого не відповів, а вийшов на хвилинку вперед, щоб подивились на нього, і відразу ж зник з очей присутніх. Подібний до цього вчинок Іоанна Хрестителя, який ще замолоду пішов у пустелю, де він через надмірну стриманість їв сарану і дикий мед¹⁶⁰. Також, якщо хочеш похвалити надмірну старанність Елагабала, який ніколи не одягав двічі того самого одягу, хоча [він] і був найдорожчим, а все новий.

Мішана хрія — це речення, в якому викладається або згадується похвала або ганьба якогось факту. Наприклад, якщо скажеш про цей вчинок і рівночасно вислів Діогена, який, побачивши чванливого юнака, вдарив палицею його вчителя (і це справді так було), говорячи: «За те, що так вчиш хлопця», —

це його слова. Подібний ще вчинок господа Христа, || який вигнав з церкви бичем іудейських купців, кажучи при цьому: «Це мій дім, а ви його зробили вертепом розбійників»¹⁸¹, а також, коли він, сидячи на горі, оплакував Єрусалим, промовляючи: «Якби ти знав день твого прибуття» і т. д.

Також іншою є упорядкована, або пряма, хрія, а іншою — невпорядкована, непряма, або з перемішаними частинами, а ще іншою є повна і завершена, а іншою — неповна, або незавершена.

Упорядкована, або пряма, хрія — це така, в якій всі частини вживаються на своєму місці. Невпорядкована, непряма, або з перемішаними частинами, — це така хрія, в якій вживаються частини в мішаному порядку. Повною, або завершеною, називається така хрія, яка складається з восьми частин, а неповною, нецілою, або незавершеною, — така, до складу якої входить шість, або сім, або п'ять, або навіть чотири частини.

Частин хрії взагалі налічується вісім: вступ, розповідь, причина, протилежне, подібне, приклад, свідчення і епілог.

Вступ — перша частина хрії, — це короткі пояснення до речі, які впливають із слів або чийогось вчинку і містять у собі похвалу або осуд того автора, чії слова або вчинок, або те й друге одночасно, розглядаються в хрії. Початок можна трактувати багатьма способами.

Перший спосіб: шляхом коротких визначень якогось автора, чії слова і вчинок хвалять або засуджують. || Як, наприклад, ось про св. апостола Павла, який сказав: «Хай не буде в мене слави, хіба що тільки на хресті господа нашого Ісуса Христа». Це красномовність божественних уст, а не слово Павла,

учителя народів; догма самого бога, оцінена на вагу золота і перлів, а не полум'яного проповідника Павла, який є найславнішим пророком досліджуваних божественних таїнств, засідателем найновішого суду, земний громадянин і рівночасно небесний житель, останній проповідник євангелія, але перший проповідник слова божого, запеклий переслідувач пророків, але найпалкіший поборник християнської віри, найзавзятіший покровитель тричі шанованого хреста, і, крім того, ми чуємо, що він ненавидів усе, що приносило славу. Як, наприклад, сам і словом, і ділом підтвердив думку: «Хай не буде в мене слави, хіба що тільки на хресті господа нашого Ісуса Христа».

Другий спосіб: шляхом порівняння, коли, очевидно, ми порівнюємо слова або вчинок якогось автора або самого автора із словами або вчинком іншого в подібній справі, чи то ставлячи його вище, чи то нижче, чи на рівні з іншим. Як, наприклад, [порівняння] від рівного до рівного на чийсь похвалу: «Велику собі заслужив славу великий македонець, розв'язавши Гордіїв вузол; він — великий суддя великої мудрості, що розтяв гострою думкою приховану істину речей, тому заслужив гідну похвалу і повернув для своєї могутності славу, зв'язану кайданами» і т. д.

Третій спосіб: шляхом приниження свого таланту або прославляння переваги слів або якогось вчинку. Як наприклад: «Я, || незадоволений мовою смертних, вважаю красномовність безсмертних богів зразком для порівняння. Випробовую ганебне перетворення мовчазності, коли зустрічний учитель — страх — придушує голос під впливом безмежних похвал і сповільнює перо» і т. д.

Четвертий спосіб: шляхом вживання фігур, як фігур слів, так і фігур думок. Як, наприклад, порівняння,

148 зв.

запитання, членування на частини, апострофа, коли звичайно оратор говорить до слухачів.

П'ятий спосіб: шляхом відхилення багатьох повчальних даних, які служать для пояснення речі або самому авторові. Як наприклад: «Не вихваляє вже Рим своїх Гортензіїв, не підносить до небес уже Греція своїх Демосфенів, не маю сумніву, що ось цьому нашому мужеві краще признатися або оголосити, що він у красномовстві і науці скоріше простак, аніж оратор».

Шостий спосіб: шляхом вживання протасису і аподосису, очевидно, коли в протасисі, тобто у вступі, вживається якесь повчання, або історія, або символ, або вислів, або ієрогліф, які служать для [пояснення] речі, що розглядається у вступі. Далі, тобто в аподосисі, відбувається перехід до справи, або до похвал, або осуду речі чи особи. Як, наприклад, початок цієї думки: «Синку, вчися з молодих років, пізнавай мудрість аж до сивого волосся. Я знаю, що не знайдеться нікого, хто був би настільки несправедливим суддею речей і таким небезпечним ворогом мудрості, який би бажав долі простих вісників дуже заслуженим в науці мужам, твори яких дуже ясно говорять людям ||
149. про те, що треба йти за правдивою чесністю; і серед тих мужів, відомих своєю мудрістю, славиться теж Еклесіаст. Людина настільки вище стоїть своєю мудрістю, наскільки вона, як учений, більше славиться дуже побожними настановами свого вчення і дала людям ці настанови, що приносять для багатьох невчених світло і спрямовують блудливі ноги на шлях доброчесності».

Сьомий спосіб: шляхом похвали або осуду слів або вчинку автора. Як, наприклад, на честь Ісократ, який сказав, що коріння науки гірке, а плоди солод-

кі: «Заслужено слід хвалити Ісократу за особливі ораторські здібності, завдяки яким він здобув ім'я найславнішого, і яка б не була сила красномовності, то її він сам показав, займаючись нею» і т. д.

Восьмий спосіб: шляхом пояснення значення якогось імені, що саме означає корінь слова. Як, наприклад, Іоанн [означає] ласку, Василь — царя, Стефан — вінок, Хризостом — золоті уста, на честь якого хай буде оцей приклад: «Цей найвидатніший з ораторів, Іоанн, не міг іти за жодним ім'ям, більш відповідним його природному талантові, ніж за ім'ям Златоуста. В його божественній мові сяяли квіти всіх ораторів, чарівність усіх мов, ніжність і краса всього красномовства. Не без божественного провидіння заслужив він носити ім'я Златоуста, адже ж з його уст ніколи не вийшло ані щось незначне, ані щось неясне, ані також щось маловажне. Усі його передбачення — це золото, перевірене у вогні, а його окремі вислови — це дуже дорогі перлини, з яких ось ця є в нас найціннішою, || тобто оцей незаперечний вислів: «Легше самому перенести кривду, ніж зробити її другому».

149 зв.

Дев'ятий спосіб: шляхом вживання слова «проте», яке застосовуємо тоді, коли якийсь язичник зробив або сказав щось хороше. Про це скажеш саме так: «Хоч він і язичник, проте, здається, достойний похвали, тому що він таке-то зробив і таке-то сказав». Наприклад, для похвали Сенеки скажеш так: «Життя він вів нехристиянське, але щодо моралі — він християнин, щодо обрядів — негрішний, у вченні — релігійний; дуже оцим усім прославився Сенека. Не соромно християнам прославляти в своїх енкоміях того, хто сам формував християнський світогляд своїми побожними настановами, заслужив він похвал з уст авторів панегіриків, він, з уст якого

вийшли оці слова, достойні християнина: «Пам'ятай, що не годиться комусь заподіювати шкоду, і, передусім, братові».

Десятий спосіб: шляхом вживання свідчень, коли, щоб похвалити якогось автора, наводяться слова інших. Так, наприклад, маєш похвалити св. Іоанна Хрестителя: «Хай прибуде з усією сім'єю добродітності мати правди, отця справедливості, годувальниці чесності, найкраща красномовність, [адже] твоїх панегіриків бажає сьогодні глава пророків Іоанн Хреститель. Ось він, якому царський поет на міцних струнах кіфари оспівує лампаду, приготовлену для Христа, щоб він, наче жених, увійшов до цього світу не без лампади краси. Це він, про якого пророк і євангеліст говорять: «Голос волаючого в пустині»¹⁶², щоб голосніше прозвучало для смертних вічне слово вічного бога. Не мовчить теж Малахія, що це прославлений нащадок Захарії, не людина, а ангел в об'явленій людині: «Ось я посилаю свого ангела перед лицем || твоїм, який приготує твій шлях перед тобою»¹⁶³. Крім того, сам Христос поважав, назвав і оголосив його великою людиною, більшою від усіх народжених, найбільшим з усіх пророків. Отже, якими словами ми маємо його прославляти як послідовника таких великих панегіристів, що сказав: «Покайтесь!»¹⁶⁴.

Одинадцятий спосіб: шляхом вживання додаткових джерел, коли перелічують місця, в яких хтось щось прекрасне зробив або сказав. Наприклад, щоб прославити апостола Андрія, який поставив хреста на Київських горах: «Він перший із смертних був апостолом первородному Христові, прославив невідоме поселення Віфсаїду своїм прекрасним походженням, своєю власною смертю, прийнятою за Христа,

оживив Ахею, яка згасала від поганських забобонів, як іноземний нащадок передав небесам Візантій, позбавлений права на успадкування царства небесного». Поезія, що ґрунтується на його прославлянні, вишукує потрібні похвали: «Нас вважатимуть невдячними жителями цього Парнасу, якщо не співатимемо славних панегіриків отому божественному руському Аполлонові. Бурхливі касталійські води Борисфену шумлять безперервними приboями хвиль або виходять зовсім з берегів, щоб прославити свого покровителя. І не зупинить тебе перед Київськими горами при-таманна їм мовчазність, де мають виголошуватись панегірики на честь дуже трудолюбивого садівника св. Андрія; їх ти завжди повинен співати, адже ж у тобі закладено безліч добродійств, або насамперед через те, що він тут поставив хрест прославленого дерева, промовляючи: «На цю гору зійде божа благодать».

Розповідь — друга частина хрїї,— це пояснення думки або вчинку, або рівночасно обох їх. Коли звичайно думка або якийсь вчинок, виражений кількома словами, подає неясний і дуже незрозумілий зміст, то його слід пояснити ширше, вживаючи більше слів.

150 зв.

Розповідь відбувається двома шляхами.

По-перше, шляхом переліку частин, якщо, очевидно, думка або вчинок, виражені загальними поняттями, поділяються на часткові. Як, наприклад, в цій сентенції: «Якщо все втратиш, не забудь зберегти славу». Тут слово «все» поділиш на часткові [поняття], а саме: багатство, почесі, земельні володіння, здоров'я, життя і т. д., що, виражаючи стисло, ви-кладеш так: «Це відоме прислів'я дуже славного поета містить у собі не якийсь таємничий смисл, а те,

що хтось має багатства, які дорівнюють кількості піщинок, і їх грабіжницькою рукою забирає доля і заставляє вести нужденне й беззахисне життя, тобто вона, заздрісна, робить власника багатьох маєтків злиденним Іром, або примушує його повзати по землі грізна любов народної стихії, скинувши з високої вершини дуже достойної посади, або його незів'ялі сили й міцне здоров'я знищить жорстока й руйнівна сила хвороб, або, нарешті, світло його короткого життя, оповите кіммерійською темрявою, згасне від смертоносного затемнення; одне тільки буде його турбувати, що все це завжди переживе слава».

151. По-друге, розповідь може відбуватись шляхом застосування фігури гіпотипозису, тобто якщо вислів або вчинок, які розглядаються в хрії, описуються так і так само відбуваються. Як, наприклад, ось цей про якогось героя чи воїна: «Погляньте: цей вчинок гідний, щоб про нього пам'ятали в майбутньому, || тож прийміть подвиги, які слід передати майбутнім нащадкам. Височіли турецькі укріплення, побудовані трудолюбною рукою на загибель руського народу, гордо стояли вони, побудовані з міцних брил самого тільки каменю. І ніхто не наважувався знищити ось ці вонючі нарости на тілі Русі, а тільки цей один, наче з неба посланий, тріумфатор і захисник, якого до цього спонукало не власне горе, не спинила також обмаль солдатів, не змогла налякати його могутність варварського народу, а спонуканий бажанням повернути свободу батьківщині, він пішов війною. Поставивши на чолі воїнів-ветеранів, взявши до війська відважну молодь, він навчив її воювати й орієнтуватись у боях. Повів військо з міста через степи, пройшов трудні для переходу гори, бездоріжжя, ріки вбрід, аж поки, пробравшись до ворога, показав

оттоманській силі військо, що наводило страх. Тут він вишиковує бойові лави багато разів, щоб здобути місто. Відважні воїни облягають великі укріплення, лякають жителів військові машини своїм шумом, у повітрі, наче дощ, літають незчисленні стріли. Вороги впадають у паніку, палають будинки, ціле місто у вогні, переповнене трупами, жах панує скрізь. І, нарешті, втративши надію на порятунок, ворог капітулює собі на ганьбу, а переможцеві на славу» і т. д.

Причина — це третя частина хрїї. Завдяки їй встановлюється, що вислів або вчинок, або перший і другий одночасно, є корисними, правильними, легкими, приємними, почесними, справедливими, славними, похвальними і т. д. Згідно з таким віршем: ||

151 зв.

«Правильне та справедливе, корисне, а також приємне,
Чесне й легке, похвала й слава причину дадуть».

Саме на основі цього треба вести дослідження, щоб знайти причину. По-перше, чи річ, яка міститься у вислові або вчинкові, є корисною, і відразу ж тобі прийде відповідь. По-друге, чи вона правильна і справедлива. По-третє, чи легка до виконання. По-четверте, чи приємна вона для тих, кому вона належить. По-п'яте, чи чесна вона. По-шосте, чи законно можна її здійснити. По-сьоме, чи приносить вона славу, якщо вона є. По-восьме, чи з неї прийде якась слава. Взявши все це до уваги, ніколи не бракуватиме дослідницьких засобів для вивчення речі, якої треба бажати або уникати.

Протилежне — четверта частина хрїї, — це вивчення якоїсь речі, яку слід бажати або уникати, на основі прогнєжних даних. Джерела протилежного

такі самі, як і джерела причини, але тільки містять заперечне значення. Як, наприклад, коли в причині було корисне, то тут слід сказати некорисне, якщо там чесне, то тут — нечесне і т. д.

Подібне — п'ята частина хрії,— це дослідження якоїсь речі шляхом порівняння з іншою, подібною до неї, річчю. Подібне завжди треба знаходити таке, завдяки якому бажаєш дати пораду або відрадити думку або вчинок, щоб їх визнали і відповідно ствердили.

Приклад — шоста частина хрії,— це дослідження якогось вислову або вчинку на основі порівняння з дуже подібними вчинками інших найвидатніших осіб.

152. Свідчення — сьома частина хрії,— це доведення якогось вислову або вчинку на основі свідчень інших авторів, || які цілком так само висловились. Іноді можна вживати одне свідчення, а іноді й багато свідчень різних авторів, якщо такі можна знайти. У цьому випадку слів їх ми не змінюємо, а подаємо докладно, як написано в автора, думку якого беремо як свідчення і використовуємо для підтвердження своєї речі.

Епілог — остання частина хрії, в якій дуже коротко повторюється весь зміст, що проходив крізь усю хрію.

ПЕРЕХІД ВІД ОДНІЄЇ ЧАСТИНИ ХРІІ ДО НАСТУПНОЇ

Перехід від однієї частини хрії до другої навряд чи підпорядковується правилам науки, проте виводиться, очевидно, з самої теми, яка розглядається, і не без майстерності того, хто викладає або описує її.

Та щоб і в цій справі ти не відчував у чомусь труднощів, то я подам деякі [правила], які можуть пригодитись майже при кожній темі.

Від вступу до розповіді

1. «Можливо, ви, слухачі, бажаєте, щоб я розкрив таїни цієї думки, прагнете дослідити глибину цієї істини, хочете, щоб я пояснив думку цієї дуже мудрої людини, то я поясню і чітко викладу, тому що мав він, цей вельмимудрий учений, знання» і т. д.

2. «Пізнавальний характер має це прислів'я найвидатнішого з поетів, або ораторів, або учених. Воно містить у собі не якийсь загадковий зміст, хіба тільки...» і т. д.

3. «Короткий дійсно, проте унікальний і подиву гідний цей вислів, якщо справді він нам дає повчальні знання» і т. д. ||

152 зв.

4. «Послухаймо найпопулярніших пророцтв, пояснімо думки, подаючи докази, чого вимагає цей відомий вислів вельмимудрого автора, на що він має вказувати. Він, очевидно, щоб...» і т. д.

5. «Якщо бачимо, що це досліджується правильною проникливістю розуму і перевіряється істинністю судження, то нам треба прийняти істину цієї дуже видатної та дуже вченої людини, виражену в її словах» і т. д.

6. «Похвалімо цю щасливу думку перед слухачами для істинності цього вислову й зважмо, що ду-
має ця найщасливіша людина» і т. д.

Від розповіді до причини

1. «Якщо ви бажаєте запитати мене про причину цієї речі, то скажу, що...» і т. д.

2. «Якщо ви хочете довідатись про глибину цієї думки, то вам у вашому задумі допоможуть міцні й надійні докази, адже ж. .» і т. д.

3. «Мудрому, як відомо, досить слова, то і цей учений зрозумів, що божественним є те, що...» і т. д.

4. «Пізнайте ясну і добре відому для всіх істинність цього вислову, або після цього, тому що. .» і т. д.

5. «Щоб не здавалось, що я подаю щось незрозуміле для всіх, то для ясності подаю ці аргументи, бо...» і т. д.

6. «О, щоб можна було почути ще раз слова цього мужа, які донесла до небес добродішність людини, яка сказала не що інше, як це...» і т. д.

7. «Щоб оминути багато чого іншого, від чого істинність цього вислову набирає ваги, щоб замовчати те, що цей вислів...» і т. д.

153. 8. «Справді, й час нічого не дав би мені, якби я виклав окремі слова цього вислову або || вчинку, то це мені допомогло б...» і т. д.

9. «Та нехай же так буде, погодімось, що це чудове пророцтво не виражало нічого іншого, як тільки істину, яку треба дослідити...» і т. д.

Від причини до протилежного

1. «Щоб зрозумілішими стали протилежності, закладені самі в собі, то годиться порівняти вислів цієї людини...» і т. д.

2. «Різною є думка тих, які більш бажають віддатись якому-небудь злу, ніж зрозуміти істинність цього вислову...» і т. д.

3. «Ви, а не я слідую за дивовижними знаменнями, ви, повторюю, які не бачите світла цієї правди й не намагаєтесь його побачити, окутані своєю засліпленістю. .» і т. д.

4 «Скажіть, слухачі, і порадьте, противники, якщо не бачите досліджуваної істинності цього вислову або вчинку, го погляньте, яке лихо і які великі небезпеки викличе щось протилежне цій істині» і т. д.

5. «Якщо, ви, слухачі, не довіряєте викладеній істині, то, очевидно, вірите протилежним речам і маєте якісь свої міркування, протилежні цій істині, тому що...» і т. д.

6. «Та легко довести наш аргумент, адже ж протилежні дані захищають нашу істину...» і т. д.

7. «Нещаслива, справді, доля тих, які сходять з цього шляху чесності та істини...» і т. д.

8. «Тож наче між зорями тіні, наче світло вночі, наче перлини в купі звичайного каміння, так між протилежними речами ясніша й очевидніша істинність викладеної речі...» і т. д. ||

153 зв.

Від протилежного до подібного

1. «Якщо добре, слухачу, обдумаєш у своїй голові цю річ, то зрозумієш, що це відбувається не інакше, як тільки...» і т. д.

2. «Оскільки супутником мислення є подібність, то для підтвердження істинності цієї думки обміркуймо подібні обставини як небесних, так і земних речей, як наприклад...» і т. д.

3 «Подібне зображення всякого роду речі можна побачити...» і т. д.

4. «Щоб завдяки подібності річ стала зрозумілішою і здавалась для наших очей більш доведеною і ширше висвітленою, то звернімось до речей, завдяки яким справді ми зможемо підтвердити її, а до цих особливо...» і т. д.

5. «Поверніть жадібне око вашої думки і подивіться на живий її образ... і т. д.

6. «Коли докази протилежностей, здається, дуже мало допомагають нам, то тоді подібність набирає великої ваги, бо ж яким чином...» і т. д.

Від подібного до прикладу

1. «Якщо є потреба користуватися прикладами для підтвердження того, що говоримо, то зверніть увагу на того, який...» і т. д.

2. «Щоб я вам не здавався таким, що подаю на розгляд одні тільки слова вельмимудрої людини, то явне підтвердження для цієї речі можна побачити в цій дуже славній людині, яка...» і т. д.

3. «Ти просиш, щоб підтвердити річ прикладом, то годиться для того згадати про дуже славу людину, пам'ять про яку залишилась дотепер, що...» і т. д. || 154.

Від прикладу до свідчення

1. «Вислухали ви уважно міркування і приклади, вислухайте тепер ще й свідків, серед яких першим говорить оцей...» і т. д.

2. «Якщо ще не підтвердила цієї істини моя проста мова, то нехай підтвердить своїми творами воскреслий Златоуст, Василій, Афанасій, Ієронім, Соломон...» і т. д.

3. «Мудре прислів'я гласить, що великі таланти подібні, то ясно, що в цьому свідченні є й таке, що підтверджує думку автора, про якого йшла мова, коли дається свідчення...» і т. д.

4. «Чи є потреба в більшій кількості свідчень? Послухайте, як чудово підтвердив цю істину N, який говорить...» і т. д.

5. «Якщо ви, слухачі, вимагаєте від мене свідка, то вам найкращий з ораторів сам подасть важливе свідчення...» і т. д.

6. «О божественний Платоне, ти звичайно говорив: «Щасливо процвітають держави, якщо керують ними філософи або якщо царі займаються філософією» і т. д.

7. «Пригадайте собі думки стародавніх, що саме про це говорить Платон, що Арістотель, що Сенека» і т. д.

8. «Тебе, великий учителю, запрошую я бути свідком для нашої істини. .» і т. д.

Від свідчення до епілога

1. «Та вже закінчуємо свою промову, а коли так, то, слухачі, я бажаю одного тільки, щоб ви зважили на те, що почули...» і т. д.

2. «Тому ось тепер прошу я вас, слухачі, і клянуся цією славою, яку принесли вам ваші предки, || ідіть за їх прикладом» і т. д.

3 «Коли наведено вже стільки свідчень, то досить уже їх, слухачу, щоб зрозуміти істинність згаданої думки, отже...» і т. д.

4. «Я вище вже подав докази, пояснив усе, а тепер ще раз повторюю...» і т. д.

5. «Отже, слухачу, збагни ласкаво своїм розумом те, що я подав на розгляд, старанно вислухавши й пізнавши його з усією свідомістю, бо ж усе це я говорив не без користі для тебе, якщо...» і т. д.

6. «Та, нарешті, відчуваю втому і, щоб закінчити свою промову, ще раз звертаюсь до вас, найславніші слухачі...» і т. д.

Зверни увагу, по-перше: не завжди слід вживати всі частини хрїї в такому порядку, а залежно від дослідження [можна вживати] більше або менше частин, як вам до вподоби або як вимагає потреба.

154 зв.

Зверни увагу, по-друге: як у вступі, так і в епілозі похвали авторів треба наводити так, щоб вони узгоджувались між собою і вживались пропорціонально, а не щоб когось хвалити більше або менше, тому що коли втрачається міра, то тоді вийде підлабузництво.

Зверни увагу, по-третє: коли в хрїї мова йде про велику кількість людей, то іноді можна оминати похвалу і почати від розповіді, а коли перейдеш до свідчень, то слід брати сентенції із святого письма або світських книг, пов'язуючи їх уміло з предметом, про який ведеться мова.

Тут уже ми щасливо закінчуємо виклад про містечтво складання хрїї, подавши перехід від однієї частини її до іншої, а як вінець цього викладу потрібно подати ще її практично. ||

155.

ХРІЯ СЛОВЕСНА
ДО СЛІВ ЦАРЯ СОЛОМОНА
«БЕЗМЕЖНЕ ЧИСЛО НЕРОЗУМНИХ»

Вступ

Справді, як і годиться мудрій людині, цей дуже славний цар, який перевищив усіх смертних незвичайною, дійсно божественною мудрістю, дістав найславніше ім'я «мудреця» і, наче своє власне, зберіг його. Багато мудрого, заявляю, написав і сказав Соломон, за що треба його завжди прославляти, виголошувати йому похвали. І, на мою думку, він не сказав нічого ніколи мудрішого, нічого логічнішого, правдивішого, як це, коли, роздумуючи про людську нерозсудливість та глупоту, натхнений святим духом і всевишнім богом, сповістив, що число нерозумних безмежне, такими словами: «Кількість дурнів безмежна».

І воно справді так. Багато смертних часто ненормальні: і тим важча хвороба божевілля володіє кожним, чим він розумнішим здається для інших. Куди б ти не пішов, то, запитую тебе, де ти не зустрінеш нерозумних? Чи знайдеш десь куточок землі, де б не проживали безголові? Яка місцевість є такою щасливою і відзначається здоровим кліматом, де б ти не знайшов дурних? Пройди міста — в них повно дурнів. Оглянь ринки — там аж кишать дурні, передивись села, перевір перехрестя доріг, і тут юрбиться незчисленна кількість дурнів. || Обійди міські будинки, заглянь у таверни, двори, спальні, покої. О безсмертний боже, яке велике число нерозумних там побачиш, скільки знайдеш дурнів всередині і поза будинками, в міських приміщеннях і в позаміських віллах, у містах і селах, в публічних і приватних місцях! Як багато знайдеш ти скрізь їх різного віку й усякого походження, скрізь побачиш безліч безголових. Та найбільше побачиш таких, які з особливою заподливістю добиваються для себе користі, втішаються життям, особливо турбуються про свої речі, а взявшись за якусь справу, обережно доводять її до кінця. Таких, кажу, простолюддя вихваляє як мудрих, прославляє їх як обережних, виявляє подив як до розсудливих і талановитих і називає їх передбачливими й дуже розумними. Їх же, слушно заявляє оцей мудрий цар, треба вважати дуже недалекими, нерозважливими, позбавленими чуття і таланту, а також безглуздими і страшенно дурними. Що ж? Хіба ж не будуть вважатися безглуздими ті, які вище цінують ганьбу, ніж честь, жадобу, ніж поміркованість, хибн. ніж чесноти, красу, ніж славу, землю, ніж небо,

155 зв.

156. мінливі та примарні блага, ніж правдиві та вічні? А хто ж не віддає цьому переваги? Хіба ж, кажу, чинять розумно ті, що, відкинувши небесні й найбільш спокійні радощі щасливого життя, з усією пристрастю прямують і гоняться за грубою розкішшю, від якої не є гіршою ніяка хвороба? Хто ж не бажає і не гониться за нею? Хіба ж не назву я нерозумними тих, які заподіюють собі вічні муки хвилинним задоволенням? Хто ж, знехтувавши розумом, віддає своє життя нестриманості і перебуває в найогиднішому болоті пороків? Хто віддає для цього всі сили, щоб гнатися за примарою якоїсь слави, щоб служити суєті, щоб іти назустріч жадобі й віддаватися розкоші та потурати найнечеснішим пристрастям? Хто ж не веде такого способу життя? Хто ж не плаває у цьому морі безглуздя? Хто ж не прямує до цих вершин божевілья? Хто ж не знає жалюгідної катастрофи думки й розсудку між цими сиртами глупоти?

Причина

Очевидно, дуже мало людей керується розумом — керманичем свого плавання. Адже потрібно було б перебувати біля керма, керувати ним і спрямовувати курсом життя, а він [розум], боячись великого злочину і зневаги, лежить собі в клоаці пороків, а замість нього, розгнuzдана жадоба, шаленіючи, керує стерном, піднімає весла пристрастей, розпускає вітрила для пороків і нестриманих душевних почуттів та виставляє нерозумних під [удар] хвиль нестриманості. Поки вони перебувають у вирі розпусти або поки володіють ними припливи і відпливи шалених пристрастей, то всі вони скочуються в одне місце — у підземний Тартар.

Протилежне

Та між гими нерозумними, що ведуть кораблі до загибелі, є також обізнані зі справою, які пливуть у безмежному океані бурхливого життя: ось Одисей і Орфей, яких не ввели в оману сирени своїм згубним співом, які не втратили розуму від чарів Цірцеї, || які проїхали безпечно між Сціллою і Харібдою розбурханих пристрастей і досягли порту щастя. Таких кожен може легко порахувати, бо їх надзвичайно мало, а нерозумних, хто ж спроможний назвати їх кількість?

156 *за.*

Подібне

Швидше я міг би порахувати морські хвилі, які звичайно в негоду піднімаються високо вгору, або листя дерев, що опало від морозу, або каміння, яке омивають морські хвилі, б'ючись об береги, ніж навіжених, пустоголових, безглузких. Адже ж бачимо, що сама природа так недоречно створила, що прекрасне й рідкісне трапляється рідко і в малій кількості. Ось бачиш, що вся місцевість покрита невідомими скелями й камінням, на полях росте тернина, і безплідні бур'яни витягують з них соки, неймовірну силу мають шкідливі або некорисні звірі, лиха [у світі] величезна кількість, без міри теж поганих [людей]. Ось така безмежна кількість дурнів.

Приклад

А чи тільки тепер? А раніше хіба не було так багато нерозумних? Від початку світу їх кількість зростає неймовірно, і то так зростає, що з безлічі людей, які вже розсіялися майже по всьому світу і заселили різні райони землі знайшовся один-однісінький Ной, який з божої волі ще досягнув похвали

як мудрець і який вигнану з землі правду взяв до того нещасливого корабля, якого він побудував по велінню божому і врятував його цілим та неушкодженим від всесвітнього потопу і від знищення всіх речей. ||

Свідчення

Ти це бачив, прабатьку, найсвятіший з царів, багатого мудріший від премудрого Соломона. Він узав від тебе цю небесну науку й божественну мудрість, вислухав тебе найуважніше, коли ти, переглянувши дивно малу кількість мудрих, звернув увагу на безмежну кількість дурнів. І, спонукуваний божественним натхненням розуму, вражений і здивований, мав сказати, що справді з усіх людей господь, наглядач усіх речей, не знайшов ні одного, який би був мудрий, який би йшов шляхом доброчесності, який би вів життя, достойне людини. І всі були повержені, [а ти говорив]: «Цей не є розумним, і цей ні», і так до останнього.

Епілог

Якщо все це правдиве і якщо ніхто розумний не заперечував, що воно — чистісінька правда, то не треба вже заявляти ще раз про те, що Соломон сказав дуже мудро, що в усіх народів є така велика кількість дурнів, що їх ніхто неспроможний перелічити. Тому й ми теж скажемо і дамо підтвердження словам царя Соломона: «Кількість дурнів безмежна».

ХРІЯ РЕЧОВА

в якій вихваляється наш наставник, найясніший і вельмишановний великий владика Рафаїл Заборовський, з ласки божої архієпископ Київський, Галицький і Малої Русі, який після дуже щасливого вступу

на Київську св. Софії архієпископську кафедру виголосив проповідь 1732 року, третього дня, коли дуже щасливо відзначали || день народження Анни Августи, імператриці всієї Росії. Згодом, турбуючись про народне добро, підняв на власні кошти Академію. Інші пізніші добрі діла, які слід було передати майбутнім вікам, він заповів нащадкам.

157 зв.

Вступ

Хай мовчить панегірист Аполлон, хай замовкне аед Гомер, хай стримає голос красномовний Туллій, хай теж затихне сама переможниця — красномовність, бо ось новий іде найкрасномовніший оратор Рафаїл, якого, кажуть, раніш з особливою увагою слухали жителі Москви, коли він говорив з амвона, а недавно вже Київська кафедра ласкаво слухала його, коли він виголошував проповідь, і прийняла його. Ідіть сюди, народи, збігайтесь, найвіддаленіші нації, сходьтеся послухати з кожної країни, всі племена, насторожте вуха, зверніть погляд! Хто ж цей святий, що з владики став незвичайним оратором? Це ось той, що ще раніш, обраний професором московських шкіл, як дуже достойний і вчений, доступно і на належному рівні виступав у присутності всіх із шкільних кафедр; це той, що в морських плаваннях виконував обов'язки і мав сан ієромонаха, щоб керувати життям інших, згодом після кількох років наполегливої праці він увінчав своє чоло золотою митрою, був призначений архімандритом Колазинського монастиря, а також засідателем і мировим посередником у Священному синоді; це той, якому || після Колазинської архімандрії призначено дорогоцінний жезл Псковського єпископа, де він, додержуючись у своєму житті священної поміркованості, піднявся

158.

на вищий ступінь досконалості чеснот, за що був щедро винагороджений і за наказом найяснішої імператриці Анни Іванівни перейшов на Київську кафедру, з якої у святковий день блаженної покровительки Анни він вшанував вічну славу своєї володарки найдостойнішою проповіддю і наситив уважні вуха всіх ораторською красномовністю своїх слів.

Розповідь

Нічого дивного, що цей божественний проповідник відібрав пальму першості в красномовстві у самого Туллія, представника величавої красномовності. Адже ж, справді, слабким виявився б талант Туллія (якби він встав), щоб нести такий величезний тягар того всього, що взяв на себе, як ми чули, Рафаїл. Сама Свада впала б безсилою, затьмарилися б очі та розум, покинули б сили, заскрипіли б пера, тому що справа вимагає красномовності божественних, а не людських уст, божественного оратора, а не Туллія. Для цього саме добродішність обрала тільки одного достойного Рафаїла. Це щастя принесла йому вроджена скромність, став ученим завдяки особливим знанням, на кафедру поставила його дуже велика й правдива вірність своїй найяснішій цариці й найласкавішій володарці. Він, прекрасний оратор, своєю глибокоосвіченою й чарівною красномовністю зачарував уми всіх. Їхні очі привернув до себе, коли ввійшов || у святий храм. Зійшов до народу, відкрив уста, щоб виголосити проповідь, зробив рух руками, складеними дуже скромно, напруживши зір, обвів очима слухачів різного віку і походження. А з них одні спрямували свої очі до неба, інші в страху божому роздумували про вічне життя, а ще інші раділи, а ще інші в думці й душі аплодували, виражаючи вдячність собі

Й своєму такому великому щастю, що завдяки особливому божественному провидінню вони живуть у такі часи і що вони удостоїлись не тільки бачити, але й слухати оратора — свого владику, що немов упав їм з неба і виголошує проповідь, вживаючи священні слова.

Причина

Київ пам'ятає стільки віків, але не снівся йому такий добрий пастир, який би згасив його спрагу такою проповіддю до народу, з якої черпають собі поживу розсудливі вівці, бо ж з цієї проповіді випливають здорові думки на пасовище. Адже ж завданням пастирської проповіді є те, щоб священний проповідник дав кожному відповідь, щасливо виступив і щоб присутні слухачі, що уважно слухають, зібрали тим більше плодів, чим сильнішою, красномовнішою й переконливішою є Свада. Було багато таких, які боялися прямувати до праведного життя, проте його заохочення, переконання й повчання примусили і переконали їх. Інші вважали, що праведне життя набагато важче, а ще інші віддавалися приємним життєвим справам і займалися ними. І їм усім Рафаїл дав || найкращий зразок доброчесності, показав також

159.

Протилежне

А ви, пустослівні оратори, які нескінченним потоком слів, пустим і розтягнутим викладом ¹думок

намагаєтесь добитися витіюватості й чарівності промови, які красномовною привабливістю і спокусливим багатослів'ям затуркуєте вуха недосвідчених, гонитесь не за чимсь іншим, як тільки за легенькою популярністю і дешевою славою, скажіть, прошу вас, яке переживання душі, які перетворення, яка зміна бажань, які прекрасні вчинки, які дивні чесноти йдуть природно, за тими прекрасними промовами, які ви виголосили? Докладно обдумані, підготовлені і старанно відшліфовані промови ви приносите з дому. Потім ви йдете на амвони, виголошуєте, втокмачуєте їх, напружуєте свій голос, говорите до хрипоті, наповнюєте вуха криком, а святі місця — вигуками, а який наслідок з цієї праці? Коли ви запалюєтесь, слухач залишається холодним, коли ви підвищуєте голос, він позіхає, коли ви кричите, він засинає, а зворушується тоді, коли ви закінчили промову, і він виходить і після зборів приходить додому. Що ж, хіба не так? Адже ж ваші нрави не відповідають вашим промовам, бо чого ви навчаєте своєю промовою, то те заперечуєте своїми вчинками, тому що ваше лицемірне життя йде всупереч тому, до чого ви намагаєтесь схилити інших своїми аргументами.

159 зв.

Подібне

Відомо, що земля не удобрюється громами, а водою, не від блискавок родять поля, а завдяки дощам, не шумним градом насичуються і зволожуються лани, а легеньким дощем. Так само не викриком слів, не славою таланту і звучними сентенціями збуджуються душі, щоб давати плоди чеснот, а тільки прекрасними вчинками та прикладами. Поглянь, з яким запалом кидаються воїни на ворога, з якою шаленістю вдираються вони до обложеного міста через зруйновані

мури! Чи гадаєш, що їх запалює до битви гуркіт барабанів і звуки сурм? Помиляєшся! Чи думаєш, що їм додає відваги лайка ворогів, крики товаришів по службі, заохочення командирів? І тут помиляєшся! Сам тільки вождь є таким, що, сидячи на коні з витягнутим мечем у руці, йде попереду бойових лав і закликає не язиком, а рухами своїх рук, щоб [воїни] йшли вперед, бо хто ж може не піти за вождем, який йде попереду?

Приклад

Чи гак воно? Хто ж, найясніший владико, не пішов за тобою, коли ти ведеш, коли найщасливіший день Августи-володарки ти започаткував і продовжуєш славити щорічним вітанням? Хто ж не послухав тебе, коли ти задумав відзначати цей день як приклад святості й прославляння? Усі слухачі зійшлися саме сюди, насторожили вуха й, охоплені безмежною радістю, відновлювали || в пам'яті найславнішу прикрасу Русі, колишній їх захист, блаженної пам'яті найяснішого й найшановнішого архієпископа і митрополита Рязанського й Муромського Стефана Яворського, який також у свій час, щоб церква і православна віра не зазнали жорстокого переслідування, готуючись особливо старанно і з ораторською серйозністю, часто піднімався на амвон. Крім того, проявив ретельність і любов до наук, виділяв чимало коштів для бідних, які присвятили себе науці, і різноманітними способами закликав магнатів, щоб допомагали й протягали правицю допомоги таким великим успіхам батьківщини, щоб збільшити кількість вільних місцев і наук. А ось той пастир з любов'ю і таким самим завзяттям пішов за тобою, найдостойніший пастирю. і всі його чесноти втілились у тобі й переселились

160.

у твою непохитну душу. Адже ж ти і його, і своїм перебуванням отут показав прекрасний зразок служіння на благо народу, адже ж ти підніс власними коштами започатковані й засновані школи Петром Могилою, щоб дати освіту простому й неосвіченому народові, ще більше поширив науку, а ти заснував і побудував декілька шкіл,— ось погляньте своїми очима (якщо хтось не вірить). Справді називають і визнають тебе покровителем, реставратором і поширювачем науки та любителем мудрості. Тільки ти своєю священною ногою вступив до Академії, то відразу ж узявся за відбудову академічних || будинків і привів їх до належного вигляду своїм постійним піклуванням та власними коштами і, закінчивши роботи, поклав вінець. Далі, не менше милуються очі глядачів і тим, що ти, прибувши якнайщасливіше до Києва, обрав трьох архімандритів з особливою урочистістю (раніш їх у Києві не було). Нарешті, ти не заховав своєї руки, щоб подати їм допомогу в прикрасах, якими заслужені мужі, достойні таких почестей, сяють золотом і славою чеснот. І їх прикраса — це твоя краса, і вона не забариться, щоб сповістити вічності про твою честь, і запише вона тобі похвалу на скрижалях безсмертя.

Свідчення

Правда в моїх словах, і істинне те, що я сказав раніше, а підтвердженням моїх слів буде оце твердження найсвятішого Лева: «Приклади сильніші, ніж слова, праця повчальніша, ніж слово». Тому й ти, найясніший владико, не міг нічого дати мудрішого і переконливішого, як приклади скромності, смиренності, чесності, співчуття, непорочності та інших чеснот, додавши до них і супутника мудрості — дар слова.

Відзначаючи свято блаженної пророчиці Анни й одночасно день іменин найяснішої імператриці, ти своєю проповіддю, повною дуже покірної та сердечної вірності, прославив його. І як у словах, так і в чистому серці, думках і душі зберігаєш вірність своїй цариці й найславнішій володарці до кінця свого життя. Проповіді // на честь бога — це і теперішні, і довговічні свідки, але не меншим свідком є також оця твоя праця про виголошення промов, яку ти завершив і вичерпно виклав.

161.

Епілог

Зрештою, вік побачить, твої нащадки поглянуть на вчинки, а про твої справи і дуже велику турботу скажуть народи. Тепер же, наскільки моє перо змогло записати й передати, я скорочено зібрав величезний арсенал твоїх чеснот, прийняв їх як належне у свою шкільну працю і подав їх. Отже, хай читають нащадки для прикладу наступних віків і, читаючи, хай слухають, дивляться очима, беруть ласкавою рукою і сприймають з ще ласкавішою душею.

Уже ми з божої волі і за допомогою найблаженнішої діви Марії прийшли до бажаного кінця й обгородили наш повчальний сад двома огорожами. Подавши в квітах і плодах повчальні настанови, ми розглянули їх і пояснили належним чином і з властивою для нас старанністю. Отже, залишається, щоб я додав відповідне закінчення для вас, дуже працьовитих садівників, ради збирання дозрілих і збережених плодів, щоб ви мали щоденну вигоду і користь для вашого життя, тому що коли спати, то нічого не приходить на язик. Я ж з такту і свого обов'язку оцю свою річну працю, яку закінчив, присвячую, віддаю і призначаю всевишньому богові. Хай же вона буде йому на ще більшу || славу, і на вічну шану, заслужену повагу та достойну честь найблаженнішої і найнепорочнішої діви Марії, святих наших патронів і блаженних Антонія і Феодосія Печерських.

ПРОХАЛЬНЕ СЛОВО

до щиросердного читача,
де автор жартома просить
пробачення за помилки

Працю ти візьмеш до рук і якщо десь побачиш
помилки,
То вже пробач ти мені, друже-читачу, прошу.
Книги на поміч покликав і віршем, що зміг,
описав я,
Праця ж моя уві сні прозою стала чомусь.
Без помилок ще ніхто написати не зміг своїх
віршів,
То я вважаю, що й теж в мене були ці гріхи.

*Ієромонах МИТРОФАН ДОВГАЛЕВСЬКИЙ,
ординар-професор поезики ||*

ЕПІГРАФ ДО НАЙЯСНІШОГО ВЛАДИКИ

Дар красномовності тут необхідний, наш отче-
владико,

Щоб так достойну хвалу зміг я віддати тобі,
Сили у мене замало, слова застрягають у горлі,
Все, що тобі дороге, віршем я те описав.

Ці ось слова побажання, як можу, пишу я для
тебе:

«Довго-предовго носи ти цей єпископський
жеzl,

Теж провіщай всім у Києві світлі віки і щасливі,
Дари тобі принесуть праця й заслуги твої».

Найяснішому твоєму чинові найвірніший шанувальник і найвідданіший раб — той самий автор, що й раніше.

Для більшої слави трисвятого і найвеличнішого бога, на честь найблаженнішої і найнепорочнішої діви, на достойну хвалу, шану й повагу всіх святих.

ПРИМІТКИ

¹ Туллієва Свада — розуміється Цицеронове ораторське мистецтво.

² В Арістотеля («Поетика», 1450 в) йдеться про фабулу трагедії. Там читаємо: «Основа і немовби душа трагедії — це фабула».

³ Вихід, гл. XV.

⁴ Цицерон. На захист поета Архія.

⁵ Про поетичне мистецтво, вірш 418.

⁶ Там же, вірші 409—411.

⁷ Пор.: Овідій. Фасти, кн. VI, вірші 5—6; Послання з Понту, кн. III, вірші 4, 93 і кн. IV, вірші 2, 25.

⁸ Про це згадує Плутарх (Александр, розд. 26).

⁹ Докладніше про різницю між поезією та історією див.: Ф. Прокопович. Про поетичне мистецтво, кн. I, розд. 3 (Видання: Теофан Прокопович. Сочинения под ред. И. П. Еремина. М.—Л., Изд-во АН СССР, 1961).

¹⁰ Про виховне значення поезії говорить Арістотель у «Поетиці», VI, про так зване «очищення подібних почувань» (катарсис), що викликало різні теорії: етичну теорію (автор В. Маджі), медичну теорію (автор Я. Бернайс), естетико-етичну теорію Е. Целлера, релігійні теорії, до яких належить інтелектуалістична теорія С. Гаупта і В. Іванова, та інші.

¹¹ Про поетичне мистецтво, вірші 333, 334, 343.

¹² Див. Євангеліє від Матфія, гл. V, стихи 29—30, і гл. XVIII, стихи 8—9; від Марка, гл. IX, стихи 43, 47.

¹³ Цей вірш зустрічається в поетиці 1714 р. Libri tres de arte poetica..., яка зберігається в ЦНБ АН УРСР в Києві під шифром VIII 94 M/227, а також в Prodromus ad bicollem Parnassum Apoll... 1727 р. з бібліотеки оо. Василян у Крехові, а тепер — в рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки АН УРСР під шифром 225.

¹⁴ Леонінські вірші — це римовані вірші, що назву свою виводять від французького поета початку XIII ст. Леона.

¹⁵ Для середньовічної силабічної поезії характерна однако-

ва кількість складів у вірші, цезура і рима. Рима була двох видів: *similiter cadens*, якщо римувались закінчення відмінків, і *similiter desinens*, якщо римувались дієслівні закінчення. Таку співзвучність закінчень античні вважали фігурою, яка до певної міри прикрашає мову. Див. «Риторика до Гереннія», кн. IV, розд. 20, 28; Квінтіліан. Виховання оратора, кн. IX, розд. 3.

¹⁶ Еклога III, вірш 60.

¹⁷ Теогонія, вірші 76—81.

¹⁸ Роботи і дні, вірш 289.

¹⁹ Еклога VI, вірш 2.

²⁰ Ці слова помилково приписуються Вергілієві.

²¹ Ці слова також помилково приписуються Вергілієві.

²² Ціріс, вірш 55.

²³ Фасти, кн. V, вірші 55—56.

²⁴ Теогонія, вірш 79.

²⁵ Фасти, кн. IV, вірш 193.

²⁶ Вірш 17

²⁷ Андріанка, вірш 473.

²⁸ Вірш 46.

²⁹ Вірш 166.

³⁰ Цей вірш зустрічаємо в поетиці 1722 р. з архіву оо. Василіан у Крехові, а тепер у Львівській науковій бібліотеці АН УРСР під шифром 737

³¹ *Fur*—злодій.

³² Вергілій. Енеїда, кн. I, вірш 609.

³³ Вергілій. Енеїда, кн. II, вірш 378.

³⁴ Там же, кн. II, вірш 28.

³⁵ Там же, кн. III, вірш 44.

³⁶ Там же, кн. VIII, вірш 83.

³⁷ Гораций. Про поетичне мистецтво, вірш 139.

³⁸ Енній. Анналі, вірш 109.

³⁹ Гораций. Сатири, кн. II, сатира 3, вірш 79.

⁴⁰ Трістії, кн. I, елегія 1.

⁴¹ Там же, кн. I, елегія 1

⁴² Цей вірш зустрічається в поетиці 1714 р. *Libri tres de arte poetica*, VIII 94 M/277 (ЦНБ АН УРСР у Києві), арк. 54.

⁴³ Римляни облягали Сіракузи два роки (213—211 рр. до н. е.) під командуванням Марка Клавдія Марцелли. Тоді загинув Архімед.

⁴⁴ Цей вірш написав Ф. Прокопович. Див. його працю «Про поетичне мистецтво», кн. I, розд. 5.

⁴⁵ Трістії, кн. I, елегія 3.

- ⁴⁶ Г о р а ц і й. Оди, кн. I, ода 4, вірш 15.
⁴⁷ Т а м ж е, кн. I, ода 7, вірш 27.
⁴⁸ Т а м ж е, кн. I, ода 11, вірш 7.
⁴⁹ Т а м ж е, кн. I, ода 7, вірш 28.
⁵⁰ Т а м ж е, кн. I, ода 5, вірш 3.
⁵¹ Епод II, вірші 1—8.
⁵² Т а м ж е, епод I, вірш 9.
⁵³ Цей вірш зустрічається в поетиці № 22 з фонду Львівської архієпископії (Львівська наукова бібліотека АН УРСР, рукописний відділ).
⁵⁴ Епод XIII, вірш 2.
⁵⁵ Г о р а ц і й. Оди, кн. I, ода 4, вірш 8.
⁵⁶ Т а м ж е, кн. I, ода 3, вірш 11.
⁵⁷ Т а м ж е, кн. I, ода 8, вірш 1.
⁵⁸ К а т у л л. Фрагмент 2, вірш 1.
⁵⁹ Фарсальська битва між Помпеем і Цезарем відбулася в 48 р. до н. е.
⁶⁰ Енеїда, кн. I, вірш 1
⁶¹ Про консулат Стіліхона, кн. I, вірші 1—2.
⁶² Т а м ж е, кн. III, вірші 1—2.
⁶³ До Евтропія, кн. I, вірші 9—10.
⁶⁴ Подається дещо скорочено. Більш повний текст знаходимо в поетиці 1714 р. Libri tres de arte poetica, VIII 94 M/227, яка зберігається в ЦНБ АН УРСР у Києві.
⁶⁵ Назва походить від ріки Стікс у підземному царстві. Тут треба розуміти язичників.
⁶⁶ Кн. II, вірші 27—30.
⁶⁷ Про поетичне мистецтво, вірш 189.
⁶⁸ Т а м ж е, вірші 156—157.
⁶⁹ О в і д і й. Любовні елегії, кн. III, елегія 9, вірші 3—4.
⁷⁰ Нерівні вірші — дистих елегійний, який складається з гекзаметра і пентаметра.
⁷¹ Про поетичне мистецтво, вірші 75—76.
⁷² У скороченому вигляді (10 рядків) цей вірш є в поетиці першої половини XVIII століття, яка зберігається в ЦНБ АН УРСР у Києві під шифром СП 133 (16 247).
⁷³ Там же, в скороченому вигляді (16 рядків).
⁷⁴ Ці слова біограф Вергілія Донат Молодший (бл. 400 р. н. е.) в «Біографії Вергілія», 17, приписує саме йому. Вергілій написав дистих:

«Цілу ніч дощ йшов, а вранці продовжились ігрища
 знову:

!Цезар з Юпітером вдвох владу тут ділять усю»

і повісив біля воріт імператорського палацу, а якийсь Баттіл, бездарний поет, видав себе за автора цього дистиха, і за це Август нагородив його. Тоді Вергілій дописав під цим дистихом:

«Вірші ці я написав, а хтось інший дістав нагороду»

і до того гекзаметра додав ще чотири півпентаметри:

«Так не для себе»...

Тоді Август запропонував поетам доповнити ці піввірші, але це зміг зробити тільки Вергілій і тим самим довів своє авторство попереднього дистиха.

⁷⁶ Оди, кн. I, ода 10. вірш 1

⁷⁸ Епіграми, кн. VII. епіграма 98.

⁷⁷ Цей вірш Ф. Прокопович у своїй книзі «Про поетичне мистецтво» помилково приписує Марціалові.

⁷⁸ Ф. Прокопович. Про поетичне мистецтво, кн. III, розд. 5.

⁷⁹ І. Т. Трембецький. Wirydarz poetycki, т. II, епіграма 885.

⁸⁰ Там же, т. I, епіграма 88.

⁸¹ Тут натяк на вбивство Нероном своєї матері Агріппіни в 59 р. н. е.

⁸² І. Т. Трембецький. Wirydarz poetycki т. I, епіграма 78.

⁸³ Ф. Прокопович. Про поетичне мистецтво, кн. II, розд. 6.

⁸⁴ Діяння апостолів, гл. II, стих 3.

⁸⁶ Зустрічається в поетиці 1678 р. Institutio poëtica, № 335 з архіву оо. Василіан (Львівська наукова бібліотека АН УРСР), арк. 90 та в інших пізніших шкільних поетиках.

⁸⁸ Furca — вила, а Fug — злодій.

⁸⁷ Ідеться про відомий парадокс «Брехун». Один крітянин сказав: «Всі крітяни — брехуни». Якщо ці слова вважати правдою, то їм не можна вірити, бо тоді і той, хто їх сказав, є брехуном, адже він крітянин. Якщо сказати слова вважати брехнею, то тоді виходить, що крітяни кажуть правду, отже, і цей крітянин сказав правду: «Всі крітяни — брехуни». Коло замкнулося.

⁸⁸ Це порівняння приписується Зенонові, засновникові стоїчної школи. Див.: Цицерон. Оратор, розд. 32.

⁸⁹ Платонівська людина. Платон подав таке визначення людини: «Людина є тварина з двома ногами, позбавлена пір'я». Діоген оскуб півня і, принісши його до школи Платона, заявив: «Ось платонівська людина» Див.: Діоген Лаертський. Життя і вчення знаменитих філософів, кн. VI, розд. 2, § 40.

⁹⁰ І. Т. Трємбєцький. Wirydarz poetycki, т. I, епіграма 86.

⁹¹ Стефан походить від грецького слова στέφανος — вінок.

⁹² Цей дотеп ґрунтується на грі слів *festivus* і *festorum*.

⁹³ «Солоне» — розуміється в прямому значенні як щось солоне і в непрямому — як щось дотепне.

⁹⁴ Слово «діалектика» тут вживається в значенні «мистецтво вести дискусію».

⁹⁵ Євангеліє від Луки, гл. II, стих 26.

⁹⁶ Марціал. Епіграми, кн. XII, епіграма 46.

⁹⁷ Там же, кн. V, епіграма 42, вірші 7—8.

⁹⁸ Див.: Ф. Прокіпович. Про поетичне мистецтво, кн. II, розд. 6.

⁹⁹ Марціал. Епіграми, кн. V, епіграма 53, вірші 3—4.

¹⁰⁰ Діоскур означає син Зевса, діоскура — дочка Зевса.

¹⁰¹ Гра слів: *potuit noscere causas* — міг пізнати причини речей і *posui causas dicere* — вмію виступати в суді. Перший рядок див. Вергілій. Георгіки, кн. II, вірш 490.

¹⁰² Євангеліє від Матфія, гл. II, стих 2.

¹⁰³ D[omino] O[ptimo] M[aximo] — найвеличнішому і найбільшому богові.

¹⁰⁴ Див.: Ф. Прокіпович. Про поетичне мистецтво, кн. II, розд. 8. Також поетику 1678 р. *Institutio poetica*, арк. 95 з архіву оо. Василіан у Крехові (тепер у Львівській науковій бібліотеці АН УРСР під шифром 335). Тут цей вірш подається польською і латинською мовами.

¹⁰⁵ Див.: Ф. Прокіпович. Про поетичне мистецтво, кн. II, розд. 8.

¹⁰⁶ «Целярент» і «ферізон» — терміни логіки для позначення модусів категоричного силлогізму

¹⁰⁷ Див.: Ф. Прокіпович. Про поетичне мистецтво, кн. II, розд. 8.

¹⁰⁸ Книга суддів ізраїльських, гл. VI, стихи 36—40.

¹⁰⁹ Піфагорова буква *Υ* Він порівнював її з дорогою життя, яка ділиться на дорогу чесноти і дорогу пороків.

¹¹⁰ Відгадка: *melos* — пісня; перший склад *mel* — мед, другий *os* — уста.

¹¹¹ Відгадка: *cognix* — ворона. Якщо зняти голову, тобто початковий склад *cog*, то залишиться *pix* — сніг. Ця загадка належить І. Т. Трємбєцькому. Див.: Wirydarz poetycki, т. I, епіграма 225.

¹¹² Відгадка: *saurus* — волина ялицька *taurus* — бик.

¹¹³ *Suspendit*=*sus* — свиня і *pendit* — висить.

- 114 *Osmanus*=*os* — уста і *manus* — рука.
- 115 Зміст цієї загадки не зовсім зрозумілий. Можливо: Бог славу і псалми добро п'ять приймає: За псалмов п'яніе здоровіе людем он даруєт.
- 116 І. Т. Трємбєцький *Wirydarz poetycki*, т. I, епіграма 223.
- 117 Там же, т. II, епіграма 853.
- 118 Там же, т. I, епіграма 113.
- 119 Вергілій. Енеїда, кн. I, вірш 8.
- 120 І. Т. Трємбєцький. *Wirydarz poetycki*, т. I, епіграма 111.
- 121 Там же, т. I, епіграма 112.
- 122 Цей вірш М. І. Петров приписує Лаврентію Величковському.
- 123 Мається на увазі Петро Могила — засновник Києво-Могилянської колегії.
- 124 Євангеліє від Матфія, гл. XII, стих 40.
- 125 Євангеліє від Іоанна, гл. XII, стих 32.
- 126 Євангеліє від Матфія, гл. XI, стих 32.
- 127 Псалом XVIII, стих 2.
- 128 Євангеліє від Матфія, гл. II, стих 5.
- 129 Євангеліє від Іоанна, гл. VIII, стих 52.
- 130 Еклога III, вірш 110.
- 131 Георгіки, кн. II, вірші 541—542.
- 132 Книга притч Соломонових, гл. XXVI, стих 11.
- 133 Псалом XCVII, стих 8.
- 134 Євангеліє від Матфія, гл. XXVI, стих 49.
- 135 Там же, гл. XXVII, стих 40.
- 136 Вихід, гл. XIV, стих 11.
- 137 Вірші 808—810.
- 138 Вірші 79—80.
- 139 Сенека. Медея, вірш 32.
- 140 Ода 24.
- 141 Вергілій. Енеїда, кн. I, вірші 198—200.
- 142 Див. примітку 74.
- 143 Енеїда, кн. IV, вірші 628—629.
- 144 Там же, кн. I, вірші 326—327.
- 145 Там же, кн. IV, вірш 594.
- 146 Ціцерон. Проти Верреса, промова II, ч. I, розд. 3.
- 147 Ціцерон. Проти Катіліни, промова IV, розд. I.
- 148 Овідій. Метаморфози, кн. II, вірші 279—290.
- 149 Вергілій. Енеїда, кн. I, вірші 198—200.
- 150 Пор.: Клавдіан. Про консулат Стіліхона, I, вірші 1—2. Див. примітку 53.

¹⁵¹ О в і д і й. Послання з Понту. кн. III, послання 1, вірш 58.

¹⁵² К у р ц і й Р у ф. Історія Александра Великого, кн. VII, розд. 3, § 10.

¹⁵³ О в і д і й. Любовні елегії, кн. I, елегія 8, вірш 19.

¹⁵⁴ К у р ц і й Р у ф. Історія Александра Великого, кн. VII, розд. II, § 10.

¹⁵⁵ С е н е к а. Геракл божевільний, вірші 656—657.

¹⁵⁶ Cerevisia: cerebrum — мозок і visere — розглядати.

¹⁵⁷ Тут помилково подаються деякі імена як грецькі, а грецькі — як латинські.

¹⁵⁸ Цей вірш помилково приписується Лукуллові. Він належить Катуллові, 5.

¹⁵⁹ Сатири, кн. I, сатира 9, вірші 59—60.

¹⁶⁰ Євангеліє від Матфія, гл. III, стих 4; від Марка, гл. I, стих 6.

¹⁶¹ Євангеліє від Матфія, гл. XXI, стих 12; від Луки, гл. XIX, стих 45; від Марка, гл. II, стих 15; від Іоанна, гл. II, стих 15.

¹⁶² Євангеліє від Матфія, гл. III, стих 3; від Луки, гл. III, стих 4; від Марка, гл. I, стих 3; від Іоанна, гл. II, стих 3; від Ісайї, гл. XL, стих 3.

¹⁶³ Малахія, гл. III, стих 1.

¹⁶⁴ Євангеліє від Матфія, гл. III, стих 2.

СЛОВНИК ІМЕН І НАВВ

Абат — настоятель монастиря, ігумен.

Абдолонім — бідний чесний садівник, якого Александр Македонський зробив царем Сідона.

Авгур — жрець у Римі, який ворожив, спостерігаючи за польотом птахів, їхніми криками та по інших ознаках.

Август, Октавіан (63 р. до н. е. — 14 р. н. е.) — римський імператор.

Аверн — озеро в Кампанії (Італія), де, як говорить легенда, був вхід до підземного царства.

Авессалом (бібл.) — син іудейського царя Давида. Він виступив проти свого батька й загинув у цій боротьбі.

Авраам (бібл.) — іудейський патріарх.

Аврора — богиня вранішньої зорі, дочка Гіперіона, дружина Тіфона.

Австр — південний вітер.

Автолік — син Меркурія, дід Одиссея, відомий своїм злодійством.

Агамемнон — син Атрея, чоловік Клітемнестри, головнокомандуючий грецьким військом у Троянській війні.

Аганіппа — джерело муз на Геліконі (Беотія).

Агафокл — сіракузький тиран (360—289 рр. до н. е.), походив з сім'ї гончаря.

Агафон — син Тірімма, вождь кінноти Александра Македонського.

Аглая — див. Грації.

Агіппа, Марк Віпсаній — римський консул (37, 28, 27 рр. до н. е.), близький до Августа.

Агіппіна — мати римського імператора Нерона, вбита за наказом сина в 59 р. н. е.

Адоніс — син кіпрського царя Кініра і його дочки Мірри. Його кохали Афродіта й Прозерпіна. Вбитий непром, якого послав ревнивий Арей, чоловік Афродіти.

Адріан VI — римський папа (1522—1523 рр.).

Адріатичне море — море між Балканським та Апеннінським півостровами.

Аед — старогрецький співець, виконавець епічних пісень.

Азов — місто на місці грецької колонії Танаїс у гирлі Дону, яке довгий час належало туркам, а в 1736 р. російські війська під командуванням Мініха здобули цю фортецю, і вона залишилася за Росією.

Аїд — син Кроноса і Реї, брат Зевса, володар підземного царства (див. Плутон).

Аканф — македонське місто на східному березі Халкідіки.

Аквілон — північний вітер.

Акінак — короткий перський меч.

Акко — страховище, яким лякали малих дітей. (Наша Баба-яга).

Актеон — внук фіванського царя Кадма. Його Діана перетворила на оленя.

Албіній, Луцій — трибун з владою консула (в 379 р. до н. е.).

Алекс — друг Дафніса, сіцилійського пастуха — творця пастишої пісні.

Александр Македонський (356—323 рр. до н. е.) — засновник Македонської монархії.

Алект — див. Фурії.

Алкей — грецький ліричний поет на острові Лесбос (кінець VII — початок VI ст. до н. е.).

Алкід — нащадок Алкея, тобто Геракл.

Алкман — грецький ліричний поет, автор гімнів (2 пол. VII ст. до н. е.).

Алкмеон із Аргоса — син Амфіарая, вбив свою матір Евріфілу.

Алфей — найбільша ріка на Пелопоннесі, яка двічі зникає під землею, пливучи до Іонійського моря.

Алвар, Еммануїл (1526—1572 рр.) — португальський єзуїт, мовознавець, автор латинської граматики, якою користувалися майже в усіх школах Європи того часу.

Амазонки — плем'я воєнничих жінок, яке проживало на Кавказі і на берегах річки Фермодонту в Понті.

Амалазунта — дочка царя остготів Теодоріха (VI ст. н. е.), яка стала царицею в 526 році.

Амасіс — цар Єгипту (570—526 рр. до н. е.).

Амброзія — їжа античних богів, що давала безсмертя.

Аммон (бібл.) — син іудейського царя Давида, вбитий братом Авессаломом.

Амон — староегипетське верховне божество.

Амулій — цар м. Алби-Лонги (Італія).

Амур, або Купідон (у греків — Ерот), — бог кохання, син Венери.

Амфіном — сіцилійський юнак, який із своїм братом Анаком врятував своїх батьків під час виверження вулкана Етна.

Амфіон — син Зевса і Антопи, фіванський цар, чоловік Ніоби, чудово грав на лірі.

Амфітрита — дружина Нептуна, богиня моря.

Амфора — велика глиняна посудина з двома ручками.

Анаграма — переставлення букв або складів.

Анакреонт з острова Теоса (Іонія) — один із представників монодичної лірики (2 пол. VI ст. до н. е.). З його творів збереглися невеликі фрагменти.

Анаксагор — відомий грецький філософ з Клазомен, неослідовний матеріаліст (бл. 500—428 рр. до н. е.).

Андрій (бібл.) — один з 12 апостолів міфічного засновника християнства Ісуса Христа.

Анна — імператриця Росії (у 1730—1740 рр.), дочка царя Івана Олексійовича.

Антей — син Посейдона і Геї, лівійський велетень, переможений Гераклом.

Антигона — дочка фіванського царя Едіпа і Йокасты.

Антоній, *Марк* — римський політичний діяч і полководець (83—30 рр. до н. е.).

Антоній Печерський, родом з Любеча (982—1073 рр.), — засновник Києво-Печерського монастиря.

Антоній Пій — римський імператор (138—161 рр. н. е.).

Анхіз — цар Дардана, батько Енея.

Аонія — частина Беотії (Греція), біля півніжжя Гелікону.

Апекс — конусна вершина шапки, обмотана білою шерстю.

Апіній, *Рублій* — римський юнак, якому Публій Клодій загрожував убивством, якщо той йому не відступить горід.

Апіцій, *Марк Габій* — гастроном часів Августа і Тіберія.

Аполлон — син Юпітера і Латони, покровитель поезії, медицини та ворожбитів.

Аргія — дочка Адраста і дружина Полініка, сина фіванського царя Едіпа і Йокасты.

Аргос — син Зевса і Ніоби, міфічний цар Аргоса.

Аргус — стокий гігант, якому Юнона веліла стерегти Іо, перетворену в корову.

Аріадна — дочка Міноса і Пасіфеї, залишена Тесеєм на острові Наксос, згодом дружина Вакха (Діоніса).

Аріон — поет-кіфаред з Метімни на о. Лесбос (бл. 600 р. до н. е.).

Арістід — афінський державний діяч (бл. 540—467 рр. до н. е.), названий «Справедливим».

Арістипп — філософ з Кірени, засновник кіренської школи гедонізму (бл. 434—360 рр. до н. е.).

Арістомах — тиран (з 234 р. до н. е.) в Аргосі після вбивства Арістіппа.

Арістотель — видатний старогрецький філософ (384—322 рр. до н. е.).

Арістофан — видатний грецький комедіограф (бл. 452—388 рр. до н. е.).

Артаксеркс — ім'я трьох перських царів: Артаксеркс I — син Ксеркса (465—425); Артаксеркс II Мнемон — син Дарія II (405—359); Артаксеркс III Ох — син Артаксеркса II (359—338 рр. до н. е.).

Артемісія — дружина царя Карії Мавзола (IV ст. до н. е.).

Архілох — грецький поет VII ст. до н. е., представник ямбічної і елегійної поезії, творець ямбічного вірша.

Архімед із Сіракуз — учень Евкліда, великий грецький математик і фізик (287—212 рр. до н. е.).

Архіт з Тарента — філософ піфагорейської школи (V—IV ст. до н. е.).

Асилія — притулок, право притулку.

Асканій — син Енея і Креуси, цар Лавінію, засновник м. Альби-Лонги.

Асклепід — грецький поет з Самосу, який вважається творцем «асклепіядового» вірша.

Асклепій — фессалійський цар і лікар, згодом бог лікування.

Аспасія — друга дружина Перікла, відзначалась красою, розумом та освітою (нар. бл. 470 р. до н. е.).

Аталанта — учасниця калідонського полювання і походу аргонавтів.

Атлант — титан, син Япета і Клімени, батько плеяд, гід, гесперид і Каліпсо, згідно з легендою, тримав на своїх плечах небозвід.

Атрей — син Пелопса і Гіпподамії, цар Мікен.

Атрій — вітальня в італійських домах.

Атропос — див. Парки.

Аттіка — область у Центральній Греції із столицею Афіни.

Афіни — столиця Афінської держави, розташована в Аттиці.

Афродіта — див. Венера.

Ахеронт — ріка в підземному царстві.

Ахея — область Північного Пелопоннесу, взагалі, вся Греція.

Ахілл — син фессалійського царя Пелея і морської богині Фетіди, головний герой «Іліади» Гомера.

Аякс — син Оілея, царя локрів.

Аякс — син Теламона, цар Саламіну, один з учасників Троянської війни.

Бальд (1327—1400 рр.) — італійський юрист, учень Бартола. Його праці з римського і канонічного права, що зібрані в 5 томах, є важливим джерелом права епохи феодалізму.

Барбітон — семиструнна ліра великих розмірів.

Бартол. Бартоло Северо із Сассоферрато (1314—1357 рр.) — італійський юрист епохи феодалізму. Основна праця — коментар до кодифікації Юстиніана.

Басс, *Агафон* — римський поет епохи Августа, друг Овідія. Проперцій присвятив йому четверту елегію першої книги.

Баховський, *Фелікс* — польський письменник XVII ст.

Бахусіус, *Бернард* (1575—1619 рр.) — голландський поет, автор епіграм.

Беллерофонт — син Главка Корінфського, внук Сізіфа, переможець Химери, триголового страховища в Лікії, яке дихало вогнем.

Беллона — сестра Марса, богиня війни у стародавніх римлян.

Біант — один із «семи мудреців» Греції, родом з Прієни (Мала Азія).

Бідерманн, *Яків* (1578—1639 рр.) — німецький поет, який писав німецькою і латинською мовами.

Бірема — судно з двома рядами весел.

Біт — глдіатор, що боровся з Ваххієм і разом з ним загинув.

Бітон і *Клеобіс* — два брати, які славились своєю любов'ю до матері.

Борей — північний вітер.

Борисфен — стародавня назва Дніпра.

Братковський, *Данило* (помер в 1702 р.) — український громадський діяч і поет, учасник і організатор ряду повстань на Україні, загинув у Луцьку від рук польської шляхти.

Бріарей — сторукий велетень, син Урана.

Бронт — один з киклопів у майстерні Вулкана.

Букефал (Буцефал) —любимий кінь Александра Македонського.

Бусірід — цар Єгипту, син морського бога, приносив в офіру чужинців, вбитий Гераклом.

Вакх (у греків — Діоніс) — син Юпітера і Семели, бог вина і виноградарства.

Вакхій — див. Біт.

Валеріан — римський імператор (в 253—260 рр. н. е.).

Валтасар — останній вавілонський цар.

Ваней (бібл.) — син Іодая, головнокомандуючий військом при Соломоні.

Варвара — дочка Діоскура, замучена (бл. 306 р. н. е.) за християнство, визнана церквою святою.

Варрон, Публій Теренцій Атацінський (116—27 рр. до н. е.) — римський поет, автор сатир, які не збереглися.

Василій Великий з Кесареї (бл. 330—379 рр. н. е.) — каппадокійський митрополит, автор «Шестиднева», повчальних трактатів та проповідей.

Везул — гора в Лігурії (Італія).

Велізарій — полководець візантійського імператора Юстиніана (490—565 рр. н. е.).

Венера (у греків — Афродіта) — дочка Зевса і Діони, за іншою версією, народилась з морської піни біля острова Кіпру, тому часто називають її Кіпрідою, богиня краси й кохання.

Вергілій. Публій Вергілій Марон (70—19 рр. до н. е.) — римський поет, автор творів «Енеїда», «Георгіки», «Буколіки».

Верекінф — гора у Фрігії (Мала Азія).

Веспасіан — римський імператор (69—79 рр. н. е.).

Візантій, або Візантія, — фракійське місто на Босфорі (тепер Стамбул).

Вікарій — заступник, помічник єпископа й митрополита.

Віфілем — місто в Палестині, 9 км на південь від Єрусалима, місце народження міфічного засновника християнства Ісуса Христа.

Віфсаїда — місцевість у Палестині, де народились апостоли Петро, Андрій і Філіпп.

Вулкан, або Мульцібер (у греків — Гефест), — кривий бог вогню та ковальського ремесла, син Юпітера і Юнони, чоловік Венери.

Вултур — гора на межі Апулії, Луканії і Самнію (Італія).

Вултурн — південно-східний вітер, що дує від гори Вултур.

Гаар — гірське пасмо в Кампанії (Італія).

Гален (129—199 рр. н. е.), родом з Пергама, — лікар імператорів Марка Аврелія, Вера і Коммода.

Галли — плем'я, яке проживало на території, що охоплює приблизно сьогодишню Францію, Бельгію, Швейцарію.

Галлієн — римський імператор (в 260—268 рр. н. е.).

Гальба, Сервій Сульпіцій — учасник галльської війни Цезаря.

Ганг — ріка в Індії.

Гангри — місто в Пафлагонії (Мала Азія).

Ганімед — вродливий юнак, син Троя, якого орел Зевса переніс з гори Іди на Олімп, де Ганімед подавав богам напої.

Ганнібал — відомий карфагенський полководець (247—183 рр. до н. е.).

Гараманф — відомий у Римі розбійник.

Гарпаг — мідянин, полководець перського царя Кіра Старшого.

Гарпал — друг Александра Македонського, очолював фінансове відомство, згодом утік до Афін з великою сумою грошей.

Гарпаліка — фракійська героїня, після смерті батька вела розбійницьке життя, вбита пастухами.

Гедєон (бібл.) — один із ізраїльських суддів, родом з м. Оф-ри. Правив в Ізраїлі 40 років.

Геката — дочка титана Перса і Астерії, богиня, яка появлялась у трьох формах, як Селена на небі, Діана на землі і Прозерпіна в Аїді.

Гектор — син Пріама і Гекуби, чоловік Андромахи, головний герой Трої, загинув в єдиноборстві з Ахіллом.

Геліади — сестри Фаєтона, перетворені в дерева.

Гелікон — гірський хребет в Південній Біотії, присвячений Аполлонові та музам.

Геліос — бог сонця, син Гіперіона і Теї, брат Селени і Еос.

Гелон — тиран Гели, а згодом Сіракуз (V ст. до н. е.).

Генна — місто в центрі острова Сіцилії з храмом Церери.

Геракл (у римлян — Геркулес) — син Зевса і Алкмени, грецький народний герой, відомий своїми дванадцятьма подвигами.

Геракліт з Ефеса (VI—V ст. до н. е.) — грецький філософ іонійської школи.

Герм — золотоносна ріка в Лідії, яка впадає у Смірнську затоку.

Гесіод з Аскри (нар. бл. 850 р. до н. е.) — автор поем «Роботи і дні», «Теогонія».

Геспер — син Кефала і Аврори, вечірня зоря.

Геспериди — дочки Атланта і Гесперії, що жили на заході й стерегли золоті яблука з допомогою дракона, який ніколи не спав.

Гети — фракійське плем'я на берегах Дунаю, на південь від даків.

Гіант — син Атласа і брат гіад — семи зір у сузір'ї Тельця.

Гіацинт — син спартанського царя Ебала, якого вбив Аполлон нехотючи диском.

Гігес — цар Лідії, власник чародійного персня, родоначальник династії Мерманідів (VII ст. до н. е.).

Гідасп — ріка в Індії, яка впадає в Інд.

Гідра Лернейська — багатоголова змія, яку вбив Геракл.

Гіл — син Феодаманта, царя дріонів, супутник Геракла у поході аргонавтів. Його вкрали наяди.

Гіменей — бог шлюбу, син Аполлона; взагалі, весільна пісня.

Гіперіон — син Урана і Геї, титан, батько Геліоса, Селени й Аврори.

Гіппократ (помер бл. 370 р. до н. е.) — видатний лікар з Коса.

Гіппократ Хіоський — грецький геометр (2 пол. V ст. до н. е.), автор систематичного твору з геометрії (не зберігся).

Гіппомен — син Мегарея з Онхеста в Беотії, чоловік Аталанти, батько Лімона.

Гіппонакт — грецький поет з Ефеса (VI ст. до н. е.), автор ямбічних і пародійних творів, творець холіямба.

Гіспіліа — дочка лемносського царя Фоанта.

Глікера з Феспій — гетера, яка подарувала феспійцям статую Ерота роботи Праксітеля, або, можливо, та, про яку пише Гораций, або Глікера з Сікіона (Пелопоннес), коханка художника Павсія.

Глікон — грецький поет, який, на думку стародавніх греків, винайшов гліконейський вірш.

Гомер — найдавніший з відомих грецьких поетів, автор поем «Іліада» і «Одіссея».

Гораций. Квінт Гораций Флакк (65—8 р. до н. е.) — римський поет, автор «Од», «Епод». «Сатир», «Листів».

Гордіїв вузол. Гордій — батько Мідаса, із бідного селянина став царем Фрігії. За те він посвятив Юпітерові свою колісницю, на передку якої був складний вузол, що його розтяв мечем Александр Македонський.

Гортенсій, Квінт *Гортал* — один з найвидатніших римських ораторів (114—50 рр. до н. е.).

Гракхи — два брати: Гай і Тіберій, сини Тіберія Семпронія Гракха, народні трибуни в Римі (перший в 133 р., а другий в 121 р. до н. е.), вбиті у боротьбі з оптиматами за земельні реформи на користь малоземельного селянства.

Грації (у греків — харіти) — три богині краси: Аглая, Талія і Еуфросіна, дочки Юпітера і Евріноми.

Давид (бібл.) — син Ісеся, іудейський цар, батько Соломона.

Дамон — афінський музикант і софіст, друг Перікла, учитель Сократа.

Даниїл (бібл.) — ізраїльський пророк, якого перський цар Дарій вкинув у яму, де були леви.

Дарданіди — троянці.

Дарій — перський цар (в 336—330 рр. до н. е.), якого переміг Александр Македонський під Іссом в Кілікії (в 333 р. до н. е.).

Дафна — німфа, дочка річкового бога Пенея, перетворена в лавр.

Дафніс — син Меркурія, сіцилійський пастух, творець буколічної пісні.

Дебора (бібл.) — іудейська пророчиця, поетеса, яка закликала іудеїв до скинення панування ханаанеїв і в значній мірі допомогла їм перемогти ворогів.

Девкаліон — син Прометея, цар Фтії у Фессалії, разом із своєю дружиною врятувався від потопу і став родоначальником людського роду.

Дедал — афінянин з роду Ерехтидів, батько Ікара, будівничий критського лабіринту.

Делос — один з Кікладських островів у Егейському морі.

Дельфи — місто в Фокіді біля Парнасу з храмом Аполлона.

Демагор — наварх родосців, відзначився під час облоги Родоса Мітрідатом.

Демосфен (384—322 рр. до н. е.) — син Демосфена, родом з аттичного дему Пеанії, видатний афінський оратор, ворог Македонії.

Демофонт — син Тесея і Федри, учасник Троянського походу, цар Афінів.

Деції — римська сім'я; найбільш відомі: Публій Децій Мус — учасник першої Самнітської війни — і його син Публій Децій Мус — учасник другої Самнітської війни.

Діана (у греків — Артеміда) — дочка Юпітера і Латони, сестра Аполлона, богиня полювання, помічниця родів (Люціна), нічних чарів (Геката, Персеїда, тобто Кірпа).

Діндіми — гора у Фрігії на межі з Галатією, присвячена Кібелі.

Диоген — грецький філософ-кінік, родом із Сінопи (404—323 рр. до н. е.).

Діомед — син Арея, цар бістіонів у Фракії, годував своїх коней людським м'ясом, вбитий Гераклом.

Діонісій з Тріполіс — керівник групи розбійників у Сирії, вбитий Помпеем (I ст. до н. е.).

Діонісій Молодший — син Діонісія Старшого, сіракузький тиран (в 367—343 рр. до н. е.).

Діонісій Старший, син Гермократа — сіракузький тиран (в 405—367 рр. до н. е.).

Діоскури — див. Кастор і Полідевк.

Донат, Олександр (1584—1640 рр.) — професор риторики в Римі, поет.

Еак — син Зевса і Егіни, суддя Аїду.

Евагор — цар Саламіна на острові Кіпр (бл. 400 р. до н. е.).

Евандер — син Меркурія і пророчиці Карменти, переселився з Аркадії в Італію ще перед Троянською війною. Йому приписувалось запровадження в Італії алфавіту, мистецтв і законів.

Евменіди — див. Фурії.

Евр — східний або південно-східний вітер.

Евріал — троянець, найближчий друг Ніса, вбитий у нічній сутичці з рутулами.

Еврібат — довірений лідійського царя Креза, обікрав Креза і видав його військові плани Кірові.

Еврідіка — дружина Орфея, яка померла від укусу гадюки.

Евріфіла — дружина Амфіарая, якого послала в похід на Фіви, де він загинув. За це її убив рідний син Алкмеон.

Евтерпа — муза лірики, винахідниця флейти.

Едіп — син Лая і Йокати, цар Фів.

Езоп — грецький байкар (бл. середини VI ст. до н. е.). Збірник його байок складено в XIII—XIV ст.

Езоп, Клодій — знаменитий трагічний актор часів Цицерона. Його син Марк Клодій Езоп славився своєю розкішшю.

Елагабал, Валерій Авіт Бассіан — римський імператор (218—222 рр. н. е.).

Елевсін — приморське місто в північно-західній Аттиці з храмом Церери.

Еліфаз (бібл.). — друг Йова.

Ендіміон — син карійського царя Ефалія (за іншою версією — син Зевса), прекрасний юнак, який вічно спав на горі Латмі в Карії, його кохала Селена.

Еней — син Анхіза і Венери, після зруйнування Трої прибув до Лаціуму, став «засновником» Римської держави.

Енкелад — один із сторуких гігантів, син Тартара і Геї, вбитий блискавкою Юпітера і похований під Етною.

Енкомій — похвальна пісня, похвальна промова, панегірик.

Енній, Квінт (239—169 рр. до н. е.), родом з Рудій (Калабрія) — творець римського епосу, автор «Анналів», трагедій та ін.
Еномай — цар Пізи на заході Пелопоннесу в долині ріки Алфею.

Еовс — один з чотирьох коней бога сонця Геліоса. Взагалі, схід.

Еол — грецький бог вітрів.

Епамінонд — фіванський полководець, переможець спартанців під Левктрами і Мантінеєю (418—362 рр. до н. е.).

Епей — син Панопея, збудував троянського коня.

Епікур — афіський філософ родом з Самосу, представник античної матеріалістичної філософії (341—270 рр. до н. е.).

Ерато — муза пісень про кохання.

Ереб — син Хаоса, бог підземної темряви, чоловік Ночі.

Ерідан — це річка По в Італії, яка впадає в Адріатичне море.

Еріна — поетеса з острова Лесбос (IV ст. до н. е.).

Ерінї — богині помсти і кари (у римлян — фурії).

Ескулап — див. Асклепій.

Есонід — син Есона, тобто Ясон.

Есфір (бібл.) — дочка ізраїльтяннина Амінадава, дружина перського царя Артаксеркса.

Етеокл — син фіванського царя Едіпа і Йокати, брат Полініка.

Етна — вулкан у Східній Сіцилії.

Етон — один з чотирьох коней бога сонця Геліоса.

Еуфросіна — див. Грації.

Ефес — іонійське місто біля гирла ріки Каїстру напроти острова Самос з храмом Діани.

Ехо — німфа, яку прокляла Гера і покарала тим, що вона не могла говорити, коли інші мовчали, і мовчати, коли інші говорили. Її переслідував бог Пан.

Евгенія — можливо, сестра Агафія Мірінейського (VI ст. н. е.).

Евтропій — євнух, якого мали призначити консулом на 399 р. за часів малолітнього імператора Гонорія, за якого фактично державою керував Стіліхон.

Елена — дочка Зевса і Леди, дружина Менелая, викрадена Парісом, сином троянського царя Пріама.

Елена — мати Константина Великого, народилась у Віфінії або в Англії (серед. III ст.—328 р.). Церквою визнана як свята за те, що побудувала церкву на місці розп'яття міфічного засновника християнства Ісуса Христа.

Єлисавета — королева Британії в 1558—1603 рр.

Єлїсейські поля — місце перебування праведних у підземному царстві.

Єрусалим — столиця Палестини.

Заборовський, Рафаїл — митрополит Київський, ректор Київської академії (в 1731—1747 рр.), родом із Заборова біля Львова.

Зевксїс — грецький художник (2 пол. V ст. до н. е.), родом з Гераклії в Італії, жив у Афінах, представник іонійської школи живопису.

Зефір — західний теплий вітер.

Зодіак — сукупність 12 сузір'їв, по яких відбувається рух Сонця: Водолій, Риби, Овен, Телець, Близнята, Рак, Лев, Діва, Терези, Скорпіон, Стрілець, Козоріг.

Зоїл — грецький ритор і граматик (у III ст. до н. е.) в Александрії, дрібязковий критик Гомера, за що дістав кличку «бич Гомера».

Іаїл (бібл.) — дружина начальника клану кенейян, яка вбила Сісара, командуючого армією ханаанейців у битві з євреями біля гори Фавор.

Іаков (бібл.) — син Ісаака і Ревеки, батько 12 синів.

Іапет — титан, син Урана і Геї, батько Прометея, Епіметея, Атланта і Менетія.

Івік — грецький ліричний поет з Регія в Італії (бл. VI ст. до н. е.).

Іда — гора в центрі острова Кріту, на якій виховувався Зевс.

Ієзавель (бібл.) — дружина тірського царя Ахава, жорстоко переслідувала пророків — прихильників ізраїльського бога Ягве.

Ієронім Блаженний (нар. бл. 348 р. н. е.) — латинський письменник, автор багатьох творів, перекладач Біблії на латинську мову.

Ікар — син Дедала, який втік з батьком з Кріту на штучних крилах, але по дорозі впав у море і втопився.

Іксїон — цар лаптів у Фессалії, батько Піріфоя. Прикутий у Тартарі до колеса, обвинного зміями, за те, що покохав Геру, дружину Зевса, терпить вічні муки.

Ілія — народжена в Трої, Рєя Сільвія, мати Ромула і Рема, дружина річкового бога Тібра.

Ілля (бібл.) — староеврейський пророк (IX ст. до н. е.).

Інфула — пов'язка голови з червоної або білої шерсті у римських жерців, весталок, а також послів.

Іоанн Златоуст — видатний християнський письменник, проповідник, архієпископ константинопольський, родом з Антіохії (бл. 344—407 рр. н. е.).

Іоанн Хреститель (Предтеча) — міфічна особа в історії християнської релігії.

Іонафан (бібл.) — син ізраїльського царя Саула, прославився в битві з філістимлянами.

Іонійське море — море між Сіцилією, Південною Італією і Грецією.

Іосиф (бібл.) — син патріарха Якова і Рахілі, проданий братами в Єгипет, де був верховним міністром.

Іппокрена — див. Пегас.

Іпполіта — дочка Марса, цариця амазонок, дружина Тесея.

Іпполіт — син Тесея і Іпполіти, проклятий батьком за намовою мачухи Федри, загинув від сполоханих коней Нептуна.

Ір — прізвисько бідного Арнея в домі Одиссея на острові Ітака. У переносному розумінні — бідняк.

Ірод — син Антипатра, цар Палестини (в 40—4 рр. до н. е.).

Ісаак (бібл.) — єврейський патріарх, син Авраама і Сари.

Ісіда — староегипетська богиня, сестра й дружина Осіріса, мати Гора й Бубастіс.

Ісократ (436—338 рр. до н. е.) — афінський оратор, учень Горгія, Продіка і Сократа.

Ісус Навін (бібл.) — єврейський вождь, який після смерті Мойсея привів євреїв у Палестину, переміг своїх ворогів хананейців.

Ітіс — син Терей і Прокни, вбитий матір'ю за насильство його батька над її рідною сестрою Філомелою.

Іуда Іскаріот (бібл.) — один з 12 апостолів міфічного засновника християнства Ісуса Христа. Його ім'я стало символом зради й віроломства.

Іов (бібл.) — великий багач, який втратив своє майно.

Кайн (бібл.) — старший син Адама і Єви, вбивця свого брата Авеля.

Как — син Вулкана, розбійник, велетень, жив у гроті на Авертинській горі в Римі, вбитий Гераклом.

Каліпсо — дочка Атланта, німфа острова Орігії, у якої Одиссей пробув 7 років.

Каллікрат — афінський архітектор (2 пол. V ст. до н. е.), співпрацював з Іктіном при будівництві Парфенона, побудував храм Ніки Аптерос на Афінському акрополі.

Калліона — муза епічної поезії, мати Орфея.

Кальпурнія — дочка Л. Кальпурнія Пізона Цезонія, дружина Юлія Цезаря.

Камбіз — син Кіра Старшого, другий цар Персії (в 529—522 рр. до н. е.).

Камілл, Марк Фурій — завойовник міст Веї і Фалерії, диктатор Риму, прозваний «другим Ромулом».

Камілла — дочка царя вольсків Метаба, супутниця Турна, яку вбив Еней.

Кампанія — область у середній Італії.

Карл Великий — король франків (з 768 р.), римський імператор (в 800—814 рр.).

Карфаген — місто в Північній Африці (тепер Туніс).

Кастальське джерело — джерело біля підніжжя гори Парнасу недалеко від Дельф.

Кастор і Полідевк — брати діоскури, тобто діти Зевса. Кастор — син Тіндарея і Леди, а Полідевк — син Зевса і Леди. На честь їхньої великої любові названо сузір'я Близнюків.

Катерина Александрійська (кінець III ст. і поч. IV ст. н. е.) — жінка, замучена в Александрії з наказу імператора Максентія за виступ перед ним з християнськими догмами.

Катіліна. Луцій Сергій Катіліна — римський аристократ, який в 63 р. до н. е. намагався зробити державний переворот.

Катіна — місто на східному побережжі Сіцилії.

Катон. Марк Порцій Катон Старший (234—149 рр. до н. е.) — римський консул (в 195 р.), підкорив Іспанію, великий ворог Карфагена, автор творів «Про сільське господарство», «Історія Риму».

Катулл, Гай Валерій (бл. 80 — бл. 50 рр. до н. е.) — римський поет-лірик.

Квінтіліан, Марк Фабій (бл. 30 — бл. 96 рр. н. е.) — римський письменник, автор твору «Про виховання оратора».

Кекропс — засновник Афин, перший цар Аттики.

Келей — цар Елевсіна, перший жрець Деметри.

Кентаври — міфічне плем'я напівконей-напівлюдей, які на весіллі Піріфоя накинулись на жінок лапітів і зазнали поразки в битві з лапітами.

Кераст — рогата змія.

Кефал — аттичний юнак, мисливець, любимець Аврори, чоловік Прокріби, яку він убив ненавмисне.

Кіана — німфа джерела Сіракуз.

Кіаніпп — сіракузець, убитий дочкою Кіаною, яка вбила також себе.

Кіаф — невелика розливна ложка, якою розливали вино з чаші в чарки.

Кібела — фрігійська богиня, мати всіх богів, дочка Сатурна і Землі, зображувалась у колісниці з запряженими левачами.

Кіклопи — дике однооке плем'я, яке проживало на заході. Пізніше кіклопами називались помічники бога-коваля Гефеста, які кували блискавки для Зевса.

Кілар — один з кентаврів, вбитий на весіллі Піріфея.

Кімба — вид човна.

Киммерійці — міфічне плем'я, яке проживало десь далеко на Заході в країні вічної темряви.

Кінф — гора на острові Делос в Егейському морі, місце народження Аполлона і Діани.

Кінфія — епітет Діани від гори Кінф на острові Делос, де вона народилась.

Кінфський — епітет Аполлона від гори Кінф на острові Делос.

Кіпаріс — син царя Кеоса, друг Аполлона.

Кіпр — острів у східній частині Середземного моря.

Кір Старший — син Камбіза, засновник перської монархії (царював у 559—525 рр. до н. е.).

Кірка, або *Цірцея*, — дочка Сонця і океаніди Перси, німфа-чарівниця, в якій перебував один рік Одисей.

Кіфара — музичний інструмент, різновидність ліри.

Кіфера — острів біля входу в Лаконську затоку (Пелопоннес).

Клавдіан, *Клавдій* (кінець IV — поч. V ст. н. е.), родом з Єгипту, — римський поет, автор панегіриків і поем «Про війну з Гільдоном» (зберігся початок) і «Про викрадення Прозерпіни» (збереглося 3 пісні).

Клавдій, *Тіберій Гай Друз Нерон Германік* — римський імператор після вбивства імператора Калігули (в 41 році н. е.).

Клеобіс — див. Бітон.

Клеопатра — дочка Птолемея Авлета, цариця Єгипту (в 69—30 рр. до н. е.).

Кліо — муза історії.

Клітемнестра (Клітемистра) — дочка Тіндарея і Леди, дружина Агамемнона, якого вбила разом з Егісфом, за що її вбив її син Орест.

Клоанф — супутник Енея.

Клото — див. Парки.

Коклес, *Публій Горацій* — захисник мосту на стовпах під Римом проти етрусської армії Порсени.

Корібанти — жерці фрїгійської богині Кібелі, культ якої поширився в Елладі та в Римській імперії.

Корінна — лірична поетеса з Танагри в Беотії (VI ст. до н. е.).

Корінф — місто в північно-західній частині Пелопоннесу.

Корнелія — сестра Публія Сципіона Африканського, дружина Тіберія Семпронія Гракха, мати Тіберія і Гая Гракхів.

Кохановський, Ян (1530—1584 рр.) — польський поет епохи Відродження.

Коцит — ріка в підземному царстві, притока Стіксу й Ахеронту.

Красс, Марк Ліціній — римський консул (70 р. до н. е.), член тріумвірату з Цезарем і Помпеем, розбив військо рабів під проводом Спартака.

Крез — син Аллатта, цар Лідії (бл. 560—546 рр. до н. е.), переможений Кіром, славився своїм багатством.

Крит — острів у Середземному морі.

Ксеркс — син Дарія і Атосси, цар Персії (в 485—465 рр. до н. е.).

Купідон — див. Амур.

Лавз — син Мезенція, вбитий Енеєм.

Лазар (бібл.) — безпомічний бідняк, який лежав біля воріт свого безсердечного брата.

Лай — син Лабдака, батько Едіпа, цар Фів у Беотії.

Ламах — афінський полководець епохи Пелопоннеської війни, який загинув під Сіракузами (в 414 р. до н. е.).

Лаодамнія — дочка Акаста, дружина Протесілая, яка вчинила самогубство після смерті чоловіка.

Лаодіка — дружина Антіоха Великого, дочка Мітрідата IV.

Ланіти — міфічне плем'я в Фессалії, на півночі Греції.

Лари — духи-покровителі домашнього вогнища.

Ластенія — гетера з Мантінеї, коханка Спесвіппа.

Латм — гора в Карії, на якій богиня місяця Селена побачила сплячого Ендіміона й закохалась у нього.

Латона — дочка титана Кея і Феби, мати Аполлона і Діани.

Лацени — спартанки.

Лацерна — верхній одяг з капюшоном.

Лакесіс — див. Парки.

Лев Мудрий — візантійський імператор (в 886—912 рр.).

Лемнос — острів у північній частині Егейського моря. Тут виховувався Вулкан.

Леда — дружина спартанського царя Тіндарея, мати Єлени, Клітемнестри, Кастора і Полідевка.

Лета — ріка в підземному царстві, вода якої приносила забуття.

Лехія — стара назва Польщі.

Лібітіна — богиня померлих, смерті та похорону.

Ліей — епітет Вакха, тобто такий, що проганяє сум. Звідси лійське вино.

Лікурґ — стародавній законодавець Спарти.

Лін — син Аполлона, вбитий Гераклом, якого він учив гра-ти на лірі.

Ліпара — найбільший з Ліпарських (Еолійських) островів.

Лисандр — спартанський полководець (в 407—394 рр. до н. е.), який здобув Афіни (в 404 р. до н. е.), загинув у битві під Галіарте (в 394 р. до н. е.).

Лісімах — син Агафокла з Пелли, полководець Александра Македонського, з 306 р. до н. е. — цар Фракії, загинув у битві з Селевком Нікатором.

Лісіпп — грецький скульптор, родом з Сікіона, сучасник Александра Македонського.

Лісістрат — афінський політик, перейшов на бік аристо-кратії, став другом Фрініха (в 422 р. до н. е.).

Локріда — область у Центральній Греції.

Лузітанія — південно-західна частина Піренейського пів-острова.

Лукан, Марк Анней (39—65 рр. н. е.) — римський поет, автор поеми «Фарсалия».

Лукулл, Луцій Ліціній (117—57 рр. до н. е.) — противник Помпея, учасник походів проти союзників, Мітрідата й Тіграна.

Луна (у греків — Селена) — богиня місяця, дочка Латони, пізніше ототожнювалась з Діаною.

Луційій, Гай (бл. 180—102 рр. до н. е.) — римський сатирик, написав «Бесіди» (збереглися у фрагментах).

Люціна — римська богиня родів.

Люціфер — син Аврори, бог ранкової зорі.

Мавзол — цар Карії, якому його дружина Артемісія побуду-вала прекрасну гробницю «Мавзолей». Помер у 352 р. до н. е.

Майя — дочка Атланта і Плейони, мати Меркурія.

Максиміан, Марк Аврелій Валерій — римський імператор (в 286—305 рр. н. е.).

Маніпул — військова одиниця у римлян, дорівнював двом центуріям (бл. 200 воїнів).

Манлій, Тім Капітолійський (Торкват) — див. Торкват.

Манто — віщунка, дочка фіванського віщуна Тересія.

Маргарита — королева Шотландії (1489—1541).

Марій, Гай Марк (156—86 рр. до н. е.) — переможець Югурти, тевтонів і кимврів, був сім разів консулом, представник народної партії, противник Сулли.

Марс — син Юпітера і Юнони, бог війни у римлян.

Марціал, Марк Валерій (бл. 40—104 рр. н. е.) — римський поет, відомий своїми епіграмами.

Массагети — плем'я, що жило між Каспійським і Аральським морями.

Мафусаїл (бібл.) — ізраїльський патріарх, дід Ноя, який прожив 969 років. Мафусаїлів вік — символ довголіття.

Махаон — син Асклепія, грецький лікар під час оборони Трої.

Мегера — див. *Фурії*.

Медуза — мати Пегаса, найстрашніша з трьох горгон, яку вбив Персей.

Мелампод з Пілоса — син Амфіона, віщун і лікар.

Мельпомена — муза трагедії.

Мемнон — син Тіфона і Аврори, міфічний цар Ассирії, творець замку в Сузах, колосальної статуї недалеко від Фів Єгипетських, союзник Пріама в Троянській війні, загинув від руки Ахілла.

Мемфіс — столиця Стародавнього Єгипту на лівому березі ріки Нілу.

Менади, або вакханки, — супутниці Діоніса.

Ментор — грецький скульптор середини IV ст. до н. е.

Мареотіда — велике озеро біля міста Мареї (Єгипет).

Меркурій — син Юпітера і Майї, посланець богів, провідник померлих душ, покровитель гімнастики, торгівлі й красномовства, винахідник ліри.

Метелли — представники римського роду Цеціліїв. Найбільш відомі:

1. Квінт Марк Цецілій Македонський — завойовник Македонії.

2. Квінт Марк Цецілій Нумідійський — командуючий римським військом у Нумідії проти Югурти.

Меценат, Гай Цільвій — близький друг імператора Августа, покровитель поетів Вергілія, Горация та інших.

Микола VI — римський папа (в 1447—1455 рр.).

Михайл-архістратиг (бібл.) — один з семи архангелів, покровитель іудеїв, вождь небесного війства.

Михайлівський монастир у Києві — заснований великим князем Святополком у 1108 р.

Мідас — син фракійського царя Гордія, міфічний цар Фрігії, відомий своїм багатством. Був суддею на змаганнях між

Аполлоном і Паном у музичному мистецтві. Аполлон дав йому ослячі вуха за те, що першість він присудив Панові.

Мідія — велика країна в Малій Азії, яка межувала на сході з Парфією й Гірканією, на півдні — з Персією і на заході — з Вірменією й Ассірією.

Мілон — атлет з Кротона (VI ст. до н. е.), загинув, придушений дубом.

Мінєрва (у греків — Афіна) — дочка Юпітера, що народилась з його голови, покровителька наук, мистецтва, ремесла, а також війни.

Мінос — син Європи і Юпітера, цар Кріту, який після смерті став суддею в підземному царстві.

Мінотавр — син Пасіфаї і морського бика, напівлюдина-напівбик, вбитий Тесеєм у лабіринті, побудованому Дедалом.

Мірон — грецький скульптор, родом з Елевтер (Беотія), сучасник Фідія.

Мітрідат IV Філопатор — цар Понту (в 170—150 рр. до н. е.).

Мнесфей — троянець, супутник Енея.

Могила, Петро (1596—1647 рр.) — київський і галицький митрополит, засновник Київської колегії, або академії, яка згодом називалась Києво-Могилянською академією, автор творів «Євангеліє учительне» (1636 р.), «Анфологіон» (1636 р.), «Євхологіон» (1646 р.) та ін.

Мойсей (бібл.) — міфічний вождь євреїв, яких він вивів з Єгипту до Палестини.

Морфей (у греків — Гіпнос) — син Сну і Ночі, бог сновидінь.

Мусей — міфічний поет в Аттіці, учень Орфея. Див. Орфей.

Навуходоносор II — вавилонський цар (604—562 або 561 рр. до н. е.).

Нарцис — син беотійського річкового бога Кефіса і німфи Ліріони. Побачивши у воді своє відображення, він так закохався в нього, що з туги перетворився у квітку.

Нелей — цар Пілоса, вбитий Гераклом.

Нептун (у греків — Посейдон) — син Сатурна і Реї, брат Юпітера і Плутона, чоловік Амфітрити, бог морів та всіх водоймищ.

Нерва, Марк Кокцей — римський імператор (96—98 рр.).

Нереїди — морські німфи.

Нерей — син Океана і Геї, морське божество, батько 50 нереїд.

Нерон, Тіберій Клавдій — римський імператор (в 54—68 рр. до н. е.).

Нестор — син Нелея і Хлоріди, пілоський володар, учасник походу аргонавтів, дожив до глибокої старості, звідси — «несторівський вік».

Нирей — син Харопа і Аглаї, найкрасивіший з ахейців після Ахілла.

Німфи — нижчі божества, які уособлювали різні сили природи. Нерейди — німфи морів, наяди — німфи рік і струмків, лімоніади — німфи полів і лук, ореади — німфи гір, алсеїди — німфи лісів, дріади, або гамадріади, — німфи дерев.

Нін — чоловік Семіраміди, засновник Ассирійської держави.

Ніс — троянець, син Гіртака, один із супутників Енея, найближчий друг Евріала.

Ніса — столиця Парфянської держави, що була розташована на південь від Каспійського моря.

Ной (бібл.) — іудейський патріарх, після «всесвітнього потопу» виступає як родоначальник людського роду.

Нот — південний вітер.

Нумідія — країна в Північній Африці між Мавританією і областю Карфагену (тепер — територія Алжіру).

Овідій. Публій Овідій Назон (43 р. до н. е. — 17 р. н. е.) — родом із Сульмони, римський поет, автор «Метаморфоз», «Героїнь», «Трістій», «Мистецтва кохання» та ін.

Одіссей — володар острова Ітаки, син Лаерта і Антіклії, учасник Троянської війни, головний герой поеми Гомера «Одіссея».

Озов — див. Азов.

Октавіан — див. Август Октавіан.

Олексій Блаженний (пом. бл. 412 р. н. е.) — син багатих батьків, у молодості залишив світське життя і пішов у пустиню.

Олімп — гора на кордоні між Македонією і Фессалією, місце перебування богів.

Олифери — полководець Навуходоносора; його вбила Юдіф під час облоги міста Ветулії.

Опа — римська богиня родючості та врожаю, згодом отожднювалася з Реєю Сільвією і вважалася дружиною Сатурна.

Орест — син Агамемнона і Клітемнестри, друг Пілада, вбив свою матір за те, що вона разом з Егісфом умертвила Агамемнона.

Оріон — беотійський мисливець, улюбленець Аврори, вбитий Діаною і перетворений разом із своїм собакою в сузір'я.

Орк — підземне царство, а також бог підземного царства Плутон.

Орфей — син Аполлона (за іншими переказами — син фра-

кійського царя Еагра) і Калліопи, чоловік Еврідіки, міфічний поет і музикант, якого розірвали вакханки.

Осіріс — єгипетський бог, чоловік Ісіди, покровитель Єгипту, вбитий своїм братом Тіфоном.

Павло — апостол, один з дванадцяти учнів міфічного основоположника християнства Ісуса Христа.

Павсон — грецький художник середини IV ст. до н. е., родом із Сікіона.

Пактол — золотоносна ріка в Лідії недалеко від міста Сарди.

Паллада (у римлян — Мінерва) — епітет грецької богині Афіни, дочки Зевса, богині наук, мистецтва, ремесла і переможної війни, покровительки Афін і Аттики.

Палінур — керманіч Енея, що заснував біля берегів Луканії, впав у море і втопився.

Пан — бог лісів і гаїв, греки уявляли собі його з рогами, козячими ногами і волохатим тілом.

Паріс, або Александр, — син Пріама і Гекуби, суддя трьох богинь, Гери, Афіни та Афродіти, викрав Єлену, дружину Менелая, через що розпочалась Троянська війна.

Парки — богині долі. Їх було три: Клото, яка пряла нитку життя, Лахесіс — тягнула її, і Атропос — обрізувала цю нитку.

Парнас — гора у Фокіді. Біля її південного підніжжя були Дельфи і Кастальське джерело, присвячене Аполлонові і музам.

Парос — один із Кікладських островів на Егейському морі.

Паррасій — афінський художник, родом з Ефеса, син Евнора, жив у першій половині IV ст. до н. е.

Парфенопей — син Мелеагра і Аталанти, один із семи учасників походу проти Фів.

Патрокл — найближчий друг Ахілла, загинув під Троєю від руки Гектора.

Парфяни — плем'я, що жило на південь від Каспійського моря. Їх столицне місто — Ніса.

Пеан — первісно бог лікування, згодом епітет Аполлона та Асклепія.

Пегас — крилатий кінь, що народився з крові горгоні Медузи, якій Персей відрубав голову. Від удару його копита на горі Гелікон утворилось джерело Іппокрена. Згодом він служив Беллерофонтові, і коли останній захотів піднятися на ньому до неба, Пегас скинув його і полетів сам та перетворився там у сузір'я.

Пелей — син егейського царя Еака, батько Ахілла, учасник походу аргонавтів і на Трою, чоловік морської богині Фетіди.

Пенати — боги — покровителі домашнього вогнища, суспільства і держави.

Пенула — дорожній плащ з капюшоном.

Пенфесілея — дочка Марса, цариця амазонок, союзниця троянців, вбита Ахіллою.

Пердікка — полководець Александра Македонського, вбитий у Єгипті (в 321 р. до н. е.).

Перілл — агригентський майстер, який зробив для тирана Фаларіда мідного бика, в якому спалювали засуджених на смерть. Першим спалено самого Періллу.

Персей — син Юпітера і Данаї, вбив Медузу і визволив Андромеду, з якою одружився. Став царем Тірінфа.

Персея — дочка Перса, тобто Кірка або Геката.

Персій. Авл Персій Флакк (34—62 рр. до н. е.) — римський поет-сатирик, збереглося 6 його сатир.

Пестанські фрукти — назва пішла від міста Пест на заходньому узбережжі Луканії (Італія).

Петро, апостол (бібл.), — один з учнів Христа, родом з Галілеї.

Петро I (1672—1725 рр.) — цар Росії.

Печерська лавра у Києві — заснована в 1062 р. за князя Ізяслава Ярославовича, розташована на правому березі Дніпра на південній околиці Києва.

Піерій — гора в Піерії, південно-західній області Македонії, улюблене місце перебування муз.

Піерій — міфічний македонський співак, син Ліна (див. Лін). За Овідієм — цар Пелли в Македонії, батько дев'яти дочок, які, переможені в змаганні музами, були перетворені в сорок.

Пілад — син фокідського царя Строфія, близький друг Ореста.

Піндар — представник грецької хорової лірики, родом з Фів (518—440 рр. до н. е.). Збереглися чотири книги епінікіїв на пошану переможців у піфійських, олімпійських, немейських та істмійських іграх.

Пірахмон — один із кіклопів у майстерні Вулкана.

Піріфой — син Іксіона, цар лапітів, друг Тесея.

Пірой — один із чотирьох коней бога сонця Геліоса.

Піфагор — грецький філософ середини VI ст. до н. е., родом із Самосу, засновник піфагорійської школи в Кротоні (Італія).

Піфон — страшний дракон, який проживав у печері на Парнасі, вбитий Аполлоном.

Платон (427—347 рр. до н. е.) — родом з Афін, син Арістона, учень Сократа і вчитель Арістотеля, засновник академічної філософської школи в Афінах.

Плеяди — сім дочок Атланта і Плейони (Електра, Алкіона, Келено, Майя, Стеропа, Тайгета і Мeroпа). Після смерті були перетворені в сім зірок Стожари.

Плутарх — старогрецький письменник (бл. 46 — бл. 120 рр. н. е.), родом з Херонеї (Беотія), автор «Паралельних життєписів» і «моральних» трактатів.

Плутон — син Сатурна і Реї, брат Юпітера і Нептуна, чоловік Прозерпіни, бог підземного царства.

Полідамант — атлет, що загинув у печері, яку залила вода.

Полігіннія — муза священних гімнів.

Полідевк — див. Кастор і Полідевк.

Поліклет — афінський скульптор (V ст. до н. е.), родом з Сікіона.

Полікрат з Самосу — тиран острова Самос, замучений в 522 р. до н. е. перським сатрапом м. Сард Оретом (537—522 рр. до н. е.).

Полінік — син фіванського царя Едіпа і Йокасти, брат Етеокла.

Поліптон — вживання того самого слова у різних відмінках.

Поліфем — син Посейдона і німфи Фооси, одноокий кіклоп, якого осліпив Одисей.

Помона — богиня плодів та плодових дерев.

Помпей. Гней Помпей Великий (106—48 рр. до н. е.) — переможець піратів і Мітрідата, належав до першого тріумвірату з Цезарем і Крассом, загинув після битви з Цезарем під Фарсалою.

Понтан, або Понтано (Яків Шпаннмюллер, 1542—1626 рр.) — німецький єзуїт, написав «Прогімназмати», «Поетику».

Поппея — дружина Нерона, римського імператора, яка загинула від його рук.

Постумій, *Авл Публій Туберт* — римський диктатор (в 431 р. до н. е.), убив свого сина.

Пракситель — грецький скульптор (I пол. IV ст. до н. е.) в Афінах, відомий своїми статуями Афродіти Кнідської та Ерота Феспійського.

Пріам — син Лаомедонта, останній цар Трої.

Пріап — син Вакха і Венери, бог садів, полів, родючості, народження дітей.

Проб, *Марк Аврелій* — римський імператор (276—282 рр. н. е.).

Прозерпіна — дочка Юпітера і Церери, дружина Плутона, богиня підземного царства.

Прокна — сестра Філомели, дружина фракійського царя Терей. Щоб помститись за зраду чоловікові, вона разом з сестрою вбиває його сина Ітіса й готує з його тіла обід. Коли Терей довідався, що за обідом він їв м'ясо свого сина, він кинувся за Прокною й Філомелою з мечем, щоб убити їх, але Прокна перетворилась у ластівку, Філомела — в солов'я, а сам Терей — в одуда.

Прокруст — прізвисько розбійника Дамаста в Гермі (Греція), який клав подорожніх у своє ліжко й підрізював їх до нього. Звідси — «прокрустове ложе». Вбитий Тесеєм.

Прокулей — швагер Мецената, друг Октавіана, який поділився своїм майном з двома братами, розореними проскрипціями.

Просімна — місто в Арголіді (Пелопоннес).

Протагоніст — головна дійова особа в театральному творі.

Протей — вище морське божество на острові Фаросі (Єгипет), яке змінювало свій вигляд.

Протесілай — син Іфікла із Філаки, чоловік Лаодамії, командуючий фессалійцями в Троянській війні, в якій загинув.

Птолемей I Сотер — засновник і цар елліністичного Єгипту (305—283 рр. до н. е.).

Птолемей II Філадельф (282—246 рр. до н. е.) — єгипетський цар, син Птолемея I Сотера.

Птолемей III Евергет (246—221 рр. до н. е.) — третій цар елліністичного Єгипту.

Радаманф — син Зевса і Європи, брат Міноса, згодом став суддею в підземному царстві.

Рем — див. Ромул і Рем.

Ремора — назва, якою, згідно з переказом, Рем хотів назвати місто Рим.

Рея Сільвія — дочка царя Альби Нумітора, жриця Вести, мати Ромула і Рема.

Родоп — гірський хребет у Західній Фракії між Гебром і Нестом.

Родос — острів в Егейському морі біля південно-західного узбережжя Малої Азії.

Розамунда — дружина лангобардського короля Альбоїна, яка його вбила (VI ст. н. е.).

Ромул і Рем — брати-близнюки, сини Реї Сільвії і Марса, міфічні засновники м. Рима. Ромул — перший цар Риму (753—716 рр. до н. е.).

Савромати, або сармати, — кочові племена, що прийшли в Північне Причорномор'я з приволзьких і приуральських степів (II ст. н. е.). Сармати внесли певний вклад в культуру слов'янських народів.

Савська цариця (бібл.),— яка, почувши про мудрість Соломона, царя єврейського, вирушила до нього, щоб перевірити його мудрість.

Сагум — короткий військовий або дорожній плащ.

Салмоней — син Еола, брат Сізіфа, цар Фессалії та Еліди, вбитий Юпітером за спробу змагатися з ним у киданні блискавок.

Самос — острів у Егейському морі з храмом Юнони.

Сапор II — перський цар (310—379 рр.), називав себе царем царів, володарем зірок, братом Сонця і Місяця.

Сафо (VII—VI ст. до н. е.) — грецька лірична поетеса, родом з Лесбосу, проживала в м. Мітілени.

Сарбевський, Мацей (1595—1640 рр.) — польський поет, автор од, панегіриків, твору «Лісові ігри» та ін. Писав латинською і польською мовами.

Сарданапал — останній цар стародавнього Ассирійського царства, відомий своєю любов'ю до розкоші, спалив себе разом із своїм двором в Ніневії, яку оточили вороги (бл. 800 р. до н. е.).

Сарди — столиця Лідії, розташована на р. Пактол на південному схилі гори Тмол.

Сатири — другорядні лісові і польові божества з ногами й хвостами козла, маленькими ріжками і тупим носом.

Сатурн — давньоіталійський бог посівів і землеробства, чоловік богині Опи, згодом ототожнений з грецьким Кроносом, батько Юпітера, Нептуна і Плутона. Його скинув з трону Юпітер і сам став царем богів.

Саул (бібл.) — перший цар єврейського народу (в XI ст. до н. е.).

Свада — богиня переконливості і красномовства у Стародавньому Римі.

Север, Луцій Септимій — римський імператор (в 193—211 рр. н. е.).

Селевк Нікатор — один з видатних полководців Александра Македонського, засновник царства Селевкідів (312—281 рр. до н. е.).

Селена (римське — Луна) — богиня місяця, яка їздила на колісниці з биками. Об'їхавши небозвід, вона опускалась в печеру гори Латма в Карії (Мала Азія), де вічно спав прекрасний Ендіміон, якого Селена кохала.

Семела — дочка фіванського царя Кадма і Гармонії, що народила від Юпітера Вакха.

Семіраміда — дружина царя Ніна, яка керувала державою після його смерті і прославилась своїми військовими походами, а також будівлями та садами у Вавілоні.

Сенека, Луцій Анней (бл. 5 р. до н. е. — 65 р. н. е.) — римський поет, філософ, автор трагедій.

Сибарит — житель грецького міста в Південній Луканії (Італія) Сібаріс. У переносному значенні — шукач насолоди.

Сирени — казкові істоти з головами жінки і з тілом птахів, проживали десь на південному узбережжі Італії. Своїм співом заманювали моряків і вбивали їх.

Сізіф — цар Корінфу (Греція), якого боги покарали тим, що він у Тартарі викочував на високу гору кам'яну брилу, яка знову скочувалась донизу. Звідси — «сізіфова праця».

Сільван — бог лісів, полів і стад, покровитель сільських жителів.

Сімеон (бібл.) — старець-богоприємець, якому випало прийняти в храмі новонародженого Христа.

Сімонід — грецький ліричний поет з острова Кеос (550—469 рр. до н. е.), автор епіграм, елегій, епікіїв, гімнів, дифірамбів, партеніїв тощо.

Сірія — країна між рікою Євфратом, Середземним морем, Таврським хребтом і Аравією.

Сірті — дві затоки між Карфагеном і Кіреною, відомі своїми мілинами. Тепер — Сідра й Кабес.

Скавр, Марк Емілій (II ст. до н. е.) — римлянин, що відзначався великим багатством.

Скірон — розбійник, який жив у Скіронських скелях між р. Мегарою і Афінами, вбитий Тесеєм.

Скіфія — країна на північ від Чорного моря, заселена переважно воявоначними скіфами-кочівниками.

Смірна — місто в Малій Азії над Чорним морем, тепер Ізмір.

Соарець (Соарський), *Кипріан* (бл. 1525—1593 рр.) — єзуїт, автор праці «Про риторичне мистецтво» (перше видання 1618 р.).

Сократ, родом з Афін (469—399 рр. н. е.), — засновник ідеалістичної філософської школи в Афінах.

Сотад — грецький поет в Александрії (III ст. до н. е.), родом з Маронеї (Фракія).

Софісти — учителі філософії і риторики в Афінах.

Св. Софія в Києві — Київський Софійський собор, будівництво якого розпочато в 1037 році.

Спартак — вождь повстання рабів у Римській державі, вбитий у 71 р. до н. е. після дворічної боротьби з римським військом.

Стацій, Публій Папіній — римський поет (I ст. н. е.), автор творів: «Сільви», «Фіваїда», «Ахіллеїда».

Стероп — один з кіклопів.

Стесіхор — грецький ліричний поет із Сіцилії, автор напівліричних, напівепічних творів (VI ст. до н. е.).

Св. *Стефан* (бібл.) — мученик христової церкви, належав до 70 апостолів.

Стікс — ріка в підземному царстві.

Стіліхон — дипломат і полководець, фактичний правитель Західної Римської імперії при малолітньому імператорі Гонорії. Загинув у 408 році.

Стобей, Іоанн — грецький письменник (2 пол. V ст. н. е.), народився в м. Стобі, автор «Виписок з різних авторів».

Стола — довге плаття римських жінок.

Страда, Фаміано (1572—1649 рр.) — італійський церковний письменник, історик і поет.

Сулла, Луцій Корнелій (138—78 рр. до н. е.) — керівник аристократичної партії, диктатор (у 82—79 рр. до н. е.) в Римі. *Сцевола, Гай Марк Муцій* — відомий своєю хоробрістю у війську етрусського царя Порсени (508 р. до н. е.).

Сцілла, або *Скілла*, — міфічна морська потвора, яка жила в печері біля протоки між Італією і Сіцилією напроти Харібди.

Сціпіади — члени роду Сціпіонів. Найбільш відомі:

1. Публій Корнелій Сціпіон Африканський Старший (помер в 183 р. до н. е.).

2. Публій Корнелій Сціпіон Африканський Молодший Нумантинський (185—129 рр. до н. е.).

Таг — ріка в Лузитанії (Іспанія).

Талія — див. *Грації*.

Талія — муза комедії.

Тантал — син Юпітера, цар Фрігії, за розголошення божої таємниці терпить вічний голод і спрагу в підземному царстві.

Тарпейська гора — гора в Римі, з якої скидали злочинців, засуджених до смертної кари.

Тартар — підземне царство.

Тассо, Торквато (1544—1595 рр.) — один з найвидатніших епічних поетів італійського Відродження, автор поеми «Визволений Єрусалим» (1580), де подав опис першого походу хрестоносців.

Твардовський, Самуїл (бл. 1600—1680 рр.) — польський письменник.

Тевкр — син Теламона, саламінського царя, один з кращих грецьких воїнів у Троянській війні.

Тевта — цариця Іллірії (III ст. до н. е.).

Темпе — урожайна долина в Фессалії (Греція) між Олімпом і Оссою, яку зрошує річка Пеней.

Теренцій, Публій Афер (бл. 185—159 рр. до н. е.) — римський поет-комедіограф.

Терпсіхора — муза танців.

Тесей, або *Тезей*, — цар афінський, син Егея і Етри, чоловік Аріадни, а згодом — Федри, переможець Мінотавра, учасник походу аргонавтів, засновник державної єдності Аттіки.

Тіберій, Цезар Август — римський імператор (14—37 рр. н. е.).

Тібулл, Альбій (57—18 рр. до н. е.) — римський елегійний поет.

Тізіфона — див. *Фурії*.

Тимофей — син Конона, афінський полководець (IV ст. до н. е.), помер у вигнанні на острові Евбеї.

Тір — стародавня столиця Фінікії, зруйнована Навуходоносором (в 586 р. до н. е.).

Тітанія — дочка Тітана, тобто Кірка.

Тітій — гігант, син Геї.

Тіфій — керманіч аргонавтів.

Тіфоей, або *Тіфон*, — син Геї і Тартара, стоголовий і сторукий велетень, вбитий Юпітером і похований під Етною.

Тмол — гора в Лідії на південний схід від м. Сард.

Товія (бібл.) — син зuboжілого ізраїльтянина Товіа.

Тога — верхній одяг римлянина, звичайно біла.

Томіріда — царниця массагетів, яка вбила Кіра II, царя персів.

Торкват, Тім Марк Капітолійський — представник римського роду Манліїв. У 340 р. до н. е. вбив власного сина за порушення військової дисципліни.

Трабея — парадний білий плащ з пурпуровими смугами, який носили римські царі та консули. При імператорах трабея була пурпурова.

Трирема — судно з трьома рядами весел.

Тріптолем — міфічний цар Елевсіна, після смерті — суддя в підземному царстві.

Троя (Іліон) — головне місто Троади в північно-західній частині Малої Азії.

Туніка — нижній одяг у римлян, поверх якого чоловіки одягали тогу, а жінки — столу.

Улісс — див. *Одіссей*.

Уранія — муза астрономії.

Фабії — римський рід, з якого походили видатні діячі:
1. Квінт Фабій Максим — політик і полководець (бл. 320 р. до н. е.).

2. Квінт Фабій Максим, або Кунктатор, який брав участь у другій Пунічній війні з Ганнібалом (пом. в 203 р. до н. е.).

3. Квінт Фабій Піктор — учасник Галльської і другої Пунічної воєн, автор першого твору з історії Риму.

4. Квінт Фабій Максим Аллоброгський — переможець союзних військ аллоброгів, арвенів і рутенів (у 121 р. до н. е.).

Фавоній — теплий західний вітер.

Фаетон — син Геліоса і Клімени, який взявся керувати колісницею батька, але мало не спалив землі. Вбитий блискавкою Юпітера.

Фаларід — тиран м. Агрігента на Сіцилії. Див. ще Перілл.

Фалеків вірш — дактилічно-трохеїчний одинадцятискладовий вірш. Його творець Фалек, поет александрійської школи (IV ст. до н. е.).

Фалерн — одне з кращих вин Італії. Назва походить від фалернського маєтку в Північно-Східній Кампанії.

Фаон — гордий лесбоський юнак, якого кохала поетеса Сапфо.

Фарос — острів недалеко від Александрії Єгипетської, відомий в давнину своїм маяком, побудованим за часів панування Птолемея Філадельфа.

Фарсале — місто в Фессалії (Греція).

Феб — епітет Аполлона, «світлоносний».

Фенікс — легендарний птах, який після 500 років життя сам себе спалював у гнізді, а з його попелу народжувався новий фенікс.

Феодора — дружина імператора Юстиніана (527—565 рр.).

Феодосій Печерський (1036—1074 рр.), родом з Василєва Київської області (тепер Васильків),— ігумен Києво-Печерського монастиря, автор послань, молитов та ін.

Фетіда — дочка Нерея й Деяніри, мати Ахілла.

Ферсит, або Терсит,— один з греків, які облягали Трою, невродливий на вигляд, виступив проти жадоби Агамемнона, головнокомандуючого грецьким військом.

Фіві — столиця Беотії, на річці Ісмені, заснована Кадмом.

Фідій — видатний афінський скульптор епохи Перікла.

Фіест, або Тіест,— син Пелопса і Гіпподамії, брат Атрея.

Філена (одноока) — некрасива жінка.

Філіпп — цар Македонії (в 359—336 рр. до н. е.), батько Александра Македонського.

Філоктет — син Пеанта з Мелібеї (Фессалія), супутник Геракла, учасник Троянського походу.

Філомела — дочка афінського царя Пандіона, сестра Прокни, перетворена в солов'я.

Фімбра — долина в Троаді (Мала Азія) на річці Фімбрії з храмом Аполлона.

Флегетонт — вогненна річка в підземному царстві.

Флегонт — один з чотирьох коней бога сонця Геліоса.

Флора — римська богиня квітів і весни.

Фок — син егінського царя Еака, вбитий своїми братами Теламоном і Пелеєм.

Фокіда — область у Центральній Греції між Беотією і Етолією, відома своїми горами Парнасом і Геліконом.

Фокіон — афінський політик і стратег, прибічник Македонії, загинув у 318 р. до н. е.

Фортуна — римська богиня щастя і долі.

Фракія — країна в Північно-Східній Греції між Македонією і Чорним та Егейським морями.

Фрігія — країна в західній частині Малої Азії.

Фурії (у греків — ерінії, евменіди) — три дочки Ереба і Ночі: Алект, Мегера й Тісіфона, богині помсти.

Харібда — міфічна морська потвора, яка жила в протоці між Італією і Сіцилією недалеко від Сцилли і поглинала хвилі разом з кораблями.

Харіти — див. Грації.

Харон — міфічний перевізник душ померлих через р. Стікс до підземного царства.

Химера — триголова потвора в Лікії, яку вбив Беллерофонт. Спереду була левом, посередині — дикою козою, а ззаду — драконом.

Хірон, або Хейрон, — мудрий і вчений кентавр, син Сатурна і Філіри, вихователь Ескулапа, Ясона і Ахілла, перетворений в сузір'я Стрільця.

Хламіда — верхнє плаття в греків, плащ.

Хоразін (бібл.) — поселення в Палестині.

Хорег — афінський громадянин, який давав гроші на організацію хору для театральних вистав, придбання костюмів, масок, взагалі мав забезпечити постановку п'єси.

Цезар, Гай Юлій (100—44 рр. до н. е.) — римський політик, полководець, оратор і письменник, завойовник Галлії, автор «Записок про Галльську війну».

Цербер, або Кербер, — син Тіфона і Єхидни, триголовий собака, який охороняв вхід до підземного царства.

Церера — дочка Сатурна і Реї, сестра Юпітера, богиня полів, землеробства і сільського життя.

Цирцея — див. Кірка.

Ціцерон, Марк Туллій (106—43 рр. до н. е.) — видатний римський політичний діяч, оратор і письменник, автор філософських та риторичних трактатів, промов тощо.

Ювенал, Децим Юній — римський поет-сатирик часів імператорів Доміціана і Траяна.

Юдіф (бібл.) — героїня неканонічної «Книги Юдіф», що відрубала голову полководцеві Навуходоносора Олофернові, який керував облогою міста Ветулії. Тим самим Юдіф сприяла перемозі євреїв над вавілонським загоном Олоферна.

Юнона — дочка Сатурна і Реї, дружина Юпітера.

Юпітер — син Сатурна і Геї, римський верховний бог, цар богів.

Юстин I — римський імператор (518—527 рр.), походив з бідної сім'ї.

Яворський, Стефан (1658—1722 рр.) — церковний діяч, викладач Києво-Могилянської академії, з 1700 р. митрополит Рязанський і Муромський, автор проповідей, панегіриків і твору «Камінь віри».

Ягелло, або *Ягайло* (бл. 1348—1434 рр.), — великий князь литовський (з 1377 р.) і польський король (з 1386 р.).

Янус — староіталійський бог світла з двома обличчями — символами старого і молодого, минулого і майбутнього.

ЗМІСТ

«Поетика» Митрофана Довгалевського. <i>І. В. Іваньо</i>	5
Від перекладача	24

САД ПОЕТИЧНИЙ

Слово до сучасних садівників поезії	27
Вступ до поетичного саду	30
ОГОРОЖА ПЕРША, яка обіймає поетичний сад, або саму поезію взагалі	31
Квітка перша. Про вступні поняття поетичного мистецтва	33
Плід перший. Про визначення та суть поезії	33
Плід другий. Про походження поезії	36
Плід третій. Про перевагу і значення поезії	37
Плід четвертий. Про завдання, предмет і про форму поезії . . .	38
Плід п'ятий. Про призначення, користь і поділ поезії	41
Квітка друга. Про роди віршів	47
Плід перший. Про польський і слов'янський вірші	47
Плід другий. Про допоміжні засоби латинських віршів, тобто про просодію, стопу, склад, букву тощо	66
Плід третій. Про мистецтво віршування взагалі	131
Плід четвертий. Про метр, вірш і віршові строфи та про їхні назви	143

Плід п'ятий. Про частіше вживані та гідні вивчення роди віршів	148
Квітка третя. Про поезію зокрема, або про види поезії	172
Плід перший. Про епічну поезію, або про епопею, та про її види	173
Плід другий. Про трагічну поезію, або про трагедію	185
Плід третій. Про комічну поезію, або комедію	189
Плід четвертий. Про сатиричну, буколічну і землероб- ську поезію	191
Плід п'ятий. Про елегійну поезію	193
Плід шостий. Про ліричну поезію, або про оди . .	200
Плід сьомий. Про епіграматичну поезію, її поділ і ча- стини	206
Плід восьмий. Про епітафію, емблему, символ, заго- ловок та ієрогліф	232
Плід дев'ятий. Про загадки як поетичні твори .	244
Плід десятий. Про захоплюючу і курйозну поезію, або про інші поетичні вірші	259
Післяслово до освіченого садівника повчального саду по- етичного мистецтва	296
ОГОРОЖА ДРУГА, яка містить дуже корисні плоди Туллієвої Свади	299
Квітка перша. Про плоди риторики	301
Плід перший. Про тропи	301
Плід другий. Про фігури слів і думок	321
Плід третій. Про періоди та їхні частини	336
Плід четвертий. Про поділ та будову періоду	338
Плід п'ятий. Про деякі риторичні місця	353
Плід шостий. Про хрю, її визначення, поділ, частини та перехід від однієї частини до другої	364
Вінок поезії	392

Прохальне слово до щиросердного читача, де автор жарто- ма просить пробачення за помилки	393
Епіграф до найяснішого владики	394
Примітки	395
Словник імен і назв	402

ДОВГАЛЕВСКИЙ МИТРОФАН

ПОЭТИКА (САД ПОЭТИЧЕСКИЙ)

(На украинском языке)

Редактор Я. С. Джерелюк

Художник Б. Л. Тулін

Художній редактор П. Х. Андросчук

Технічний редактор Л. Г. Ремінник

Коректор П. Г. Гаврилець

Тем. план 1972 р. Поз. № 622. Здано на виробництво 28/XII 1971 р. Підписано до друку 16/II. 1973 р. Папір друкарський № 1. Формат 70×108 1/32. Фіз. друк. арк. 13,625. + 0,06 вкл. Умовн. друк. арк. 19,16. Обл.-вид. арк. 18,06. Зам. 2—96. Тираж 3000. Ціна 1 крб. 55 коп.

Видавництво «Мистецтво». Київ, Свердлова, 19.

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, м. Київ, вул. Довженка, 3.

第 2 卷 第 1 期

第 2 卷 第 1 期

第 2 卷 第 1 期